

ESTONIAN DISCUSSIONS ON ECONOMIC POLICY

Tallinn, the capital of Estonia — the green capital of Europe 2023
30 years from the establishment of the Mattimar OÜ (Ltd) publishing, conference, consultation and training company
2023 is the year of the sauna in Estonia

ESTNISCHE GESPRÄCHE ÜBER WIRTSCHAFTSPOLITIK

Tallinn, die Hauptstadt Estlands — die grüne Hauptstadt Europas 2023
30 Jahre seit der Gründung des Unternehmens für Publikationen, Konferenzen, Beratung und
Ausbildung — Mattimar OÜ (GmbH)
2023 ist das Jahr der Sauna in Estland

EESTI MAJANDUSPOLIITILISED VÄITLUSED

Eesti pealinn Tallinn — Euroopa roheline pealinn 2023
30 aastat kirjastus-, konverentsi-, konsultatsiooni- ja koolitusfirma Mattimar OÜ asutamisest
2023 on Eestis sauna- aasta

Articles (CD-ROM) * Summaries * Chronicle
Beiträge (CD-ROM) * Zusammenfassungen * Chronik
Artiklid (CD-ROM) * Kokkuvõtted * Kroonika

31st year of issue * 31. Jahrgang * 31. aastakäik

Peer-reviewed and refereed international scientific Journal
of **Business Administration and Economic Policy**

Rezensierte und referierte internationale wissenschaftliche
Zeitschrift für **Betriebswirtschaft und Wirtschaftspolitik**

Eelretsenseeritud ja viidatud rahvusvaheline
Ettevõtte majanduse ja majanduspoliitika teadusajakiri

1-2 / 2023

Estonian Discussions on Economic Policy: Tallinn, the capital of Estonia – the green capital of Europe 2023 / 30 years from the establishment of the Mattimar OÜ (Ltd) publishing, conference, consultation and training company / 2023 is the year of the sauna in Estonia

Estnische Gespräche über Wirtschaftspolitik: Tallinn, die Hauptstadt Estlands – die grüne Hauptstadt Europas 2023 / 30 Jahre seit der Gründung des Unternehmens für Publikationen, Konferenzen, Beratung und Ausbildung – Mattimar OÜ (GmbH) / 2023 ist das Jahr der Sauna in Estland

Eesti majanduspoliitilised väitlused: Eesti pealinn Tallinn – Euroopa roheline pealinn 2023 / 30 aastat kirjastus-, konverentsi-, konsultatsiooni- ja koolitusfirma Mattimar OÜ asutamisest / 2023 on Eestis sauna-aasta

Peer reviewed and refereed international scientific Journal of **Business Administration and Economic Policy**/ Rezensierte und referierte internationale wissenschaftliche Zeitschrift für **Betriebswirtschaft und Wirtschaftspolitik**/ Eelretsenseeritud ja viidatud rahvusvaheline **Ettevõtetmajanduse ja majanduspoliitika** teadusajakiri

Publikatsioon ilmub kuni kaks korda aastas / Die Publikation erscheint bis zu zwei Mal im Jahr / The publication is published once or twice a year

ASUTAJA, KOORDINAATOR JA PEATOIMETAJA / GRÜNDER, KOORDINATOR UND CHEFREDAKTEUR / FOUNDER, COORDINATOR AND CHIEF EDITOR:

Matti Raudjärv (Tartu Ülikool * University of Tartu [1996 – 2019; since 2021 – Emeritus]; Tallinna Tehnikaülikool * Tallinn University of Technology [1968 – 1998]; since 1974 – Alumni/ ja Mattimar OÜ (GmbH / Ltd) [1993 – ..., Director])

ARTIKLID ON AVALDATUD ANDMEBAASIDES: / Die Beiträge sind in der Datenbanken: / Articles have been published in the databases:

DOAJ – Directory of Open Access Journals (Netherlands),

EBSCO – Elton B. Stephens Company (USA),

EBSCO – Central & Eastern European Academic Source,

EBSCO – Discovery Service (**EDS**),

EBSCO Essentials (USA),

EconBib – Economics Bibliography (KSP Journals; International),

ECONIS – Economics Information System (Germany),

Elsevier-SCOPUS – Largest abstract & citation database of peer-reviewed literature (USA, United Kingdom, Germany),

ESO – European Sources Online (United Kingdom),

SSRN – Social Science Research Network (USA)

USA Kongressi raamatukogu/ US Congress Library/ US-Kongressbibliothek

Alates juunist 2019, pärast andmebaasi Scopus poolset tunnustust, on käesolev ajakiri Eesti Teadusinfosüsteemis (ETIS) tasemel 1.1

ESTONIAN DISCUSSIONS ON ECONOMIC POLICY

Tallinn, the capital of Estonia – the green capital of Europe 2023
30 years from the establishment of the Mattimar OÜ (Ltd) publishing,
conference, consultation and training company
2023 is the year of the sauna in Estonia

ESTNISCHE GESPRÄCHE ÜBER WIRTSCHAFTSPOLITIK

Tallinn, die Hauptstadt Estlands – die grüne Hauptstadt Europas 2023
30 Jahre seit der Gründung des Unternehmens für Publikationen,
Konferenzen, Beratung und Ausbildung – Mattimar OÜ (GmbH)
2023 ist das Jahr der Sauna in Estland

EESTI MAJANDUSPOLIITILISED VÄITLUSED

Eesti pealinn Tallinn – Euroopa roheline pealinn 2023
30 aastat kirjastus-, konverentsi-, konsultatsiooni- ja koolitusfirma
Mattimar OÜ asutamiseast
2023 on Eestis sauna-aasta

31 st year of issue * 31. Jahrgang * 31. aastakäik

Reviewed and refereed international scientific Journal
of Business Administration and Economic Policy

Rezensierte und referierte internationale wissenschaftliche
Zeitschrift für Betriebswirtschaft und Wirtschaftspolitik

Retsenseeritud ja viidatud rahvusvaheline
Ettevõtte majanduse ja majanduspoliitika teadusajakiri

1-2 / 2023

MATTIMAR
anno 1993

TALLINN

TOIMETUSKOLLEGIUM / REDAKTIONSKOLLEGIUM / EDITORIAL BOARD:

Peter Friedrich (University of Federal Armed Forces Munich * University of Tartu)
Irina Gogorishvili (Tbilisi Riiklik Ülikool * Ivane Javakhishvili State University of Tbilisi)
Enno Langfeldt (Fachhochschule Kiel * University of Applied Sciences of Kiel)
Stefan Okruch (Andrassy Gyula Deutschsprachige Universität Budapest)
Armin Rohde (Ernst-Moritz-Armdt-Universität Greifswald * University of Greifswald)
Klaus Schrader (Kieli Maailmamajanduse Instituut * Kiel Institute of the World Economy)
Mart Sõrg (Tartu Ülikool * University of Tartu)

* * *

TOIMETAJAD / REDAKTEURE / EDITORS:

Üllas Ehrlich (Tallinna Tehnikaülikool * Tallinn University of Technology)
Sulev Mäeltsemees (Tallinna Tehnikaülikool * Tallinn University of Technology)
Matti Raudjärv (Tartu Ülikool * University of Tartu [1996 – 2019; since 2021 Emeritus];
Tallinna Tehnikaülikool * Tallinn University of Technology [1968 – 1998]; since 1974 –
Alumni; Mattimar OÜ * GmbH * Ltd [1993 – ..., Director])

Toimetaja-konsultant / Redakteurin-Konsultantin / Editor-Consultant:

Ruth Tammeorg (Tartu Ülikooli Ametiühing * Tartu University Faculty Association;
kvalifikatsioon: kutsestandard – raamatukoguhoidja, tase VI/ Occupational qualification
standard – Subject Librarian, level VI)

IT toimetajad-konsultandid / IT-Redakteure-Berater / IT editors-consultants:

Ragnar Kolga (Tartu Ülikooli Pärnu Kolledži infotehnoloogia spetsialist)
Jüri Kristal (firma CADi Eesti OÜ tegevdirektor)

* * *

KONTAKT - CONTACT:

Matti Raudjärv, Ph D (filosoofiadoktor-majanduskandidaat)
Mattimar OÜ (GmbH / Ltd) [1993 – ..., Director] (kirjastaja, Verlag, publisher)
Kose tee 79, 12013 Tallinn, Pirita; Eesti – Estland – Estonia;
Tartu Ülikool * University of Tartu [1996-2019; since 2021 – Emeritus]
mattir@mattimar.ee * www.mattimar.ee * matti.raudjarv@ut.ee

Tehniline sekretär ja korrektuur / Technical secretary and proofreader:

Kaarin Birk (MA) (Tallinna Tehnikaülikool * Tallinn University of Technology),
kaarin_birk@hotmail.com

Estonian Discussions on Economic Policy: Tallinn, the capital of Estonia – the green capital of Europe 2023 / 30 years from the establishment of the Mattimar OÜ (Ltd) publishing, conference, consultation and training company / 2023 is the year of the sauna in Estonia. **2023, No. 1-2**

Etnische Gespräche über Wirtschaftspolitik: Tallinn, die Hauptstadt Estlands – die grüne Hauptstadt Europas 2023 / 30 Jahre seit der Gründung des Unternehmens für Publikationen, Konferenzen, Beratung und Ausbildung – Mattimar OÜ (GmbH) / 2023 ist das Jahr der Sauna in Estland. **2023, Nr 1-2**

Eesti majanduspoliitilised väitlused: Eesti pealinn Tallinn – Euroopa roheline pealinn 2023 / 30 aastat kirjastus-, konverentsi-, konsultatsiooni- ja koolitusfirma Mattimar OÜ asutamisest / 2023 on Eestis sauna aasta. **2023, nr. 1-2**

Peer reviewed and refereed international scientific Journal of **Business and Economic Policy** / Rezensierte und referierte internationale wissenschaftliche Zeitschrift für **Betriebswirtschaft und Wirtschaftspolitik** / Eelretsenseeritud ja viidatud rahvusvaheline **Ettevõtte majanduse ja majanduspoliitika** teadusajakiri

Tallinn: Mattimar; 31th year of issue / 31. Jahrgang / 31. aastakäik
MATTIMAR OÜ (GmbH, Ltd), 2023

ISSN 1736-5597 (trükis)
ISSN 1736-5600 (CD-ROM)
ISSN 2228-1878 (pdf, online)
ISBN 978-9916-672-08-2 (trükis)
ISBN 978-9916-672-09-9 (CD)
ISBN 978-9916-672-10-5 (pdf)
ISBN 978-9916-672-11-2 (epub)
ISBN 978-9916-672-12-9 (e-book)

The journal has / Die Zeitschrift hat / Ajakirjal on – DOI: 10.15157/edep

Electronic publications of articles are assigned a DOI / Elektronische Veröffentlichungen von Artikeln werden mit einem DOI versehen / Artiklite elektrooniliste väljaannetele omistatakse DOI: <https://doi.org/10.15157/edep>

Käesolevas publikatsioonis avaldatud artiklid on eelretsenseeritud anonümselt sõltumatute doktorikraadiga retsensentide poolt/ Alle Beiträge der vorliegenden Publikation wurden vor der Veröffentlichung anonym von unabhängigen promovierten Experten rezensiert / Before publishing, the articles in this collection have been anonymously peer-reviewed by independent reviewers holding a doctor's degree.

Trükitud trükikojas Miniprint OÜ / Gedruckt in der Druckerei Miniprint OÜ /
Printed in the publishing house of Miniprint OÜ, Tallinn, Estonia

© Esikaas ja üldkujundus / Cover und Gesamtlayout / Front cover and general design:
kirjastaja Mattimar OÜ; Mattimar-Verlag GmbH; publisher Mattimar Ltd 2023

© Kirjastamine: kirjastajad, Herausgeber, publisher – Tallinn: Mattimar-Verlag GmbH, 2023

© Autorid, Autoren, Authors

NB! NB! NB!

AJAKIRJAST / ÜBER ZEITSCHRIFT / ABOUT JOURNAL

Käesolevat ajakirja tervikuna on näha:

- **Mattimar OÜ** kodulehel (www.mattimar.ee) Mattimar OÜ (GmbH / Ltd):
 - eesti keelsel kodulehel / estnisch / Estonian:
http://www.mattimar.ee/est_publikatsioonid.html
 - saksa keelsel kodulehel / deutsch / German:
http://www.mattimar.ee/ger_publikatsioonid.html
 - inglise keelsel kodulehel / englisch / English:
http://www.mattimar.ee/eng_publikatsioonid.html

Mattimar OÜ koduleht on uuendamisel ja lisaks on koostamisel ka kodulehe vene keelne osa ning kui edaspidi tekib piisavalt palju vene keeles artiklite kirjutajaid-autoreid (NB! ja konverentsil osalejaid, et konverentsile tekib vajalik hulk ka vene keelseid ettekandeid) ning kirjutatakse sisukaid artikleid, siis on võimalik, et laieneb ka ajakirja neljakeelseks.

Üsna terviklikult on ajakirja samuti näha koos suures mahus eessõnade, sh oluliste sündmuste äramärgimisega, täismahus teadusartiklite, nende artiklite teisekeelsete kokkuvõtete, kroonika ja muu olulisega ojs.utlib.ee lehel:

- **OJS** (ojs.utlib.ee) – (Open Journal System) on veebiajakirjade publitseerimis süsteem, mida kasutatakse Tartu Ülikooli avatud juurdepääsuga (Open Access) teadusajakirjade haldamiseks ja publitseerimiseks. OJS platvormil on avaldatud Tartu Ülikooli nime all (sh TÜ Kirjastuses) kirjastatavad eelretsenseeritud ajakirjad, mis sisaldavad artiklite täistekste eesti, inglise ja vene keeles (meie ajakirja puhul lisaks ka saksa keelse tekstid). Kõik Tartu Ülikooli OJS platvormil avaldatud ajakirjad on kättesaadavad ka rahvusvahelises **DOAJ** (Directory of Open Access Journals) andmebaasis. Ka meie käesolev ajakiri on selles andmebaasis (DOAJ) esindatud.

* * *

Die vorliegende Zeitschrift in Gänze kann eingesehen werden: auf dem Homepage von Mattimar OÜ (GmbH) (www.mattimar.ee) bei OJS (ojs.utlib.ee) – (Open Journal System), es handelt sich um ein Publizierungssystem der Onlinezeitschriften, das von der Universität Tartu zur Verwaltung und Publikation von wissenschaftlichen Zeitschriften verwendet wird und öffentlich zugänglich ist (Open Access). Alle auf der OJS-Plattform der Universität Tartu veröffentlichten Zeitschriften sind auch in der internationalen Datenbank von **DOAJ** (Directory of Open Access Journals) zugänglich. Auch unsere vorliegende Zeitschrift ist in dieser Datenbank (DOAJ) vertreten.

Der Homepage von Mattimar OÜ wird gerade erneuert und zusätzlich wird auch der russischsprachige Teil der Seite zusammengestellt. Wenn es in nächster Zukunft

genügend russischsprachige Autoren und Verfasser der Beiträge geben wird (NB! und auch Teilnehmer an den Konferenzen, so dass auch eine notwendige Menge an russischsprachigen Vorträgen entsteht) und dem Redaktionsteam der Zeitschrift inhaltvolle Beiträge vorgelegt werden, dann wird es möglich sein, dass wir auch die Zeitschrift auf vier Sprachen erweitern werden. Aber, wir werden es sehen, denn dies wird wohl auch einen Redakteur und Rezensenten für das Russische voraussetzen!?

* * *

The full edition of this journal is available:

- on the web site of **Mattimar OY (Ltd)** (www.mattimar.ee)
- in **OJS** (ojs.utlib.ee) – (Open Journal System) which is a publishing system for online journals used for the management and publishing of open access research journals of the **University of Tartu**. All journals published in the OJS platform of the University of Tartu are available also in the international **DOAJ** (Directory of Open Access Journals) database. Also this our journal is represented in that database (DOAJ).

The web site of Mattimar OY is undergoing updates, and in addition, the part in the Russian language will be added to the web site, and if we have enough authors of papers in Russian in the future (NB! and conference participants so that we have the necessary number of presentations also in Russian) and papers rich in content are submitted to the editorial board of the journal, it will be possible to expand the journal also to include the fourth language. But we will wait and see since this assumes also an editor and peer reviewers in the Russian language!?

**TÄHELEPANUKS AUTORITELE!
WICHTIGE ANMERKUNG FÜR AUTOREN!
NOTE FOR THE AUTHORS!**

Autor vastutab oma kirjutise sisu, õigekirja ja vormistamise eest ainuisikuliselt. Mattimar OÜ ei võta vastutust andmete õigsuse, täpsuse ega täielikkuse osas, samuti ei arvesta ka kolmandate poolte eraõiguslikke huve.

Artikli sisesejuhatavas osas ootame me autoritelt, et nad **konkreetselt ja selgelt**

- kirjutaksid, mille poolest on autori tema arvates artikli teema aktuaalne;
- formuleeriksid artikli eesmärgi;
- formuleeriksid need uurimisülesanded, mille lahendamine aitab seatud esmärki saavutada.

Artiklite, kokkuvõtete ja muude materjalide vormistamisnõuded on avaldatud Mattimar OÜ kodulehel (www.mattimar.ee – “Aktuaalne” all: Infokiri).

Verantwortlich für den Inhalt sind die Autoren. Mattimar OÜ (GmbH) übernimmt keine Gewähr für die Richtigkeit, Genauigkeit und Vollständigkeit der Angaben sowie die Beachtung privater Rechte Dritter.

Im einführenden Teil des Beitrages erwarten wir von dem Autor, dass er **konkret und deutlich**

- die Aktualität des Beitrages und des Themas hervorhebt;
- das Ziel des Beitrages formuliert;
- umfassend die Forschungsaufgaben formuliert, die zur Erreichung des Ziels gelöst werden müssen.

Die eingereichten Artikel und die dazugehörigen Zusammenfassungen müssen folgende Formvorschriften erfüllen (www.mattimar.ee – „Aktuell“: Merkblatt)

Authors are personally responsible for the content, correct spelling and formatting of their publications. Mattimar OY (Ltd) will not accept responsibility for the correctness, accuracy or completeness of the information and will not take into account private interests of third persons.

We expect from authors a **specific and clear** statement in the introductory part of the paper about:

- why the subject of the paper is topical in the opinion of the author;
- the objective of their paper;
- the research tasks which have to be fulfilled to achieve the stated objective.

With the delivery of your paper you will grant to the publishers the right to publish your paper (www.mattimar.ee – „Topical“: Information Letter)

UUS! NEU! NEW!

LAIENDAME AJAKIRJA SISULIST POOLT!
WIR ERWEITERN DEN INHALT DER ZEITSCHRIFT!
WE WILL EXPAND THE RANGE OF TOPICS OF THE JOURNAL!

NB! NB! NB!

Alates aastast 2022:

laiendasime ajakirja sisulist poolt, st võtame senisest enam juba 2021. aasta teisest poolest avaldamiseks vastu **ettevõtte ja ettevõtlusega seotud teadusartikleid** eesmärgiga anda head võimalused samuti nendele teadlastele ja praktikutele, kes ettevõttemajanduse uurimisega tegelevad, seda nii Eestis kui teistes riikides.

See annaks võimalused ka **ettevõttemajanduse** probleeme paremini majanduspoliitika siduda ja integreerida. Sisu poolest oleks tegemist **eelretsenseeritud ning viidatud rahvusvahelise ettevõttemajanduse ja majanduspoliitika teadusajakirjaga**.

Ajakirja pealkiri ja avaldamistingimused jäävad endisteks, **artikleid võtame vastu jooksvalt, aasta läbi**.

Artiklite esitamise tähtjad, mis tuuakse välja aasta lõppudel ja alguses meie poolt levitatavates **Infokirjades**, on eeskätt nendele autoritele, *kes on huvitatud meie konverentsidel osalemisest ja esinemisest* kesksuvel (iga-aastaselt: juuni lõpp – juuli algus) ning enne konverentsi ilmuvas ajakirjas oma artikli avaldamisest.

* * *

NB! NB! NB!

Ab dem Jahr 2022 werden wir:

den inhaltlichen Teil der Zeitschrift erweitern, d. h., dass wir bereits ab der zweiten Hälfte des Jahres 2021 zahlreicher als bis jetzt Wissenschaftsartikel zur Veröffentlichung annehmen werden, die mit Unternehmen und Unternehmertum verbunden sind, mit dem Ziel, gute Möglichkeiten auch jenen Wissenschaftlern und Praktikern zu offerieren, die sich mit der Forschung der Betriebswirtschaft beschäftigen, und das sowohl in Estland wie in anderen Ländern.

Dies würde uns auch Möglichkeiten bieten, die Probleme der **Betriebswirtschaft** besser mit der Wirtschaftspolitik zu verbinden und zu integrieren. Vom Inhalt her würde es sich um: **eine vorzensierte und referenzierte Wissenschaftszeitschrift für internationale Betriebswirtschaft und Wirtschaftspolitik** handeln.

Der Titel der Zeitschrift und die Veröffentlichungsbedingungen bleiben die gleichen, **die Artikel werden laufend, während des ganzen Jahres entgegengenommen**.

Die Fristen für die Einreichung von Artikeln, die in den an Jahresenden und Jahresanfängen von uns verbreiteten **Informationsschriften** angegeben werden, sind vor allem für jene Autoren vorgesehen, die an der Teilnahme an unseren Konferenzen und an einem Auftritt im Mittsommer (alljährlich: Ende Juni – Anfang Juli) sowie an einer Veröffentlichung des eigenen Artikels in der vor der Konferenz erscheinenden Zeitschrift interessiert sind.

* * *

NB! NB! NB!

Starting from 2022:

we will expand the range of topics of the journal – i. e. **already from the second half of 2021 we will accept more research papers related to enterprises and business** activities in order to afford good opportunities also to researchers and experts of the field studying business administration both in Estonia and other countries.

It would also make it possible to link and integrate **business administration** problems better with economic policy. In essence it would be: **a peer-reviewed and indexed international scientific journal of business administration and economic policy.**

The journal title and the conditions for publishing will remain the same, **we will accept papers all the year round.**

The deadlines for the submission of papers that will be set at the beginning and end of each year in the **Information letters** we will be sending out are above all *for the authors who are interested in participation in our conferences and making presentations* in summer (annually: end of June – beginning of July) and publishing their papers in the journal that will be published before the conference.

**AJAKIRJA KOOSTAMIST, VÄLJAANDMIST JA TRÜKKIMIST TOETANUD
ÜLIKOOLID NING ORGANISATSIOONID**

**UNIVERSITÄTEN UND ORGANISATIONEN, DIE DIE VORBEREITUNG,
VERÖFFENTLICHUNG UND DEN DRUCK DRE ZEITSCHRIFT UNTER-
STÜTZT HABEN**

**UNIVERSITIES AND ORGANIZATIONS THAT SUPPORTED THE PREPA-
RATION, PUBLICATION AND PRINTING OF THE JOURNAL**

- Tartu Ülikool * Universität Tartu * University of Tartu
- Tallinna Tehnikaülikool * Technische Universität Tallinn * Tallinn University of Technology
- Mattimar OÜ * Mattimar GmbH * Mattimar Ltd
- Kieli Rakendusülikool * Fachhochschule Kiel * University of Applied Sciences of Kiel
- Greifswaldi Ülikool * Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald * University of Greifswald
- Kieli Maailmamajanduse Instituut * Institut für Weltwirtschaft Kiel * Kiel Institute of the World Economics
- Tbilisi Riiklik Ülikool * Ivane Javakhishvili Staatliche Universität Tbilisi * Ivane Javakhishvili State University of Tbilisi
- Jena Rakendusülikool * Ernst-Abbe-Hochschule Jena * University of Applied Sciences of Jena

TALLINNA TEHNIKAÜLIKOOL
MAJANDUSTEADUSKOND

FACHHOCHSCHULE KIEL
University of Applied Sciences

UNIVERSITÄT GREIFSWALD
Wissen lockt. Seit 1456

seit 1558

AJAKIRJA TOIMETUSE JA KONVERENTSI KORRALDAJATE MÕTTED- SEISUKOHAD NII VARASEMATE AASTATE KOHTA KUI KA SEOSE AASTAGA 2023!

Teaduskonverentsi ei õnnestunud meil aastatel 2020–2023 korraldada ja seda mitmel põhjusel (kuigi ettevalmistused tegime ja need oleks igati korrektse konverentsi läbiviimise taganud):

- Corona-19 kahel esimesel aastal (2020 ja 2021);
- 2022 ja 2023 laienes viiruste haare – ka gripp nõudis enesele „kliente“;
- aastal 2022 lisandus viirustele (corona-viirus oli küll juba taandumise märke näidanud) 24. veebruaril (mis on Eesti Vabariigi sünnipäev!) Ukrainas alanud Venemaa poolne agressioon.

Neil eeltoodud põhjustel loobusid paljud kolleegid välisülikoolidest eeskätt konverentsile tulemisest (mitmed piirangud ja kohatine ohtlikkus) ning sellest tulenevalt ka artikli kirjutamisest. Seda lootuses ja meile teatades, et edaspidi on olud ehk paremad. Osa autoreid ja retsensendid palusid ka lisaega, mistõttu ajakirja väljaandmine hilines. Ka reisimisele teistesse riikidesse oli sageli mitmeid piiranguid seatud. Seega oli olukord etteaimamatu ning edaspidi loodame parematele aegadele.

2023. aastal lisandusid-asendusid: üldine *elu-olu kallinemine* ning võimalik *olukorra muutus Jänedal*. Neid takistavaid asjaolusid saab järgneva seletada:

- majanduslik ja julgeoleku olukord nii maailmas kui Eestis on viimastel aastatel keerulisemaks muutunud, sh paljude toodete ja teenuste hinnad on oluliselt kasvanud. Seetõttu on ka konverentsi korraldamise kulud suuremad kui varem.

Juunis 2022 kasvasid tarbijahinnad 2021. aasta juuniga võrreldes 21,9% ja sarnaselt eelmiste kuudega andis energia poole kogu hinnakasvust. Sellest omakorda oli suurim osa elektril, mis vaatamata suvele püsis kallina. Tuleb ka arvestada, et energia mõju tarbijahindadele on suurem riikides, kus selle osakaal on tarbimises suurem – 2022. aastal oli energia osakaal tarbijakorvis Eestist suurem ainult Lätis. Toidukaupade hinnad moodustasid aastastest hinnakasvust veerandi, põhjuseks nii toormete kallinemine kui ka energiahindade ülekandumine, mis on toimunud mõningase viitega.¹

Jaanuaris 2023 tõusid tarbijahinnad statistikaameti andmetel aastaga 18,6% protsenti. Jaanuari hinnakasv kajastab valdavalt 2022. aasta esimeses pooles toimunud hindade hüppelist tõusu, alates mullu augustist on tarbijakorvi hinnatase püsinud enam-vähem muutumatuna. Hinnatõusu järkjärguline alanemine lähikuudel jätkub ning 2023. aasta keskmine hinnakasv ulatub Eesti Panga prognoosis 9,3 protsendini.²

Kõrvalmärkusena olgu lisatud, et Covid-pandeemia ja sõda Ukrainas on viimastel aastatel vähendanud ka Eesti kõrgkoolides õppivate välisüliõpilaste huvi ja hulka.

¹ Lauri Matsulevitš. Energia andis poole juuni hinnakasvust.

[<https://www.eestipank.ee/press/energia-andis-poole-juuni-hinnakasvust-07072022>] 7.07.2022

² Sulev Pert. Hinnakasvu aeglustumine lähikuudel jätkub.

[<https://www.eestipank.ee/press/hinnakasvu-aeglustumine-lahikuudel-jatkub-07022023>] 7.02.2023

Täiendavate põhjustena on välisüliõpilaste vähenemisel Eestis olnud ka elukalliduse tõusul, tasuta õppest loobumisel (näiteks, TTÜ-s) õppetasude suurendamisel ning vastuvõtutingimuste karmistumisel (näiteks, rahvusvaheliste testide rakendamine).³

Eesti Statistikaameti andmetel õpib sel õppeaastal Eesti ülikoolides 5235 välisüliõpilast, mis on 293 võrra vähem kui aasta varem. Kahanenud on nii bakalaureuse- kui ka magistriastmes õppivate välisüliõpilaste arv, välisdoktorantide arv jätkas kasvamist. Statistikaameti analüütiku **Birgit Vahingu** sõnul on viimastel aastatel Eestisse üha rohkem välisüliõpilasi õppima tulnud, ent eelmisel aastal alanud koroonapandeemia ja piirangud avaldasid oma mõju ka siin. Bakalaureuseastmes õppivate välistudengite arv vähenes võrreldes eelmise õppeaastaga 6% ning magistriõppes tudeerivate välisüliõpilaste arv 9% võrra. Doktoriooppes aga eelmiste aastate kasv jätkus ning välisüliõpilaste arv suurenes 14% võrra.

Kõige enam tudeerib sel õppeaastal Eestis välisüliõpilasi Euroopast (2641), Aasiast (1725) ning Aafrikast (545). Oluliselt vähem jõudis Eestisse üliõpilasi Põhja-Ameerikast (139) ning Austraaliast ja Okeaniast (22).

Eelmise õppeaastaga võrreldes suurenes ainsana Austraalia ja Okeania piirkonnast siia õppima asunud tudengite arv. Protsentuaalselt vähenes kõige enam aga Ladin-Ameerika ja Kariibi mere piirkonnast tulnud välistudengite arv. Kokku on üliõpilasi Eestis sel õppeaastal 45 259, mis tähendab, et välistudengeid on neist ligi 12%.⁴

Omaette probleemiks on ka **konverentsi toimumise koht** – Jänedale Mõis OÜ. Oleme seal konverentsi alates aastast 2013 korraldanud. Igati tore ja sobilik paik: tööruumid, majutus, toitlustamine, õhtune saunandus, kultuuri programm ja ekskursioonid, sealne personal eesotsas direktor Enno Must'aga jms, on olnud suurepärased. Ka koht, Tallinna lähedus (eriti hea välismaalastele, kes lennukiga Tallinnasse saabuvad ja seal auto rendivad), on hea. Sujuv on ka rongiliiklus (mis läheb ajapikku veelgi paremaks) Aegviitu-Jänedale, küll on kehvemaks läinud aga bussiliiklus (konkurendiks rong), ka oma autoga pole probleeme Jänedale saamiseks.

Firmal Jänedale Mõis OÜ-l on kavas hotell-külastemaja müüa ning mõisakompleksi üks endine hoone uueks majutuskompleksiks ümber ehitada, renoveerida. Seal, Aidahotellis⁵, saab aga võrreldes vana majutusega, voodikohti oluliselt vähem olema (12 kahekohalist tuba koos hommikusöögiga). Kuna seni oleme vanas külastemaja kompleksis peale konverentsitöö ja majutuse ka kultuuriprogrammi ning saunatamise korraldanud, siis pole selge, kuidas kõik konverentsi nn üksikdetailid uutes tingimustes sobituvad. Pole ka see selge, millised kavad on majutuskompleksi ostjal, uuel omanikul, hoonega ette

³ ERR, Vikerraadio uudised, 30.08.2023, kell 8.00, 9.00

⁴ Statistikaamet (2021). Eestis õppivate välisüliõpilaste arv hakkas sel õppeaastal vähenema. [<https://www.stat.ee/et/uudised/eestis-oppivate-valisuliopilaste-arv-hakkas-sel-oppeaastal-vahenema>] 30.08.2023

⁵ 25. oktoobri 2023 pärastlõunal avati Jänedal Aidahotell, mille ehitamist-renoveerimist alustati nelja aasta eest. Uus hotel võimaldab ka väiksemaid koolitusi ja konverentsi korraldada.

võtta. Võib-olla peame uut konverentsikohta otsima hakkama!? See vajab aga mõningat ettevalmistust.

Eelnevast tulenevalt võttis toimetuse koos konverentsi toimkonnaga märtsi lõpul 2023 vastu otsuse, et käesoleva aasta suvel (29. juuni kuni 1. juuli 2023 Jänedal) me XXXI rahvusvahelist teaduskonverentsi ei korralda ning edasised otsused sõltuvad eeltoodud sündmuste, tingimuste ja keskkonna muutumisest.

Konverentsi korraldustoimkond on arutanud järgnevate aastate konverentside korraldamise mõistlikkust ning oleme seisukohal, et konverentsi läbiviimisel on siis mõtet kui see toimub kaks-kolm päeva ja kohale sõitmisega, st Eestisse kogunemisega. Mõne varasema osaleja poolt on tehtud ka ettepanekuid, et konverentsi võiks Interneti kaudu (Zoom jt) korraldada, kuid me pole seda otstarbekeks pidanud, sest siis jääb sündmus ühekülgselt – tehakse ettekanded, vastatakse mõnele küsimusele ning lõpp.

Oleme seisukohal, et heaks ja tulemuslikuks konverentsi korraldamiseks peab olema ka osalejate vahetu suhtlemine konverentsil, mida Interneti kaudu korraldada eriti ei õnnestu. Pealgi oleks vaja siiski vähemalt *ca* 15-20 ettekande toimumine. Muidugi on võimalus ka ümarlaud lisada, mida oleme ka korduvalt teinud (näiteks kohaliku omavalitsuse juhtide ja spetsialistide osalusel haldusreformi hindamiseks) ja see konverentsi esimesel päeval organiseerida. Selge on aga see, et konverentsi korraldamist kohalesõiduga (meie praktikas Värskasse ja Jänedale) raskendab see, et viimastel aastatel on mitmetel põhjustel osalejate konverentsikulude finantseerimine keerulisemaks muutunud.

Korraldajad on ka seda arutanud, et konverentsid võiks üldse ära jätta (neljal korral on see nii juba olnud: 2020, 2021, 2022 ja 2023) ning vaid artiklite avaldamisega meie ajakirjas piirduda. Tore – aga inimeste omavaheline suhtlemine jääb siis ära. Võib küsida – aga võib-olla oleme tänaseks jõudnud selleni, et kiire elu ja rahaliste võimaluste kitsenedes võiks just suhtlemist vähendada? Paraku pole see vist õige lahendus? Oleme seisukohal, et just suhtlemine loob võimalused parimateks lõpptulemusteks. Kas inimesed pole tänases maailmas juba niigi omaette hakanud hoidma ja kapseldunud? Siit ka depressioonid ja muud vaimse tervise süvenevad probleemid!?

Novembris-detsembris 2022 uurisid artikli avaldamise võimalusi meie ajakirjas paljud majandusteadlased Ukrainast, Venemaalt ja mujalt, kuid seekord nad ilmselt ei jõudnud oma töödega valmis. Ukrainas toimuva sõja tõttu oleks neil aga Eestisse konverentsile tulek ilmselt võimatu olnud?

Vaatamata kõigele on meie ajakiri ja ajakirjas avaldatud artiklid fikseeritud paljudes Euroopa ja USA tunnustatud rahvusvahelistes andmebaasides (sh Scopus ja mitmed teised) ning ajakiri on aastaid tellitud ka USA Kongressi raamatukogusse. Ajakirja väljaandmine on viimastel aastatel mõnevõrra viibinud, sest osa autoritest ja ka retsensentidest palusid haigestumise (ikka Corona viirus) tõttu ajapikendust. Mitmed autorid idapoolsetest riikidest esitasid toimetusele küll oma artikli, kuid pärast retsenseerimist loobusid lõppvariandi saatmisest. Nagu lugejad võivad aru saada ja

veenduda, ilmub ka käesoleval, 2023. aastal meie ajakiri järjepidevalt, ja nii loodetavasti ka edaspidi⁶. ETISes on meie ajakiri tasemel 1.1.

⁶ Alates aastast 2001 on meil olnud viljakas koostöö saksa kirjastusega „Berlin Verlag Arno Spitz“ (asutatud Berlin-Dahlemis 1962) rahvusvahelise majanduspoliitikaalase teaduskogumiku väljaandmiseks (tänapäevane kolmekeelne rahvusvaheline teadusajakiri „Estonian Discussions on Economic Policy/ Estnische Gespräche über Wirtschaftspolitik/ Eesti majanduspoliitilised väitlused“ (teadusajakirjana aastast 2007).

Aastal 2002 muudeti saksa kirjastuse nime: „Berliner Wissenschafts-Verlag“ (BWV). 2011. aastal võttis Berliner Wissenschafts-Verlag üle ettevõtte „Pro Universitate Verlag GmbH“ kui Imprint Verlag'i (st väljaandja, keda iseseisva ettevõttega enam ei eksisteeri ja kes tegutseb nn *trükisena*, kelle nime all jätkab raamatute väljaandmist teine kirjastus). Alates 2015. aastast kuulub Berliner Wissenschafts-Verlag Stuttgartist asuvalle „Franz Steiner Verlag“ile ja seega „Deutscher Apotheker Verlags“ meediakontsernile.

Seejärel hakkas BWV iseseisvus ajapikku vähenema ning „Franz Steiner Verlag“ asus aastatel 2022–2023 BWVi programmi ümber korraldama, varasemast teisiti fookuseerima ning töötajaid koondama. Mitmel viimasel aastal vahetusid töötajad, kes ka meie ajakirjaga tegelesid. Siin oli oluline osa ka majandusliku olukorra halvenemisel, epideemiatel (koroona ja gripi viirused) ning sõjal Ukrainas.

Aastast 2022 laendasime oma, käesoleva ajakirja temaatikat, st lisaks varasematele, vaid majanduspoliitika alaste artiklite avaldamisele teatasime oma Infokirjades, et ka ettevõtte- ja majanduse alased artiklid on oodatud. Sellega andsime eeskätt eesti majandusteadlastele võimaluse ka ettevõtluse valdkonna uurimistööde alusel artikleid avaldada. Seega arendasime välja eelretsenseeritud ja viidatud rahvusvahelise **ettevõtetmajanduse ja majanduspoliitika** teadusajakirja.

Enne seda, aastatel 2021–2022, oli ajakirja eesti toimkonnal tehtud otsus: vähendada sissejuhatavas ja kroonika osas järkjärgult ajakirja saksa keele osa mahtu (va teadusartiklid), kuna varasemad aktiivsed toimetajad olid meie seast lahkunud (Janno Reiljan /8.10.1951– 23. 01.2018/ ja Manfred O. E. Hennies /10.09.1938–18.10.2019/) ning mitmed endised sisukad ja sageli head kaastööd teinud autorid saksa ülikoolidest pensionile siirdunud.

Kokkuvõttes tähendasid need muudatused ja kõrvalmõjud seda, et eesti kirjastaja Mattimar OÜ ja saksa kirjastus BWV andsid käesoleva teadusajakirja viimati ühiselt välja aastal 2022 (nr-d 1-2/ 2022). Seega oli möödunud 22 aastat sisukat, viljakat ning sõbralikku koostööd eesti ja saksa kirjastajate vahel. Esialgu, vähemalt 2023. aastal, on kirjastajaks vaid Mattimar OÜ, edaspidine koostöö mõne väliskirjastajaga pole aga välistatud.

On huvitav, et 21. märtsil 2023 sai allakirjutaja e-maili ettepanekuga Indiast, kus oli ka järgmine mõte: „... I am a representative of the **National Institute of STEM-Research (NISTEMR)**, Mumbai, India. Our team is interested in acquiring complete ownership of your prestigious journal (Estonian Discussions on Economic Policy-ISSN:1736-5597) and hopes to advance our research careers by collaborating with it. We ensure that the journal's reputation is not compromised, and we maintain a high level of debate secrecy...“;

tõlge: „... olen Indias Mumbais asuva **Riikliku STEM-uuringute Instituudi (NISTEMR)** esindaja. Meie meeskond on huvitatud teie maineka ajakirja (Estonian Discussions on Economic Policy-ISSN:1736-5597) täielikust omandiõigusest ja loodab sellega koostööd tehes oma teadlaskarjääri edendada. Tagame, et ajakirja mainet ei kahjustata, ja hoiame arutelude kõrget taset salajas. ...“.

(MR: viimasest lause mõttest ei saanud hästi aru!?) NB! Loe ka käesoleva eesti keelse artikli lõpus olevat PS-i, kus on ka augustis saadetud huvi meie ajakirja ostu kohta ühelt teadlaste võrgustikult **Global Illuminators** (juhtkond koosneb Kagu-Aasia /Malaisia, Indoneesia/, Lõuna-Aasia /Pakistan, Sri-Lanka/ ja Lähis-Ida /Iraak/ riikide esindajatest). Viimaste aastate jooksul on tulnud mitmeid huvitavaid koostöö ettepanekuid Georgiast, Pakistanist, Poolast, Saksamaalt, Ukrainast, Venemaalt (Krasnodar, Moskva, teiselt poolt Uraale) ja mujalt.

Mõningaid muudatusi-täiendusi on meil ajakirja toimetuskolleegiumi ja toimetajate seas olnud, seda nii meie seast lahkunud inimeste kui ka teadustööga lõpetamiste tõttu (lõplikult pensionile jäänutega).⁷

Võrreldes alkoosseisudega, on meil *täiendavateks toimetuskolleegiumi liikmeteks*:

- 2015. aasta sügisest Saksamaalt, Kieli Maailmamajanduse Instituudi vanemteadur doktor Klaus Schrader;
- 2018. aasta algusest Georgiast (venepäraselt: Gruusia) Tbilisi Riikliku Ülikooli professor doktor Irina Gogorišvili ning
- Ka *toimetajate koosseis* on täienenud-uuenenud: 2022. aasta suvest on täiendavateks toimetajateks IT-valdkonnas infotehnoloogia spetsialist Ragnar Kolga Tartu Ülikooli Pärnu Kolledžist ja CADI-i Eesti OÜ tegevjuht Jüri Kristal.

On alustatud läbirääkimisi *veel ühe täiendava toimetuskolleegiumi liikme kaasamiseks tulevikus* (võimalik, et järgmisest, 2024. aastast):

- Kubani Riikliku Ülikooli⁸ (Venemaa Föderatsioon) professor doktor Tatjana Avdejeva⁹ (kelle perekond kannatas 1950-ndatel aastatel stalinlike repressioonide läbi /kuigi Tatjana isa Timofei käis-sõdis sõja lõpul ka Berliinis, ootas neid ees Siberisse saatmine ja hiljem ka elukoha vaba valiku puudumine/).

⁷ NB! Ei varem, praegu ega tulevikus pole toimetajatele ega toimetuskolleegiumi liikmetele tegevus- või osalustasu maksmist kavandatud.

⁸ Avalik-õiguslik ülikool asub Krasnodari linnas, asutatud 1920. aastal, olles üks suurimaid ja vanimaid ülikoole Lõuna-Venemaal. 1994. aastal tunnistati ülikool üheks Venemaa juhtivaks kõrgkooliks. Aastatel 2004 ja 2005 kuulus ülikool Venemaa 100 parima kõrgkooli hulka ja sai Euroopa kvaliteedimärgi. Krasnodar on linn Venemaal, Krasnodari krai ja Kubaniamaa keskus. Asub Põhja-Kaukaasias Kubani jõe ääres. 2010. aasta rahvaloenduse andmetel oli Krasnodaris 744 995 elanikku. Ta on üks linnadest, mida hüütakse Venemaa lõunapealinnaks.

⁹ Koostöö temaga ja Kubani RÜ-ga on allkirjutanul ning mitmel teisel eesti majandusteadlasel toimunud juba aastast 1979. Professor Avdejeva on esinenud sisuka ettekandega meie konverentsil Jänedal (26.-28. Juuni 2014) ning retsenseerinud ka meie ajakirjas avaldatud artikleid. Ta on avaldanud ca 200 teadusartiklit, sh neli monograafiat kohaliku omavalitsuse ökonomika, strateegilise plaanimise ja juhtimise valdkonnast. Aastatel 2005 – 2019 oli ta Kubani RÜ kohaliku arengu organiseerimise ja plaanimise kateedri juhataja. Stažeerinud USA-s, Hollandis, Prantsusmaal ja Taanis kohaliku omavalitsuse isemajandamise teemadel ning osalenud mahukates rahvusvahelistes teadusprojektides ja nende kaudu reformide eluviimisel Kubaniamaal.

T. Avdejeva liikmelisus erialastes organisatsioonides Venemaal:

- Sotsiaalsete tehnoloogiate ja kohaliku omavalitsuse akadeemia tegevliige;
- Rahvusvahelise regionaalse koostöö akadeemia korrespondentliige;
- Munitsipaalakadeemia akadeemik.

Käesoleval ajal on ta ka Krasnodari krai Majandusministeeriumi ühiskondliku nõukogu liige. Aastatel 2020–2022 oli ta tegev Moskvas ilmuva ajakirja „Munitsipaalakadeemia“ peatoimetaja asetäitjana. Maikopis (Adõgee pealinn) ilmuva ajakirja “Uued tehnoloogiad” toimetuskolleegiumi liige.

Eesti majandusteadlastel (Hans Jalasto, Jüri Katz, Sulev Mäeltsemees, Matti Raudjärv, Mare Viies) on ajavahemikul 1979 kuni 1989 olnud tihedad koostöösidemed Kubani RÜ majandusteadlastega (sh professor T. Avdejeva /endine T. Mazurova/) kui Sotšis toimusid nn üleliidulised noorte majandusteadlaste ca nädalased iga-aastased talveseminarid (jaanuar-veebruar). Matti Raudjärvel jätkus koostöö teaduskonverentsidel Sotšis veel ka aastast 2007 ja mõned korrad hiljem, viimane online konverents toimus 19.-22. aprillil 2021 Krasnodaris Kubani RÜ-s.

Eeltoodud inimesed on suuremal või vähemal määral meiega koostööd juba aastaid teinud ning osutunud meie ajakirja ja konverentsi temaatikas headeks asjatundjateks-spetsialistideks.

2023. aasta lõpul ja 2024. aasta algul on toimetusel kavas pidada läbirääkimisi täiendavate toimetuskolleegiumi liikmete leidmiseks, seda eeskätt Tartu Ülikooli majandusteadlaste seast. Praegused TÜ liikmed on teinud head tööd, kuid nad on juba aastaid pensionil (ka emeeritud) ning toimetus ei soovi neid edaspidi liigselt koormata.

Ka on kavas pidada läbirääkimisi Eesti Pangaga, et seda institutsiooni ajakirja väljaandmise protsessi teiste organisatsioonide kõrvale kaasata.

Jaanuar-oktoober, Piritä-Kose kodukontoris Tallinnas

Ajakirja ja konverentside toimkondade nimel,
Matti Raudjärv (peatoimetaja – peakorraldaja)

* * *

PS: 16. augustil 2023 (kordusena 19. augustil 2023; kuna ei viibinud augusti teisel poolel oma Tallinna kodukontoris, vaid Kaasiku talus ning tegelesin talu arendamisega – kaasas ning kasutusel oli ainult telefon kõnede ja sõnumite jaoks) sain ajakirja peatoimetajana e-maili rahvusvahelisest teadusarenduse, õppimise, teadmiste jagamise, innovatsiooni ja suutlikkuse suurendamise teadlaste võrgustikust (võrgustiku lühend: **Global Illuminators /GI/**), selle **9-liikmelise juhtkonna (esindajad asuvad: Malaisia /2 inimest/, Pakistan /3/, Iraak /1/, Sri Lanka /1/ ja Indoneesia /2/) ühelt direktorilt sooviga meie ajakirja enesele omandada-osta.**

Põhiline osa kirjust: "I am Dr NNN - Director Global Operations Global Illuminators... I am interested in buying "*Estonian Discussions on Economic Policy*", a leading journal. We have long respected the journal's research and insights for its research community, and we believe this acquisition would be a great opportunity to grow our footprint in this field.

We publish cutting-edge research and development in linked sectors. We feel that acquiring "*Estonian Discussions on Economic Policy*" would expedite our progress towards these aims by providing us with new research findings and insights from leading professionals.

We believe our organization has the resources and skills to support "*Estonian Discussions on Economic Policy*" and help it develop. We are committed to maintaining the publication's editorial independence and making it a reliable source of research information and insights.

We appreciate this may be a complicated and time-consuming procedure, and we will work with you to achieve a smooth transition. We look forward to discussing this and how we may collaborate to enhance this field's publications.

Thank you for considering our proposal. ...
Sincerely

Dr. NNN (PhD)
Director Global Operations
Global Illuminators
... "

Nüüd ka tõlge eesti keelde: "Olen dr NNN - direktor Global Operations Global Illuminators... Olen huvitatud juhtiva ajakirja "*Estonian Discussions on Economic Policy*" ostmisest. Oleme pikka aega austanud ajakirja uuringuid ja teadmisi selle teadusringkondade jaoks ning usume, et see omandamine oleks suurepärase võimalus oma jalajälje kasvatamiseks selles valdkonnas.

Avaldame tiipptasemel teadus- ja arendustegevust seotud sektorites. Tunneme, et "Eesti majanduspoliitilised väitlused" omandamine kiirendaks meie liikumist nende eesmärkide suunas, pakkudes meile uusi uurimistulemusi ja teadmisi juhtivatelt spetsialistidelt.

Usume, et meie organisatsioonil on olemas ressursid ja oskused, et toetada "Eesti majanduspoliitilised väitlused" ja aidata kaasa selle arengule. Oleme pühendunud väljaande toimetusliku sõltumatuse säilitamisele ning selle muutmisele usaldusväärseks teadusteabe ja teadmiste allikaks. Hindame, et see võib olla keeruline ja aeganõudev protseduur ning teeme teiega koostööd sujuva ülemineku saavutamiseks. Ootame huviga arutelu selle üle ja selle üle, kuidas saaksime teha koostööd selle valdkonna väljaannete täiustamiseks. ...

Täna, et kaalusite meie ettepanekut. ...

Lugupidamisega

Dr. NNN (PhD)

Director Global Operations

Global Illuminators

... "

MR

GEDANKEN UND STANDPUNKTE DER REDAKTION DER ZEITSCHRIFT UND DER VERANSTALTER DER KONFERENZ IM ZUSAMMENHANG MIT FRÜHEREN JAHREN WIE AUCH DEM JAHR 2023!

Es gelang uns nicht, die Wissenschaftskonferenz in den Jahren 2020–2023 zu veranstalten, und zwar aus mehreren Gründen (obwohl wir die Vorbereitungen getroffen hatten und diese hätten eine in jeder Hinsicht korrekte Durchführung der Konferenz gesichert):

- Corona-19 in den ersten zwei Jahren (2020 und 2021);
- 2022 und 2023 griffen die Viren breiter um sich – auch die Grippe forderte für sich „Kunden“;
- im Jahre 2022 kam den Viren (das Corona-Virus hatte wohl bereits Zeichen des Rückzugs gezeigt) am 24. Februar (was der Geburtstag der Republik Estland ist!) die seitens Russlands in der Ukraine begonnene Aggression hinzu.

Wegen dieser vorhin aufgeführten Gründe haben viele Kollegen, vorwiegend aus ausländischen Universitäten, von der Beteiligung an der Konferenz (wegen vieler Beschränkungen und teilweise Gefährlichkeit) und davon bedingt auch vom Schreiben eines Artikels abgesehen. Das taten sie in der Hoffnung und uns mitteilend, dass in der Zukunft die Umstände wohl besser sein würden. Ein Teil der Autoren und Rezensenten baten auch um zusätzliche Zeit, weswegen die Herausgabe der Zeitschrift sich verzögert hat. Auch auf Reisen in andere Staaten waren des Öfteren etliche Einschränkungen auferlegt. Daher war die Situation unabsehbar und in der Zukunft hoffen wir auf bessere Zeiten.

Im Jahre 2023 wurden ersetzt bzw. kamen hinzu: die allgemeine *Verteuerung des Lebens und Alltags* sowie eine mögliche *Änderung der Situation in Jäneda*. Diese behindernden Umstände können folgendermaßen erklärt werden:

- **die Wirtschafts- und Sicherheitslage** sowohl in der Welt wie auch in Estland ist in den letzten Jahren sehr viel komplizierter geworden, unter anderem sind Preise für viele Produkte und Dienstleistungen erheblich gestiegen. Deshalb sind auch die Kosten für die Veranstaltung der Konferenz größer als vorher;
- auch **der Ort der Durchführung der Konferenz** – Jäneda Mõis OÜ – ist dabei, sich zu einem Problem für sich zu entwickeln. Wir haben dort die Konferenzen seit dem Jahre 2013 veranstaltet. Es ist in jeder Hinsicht ein netter und passender Ort: Arbeitsräume, Unterkunft, Verpflegung, Sauna am Abend, Kulturprogramm und Exkursionen, das dortige Personal usw. sind großartig gewesen. Auch ein Ort in der Nähe von Tallinn ist gut (besonders gut für die Ausländer, die in Tallinn mit dem Flugzeug ankommen und dort einen Wagen mieten). Auch der Zugverkehr nach Aegviidu bzw. Jäneda verläuft reibungslos (was mit der Zeit noch besser werden wird). Die Firma Jäneda Mõis OÜ es hat geplant, das Hotel und Gästehaus zu verkaufen sowie ein ehemaliges Gebäude des Gutshofskomplexes zu einem neuen Unterkunfts-komplex umzubauen und zu renovieren. Dort wird es aber im Vergleich zur älteren Unterkunft erheblich weniger Bettenplätze geben. Vielleicht müssen wir uns nach einem neuen Konferenzort umsehen!/? Das braucht jedoch einige Vorbereitung.

Ausgehend von dem vorhin Gesagten, hat die Redaktion zusammen mit dem Arbeitsteam der Konferenz Ende März 2023 eine Entscheidung getroffen, dass im Sommer des laufenden Jahres (vom 29. Juni bis zum 1. Juli 2023 in Jämeda) wir die XXXI. internationale Wissenschaftskonferenz nicht veranstalten werden und dass die weiteren Entscheidungen von den vorhin erwähnten Ereignissen, Bedingungen und Änderungen des Umfeldes abhängen werden. Wir vertreten den Standpunkt, dass für eine gute und ergebnisreiche Veranstaltung der Konferenz auch eine unmittelbare Kommunikation der Teilnehmer auf der Konferenz vorhanden sein muss, was beim Veranstalten übers Internet nicht besonders gelingt.

Im November-Dezember 2022 haben sich viele Wirtschaftswissenschaftler aus der Ukraine, Russland und anderswo nach den Möglichkeiten zur Veröffentlichung eines Artikels in unserer Zeitschrift erkundigt, sie sind aber diesmal anscheinend mit ihren Arbeiten nicht fertig geworden. Wegen des in der Ukraine stattfindenden Krieges wäre es wohl für sie unmöglich gewesen, zur Konferenz nach Estland zu kommen?

Trotz allem ist unsere Zeitschrift und die darin erschienenen Artikeln in vielen anerkannten internationalen Datenbanken von Europa und der USA fixiert (darunter Scopus und mehrere andere) und die Zeitschrift wird auch schon jahrelang für die US Library of Congress abonniert. Wie die Leser es verstehen und sich überzeugen können, wird unsere Zeitschrift auch in diesem Jahr, 2023, konsequent erscheinen, und so hoffentlich auch weiterhin.¹

¹ Seit dem Jahr 2001 begann unsere fruchtbare Zusammenarbeit mit dem deutschen Verlag „Berlin Verlag Arno Spitz“ (gegründet 1962 in Berlin-Dahlem) zur Herausgabe eines internationalen wirtschaftspolitischen wissenschaftlichen Sammelbandes (der heutigen dreisprachigen internationalen Wissenschaftszeitschrift „Estonian Discussions on Economic Policy / Eestnische Gespräche über Wirtschaftspolitik / Eesti majanduspoliitilised väitlused“ (als Wissenschaftszeitschrift seit dem Jahre 2007).

Im Jahre 2002 wurde der Name des deutschen Verlages geändert: „Berliner Wissenschafts-Verlag“ (BWV). Im Jahre 2011 hat der Berliner Wissenschafts-Verlag das Unternehmen „Pro Universitate Verlag GmbH“ als einen Imprint-Verlag übernommen (d. h. als ein Herausgeber, der als eigenständiges Unternehmen nicht mehr existiert und der als sogenanntes *Imprint* tätig ist, unter dessen Namen ein anderer Verlag die Publikation der Bücher fortsetzt). Seit dem Jahre 2015 gehörte der Berliner Wissenschafts-Verlag dem in Stuttgart ansässigen „Franz Steiner Verlag“ und damit dem Medienkonzern „Deutscher Apotheker Verlag“.

Danach hat sich die Selbstständigkeit des BWV im Laufe der Zeit vermindert und „Franz Steiner Verlag“ begann in den Jahren 2022–2023, das Programm des BWV umzugestalten, anders als früher zu fokussieren und Mitarbeiter zu entlassen. In mehreren letzten Jahren wechselten die Mitarbeiter, die sich auch mit unserer Zeitschrift beschäftigt haben. Hier spielten auch die Verschlechterung der wirtschaftlichen Situation, die Epidemien (Corona- und Grippeviren) wie auch der Krieg in der Ukraine eine wesentliche Rolle.

Zusammenfassend haben diese Veränderungen und Nebenwirkungen dies bedeutet, dass der estnische Verleger Mattimar OÜ und der deutsche Verlag BWV die vorliegende Wissenschaftszeitschrift zum letzten Mal gemeinsam im Jahre 2022 herausgegeben haben (die Nummern 1–2/2022). Damit waren 22 Jahre einer inhaltsreichen, fruchtbaren und freundlichen Zusammenarbeit zwischen den estnischen und deutschen Verlegern vergangen. Vorerst, zumindest im Jahre 2023, ist der Herausgeber alleine Mattimar OÜ, eine zukünftige Zusammenarbeit mit einem anderen ausländischen Verleger ist aber nicht ausgeschlossen.

Januar-Juli, im Heimbüro von Pirita-Kose in Tallinn

Im Namen des Arbeitsteams der Zeitschrift und der Konferenzen
Matti Raudjärv (Chefredakteur – Hauptveranstalter)

Es ist interessant, dass am 21. März 2023 der Unterschriebene eine E-Mail aus Indien erhalten hat, die auch den folgenden Gedanken enthielt: "...I am a representative of the **National Institute of STEM-Research (NISTEMR)**, Mumbai, India. Our team is interested in acquiring complete ownership of your prestigious journal (Estonian Discussions on Economic Policy – ISSN:1736-5597) and hopes to advance our research careers by collaborating with it. We ensure that the journal's reputation is not compromised, and we maintain a high level of debate secrecy..."

Seit der Anerkennung von unserer Zeitschrift durch Scopus sind während der letzten Jahre mehrere interessante Vorschläge zur Zusammenarbeit gekommen: aus Georgien, China, Kosovo, Pakistan, Polen, Nordmazedonien, Deutschland, Türkei, Ukraine, Russland (Krasnodar, Moskau) und von anderswo. Die Ukrainer haben sogar Interesse bekundet, eine vollständig aus den Artikeln von ukrainischen Autoren bestehende Sonderausgabe von unserer Zeitschrift herauszugeben.

THE THOUGHTS-ATTITUDES OF THE EDITOR OF THE MAGAZINE AND THE ORGANIZERS OF THE CONFERENCE BOTH ABOUT THE PREVIOUS YEARS AND IN RELATION TO THE YEAR 2023!

We did not manage to organize the scientific conference in 2020–2023 and for several reasons (although we made the preparations which would have ensured conduction of a quite proper conference):

- COVID-19 in the two first years (2020 and 2021);
- in 2022 and 2023 the viruses spread more extensively – also the flu claimed its “clients”;
- in 2022, in addition to viruses (although the spread of COVID had begun to decline), Russian aggression in Ukraine started on 24 February 2022 (which is the birthday of the Republic of Estonia!).

For the above-mentioned reasons, many colleagues from universities of other countries cancelled first of all their participation in the conference (several restrictions and risks at some places) and therefore also writing the papers. They informed us that hopefully the situation would be better in the future. Some authors and peer reviewers also requested additional time and therefore the publishing of the journal was delayed. Often also several restrictions had been set to travelling to other countries. Thus the situation was unpredictable and we hope for better times in the future.

In 2023 the additional factors were *general increases in price levels* and possible *change in the situation at Jäneda*. These obstacles can be explained as follows:

- **The economic and security situation** has become more complicated both globally and in Estonia in the recent years, including the considerable increase in the prices of many products and services. Therefore also the expenses of organisation of the conference have increased.
- The **conference venue** is becoming another problem – Jäneda Mõis OÜ. We have organized conferences there since 2013. A quite nice and suitable venue: working rooms, accommodation, catering, sauna available in the evening, cultural programme and tours, the staff, etc. have been excellent. Also the location near Tallinn is very good (particularly for foreigners flying to Tallinn and renting a car there). There is also smooth railway traffic (which will be even better in the future) to Aegviidu-Jäneda. The company Jäneda Mõis OÜ is planning to sell the hotel-guesthouse and to reconstruct and renovate a former building of the manor complex into a new accommodation complex. The number of beds will be much lower than in the old accommodation, however. Maybe we should start looking for a new conference venue? That will require some preparation, however.

Due to this situation the editorial team together with the organizing committee of the conference adopted the decision at the end of March 2023 not to organise the XXXI International Scientific Conference (from 29 June to 1 July 2023 at Jäneda), and further decisions will depend on changes in the events, conditions and the environment as described above. Our position is that good and effective organization of a conference

assumes also personal communication among participants which we cannot very much arrange over the Internet.

In November-December 2022, many economists from Ukraine, Russia and other countries inquired about possibilities to publish a paper in our journal but this time they probably just could not finish their papers in time. But because of the war in Ukraine it would probably have been impossible for them to come to a conference in Estonia?

Despite everything, our journal and the papers published in the journal have been included in many recognised European and U.S. international databases (incl. Scopus and others) and also the U.S. Congress Library has subscribed to our journal for years. As the readers can understand and see for themselves, our journal will be published as usual also this year, in 2023, and hopefully also in the future.¹

January-July, at Pirita-Kose home office in Tallinn

In the name of the organizing committee of the conference and editorial board of the journal,

Matti Raudjärv
(Chief Editor – main organizer)

¹ In 2001 we started fruitful cooperation with the German publisher Berlin Verlag Arno Spitz (established in Berlin-Dahlem in 1962) for publishing the international collection of research papers on economic policy (current international scientific journal in three languages *Estonian Discussions on Economic Policy / Estnische Gespräche über Wirtschaftspolitik / Eesti majanduspoliitilised väitlused* (as a scientific journal since 2007).

In 2002 the name of the publishing house was changed to Berliner Wissenschafts-Verlag (BWV). In 2011 the Berliner Wissenschafts-Verlag acquired the company Pro Universitate Verlag GmbH as an Imprint Verlag (i.e., publisher which is no longer an independent company and operates as a publication, and under whose name another publisher continues publishing of books). Since 2015 the Berliner Wissenschafts-Verlag was acquired by Franz Steiner Verlag based in Stuttgart and thus by the Deutscher Apotheker Verlag media group.

After that the independence of BWV started to gradually decrease and Franz Steiner Verlag began reorganisation of the BWV programme in 2022–2023, refocus the activities and make the employees redundant. In several recent years the employees who also took worked on our journal were replaced. Also the declining economic situation, epidemics (COVID and flu viruses) and the war in Ukraine had an important role here.

Due to these changes and collateral effects, the Estonian publisher Mattimar OÜ and the German publisher BWV published this scientific journal jointly last in 2022 (vol. 1-2/ 2022). This ended the 22 years of substantial, productive and friendly cooperation between the Estonian and German publishers. Initially, at least in 2023, the only publisher will be Mattimar OÜ but cooperation with some foreign publisher in the future is not excluded.

It is interesting to note that the undersigned received an e-mail from India on 21 March 2023 which contained the following idea: "... I am a representative of the **National Institute of STEM-Research (NISTEMR)**, Mumbai, India. Our team is interested in acquiring complete ownership of your prestigious journal (*Estonian Discussions on Economic Policy*-ISSN:1736-5597) and hopes to advance our research careers by collaborating with it. We ensure that the journal's reputation is not compromised, and we maintain a high level of debate secrecy...".

We have received several interesting cooperation offers in the recent years after the recognition of our journal by Scopus: from Georgia, China, Kosovo, Pakistan, Poland, North Macedonia, Germany, Turkey, Ukraine, Russia (Krasnodar, Moscow) and other places. Ukrainians have even been interested in publishing our separate journal issue consisting only of Ukrainian authors.

SISUKORD / INHALTSVERZEICHNIS / CONTENTS

Toimetuskollegium / Redaktionskollegium / Editorial Board	4
Toimetajad / Redakteure / Editors	4
Kontakt – contact	4
Ajakirjast/ Über Zeitschrift/ About Journal	6
Tähelepanuks autoritele! / Wichtige Anmerkung für Autoren! / Note for the authors!	8
Uus! Neu! New!	
Laiendame ajakirja sisulist poolt!	9
Wir erweitern den Inhalt der Zeitschrift!	9
We will expand the range of topics of the journal!	10
Ajakirja koostamist, väljaandmist ja trükkimist toetanud ülikoolid ning organisatsioonid	11
Universitäten und Organisationen, die die Vorbereitung, Veröffentlichung und den Druck der Zeitschrift unterstützt haben	11
Universities and organizations that supported the preparation, publication and printing of the journal	11
Ajakirja toimetuse ja konverentsi korraldajate mõtted-seisukohad nii varasemate aastate kohta kui ka seoses aastaga 2023! (koostaja: peatoimetaja Matti Raudjärv) ...	12
Gedanken und Standpunkte der Redaktion der Zeitschrift und der Veranstalter der Konferenz im Zusammenhang mit früheren Jahren wie auch dem Jahr 2023! (zusammengestellt von: Chefredakteur Matti Raudjärv)	19
The thoughts and opinions of the magazine's editors and conference organizers are as follows about previous years as well as about the year 2023! (compiled by: editor-in-chief Matti Raudjärv)	22

* * *

SISSEJUHATAV OSA / EINFÜHRUNGSTEIL / INTRODUCTORY PART ¹

Eesti pealinn Tallinn – Euroopa roheline pealinn 2023	30
Tallinn, die Hauptstadt Estlands – die grüne Hauptstadt Europas 2023	34
Tallinn, the capital of Estonia – the green capital of Europe 2023	36
30.06-2.07.2023 toimus Tallinnas Eesti XIII noorte laulu- ja tantsupidu „Püha on maa“! / 30.06.-2.07.2023 – die estnische XIII. Jugendlied- und	

¹ Vastavalt aasta alateemadele/ nach den Unterthemen des Jahres/ according to the sub-themes of the year.

Tanzfestival fand in Tallinn statt! /30.06-2.07.2023 – the XIII Estonian Youth Singing and Dance Festival took place in Tallinn!	38
Riigikogu valimised Eestis – 2023: mõned tähelepanekud ja probleemid (Matti Raudjärv)	43
State assembly elections in Estonia – 2023: some observations and problems (by Matti Raudjärv)	49
2023 on Eestis sauna-aasta. Saared, hiidlased ja saun (koostaja: peatoimetaja Matti Raudjärv)	54
2023 ist das Jahr der Sauna in Estland. Inseln, Insulaner von Hiiumaa und Sauna (zusammengestellt von: Chefredakteur Matti Raudjärv)	64
2023 is the year of the Sauna in Estonia. Islands, giants and sauna (compiled by: editor-in-chief Matti Raudjärv)	70
* * *	
Mõnedest ühiskonna kriisidest Euroopas ja mujal: enne, nüüd ja tulevikus. Sissejuhatavaid mõtteid hetkeolukorrast (Matti Raudjärv)	76
Über einige Gesellschaftskrisen in Europa und anderswo: Vorher, Jetzt und in der Zukunft. Einführende Gedanken zur aktuellen Situation (von Matti Raudjärv)	85
About certain social crises in Europe and elsewhere: earlier, now and in the future. Introductory thoughts on the current situation (by Matti Raudjärv)	90

ARTIKLID / PUBLIKATIONEN / ARTICLES

Üllas Ehrlich	Valuation of Ecosystem Non-market Services: Recreational Service in Estonia	95
Revaz Gvelesiani, Irina Gogorishvili, Eka Sepashvili	Green Energy Development Policy in Georgia	114
Maret Güldenkoh, Uno Silberg, Rando Värnik	Readiness of Estonian Entrepreneurs for a Paradigm Shift in the Accounting Field	138
Ebe Nõmm	Toward a More Efficient Healthcare System Using Modelling Approach	157

Matti Raudjärv	Sauna kogemustest Eestis, Balti riikides ja Põhjamaades ² ... 180
Klaus Schrader	Nach der Zeitenwende: weniger Russland im deutschen Aussenhandel? 239

KOKKUVÕTTED / ZUSAMMENFASSUNGEN / SUMMARIES

Üllas Ehrlich	Ökosüsteemi turuväliste teenuste hindamine rekreatsiooniteenuse väärtus Eesti näitel 264
Revaz Gvelesiani, Irina Gogorishvili, Eka Sepashvili	Entwicklungspolitik für Grüne Energie in Georgien 269
Maret Güldenkoh, Uno Silberg, Rando Värnik	Eesti ettevõtjate valmisolek arvestusala paradigma muutuseks 276
Ebe Nõmm	Tõhusam tervishoiusüsteem läbi modelleerimise 281
Matti Raudjärv	Sauna Experiences in Estonia, Baltic States and Nordic Countries 285

² Tervikartikkel on avaldatud CD-l eesti keeles, kuna saun on artiklis esitatult oma paljukesisuses omane peamiselt Eesti, Balti ja Põhjala riikidele (kuigi paljudele rahvastele on nn „oma traditsiooniline saun“ tuntud). Näiteks, inglise ja saksa keeles tuleks saunakultuuri juba läbi mahuka raamatu kirjeldada-selgitada, et teistest rahvustest inimesed kogu seda paljusust mõistaksid, aru ja ka kogemusi saaksid. Tervikartiklis kasutatud kirjandus on valdavalt eesti keelne ja soovitatav neile, kes veelgi põhjalikumalt informatsiooni soovivad saada, mida aga eesti keele mitteoskajad vaevalt oma emakeelde tõlkima hakkavad.

The full text of the paper has been published in Estonian as different aspects of *sauna* are mainly familiar to Estonia and the Baltic and Nordic countries (although many countries know their own “traditional sauna”). For instance, in English and German the sauna culture should already be described/explained in a thick book to enable people from other nationalities to understand and experience all these different aspects. The literature sources used in the full paper are mainly in Estonian and useful for those who would like to have even more thorough information but those who cannot read Estonian would probably not translate them into their native language.

Der vollständige Artikel wird auf der CD in estnischer Sprache veröffentlicht, da *saun* (die Sauna), wie sie im Artikel vorgestellt wird, in dieser Vielfältigkeit hauptsächlich für die Völker von Estland sowie der Baltischen und Nordischen Länder eigen ist (obwohl vielen Völkern eine sog. „eigene traditionelle Sauna“ bekannt ist). Beispielsweise müsste man in englischer und deutscher Sprache die Saunakultur bereits durch ein umfangreiches Buch beschreiben und erklären, damit die Menschen anderer Nationalitäten all diese Vielfältigkeit begreifen und verstehen sowie ihre Erfahrungen bekommen würden. Die im vollständigen Artikel verwendete Literatur ist vorwiegend in estnischer Sprache und empfohlen für diejenigen, die noch gründlichere Informationen haben möchten, was aber diejenigen, die der estnischen Sprache nicht mächtig sind, wohl kaum in ihre Muttersprache übersetzen werden.

Klaus Schrader	After the Change of Times: Less Russia in German Foreign Trade	295
-----------------------	---	-----

KROONIKA / CHRONIK / CHRONICLE

A.

Tähelepanuväärsed Eesti majandusteadlased, majandusõppejõud ja teadus-organisaatorid, majandustegelased ja -praktikud

Bedeutende estnische Wirtschaftswissenschaftler, Hochschullehrer für Wirtschaft und Wissenschaftsorganisatoren, Wirtschaftskenner und Praktiker

Notable Estonian economists, economic academics and scientific research organisers, economic figures and practitioners

Majandustegelane, tööstusjuht ja minister Jüri Kraft (6.01.1935–15.03.2023).

In memoriam (Matti Raudjärv) 301

Economic professional, industry manager and minister

Jüri Kraft (6.01.1935–15.03.2023). In memoriam (Abstract) (by Matti Raudjärv) 308

Sünnipäevalised-juubilarid – seotud meie ajakirja väljaandmise ja rahvusvahelise teaduskonverentsi korraldamise ning toetamise ja mentorlusega

Geburtstagskinder und Jubilare, die mit der Herausgabe unserer Zeitschrift und der Organisation der internationalen Wissenschaftskonferenz sowie mit Unterstützung und Mentoring verbunden sind

Birthdays and jubilees – related to the publishing of our journal and organisation, supporting and mentoring of the international scientific conference

Manfred Oskar Eitel Hennies – 85 (10.09.1938 – 18.10.2019) 312

Peter Joachim Friedrich – 85 (3.03.1938) 315

Mart Sörg – 80 (17.05.1943) 316

Üllas Ehrlich – 60 (9.12.1963) 318

B.

Aktuaalne nii ülikoolide õppe- kui teadustöös

Aktuelles in Unterricht und Forschung der Universitäten

Topical in both the academic and research activities of universities

30 aastat kirjastus-, konverentsi-, konsultatsiooni- ja koolitusfirma

Mattimar OÜ asutamisest 320

30 years from the establishment of the Mattimar OÜ (Ltd)

publishing, conference, consultation and training company 322

* * *

Enno Langfeldt – 27. juuni 2016: 18 aastat õppetööd on lõppenud!/ seitse aastat tema viinasest loengust ja emeriteerumisest	324
Enno Langfeldt – 27. Juni 2016: 18 Jahre Unterricht sind vorbei!/ sieben Jahre seit seiner berühmten Vorlesung und Pensionierung	327
Enno Langfeldt – June 27, 2016: 18 years of teaching is over!/ seven years since his famous lecture and retirement	329

C.

Majanduspoliitika teaduskonverentsid ja muud tegevused

Wissenschaftliche Konferenzen über Wirtschaftspolitik und andere Veranstaltungen

Scientific conferences on economic policy and other activities

C1. Majanduspoliitika teaduskonverentsid Eestis (1984 – 2023...2024) / Liste der wissenschaftlichen Konferenzen über Wirtschaftspolitik in Estland (1984–2023...2024) / List of scientific conferences on economic policy in Estonia (1984–2023...2024)	331
C2. Loodetav tulevikuinformatsioon (2024–2029) / Die Zukunftsinformation (2024–2029) / Expected future information (2024–2029)	337

* * *

D.

Informatsioon ajakirja toimkonnalt	343
Information des Redaktionsteams	344
Information from the editorial team	346

Mattimar OÜ – usaldusväärne ettevõtte / Mattimar OÜ (GmbH) – Zuverlässiges Unternehmen / Mattimar OÜ (Ltd) – Trustworthy Enterprise	347
---	-----

* * *

NB! NB! NB!

30.06-2.07.2023 toimus Tallinnas Eesti XIII noorte laulu- ja tantsupidu „Püha on maa“!

30.06-2.07.2023 – das 13. estnische Jugend-Gesangs- und Tanzfestival fand in Tallinn statt!

30.06-2.07.2023 – the 13th Estonian Youth Singing and Dance Festival took place in Tallinn!

NB! NB! NB!

Järgmine, **XXXII** majanduspoliitika ja ettevõtetmajanduse teaduskonverents toimub/
Die nächste, **XXXII** wirtschaftspolitische und betriebswirtschaftliche Konferenz findet
statt /

The next, **XXXII** Scientific Conference on Economic Policy and Business Administration
will be held:

XXXII 2024

27.-29.06.2024 (Eesti-Estland-Estonia):

Majanduspoliitika ja ettevõtetmajandus Euroopa Liidu riikides – aasta 2024: Eesti
on 20 aastat NATO ja Euroopa liidu liige olnud/ Eesti ülikoolilinn Tartu – Euroopa
kultuuripealinn/ 40 aastat esimesest, nn laevakonverentsist ja ajakirja asutamisest (mai
1984)/ Konverentsi seeria algataja ja ajakirja asutaja Matti Raudjärv – 75

Die Wirtschaftspolitik und Betriebswirtschaft in den EU-Mitgliedsstaaten – 2024:
Estland ist seit 20 Jahren Mitglied der NATO und der Europäischen Union/ Estnische
Universitätstadt Tartu – Kulturhauptstadt Europas/ 40 Jahre seit der ersten, sog.
Schiffskonferenz und seit Gründung der Zeitschrift (Mai 1984)/ Initiator der
Konferenzreihe und Gründer der Zeitschrift Matti Raudjärv – 75

Economic Policy and Business Administration in the EU Member States – 2024:
Estonia has been a member of NATO and the European Union for 20 years/ Estonian
University City Tartu – European Capital of Culture/ 40 years from the first, so-to-say
ship conference and the foundation of journal (May 1984)/ Initiator of the conference
series and founder of the journal Matti Raudjärv – 75

Täpsem informatsioon alates oktoobrist-novembrist 2023 / Genauere Informationen
ab Oktober-November 2023 / More detailed information from October-November
2023: www.mattimar.ee

* * *

EESTI PEALINN TALLINN – EUROOPA ROHELINE PEALINN 2023

Tallinna Euroopa rohelise pealinna aasta põhiteemad on elurikkuse hoidmine, kliima, rohetehnoloogiad ning kestlikest põhimõtetest lähtuv juhtimine. Samuti on võetud eesmärgiks kaasata rohepealinna tegemistesse nii tallinlasi, kohalikke ettevõtteid kui ka erinevaid vabaaühendusi. Tallinna rohelise pealinna programmis on huvitavaid keskkonnateemalisi tegevusi kõigile Tallinna elanikele ja külalistele, mh üle 60 ürituse. Tallinn sai tiitli just tänu aastal 2020 vastu võetud Tallinna strateegia 2035 ja Tallinna kliimakavale, mis pakuvad tugevat tulevikuvisioni ja selget tahet rohepöõret läbi viia ja linlasi linna juhtimisse rohkem kaasata.

„Oleme Tallinnas väga pühendunud sellele, et lükata tiitliaastal hoogu juurde päris muutustele keskkonnasõbralikuma linna suunas ja et need oleksid ka nähtavad igal pool Tallinnas, nii tänavapildis, linna töötajate ja ametnike suhtumises kui ka linnakodanike mõtteviisis,“ ütles Tallinna linnapea Mihhail Kõlvart. „Meie suurem eesmärk on tallinlaste heaolu. Sellepärast sai loodud arengustrateegia Tallinn 2035. Euroopa rohelise pealinna tiitel on ainult osa, ainult üks verstapost sellest suuremast pildist, mille omale eesmärgiks võtnud oleme,“ lausus Kõlvart. Näiteks keskkonnasõbralikuma ühistranspordi arendamiseks on linnal täiendavad vahendid, et soetada elektribusse ning algas uue, Vanasadama trammiliini ehitus.

Tallinn soovib rohelise pealinna aastal tutvustada valdkonna ekspertidele ja maailmale laiemalt linna kui soodsat roheinnovatsiooni testkeskkonda ning kui Euroopa tasemel kompetentsikeskust, kus töötavad linna arendamise ja kestliku juhtimise mudeli edendajad ja spetsialistid.

Greentech week toob Tallinna roheinnovatsiooni säravaimad ideed

Tallinna rohelise pealinna aasta kulminatsioonsündmus on 14.-17. novembril toimuv Tallinn Greentech Week. Linnal on au võõrustada maailma roheinnovatsiooni kõige edumeelsemaid ja värskemaideid ning nende rakendajaid üle kogu maailma. Tegemist on rahvusvaheline äri- ja inspiratsioonisündmustega, mille peaesmärk on edendada koostööd rohetehnoloogia spetsialistide vahel ja dialoogi Euroopa linnade ja ettevõtete vahel.

Tahame näidata Tallinna kui roheinnovatsiooni ja tehnoloogiaalast kohtumispaika, tuues kokku roheinnovatsiooniga tegelevaid ettevõtteid, akadeemilisi asutusi ja linnu ning esitledes laiemale üldsusele valdkonna säravamaid saavutusi. Näitusel tuuakse avalikkuse ette maailmatasemel kestlikud rohetehnoloogiad ja lahendused, mida saavad näha ja kogeda nii erialaspetsialistid kui linnakodanikud.

Nädala tippsündmuseks saab olema Cleantech Forum Europe (15.-16. november), kus kohtuvad rohetehnoloogia valdkonna investorid, innovaatorid, ettevõtjad ja neid toetav era- ja avalik kogukond kogu Euroopast. 2002. aastal San Franciscost alguse saanud foorum toimub igal aastal kolmel kontinendil – Aasias, Ameerikas ja Euroopas. Greentech expo (14.-17. november) toob kokku rohetehnoloogia valdkonna kõige uuemad

ja värskemad ideed, tutvustades neid nii investoritele, erinevate linnade esindajatele kui ka rohetehnoloogia huvilistele. Ligi 60 ettevõtet ja organisatsiooni.

Lisaks ettevõtjatele ootame Tallinnasse Targa Linna Konverentsile (14.-16. november) ka 30 pealinna ja metropoli esindajat, mille eesmärgiks on edendada koostööd Euroopa linnade ja ettevõtete vahel ning näidata Tallinna kui roheinnovatsiooni ja tehnoloogia-alast kohtumispaika. Toome kokku roheinnovatsiooniga tegelevaid ettevõtteid, akadeemilisi asutusi ja linnu ning esitleme laiemale üldsusele valdkonna säravamaid saavutusi.

Rohetiiger on valdkondade vaheline koostööplatvorm, mille eesmärk on luua tasakaalus majanduse mudel Eestile ja maailmale tehes koostööd neljal suunal: ettevõtjad, avalik sektor, vabakond ja üksikisikud. Rohetiigri Konverentsi (17. november) käigus kutsume kokku kõik muutuste juhtijad, motiveerides neid osalema uue keskkonna loomises ning kujundamises.

Rohenädalal tekkinud ideid ja lahendusi soovime tulevikus kasutada Tallinna linna arendamisel ning jagada neid kogemusi ka teiste linnadega üle maailma. Tallinlased on juba väga eeskujulikud rohepöörde rakendajad ning janunevad uute rohelist mõtteviisi esivate lahenduste järele.

Test in Tallinn – nutikate lahenduste linn

Lisaks on Tallinn välja töötanud ka Test in Tallinn meetme, mille eesmärk on näidata Tallinna nutikate lahenduste katsetamise jaoks suurepärase kohana. „Keskkonnaprobleemide lahendamine linnades on ülemaailmsete kliimaeesmärkide saavutamiseks ülioluline ja linnadel on kliimaneutraalsema majandusele üleminekul võtmeroll. Kutsume kõiki üle maailma tulema ja arendama või proovima Tallinnas oma innovaatilisi uusi ideid, prototüüpe või tooteid. Lubame Tallinna poolt ettevõtetele igakülgselt tuge ja abi,“ ütles Tallinna linnapea Mihhail Kõlvart.

Täna on Eestil, sh Tallinnal positiivne kuvand nii ettevõtluskeskkonna (ärisõbralikkus, asjaajamise lihtsus), idufirma tekke- ja kasvukeskkonna (ükssarvikute arv elanike kohta, e-residentsuse programm) kui laiemalt digitaalse ühiskonna osas. Eeltoodud kinnitavad ka kõrged kohad rahvusvahelistes edetabelites, näiteks Lausanne'i IMD rahvusvaheline konkurentsivõime, EL Startup Heatmap Europe, ÜRO digiriikide edetabel. Eesti ja Tallinna tugevuseks on väiksus, paindlikkus ja ühiskonna tehnoloogiline avatus, mis soosib innovaatiliste lahenduste väljatöötamist ja rakendamist (sh katsetused läbinud prototüüpide testimist reaalelu keskkonnas väiksemal skaalal ja edu korral lahenduste paindlikku võimendamist).

Tallinnas on testimisvõimalusi kasutatud erinevates formaatides. Esiteks linnakupõhised pilootprojektid innovatsioonikeskustes nagu Ülemiste City, Tehnopol koostöös linnaku omanikega. Näiteks Ringo korduspakendite projekt Ülemiste Citys. Tallinnas on läbi viidud piirkondlikuid pilootprojekte, näiteks AuveTechi isejuhtivate busside testimine erinevates linnaosades.

Linna ja Tehnopoliga koostöös korraldatava Tallinnovation konkursi võitjad on saanud oma tooteid-teenuseid linnakeskkonnas piloteerida - näiteks ettevõtte Thinnect targa kogukonna lahendus Kalamajas, mis annab ülevaate piirkonna liikluse olukorrast ning müra tasemest, aidates samas parandada ka liiklusohutust.

Lisaks on loodud kahepoolseid kokkuleppeid linna ja eraettevõtete vahel toodete katsetamiseks ja teenuste osutamiseks. Näiteks hea tahte kokkulepe elektritõukerattaid rentivate firmadega Bolt ja Tuul, kes saavad tasuta kasutada kesklinna rattaparkimis-kohti.

Kõiki neid kogemusi arvesse võttes on Tallinn on endale võtnud ambitsiooni kujundada pealinnast atraktiivne keskkond, kus ettevõtted üle maailma on oodatud testima erinevaid rohetehnoloogiaid. Test in Tallinna peamisteks valdkondadeks on liikuvus, energia ja energiasääst – need on suurima mõjuga ja seadusandliku valmisolekuga valdkonnad, kus tänane koostöö linna ja kohalike ettevõtjate vahel on olnud kõige tulemuslikum.

21. sajandi linnade jätkusuutlik juhtimine ja elurikkus

Tulevikulinnadest rääkides nõustatakse enim sellega, et meie linnade ümberkujundamiseks on vaja ka ümberkujundavat juhtimissüsteemi. Tallinnas nimetame seda kestlikuks juhtimiseks. Sellega rakendatakse meie eesmärkide raamistikuna kestliku arengu eesmärke ning pakutakse välja protsesside ja suhete süsteem, mis aitab meil saavutada üksmeelt, arendada poliitikat, täiendada oskusi ja suurendada indu, et oma eesmärgid ellu viia. Juhtimist ei saa ümber mõtestada ainult üks linn.

Seetõttu kutsub Tallinn üles kõiki huvipooli – linnu, akadeemilisi ringkondi, mõttekodasid, asjatundjaid ja teisi – ühendama jõud ning tegema koostööd, et luua 21. sajandi linnade juhtimise raamistik. Selle ettevõtmisele soovib Tallinn just roheline pealinna aastal hoogu anda. Hea näide sellest, mida Tallinnal on teistele linnadele jagada, on meie kogemus ÜRO kestliku arengu eesmärkide kasutamisest linna pikaajalise arengustrateegias.

Kestlik linn on see, mis keskendub sellele, kuidas luua hea elukeskkond nii inimestele kui ka teistele liikidele, kes linnas elavad. Juba praegu on Tallinn elurikas linn: on väga vähe selliseid pealinnu, kus on loomadele ja lindudele nii mitmekesiseid elupaiku ja elab nii palju haruldasi liike kui Tallinnas. Tallinnas elab või peatub rändel 138 kaitsealust loomaliiki (sh 92 linnuliiki) ja kasvab 41 kaitsealust taimeliiki ning 13,8% Tallinna pindalast on erinevad kaitsealad. Värske uuringu järgi elab Tallinna rohealadel mitusada rebast, metskitse ja jänest ning kuni poolsada põtra. Euroopa kontekstis muudab Eesti pealinna eriliseks ka see, et siin leidub lisaks kopraid ning läbikäigul ilveseid ja karusid.

Tallinn on elurikkuse hoidmiseks loomas mitut rohekoridori: 14-kilomeetri pikkune Putukaväil läbib Tallinna kaheksast linnaosast kuut, 9-kilomeetri pikkune Klindipark kolme. Rohekoridor teeb inimesele linnas jalgsi või rattal liikumise mugavaks ja mida tolmeldajad, näiteks liblikad, kimalased ja mesilased ning teisedki loomarühmad kasutavad, et suunduda ühelt rohealalt teisele.

Tallinnal on Euroopa rohelise pealinna aastal plaanis ka üle linna erinevaid elurikkust hoidvaid talguid korraldada ja kutsub kõiki linlasi neis kaasa lööma. See on terve aasta kestev talgute programm, kus linnakodanikud saavad kaasa lüüa, et oma elupiirkonna elurikkust toetada. Tere tulemast Tallinnasse, et saada osa rohelisest, jätkusuutlikkust ja keskkonnahoidlikust elust!

Aprill, 2023

Maarja Pakats

Tallinna kommunikatsioonispetsialist

Foto 1: Vabaduse väljak Tallinnas. ¹

Foto 2: Reidi tee äärne promenaad Pirita Linnaosa ja Tallinna kesklinna vahel. ²

¹ Photo 1: Tallinn's Freedom Square and our Freedom Statue. [https://lh3.googleusercontent.com/pw/AMWts8D_kne5Q_6OGZt7njTaBwT9tJQRLowKTNu00gtNIDvi5kyfdnL9C-PI56-efmmORKuPj4KErQmYITZbNtV-VScKBZRPYi7g4N5jWUqQyaeX4YaJ_USj8AbkZ5bkoysG2FTAAWwxHmoc2hXO20BzeRxts=w1171-h780-s-no?authuser=0] 5.04.2023

² Photo 2: The promenade along Reidi road Pirita and between the center of Tallinn. [https://lh3.googleusercontent.com/pw/AMWts8Ao515hgAHgQkW0fMsFXbVh9cStDAPo5y08sbNjMuqdkdY_ZTevWsdCOXhvoSGJmDY9foXPhkcQNB0i3h49AiFEvSOIv13-6_FrGfUhbHxjexdt7u1ZKqRH9kF388Jq256t4f8kBUN3N6GZdgXENU5=w1171-h780-s-no?authuser=0] 5.04.2023

TALLINN – DIE GRÜNE HAUPTSTADT EUROPAS 2023 UNTERSTÜTZT BIODIVERSITÄT, INNOVATION UND NACHHALTIGKEIT

Die estnische Hauptstadt Tallinn hat die Auszeichnung „Grüne Hauptstadt Europas 2023“ für ihr Engagement zur Verringerung der CO₂-Emissionen, zur Wiederherstellung der biologischen Vielfalt sowie zur Förderung grüner Innovationen und einer nachhaltigen Verwaltung erhalten.

Die estnische Hauptstadt plant für 2023 im Rahmen des Programms „Grüne Hauptstadt“ Aktivitäten zum Thema Umwelt für alle Einwohner:innen und ausländische Besucher:innen Tallinns, unter anderem über 60 Veranstaltungen, darunter 17 internationale Veranstaltungen.

„Ich bin der festen Überzeugung, dass die Grünen Hauptstädte Europas eine Führungsrolle bei der Schaffung nachhaltiger, widerstandsfähiger und integrativer Städte der Zukunft übernehmen müssen, um ein qualitativ hochwertiges Lebensumfeld als Schlüssel zu einer ausgewogenen und nachhaltigen wirtschaftlichen und sozialen Entwicklung zu gewährleisten“, sagte Tallinns Bürgermeister Mihhail Kõlvart.

Das Engagement Tallinns für grüne Technologien und biologische Vielfalt zeigt sich in den zahlreichen Initiativen, die die Stadt vorantreibt. Zum Beispiel die Test in Tallinn Initiative.

„Die Lösung der städtischen Herausforderung ist entscheidend, um die globalen Klimaziele zu erreichen, und Städte spielen eine Schlüsselrolle beim Übergang zu einer kohlenstoffarmen Wirtschaft. Wir laden jeden auf der ganzen Welt ein, zu kommen und seine bahnbrechenden neuen Ideen, Prototypen oder Produkte zu bauen oder auszuprobieren. Wir verpflichten uns, die besten Optionen und die beste Unterstützung für die Unternehmen zu finden“, sagte Bürgermeister Kõlvart.

Die Initiative Test in Tallinn lädt Unternehmen auf der ganzen Welt ein, ihre intelligenten Lösungen auf den Straßen von Tallinn in drei Schwerpunktbereichen zu testen: Mobilität, Energieeffizienz und erneuerbare Energien. Diese Bereiche mit der größten Wirkung und Gesetzgebungsreife und in denen die heutige Zusammenarbeit zwischen der Stadt und lokalen Unternehmern am effektivsten war.

Tallinn und Estland haben bereits ein positives Image sowohl in Bezug auf die Leichtigkeit der Geschäftstätigkeit, das Gründungs- und Wachstumsumfeld für Start-up-Unternehmen als auch auf die digitale Gesellschaft im Allgemeinen. Die Stärke von Tallinn ist unsere Kleinheit, Flexibilität und die technologische Offenheit der Gesellschaft.

Im Bereich der biologischen Vielfalt entwickelt Tallinn derzeit eine „Bestäuberautobahn“, die durch sechs Stadtteile führt. Die Autobahn wird auch ein grüner Transportkorridor für Schmetterlinge, Hummeln, Bienen und andere Tiergruppen sowie für Menschen sein.

„Tallinn hat mehr als 2 100 Hektar geschützte Gebiete – Naturschutzgebiete, geschützte Parks und sogar eine Insel“, sagte Vladimir Svet, Tallinns Vizebürgermeister für Umwelt und Stadtentwicklung.

„Tallinn ist auch eine der wenigen Hauptstädte, die ihr eigenes Moor haben. Und wahrscheinlich die einzige, in der schottische Hochlandrinder Angestellte der Stadt sind. Dies ist nur eines unserer vielen Projekte zur Wiederherstellung und zum Schutz der Artenvielfalt der Küstenwiesen“, erklärte er.

Darüber hinaus möchte Tallinn ein Beispiel für nachhaltiges Stadtmanagement werden. Tallinn arbeitet an einem nachhaltigen Stadtmanagementmodell, das auf Forschung und realen Erfahrungen verschiedener Städte in Europa basiert.

Willkommen zur Greentech Week

Einer der Höhepunkte des Jahres wird die Greentech Week (14.–17. November) mit dem Cleantech Forum Europe, der Greentech Expo, der Green Tiger Conference und der Smart City Convention sein. Bis zu 500 Investoren, Innovatoren und Unternehmer grüner Technologie. Mehr als 30 Städtelegationen und über 2000 Enthusiasten grüner Technologien aus Estland und der ganzen Welt.

Es wird von der Motivation angetrieben, die Zusammenarbeit zwischen führenden Spezialisten für Greentech-Technologie zu fördern und den Dialog zwischen Weltstädten und Unternehmern zu verbessern. Tallinn als grüne Hauptstadt Europas wird ein Treffpunkt für Umweltinnovationen und -technologien sein, indem Greentech-Technologieunternehmen, Hochschulen und Städte zusammengebracht werden.

Das Highlight dieser Woche wird die Greentech Expo sein, die an den vier Tagen stattfindet. Die Messe richtet sich in erster Linie an Unternehmen mit innovativen Technologien und Smart-City-Lösungen. Eines der Hauptthemen der Messe ist Mobilität, aber die Veranstaltung wird auch die Themen Energie & Energie, Materialien & Chemikalien, Ressourcen & Umwelt, Landwirtschaft & Ernährung und Basistechnologien abdecken. Jeder, der neue nachhaltige Werte für den urbanen Raum schafft, ist 2023 in Tallinn willkommen!

April 2023

Maarja Pakats

Tallinner Kommunikationsspezialistin

TALLINN – EUROPEAN GREEN CAPITAL 2023 SHOWCASES BIODIVERSITY, INNOVATION AND SUSTAINABILITY

In 2023 Tallinn proudly holds the title of the European Green Capital. Tallinn will showcase its biodiversity, sustainability governance and eco-innovation. The city is planning over 60 green capital projects, events and initiatives, including 17 international events.

„Tallinn is very proud to hold the title of European Green Capital 2023. Especially since the idea of a European green capital was born in Tallinn in 2006. We want every citizen of Tallinn as well as our guests to benefit from the European Green Capital year and the accompanying developments, because our goal is a greener city with a better environment and urban space,“ said Mr. Mihhail Kõlvart, the Mayor of Tallinn.

Greentech Week. For everyone who wants to be part of the future City

One of the year's highlights will be the Greentech Week (14th-17th of November) with the Cleantech Forum Europe, Greentech Expo, Green Tiger Conference, and the Smart City Convention. Up to 500 investors, innovators and entrepreneurs of green technology. More than 30 city delegations and over 2000 green technology enthusiasts from Estonia and all over the world.

It is driven by the motivation of promoting cooperation between leading specialists in Greentech technology as well as enhancing the dialogue between world cities and companies. Tallinn as the Green Capital of Europe will be a meeting point for environmental innovation and technology by bringing together Greentech technology companies, academia and cities.

The highlight of this week will be the Greentech Expo taking place throughout the four days. The exhibition is primarily intended for companies with innovative technologies and smart city solutions. One of the main focal themes of the expo is mobility, however, the event will cover also the topics of energy & power, materials & chemicals, resources & environment, agriculture & food and enabling technologies. Everyone who creates new sustainable value for the urban space is welcome to Tallinn in 2023!

Think global – Test in Tallinn!

In addition, Tallinn invites companies to test their sustainable innovation solutions in the capital city of Estonia. The Test in Tallinn initiative welcomes companies around the world to test their smart solutions on the streets of Tallinn in three focus areas: mobility, energy efficiency and renewable energy. These areas with the greatest impact and legislative readiness, and where today's cooperation between the city and local entrepreneurs has been the most effective. Tallinn and Estonia already have a positive image both in terms of the ease of doing business, the creation and growth environment for start-up companies and digital society in general. The strength of Tallinn is our smallness, flexibility, and the technological openness of society.

“Solving the urban challenge is crucial to reach global climate goals and cities have a key role to play in the transition to a low carbon economy. We invite anyone around the world to come and build or try out their ground-breaking new ideas, prototypes, or products. We commit to find the best options and support for the companies,” Mayor Kõlvart said.

Sustainable governance in the city

The changes begin from the city itself. Therefore, Tallinn cooperates with local entrepreneurs and organisations to make the city more sustainable. For example, in creating environmentally friendly guidelines for events and endorsing sustainable food for Tallinn’s restaurants.

“We have developed a guide for environmentally friendly events, added environmental requirements to the Law of Procurements and made our own institutions follow the principles of the green office. Through the inclusive budget and various support measures we can support the ideas of our citizens, NGOs and companies and bring more attention to Tallinn and all of Estonia,” Mr. Vladimir Svet, Vice-Mayor of Environment and Urban Development.

According to Ms. Krista Kampus, Executive Director of Tallinn European Green Capital 2023 Tallinn has re-organized the whole city structure and organization to better coordinate sustainable changes and work better with the UN Sustainable Development Goals. “We also wish to further involve local communities in city development, find opportunities to support green innovation, develop environmentally friendly modes of travel, such as cycle lanes and public transport, and improve circular economy. In addition, we also wish to help citizens better understand the importance of environmental protection,” Ms. Kampus said.

You are welcome to visit and explore biodiverse, innovative, and sustainable Tallinn during the European Green Capital year. Find the full program and more information at greentallinn.eu. See you in Tallinn!

April, 2023

Maarja Pakats
Communication specialist, City of Tallinn

30.06-2.07.2023 toimus Tallinnas Eesti XIII noorte laulu- ja tantsupidu „Püha on maa“!
30.06.-2.07.2023 – die estnische XIII. Jugendlied- und Tanzfestival fand in Tallinn statt!
30.06-2.07.2023 – the XIII Estonian Youth Singing and Dance Festival took place in Tallinn!

Foto 1: Tantsuansambel Lee tantsijad tulid laulupeol "Sata-sata" laulu ajal laulukaare ette tantsima/
Die Tänzer des Tanzensembles Lee kamen während des Liedes „Sata-sata“ auf der Liederparty zum Tanzen vor dem Gesangsbogen/

The dancers of the dance ensemble Lee came to dance in front of the singing arch during the song "Sata-sata" at the song party.

Autor/allikas: Ken Mürk/ERR. [<https://i.err.ee/resize?type=optimize&height=1080&url=https%3A%2F%2Fs.err.ee%2Fphoto%2Fcrop%2F2023%2F07%2F05%2F1987781h41f2.jpg>] 6.07.2023

* * *

Toimunud XIII noorte laulu- ja tantsupidu külastas ligi 90 000 inimest, kellele esines 31 415 lauljat, tantsijat ja pillimängijat. Tallinna Lauluväljakul XIII noorte laulupeol osales 778 kollektiivi, 23 139 koorilaulja ja orkestrandiga. Koore ja orkestreid juhendas 657 dirigenti. Aväitendkooris laulis 362 koori ja 11 900 lauljat ning lõputäitendkooris 326 koori ja 10 700 lauljat.

90.000 Menschen besuchten das XIII. Jugendlied- und Tanzfestival, bei dem 31.415 Sänger, Tänzer und Instrumentalisten auftraten. 778 Kollektive, 23.139 Chorsänger und Orchesterspieler nahmen am 13. Jugendlied festival im Tallinn Lauluväljakul teil. Chöre und Orchester wurden von 657 Dirigenten betreut. Im Eröffnungs-Gemeinschaftschor sangen 362 Chöre und 11.900 Sänger und im Schluss-Gemeinschaftschor 326 Chöre und 10.700 Sänger.

90,000 people visited the XIII Youth Song and Dance Festival, where 31,415 singers, dancers and instrumentalists performed. 778 collectives, 23,139 choir singers and orchestra players participated in the 13th Youth Song Festival at the Tallinn Song Festival Grounds. Choirs and orchestras were supervised by 657 conductors. 362 choirs and 11,900 singers sang in the opening joint choir and 326 choirs and 10,700 singers in the closing joint choir.

Foto 2: Lõpuühendkooris oli 326 koori ja 10 700 lauljat/ 326 Chöre und 10.700 Sänger im endgültigen Gesamtchor/ 326 choirs and 10,700 singers in the final combined choir. Autor/allikas: Ken Mürk/ ERR. [<https://i.err.ee/smartcrop?type=optimize&width=672&aspectratio=16%3A10&url=https%3A%2F%2Fs.err.ee%2Fphoto%2Fcrop%2F2023%2F07%2F02%2F1983224h8bdb.jpg>] 6.07.2023

* * *

Dirigent ja koori- ning orkestrijuht Tõnu Kaljuste ütles ERR-ile antud intervjuus, et kui lätlaste laulupidu on nagu kontsert, siis eestlaste laulupidu on midagi kontserdi ja mõnusa rahvapeo vahepealset. "Laulupeol ei ole tegemist tavalise kontserdiga, see on midagi enamast, see on nagu protsessioon," rõhutas Kaljuste.

Der Dirigent, Chor- und Orchesterleiter Tõnu Kaljuste sagte in einem Interview mit ERR, dass das Liederfest der Letten zwar wie ein Konzert sei, das Liederfest der Esten aber etwas zwischen einem Konzert und einer angenehmen Volksparty sei. „Die Liederparty ist kein gewöhnliches Konzert, sie ist etwas mehr, sie ist wie eine Prozession“, betonte Kaljuste.

Conductor and choir and orchestra leader Tõnu Kaljuste said in an interview to ERR that if the song festival of Latvians is like a concert, the song festival of Estonians is something in between a concert and a pleasant folk party. "The song party is not an ordinary concert, it is something more, it is like a procession," emphasized Kaljuste.

Foto 3: Noorte tantsupeo teine etendus (foto: Aivar Pihelgas)/ Der zweite Auftritt der Jugendtanzparty/ The second performance of the youth dance party. [<https://i.err.ee/resize?type=optimize&height=1080&url=https%3A%2F%2Fs.err.ee%2Fphoto%2Fcrop%2F2023%2F07%2F01%2F1980080haa1c.jpg>] 6.07.2023

Foto 4. Rahvamuusikapeol osales kokku rohkem kui 830 pillimängijat ja 83 kollektiivi ning üles astus seitse erinevat pillikoori/ Insgesamt nahmen mehr als 830 Instrumentalisten und 83 Kollektive am Volksmusikfestival teil und sieben verschiedene Instrumentenchöre traten auf/ A total of more than 830 instrument players and 83 collectives participated in the folk music festival, and seven different instrument choirs performed. [<https://s.err.ee/photo/crop/2023/07/01/1979945he5d0t27.jpg>] 6.07.2023

Foto 5: Noorte laulu- ja tantsupeo „Püha on maa“ rongkäik kesklinnast lauluväljakuni (algus kesklinnas). (foto: Siim Lõvi/ ERR)/ Jugendlied- und Tanzparty „Pyha on maa“ Prozession vom Stadtzentrum zum Liederplatz (Beginnen Sie im Stadtzentrum)/ Youth song and dance party "Pyha on maa" procession from the city center to the song square (start in the city center).

Foto 6: Noorte laulu- ja tantsupeo „Püha on maa“ rongkäik kesklinnast lauluväljakuni (5 km; esimesed peolised on jõudnud Lauluväljakule). (foto: Siim Lõvi/ ERR)/ Jugendlied- und Tanzparty „Pyha on maa“ Prozession vom Stadtzentrum zum Liederplatz (5 km; Die ersten Party-gänger sind in Lauluväljak /in Liedfeld/ angekommen)/ Youth song and dance party "Pyha on maa" procession from the city center to the Tallinn Song Festival Grounds /the song square/ (5 km; the first partygoers have arrived at the Tallinn Song Festival Grounds / Song field/).
[\[https://i.err.ee/resize?type=optimize&height=1080&url=https%3A%2F%2Fs.err.ee%2Fphoto%2Fcrop%2F2023%2F07%2F02%2F1981265h0d27.jpg\]](https://i.err.ee/resize?type=optimize&height=1080&url=https%3A%2F%2Fs.err.ee%2Fphoto%2Fcrop%2F2023%2F07%2F02%2F1981265h0d27.jpg) 6.07.2023

* * *

Järgmine, XXVIII laulu- ja XXI tantsupidu toimub juba 2025. aasta juuli alguses.

Die nächste, XXVIII. Lied- und XXI. Tanzparty findet bereits Anfang Juli 2025 statt.

The next, XXVIII song and XXI dance party will take place already at the beginning of July 2025.

RIIGIKOGU VALIMISED EESTIS – 2023: MÕNED TÄHELEPANEKUD JA PROBLEEMID

Korralised Riigikogu XV koosseisu valimised Eesti Vabariigi toimusid 5. märtsil 2023. Valimisaasta algas esmaspäeval, 27. veebruaril ja lõppes pühapäeval valimispäeval, 5. märtsil 2023. Valimised toimuvad iga nelja aasta tagant, seega eelmised toimusid aastal 2019. Käesoleva aasta valimised toimusid praegu kehtiva Riigikogu valimise seaduse alusel, mis võeti vastu 12.06.2002 ning seejärel on seda täiendatud 27 korda, ajavahemikul 12.02.2003 kuni 25.10.2017.

Teised eelmised valimised Eestis toimusid:

2019 – Euroopa Parlamendi valimised (toimuvad iga viie aasta tagant);

2021 – Vabariigi Presidendi valimine (toimuvad iga viie aasta tagant);

2021 – Kohaliku omavalitsuse (KOV) volikogu valimised (toimuvad iga nelja aasta tagant).

Käesolevatel valimistel oli Eestis 12 valimisringkonda. Neist kolm oli Tallinnas, kus on kaheksa linnaosa ning need olid jaotatud ringkondadesse järgmiselt:

- Valimisringkond nr 1: Haabersti (71), Põhja-Tallinn (11), Kristiine (7);
- Valimisringkond nr 2: Kesklinn (9), Lasnamäe (20), Pirita (6);
- Valimisringkond nr 3: Mustamäe (10), Nõmme (10).

Valimisjaoskondi oli üle Eesti 405, sh Tallinnas 81 jaoskonda². Lisaks olid valimisvõimalused (elektrooniliselt, välisesinduses kohapeal või kirja teel) loodud ka ca 84 000-le välisriigis elavale valijale. Kuigi välisriigis elavate valijate arv on suur, on nende valimisaktiivsus madal (eelmistel valimistel osales vaid ca kaheksa protsenti).³

Käesolevas lühiaartiklis vaatleb autor neid valimisi Tallinnas, valimisringkonnas nr 2 ning seda sellepärast, et ta elab Pirital, mis kuulub nimetatud valimisringkonna koosseisu.

Valimisringkond nr 2 – Tallinna Kesklinna, Lasnamäe ja Pirita linnaosa, kus oli esindatud üheksa erakonda ja nn üksikkandidaatide grupp. Registreeritud kandidaate oli järgnevalt:

1. *Erakond Parempoolsed* – kandidaate 15 (ei ühtegi nn tuttavat /kohatut /nähtut/ kuuldut/ teatud/ ⁵);

¹ Valimisjaoskondade arv vastavas linnaosas, Tallinnas kokku: 80. Valimispäeval hääletamine. [<https://www.tallinn.ee/et/valimised/valimispaeval-haaletamine>] 7.03.2023

² Märkus: viite nr 1 alusel oli Tallinnas 80 jaoskonda, viite nr 3 alusel aga 81 jaoskonda. Kontrollides viidet nr 1 selgus, et jaoskondade loetelus puudus nr 16 ja nr 18 vahel jaoskond nr 17.

³ Riigikogu valimistel hääletas 63,7 protsenti valijatest. [<https://www.err.ee/1608904970/riigikogu-valimistel-haaletas-63-7-protsenti-valijatest>] 6.03.2023

⁴ Siseministeerium. Valimiste teabeleht – Riigikogu valimised 2023. Valimised Eestis. [<https://www.valimised.ee/>] 22.02.2023

⁵ Tuttavate-kohatute-nähtute-kuuldute-teatute ehk koondatuna tinglikult **tuttavate** all on mõeldud neid inimesi-kandidaate, kellega allkirjutanu on „kas isiklikult kohtunud-vestelnud (näiteks,

2. *Erakond Eestimaa Rohelised* – kandidaate oli 5 (üks nn tuttav: Rene Kuulmann**);
3. *Isamaa Erakond* – kandidaate 15 (nn tuttavaid 8: Riho Terras*, Marko Kaljuveer**, Lagle Parek*, Kalev Vapper**, Peep Lassmann*, Tiit Matsulevitš**, Feliks Undusk*, Tõnis Palts**);
4. *Sotsiaaldemokraatlik Erakond* – kandidaate 15 (nn tuttavaid 2: Jevgeni Ossinovski**, Tõnu Oja**);
5. *Eesti Konservatiivne Rahvaerakond (EKRE)* – kandidaate 15 (nn tuttavaid 3: Leo Kunnas*, Ivan Makarov**, Harri Kingo**);
6. *Erakond Eesti 200* – kandidaate 15 (nn tuttavaid 3: Marek Reinaas**, Liisa-Ly Pakosta**, Ignar Fjuk*);
7. *Eesti Reformierakond* – kandidaate 15 (nn tuttavaid 8: Siim Kallas**, Heidy Purga**, Andres Sut***, Karmen Joller**, Valdo Randpere**, Enn Listra**, Ülle Rajasalu**, Ivi Eenmaa**);
8. *Eesti Keskerakond* – kandidaate 15 (nn tuttavaid 6: Mihhail Kõlvart**, Tõnis Mölder**, Aivar Riisalu**, Monika Haukanõmm**, Merle Klandorf**, Andres Jaadla**);
9. *Eestimaa Ühendatud Vasakpartei* – kandidaate 6 (ei tunne kedagi /slaavipäraseid nimesid/, pole kuulnud);
10. *Üksikkandidaadid* – vaid üks kandidaat (ei tunne /oli slaavipärase nimega/, pole kuulnud).

Eestis oli kandidaate kokku: 968 inimest. Kandidaate oli ringkonnas nr 2 kokku 117 (sh, nn „tuttavaid“ – 31 inimest ehk 26,5% ringkonna kandidaatidest), nendest:

- vaid kuut* kandidaati (19,4%) oleks võinud usaldada (kui nad oleks oma seisukohti tutvustanud), aga pealegi olid nad nn vales ehk väheusaldatavas erakonnas;
- täiesti vastuvõtmatuid** kandidaate oli 13 (41,9%) ehk sellised kellest võinuks ainult pahandusi, udutamist ja rahvale kahjulikke tegusid oodata; samas ei olnud ka nende varasem tegevus positiivne aga vastuvõetav;
- kandidaate, kellest oleks peale selle teadmise, et olin neist varasemalt vaid nn põgusalt kuulnud või nende kohta lugenud, ja kui nad oleks end põhjalikult enne valimisi tutvustanud, oli 12 (38,7%);
- kui 117-st kandidaadist 31 kandidaati maha arvata, jäi järele 86 kandidaati, kellest ei olnud midagi teada, täiesti tundmatud ja võõrad inimesed; seega jäi võimalike valitute hulka äärmiselt vähe inimesi;
- usaldusväärsete kandidaatide hulka (kuus inimest) ei saanud ka mitmeid teisi kandidaate arvata, kuna olid teada nende sidemed mitteusaldusväärsete kandidaatidega (või varasemate poliitikutega), kes ilmselt kandideerisid teises valimisringkonnades Tallinnas ja üle Eesti;
- täiesti usaldusväärne ei olnud ükski erakond, sest nende seas oli kandidaate, kes olid täiesti vastuvõtmatud või arusaamatud oma tulevases tegevuses Riigikogus.

endised üliõpilased, kaaskolleevid, samas valdkonnas tegutsejad jt); kuulnud-näinud neid esinemas või saadet juhtimas raadios, televisioonis, teatris vm; ajakirjanduses on nad ise kirjutanud või nendest on kirjutatud, neid on intervjuueeritud jms.“ Mitte tuttavate all mõtleb autor neid inimesi-kandideerijaid, kellest pole midagi kuulnud ega näinud, et otsustada-arvata midagi nende mõtetest, seisukohtadest, suhtumisest, suhtlemisest, võimekusest, valmidusest ühiskonnas aktiivselt osalema, vastutusest jms.

Kui hinnata kandidaatide tutvustamist, siis oli see lahja või enamasti olematu. Kodusesse postkasti oli saadetud vaid järgmiste erakondade tutvustus-reklaam (seegi valdavalt ebapiisav, kohati isegi eksitav ja mannetu). Nn „paremuse järjestuses“ oli olukord järgmine:

1. Isamaa Erakond – siin oli informatsioon kolme kandidaadi kohta nimekirjas olevast viieteistkümnest (nimesid ei hakka esitama):

- üks varasema kogemusega kandidaat oli esitanud oma seisukohad positiivselt rahuldaval tasemel ja need kolme kompleksgruppi jaotanud;
- üks (ilmselt eriliste kogemusteta) kandidaat oli küll suhteliselt palju üksikuid mõtteid kirja pannud ja ennast usinasti kiitnud, kuid samas täiesti elu- ja praktikavõõraid ettepanekuid teinud (alampalga ja vanaduspensionii kehtestamise osas), kõrvutades Eesti Vabariigi ühiskonna olukorda Saksamaa LV majandusega;
- üks kandidaat arvas piisavaks kui pani kirja Eesti Vabariigi hümni (?), soovis kaunist Vabariigi aastapäeva ja esitles end lehviva sini-must-valge taustal.

2. Sotsiaaldemokraatlik Erakond – siin oli vaid üks kandidaat viieteistkümnest suvatseenud midagi kirjutada: lühidalt oli kirja pandud kolm väärtust, millest kavatseti lähtuda (haridus, keskkond ja võrdsem ühiskond). Lisaks oli kuut igat poliitilist eesmärki ühe lausega sõnastatud (alampalk; metsade raie ja taastuvenergia; õpetajate palga tõstmine ja kõrghariduse rahastamise suurendamine; koosõppiv kool üleminekul eestikeelsele õppele; lapsetoetuse suurendamine esimese ja teise lapse puhul ning ravikindlustus kõigile koos tervishoiu rahastamise suurendamisega). Taunitud oli ka EKRE. Lisaks ilmestasiid bukletti mõned toredad fotod viidetege mitmekesisele perekonnale ja vabaduse kaitsmisele!

3. Erakond Eesti 200 – nemad olid selles mõttes erilised (võrreldes teistega), et nad eitasid kõigi 15-ne kandidaadi portreefotod väitega – meiega on võimalik! Lisaks programmilised eesmärgid (tarkus, jõukus, õnnelikkus) ning hulgaliselt taunitavat ühekahesõnalisust (parem internetühendus, bürokraatia, mitmed muudatused rahvamajandusharudes kuni lumekoristamiseni välja). Ja eesmärk – mitte viie parema hulka, vaid maailma parimaks. Pole paha!?

Teised erakonnad (Parempoolsed, Rohelised, EKRE, Reform, Kesk, Vasak ja üksik-kandidaat) ei pakkunud midagi! Hoidsid head paberit ja trükivärvi kokku.

Mida arvata – pilt on kasin kuid „tore“. Ja selle kõrval paljude agitatsioon enne 5. märtsi 2023, et minge tingimata valima-hääletama ning valige kasvõi veidi parem halvemast.

Esialgsetel andmetel osales riigikogu valimistel 63,5% valijatest.6 Kõige kõrgem oli riigikogu valimiste osalusprotsent Rapla maakonnas (77,6%), kõige madalam Ida-Viru maakonnas (53,1%). Eelhääletamise ajal langetas otsuse 47,1% valijatest. Alaliselt välisriikides elavatest valijatest hääletas 10,7%.

⁶ 6. märtsil kell 13.00 täpsustati andmeid – valimistest osavõtt oli 63,7%. Allikas: Valimised Eestis. <https://www.valimised.ee> 6.03.2023

Kui elektroonilised tulemused teatavaks said, peremehetses aga Keskerakonna valimisepeol vaikus. Peotort lõigati ilma hurraahüüeteta lahti saali nurgas.

President Alar Karise avaldus Riigikogu valimiste järel:

„Valija on kõnelenud.

Vabadel valimistel valisid kodanikud endale uue parlamendi.

Aitäh kõigile, kes rekordhulga e- või paberhääletega muutsid selle võimalikuks. See näitab, kui paljud meist tahavad Eesti tulevikku mõjutada.

Samuti suur tänu neile sadadele inimestele, kes valimiste korraldamise eest hoolt kandsid.

Riigikogu uue koosseisu jõujooned on nüüd selged.

Kutsun erakondi, kes praegu teadaolevalt jõudsid parlamenti, alustama kiiresti omavahelisi kõnelusi tugeva valitsuskoalitsiooni moodustamiseks. Siis saan valimistulemuste välja kuulutamise järel teha ettepaneku valitsuse moodustamiseks selle erakonna esimehele, kes ülesande ka lahendada suudab.

Minu soov on, et aeg ei läheks tühja. Praegune olukord ei soosi pikka ebamäärasuse perioodi, mis jääb lahkuvale valitsuse kohvrite pakkimise ja saabuva koalitsiooni käivitumise vahele.

Loodan ka, et kõik erakonnad, sõltumata neile antud häälte arvust ning kaasatusest või kõrvale jäätusest uue võimaliku koalitsiooni moodustamisel hoiavad viisakat ja ratsionaalset joont ega hakka kunstlikult pidurdama valimistulemuste väljakuulutamist. Inimesed ootavad kiiret lahendust või leevendust mitmete majanduslikele, sotsiaalsedele või turvalisusega seotud muredele.

Lähipäevil kohtun kõigi praeguse info järgi parlamenti valitud erakondade esimeestega.“

Vastavalt seadusele algas esmaspäeval, 6. märtsil kell 10 linna ja valla valimiskomisjonides häälte teistkordne üle lugemine. Uuesti loeti üle ka e-hääled.⁷

Tulemused: 966 129 hääleõiguslikust inimesest osales 2023. aasta riigikogu valimistel 613 801. Pärast topelt hääletamise kontrolli läks lugemisse 312 181 e-häält. 301 620 valijat andis oma hääle pabersedeliga jaoskonnas. Seega oli lõplik osalusprotsent 63,7. Kehtivaid sedeleid oli 610 299 ja kehtetuid 3502. Lisaks anti üks kehtetu e-hääle.⁸

Valimistel 37 mandaati saanud Reformierakond alustas kolmapäeval, 8. märtsil koalitsiooniläbirääkimisi riigikogus vastavalt 14 ja 9 mandaati saanud Eesti 200 ja sotsiaaldemokraatidega.

Lõplike valimistulemuste järgi:⁹

⁷ VALIMISBLOGI | Riigikogu valimised võitis Reformierakond. Karis: kutsun erakondi alustama kiireid koalitsioonikõnelusi. Ohtuleht.ee. 6.03.2023

⁸ Täpsustatud andmetel osales riigikogu valimistel 63,7 protsenti valijatest. [https://www.postimees.ee/7727489/tapsustatud-andmetel-osales-riigikogu-valimistel-63-7-protsenti-valijatest] 8.03.2023

⁹ Täna algavad koalitsiooniläbirääkimised Reformierakonna, Eesti 200 ja sotside vahel. Ohtuleht.ee 8.03.2023

- võitis parlamendivalimised Reformierakond saades 31,2 protsenti häältest, seega riigikogus 37 mandaati;
- teiseks jäi Eesti Konservatiivne Rahvaerakond (EKRE) 16,1 protsentiga häältest, mis tähendas riigikogus 17 mandaati;
- kolmandale kohale jäi Keskerakond 15,3 protsenti häältega ning see tegi 16 mandaati;
- Eesti 200 sai 13,3 protsenti häältest ehk 14 mandaati;
- Sotsiaaldemokraatlik Erakond sai 9,3 protsenti häältest, mis tegi üheksa mandaati;
- Isamaa sai 8,2 protsenti häältest ehk kaheksa mandaati.

Tulemuskünnise (5%) alla jäid:

- Parempoolsed 2,4-protsendilise häälte saagiga;
- Eestimaa Ühendatud Vasakpartei 2,3 protsendiga;
- üksikkandidaadid ühe protsendiga ning
- rohelised ühe protsendiga.

Järgmised valimised Eestis toimuvad:

2024 – Euroopa Parlamendi valimised;

2025 – KOV volikogu valimised;

2026 – Vabariigi Presidendi valimine.

Seega pea igal aastal on toimunud (vt ka artikli alguses) ja ka edaspidi toimuvad mingid valimised.

Kõige selle taustal kinnitab valijate kriitikat rahvasaadikute aadressil asjaolu, et eelmise XIV koosseisu rahvasaadikutest koguni 31 ei osutunud Riigikokku tagasi valituks (10 ei kandideerinud).¹⁰ Kui siit järeldada, et küllalt palju on XV Riigikogu koosseisus nüüd uusi inimesi, siis võib ehk edaspidi ka tulemuslikumat tööd rahvasaadikute puhul loota. Ühtlasi tahaks loota, et üha rohkem satub Riigikokku spetsialiste, kes tegelevad oma seadusandlikus töös just oma kompetentsusega seotud küsimustega. Mitte nii, et juhuslikud kuid muidu tuntud (või kuulsad) inimesed peavad tegelema Riigikogus nende küsimustega, millest neil on vähe selgust. Riigikogu pole erialases mõttes õppimise koht, selleks peaks olema varasemad koolid ja ameti-erialased teadmised juba varem selged olema. Vabandan, aga tundub, et paljudel endistel rahvasaadikutel ja ka äsjastel kandideerijatel on majandusosalased teadmised äärmiselt puudulikud ning ähmased. Usun, et paljud Eesti ülikoolide majandusteaduskondade paremad üliõpilased jagavad Eesti majanduse olukorda paremini.

Maailmavaade. Sageli rõhutatakse, et erakonnad on jagunenud maailmavaate alusel. Kui aga jälgida (mida allakirjutanu on üldiselt ka teinud) Riigikogus esindatud erakondade liikmete ja teiste erakonna esindajate poliitilisi ja majanduspoliitilisi sõnavõtte ning seisukohti, siis on raske neid maailmavaateliselt selgelt eristada. Nii mõnigi kord kaldutakse oma nn maailmavaatest ka mõne teise erakonna nn maailmavaatesse, kohati kahjuks aga isegi demagoogiasse. Tundub, et osa erakondade liikmeid peavad veel palju

¹⁰ ERR, Terevisioon, Uudised. 8.03.2023, kell 9.00; ERR, Vikerraadio, Uudised. 13.03.2023, kell 12.00

aega tööd tegema ja kogemusi omandama, et tõe poolest tekiks selgus ja võimalus nn maailmavaatetest aru saamiseks ning ka vastavaks käitumiseks.

Olles paljude aastate jooksul kokku puutunud ja vestelnud hulga inimestega ka Riigikogu tegevusest, siis sageli arvatakse, et paljudele rahvasaadikutele on maailmavaateks isiklik kõrgem palk (ja tulevikus ka kõrgem pension) ning rida soodustusi. Jälgides nende tegevusi (ka infotunde jms) tekib arusaamine, et enamus riigikogulasi on justkui pörandad all (pole neid näinud ega kuulnud, nimesid võib vaid Riigikogu liikmete nimekirjast leida, mitte aga nende aktiivsest tegevusest märgata.

Veebruar – aprill 2023
Tallinnas, Pirita-Kosel

Matti Raudjärv

STATE ASSEMBLY ELECTIONS IN ESTONIA – 2023: SOME OBSERVATIONS AND PROBLEMS

Regular elections of the members of the XV Riigikogu were held in the Republic of Estonia on 5 March 2023. The election week started on Monday, 27 February, and ended on Sunday, the election day, 5 March 2023. Elections are held every fourth year, so the previous elections were in 2019. The elections held this year were based on the Riigikogu Election Act adopted on 12.06.2002 which has had 27 amendments in the period from 12.02.2003 to 25.10.2017.

Other previous elections in Estonia were held:

- in 2019 – elections of the European Parliament (held every five years);
- in 2021 – elections of the President of the Republic (held every five years);
- in 2021 – elections of local government councils (held every four years).

There were 12 electoral districts during these elections in Estonia. Three of them were in Tallinn which has eight city districts and they were divided into electoral districts as follows:

- Electoral District No. 1: Haabersti (71), North Tallinn (11), Kristiine (7);
- Electoral District No. 2: Kesklinn (9), Lasnamäe (20), Pirita (6);
- Electoral District No. 3: Mustamäe (10), Nõmme (10).

There were 405 polling places in Estonia, including 81 polling places in Tallinn. In addition, voting was made possible (electronically, at the location of foreign missions or by post) also for about 84,000 voters living in foreign countries. Although there are many voters living abroad, they have low voting activity (only about 8% participated in the previous elections).²

In this brief article the author gives an overview of these elections in Tallinn, in Electoral District No. 2 because he lives at Pirita which belongs to that electoral district.

Electoral District No. 2 – Tallinn City Centre, Lasnamäe ja Pirita city districts where nine political parties and a group of independent candidates were represented. The following candidates had been registered:³

1. The Right-Wingers Party – 15 candidates (no acquaintances or people I have met, know, have seen or heard before⁴);

¹ The number of polling places in the respective city district, total number in Tallinn: 80. Voting on the election day: [<https://www.tallinn.ee/et/valimised/valimispaeval-haaletamine>] 07/03/ 2023; MR: The correct number is 81 polling places after all.

² 63.7 of the voters voted at the Riigikogu elections. [<https://www.err.ee/1608904970/riigikogu-valimistel-haaletas-63-7-protseti-valijatest>] 06/03 /2023

³ Ministry of the Interior. Election Information Sheet – Riigikogu elections of 2023. Elections in Estonia. [<https://www.valimised.ee>] 22/02/2023

⁴ By **people known** (people I have met, know, have seen or heard) we mean people, candidates whom the undersigned has met or talked to personally (e.g. former students, colleagues, people working in the same field, etc.), who have been heard or seen on the radio, TV or theatre or who

2. *Estonian Green Party* – 5 candidates (one person known);
3. *Isamaa Party* – 15 candidates (8 people known);
4. *Social Democratic Party* – 15 candidates (2 people known);
5. *Estonian Conservative People's Party* (EKRE) – 15 candidates (3 people known);
6. *Estonia 200 Party* – 15 candidates (3 people known);
7. *Estonian Reform Party* – 15 candidates (8 people known);
8. *Estonian Centre Party* – 15 candidates (6 people known);
9. *Estonian United Left Party* – 6 candidates (not known (Slavic names), never heard);
10. *Independent candidates* – only one candidate (not known (Slavic names), never heard).

The total number of candidates in Estonia was: 968 persons. There were in total 117 candidates in Electoral District 2 (including 31 known people, i.e. 26.5% of the candidates of the district), of whom:

- only six candidates (19.4%) could have been trusted (if they had presented their positions) but they were in a wrong, i.e. not so trustworthy party anyway;
- 13 candidates (41.9%) were completely unacceptable, i.e. from whom only trouble, foggy talk and actions which are bad for the people could have been expected; also their earlier activities had not been positive or acceptable;
- the number of candidates whom I had briefly heard or read about earlier and who should have thoroughly introduced themselves before the elections, was 12 (38.7%);
- apart from 31 candidates from 117, the remaining 86 candidates were quite unfamiliar, nothing was known about them, they were complete strangers, so very few people remained among those for whom it was possible to vote;
- also several other candidates (six people) could not be regarded as trustworthy candidates as they were known to have connections with non-trustworthy candidates (or former politicians) who were probably candidates in other electoral districts in Tallinn and elsewhere in Estonia;
- no political party was completely trustworthy as they included candidates who were completely unacceptable or whose future activities in the Riigikogu would have been incomprehensible.

If we had to evaluate the introduction of candidates, it was bland or mostly in-existent. Only the following parties had sent their introduction/advertisement to the mailbox at home (even that mostly inadequate, at places even misleading and poor). The “ranking” was as follows:

1. Isamaa Party – it contained information about three candidates of the 15 listed (no names will be mentioned here):

have led programmes, etc., who have written in the media or about whom someone has written or who have been interviewed, etc. By people not known the author means people, candidates of whom he has heard nothing and whom he has never seen to be able to decide or think anything about their thoughts, positions, attitudes, communication, abilities or readiness to participate actively in the society, responsibility, etc.

- one candidate with earlier experience had presented his/her positions positively on a satisfactory level and had divided them into three general groups;
- one candidate (probably without particular prior experience) had written relatively many single thoughts and praised him-/herself a lot but the proposals were very far from real life and the practical situation (concerning setting the minimum wages and old age pension), comparing the situation in the Republic of Estonia with the economy of the Federal Republic of Germany;
- one candidate considered it enough to write the text of the anthem of the Republic of Estonia (?), to wish happy anniversary of the Republic and to present him-/herself on the background of a waving blue-black-white flag.

2. Social Democratic Party – here only one candidate of the 15 had bothered to write something: three values had been briefly written from which they planned to proceed (education, environment and more equal society). In addition, each of the six political objectives had been characterised in one sentence (minimum wages; cutting or forests and renewable energy; raising the salaries of teachers and increased financing of higher education; team learning at school during transition to studies in the Estonian language; increasing child support for the first and the second child, and health insurance to everybody with the increased financing of health care). Also EKRE had been deprecated. Besides, the booklet had been illustrated with some nice photos with references to family diversity and protection of freedom!

3. Estonia 200 Party – they were different from others in that sense that they presented the portrait photos of all 15 candidates with the statement – It is possible with us! Besides, the objectives of their programme (smartness, wealth, happiness) and using a lot of disapproved one- or two-word phrases (better internet connection, bureaucracy, several changes in economic sectors up to snow removal). And the goal – not to be among the top five but to be the best in the world. Not bad!?

Other parties (Right-Wingers, Greens, EKRE, Reform, Centre Party, Left Party and the independent candidate) did not offer anything! They saved good paper and printing ink.

What to think – the picture is poor but “fine”. And besides that the agitation of many people before 5 March 2023: be sure to go and vote, choose at least someone slightly better than the bad ones.

According to the preliminary information, 63.5% of voters participated in the elections of the Riigikogu.⁵ The participation rate at the Riigikogu elections was the highest in the Rapla County (77.6%) and the lowest in the Ida-Viru County (53.1%). 47.1% of voters made their decision during advance voting. 10.7% of voters permanently living abroad gave their vote.

But the election party of the Centre Party became silent when electronic results were made public. The party cake was cut in the corner of the hall without shouting hurrah.

⁵ At 13:00 on 6 March the information was corrected – 63.7% of voters participated in the election. Source: Elections in Estonia. [<https://www.valimised.ee>] 06/03/2023

According to the law, recounting of votes started at 10 o'clock on Monday, 6 March by the electoral committees of cities and rural municipalities. Also e-votes were recounted.⁶

Results: 613,801 of the 966,129 people with voting rights participated in the Riigikogu elections in 2023. After checking for double votes, 312,181 e-votes were counted. 301,620 voters gave their vote with a ballot paper at a polling place. Thus the final participation rate was 63.7. There were 610,299 valid and 3,502 invalid ballot papers. In addition, an invalid e-vote had been given.⁷

The Reform Party who had received 37 mandates at the elections started on Wednesday, 8 March coalition talks with Estonia 200 and Social Democrats who had received 14 and 9 mandates in the Riigikogu, respectively.

According to the final election results:⁸

- the Reform party won the elections, having got 31.2% of votes and thus 37 mandates in the Riigikogu;
- the Estonian Conservative People's Party (EKRE) remained the second with 16.1% of votes, which means 17 mandates in the Riigikogu;
- the Centre Party was the third with 15.3% of votes which gave 16 mandates;
- Estonia 200 received 13.3% of votes, i.e. 14 mandates;
- the Social Democratic Party received 9.3% of votes, which gave nine mandates;
- Isamaa received 8.2% of votes i.e. eight mandates.

The following remained below the threshold (5%):

- Right-Wingers with 2.4% votes;
- Estonian United Left Party with 2.3% of votes;
- independent candidates with 1% and
- the Greens with 1%.

The next elections will take place in Estonia:
in 2024 – elections of the European Parliament;
in 2025 – elections of local government councils;
in 2026 – election of the President of the Republic.

Thus some kind of elections have taken (see also the beginning of this article) and will take place almost every year.

⁶ VALIMISBLOGI | Riigikogu valimised võitis Reformierakond. Karis: kutsun erakondi alustama kiireid koalitsioonikõnelusi. Ohtuleht.ee. 06 March 2023

⁷ According to final statistics, 63.7 per cent of voters participated in the Riigikogu election. [https://www.postimees.ee/7727489/tapsustatud-andmetel-osalet-riigikogu-valimistel-63-7-protsenti-valijatest] 08/03/2023

⁸ Täna algavad koalitsiooniläbirääkimised Reformierakonna, Eesti 200 ja sotside vahel. Ohtuleht.ee 8.03.2023

On the background of all this the criticism of people's deputies by voters is justified by the fact that even 31 people's deputies of the previous, XIV Riigikogu were not elected again (10 did not stand as candidates).⁹ If we conclude from this that the XV Riigikogu now consists of a lot of new people, we can perhaps hope for more effective work of the people's deputies. We also hope to have increasingly more experts in the Riigikogu who would work on issues related to their competency in their legislative activities. Otherwise random people who are well-known (or famous) have to work with issues in the Riigikogu which are not very clear to them. The Riigikogu is not a place of studying one's speciality, for that the earlier education and professional knowledge should have been acquired already. I apologise but many former people's deputies and also recent candidates have extremely low and vague knowledge of the economy. I believe that many best students of the faculties of economy of Estonian universities understand the economic situation of Estonia better.

World-view. It is often emphasised that political parties differ from each other according to the world-view. However, if we observe (which the undersigned has also generally done) the political speeches and positions on economic policy of the members of the parties represented in the Riigikogu and other representatives of the parties, it is difficult to clearly discern them from each other according to their world-view. They often gravitate from their own world-view also to the world-view of another party, sometimes unfortunately also to demagogy. It seems that members of political parties will have to work and acquire experience for a long time to gain actual clarity and understanding of their world-view and also behave respectfully.

Having been in contact and talked to many people about the activities of the Riigikogu in the course of many years, people often think that the personal higher salary (and in the future also higher pension) and a number of benefits are the world-view of the people's deputies. When observing their activities (also information sessions, etc.), it is becoming clear that some members of the Riigikogu are like underground (they have not been seen or heard, the names can be found in the list of Riigikogu members but not noticed from their active activities).

February – July 2023
At Pirita-Kose in Tallinn

Matti Raudjärv

⁹ ERR, Terevisioon, Uudised. 8.03.2023, kell 9.00; ERR, Vikerraadio, Uudised. 13.03.2023, at 12.00

2023 ON EESTIS SAUNA-AASTA¹

Saared, hiidlased² ja saun³

Koostaja: peatoimetaja Matti Raudjärv (MR)

[50-aastase tänapäevase saunastaažiga saunaline (1973–2023)⁴]

Eestis on palju saari, enamik neist on väikesaared ja paljud neist asustamata. Eesti saarte statistika on uhke: meresaari on meil tervelt 2222 (millest 318 on suuremad kui üks hektar), millele lisandub 133 saart siseveekogudes. Nii suurele hulgatele saartele, sh Hiiu saarele ja hiidlastele, mahub ka tohutult erinevaid kogemusi, teiste seas ka saunaga seotud kogemusi, mis ei ole tingimata võrdelised nende suurusega. Lääne-Eesti saarte unikaalne ja mitmekesine loodus, mis on säilinud tänu siinsete inimeste oskustele elada kooskõlas tundliku saare keskkonnaga, on põhjuseks, miks Lääne-Eesti saared (Saaremaa, Hiiumaa, Muhu, Vormis ja Ruhnu) valiti UNESCO programmi „Inimene ja biosfäär“ alaks. Siin kohtud pärisloodusega, naudid saarte traditsioonilist toitu ning koged eripärasid loomingu, mis inspireeritud merest, maast ja metsast! Lääne-Eesti saarestiku biosfäärialal on UNESCO sertifikaat alates 1990. aastast.⁵

Ka suuruselt seitsmenda saare Kihnu elustiil on kantud UNESCO pärandi hulka. Suuruselt neljas saar Vormsi võib uhkeldada maailma suurima rõngasristide koguga. Suuruselt teine saar Hiiumaa arvatavalt maailma vanima lakkamatult töötanud majakaga. Rääkimata pikkade traditsioonide ja tasemel spaadega kuurortlinnast Kuresaarest Eesti suurimal saarel Saaremaal.

Lisaks pakuvad saared puutumatut loodust ja kordumatut kultuuriajalugu, mida matkates avastada. Veeda meditatiivne puhkus merelõhna ja linnuhälletega, plaani pere ja sõpradega jalgrattaretk või purjekasõit mööda väikesadamaid, võta osa intiimsetest

¹ Sauna-aasta idee autor on ajakirjanik Rein Sikk, eestvedaja aga MTÜ Eesti Maaturism ja nn tagant lükkaja Maaleht. Muuhulgas on Eesti Maaturismi Ühing viimasel paaril aastal eest arendanud Eesti Saunatee võrgustikku. Just ühinguusse kuuluvad saunaaktivistid olid need, kes 4. mail 2022 Lääne-Virumaal Kunda Lammasmäe puhkekeskuses toimunud saunakoolitusel võtsid nõuks kuulutada aasta 2023 sauna-aastaks.

31. jaanuaril 2023 oli käesoleva artikli koostaja telefonitsi ühenduses sauna-aasta idee autori Rein Sikkuga ning informeeris teda artikli avaldamisest meie käesolevas ajakirjas. See rõõmustas teda. Ühtlasi sain loa (autorioigus!) sauna-aasta ja teiste logode kasutamiseks käesolevas ajakirjas.

² Suuruselt teine saar, mis kuulub Lääne-Eestisse ja asub Läänemeres, on Hiiumaa ning seal elavaid inimesi kutsutakse hiidlasteks.

³ Sauna-aasta 2023. Hiiumaa. [<https://hiiumaa.ee/sauna-aasta/>] 8.02.2023

⁴ Oma varasema, 20-aastase staaži aastatel 1953–1973 saunas käimise arvab MR võrreldes tänapäeva sauna kvaliteedi ja võimalustega nõ saunatamise eelperioodi (vt ka sellega seotud viiteid ja eesti keelset täisartiklit CD-I ning selle trükisel olevat inglise keelset kokkuvõtet).

⁵ Lääne-Eesti saared on UNESCO tiiva all kestliku looduskasutuse eeskujuks. [<https://hiiumaa.ee/laane-estis-saared-on-unesco-tiiva-all-kestliku-looduskasutuse-eeskujuks/>] 12.02.2023

kultuurisündmustest, lase hea maitsta värskel kalal ja muudel kohalikel hõrgutistel – kõik on võimalik.⁶

97% Eesti saarte elanikest elavad kolmel suuremal saarel: ⁷ Saaremaal (2683,25 km² ja 31 304 elanikku), Hiiumaal (1018,49 km² ja 8995 elanikku) ja Muhumaal (204,86 km²). 2011. aasta rahvaloenduse andmetel elas saartel püsivalt 40 715 inimest ehk 3% Eesti püsielanikest. Veel 2000. aasta loenduse ajal elas saartel kokku 47 404 inimest. Kuigi saareelanike arv on jätkuvalt vähenenud, on püsivalt asustatud saarte arv 2000. aastaga võrreldes, mil aastaringseid asukaid oli 14 saarel ja laiul (Saaremaa, Hiiumaa, Muhu, Kihnu, Kassari, Vormsi, Prangli, Ruhnu, Piirissaar, Manija, Abruka, Kesselaid, Vilsandi ja Naissaar), kasvanud 2011. aastaks 19-le – lisandunud on Väike-Pakri, Osmussaar, Kõinastu, Aegna ja Mohni.

Väikseid saari nimetatakse laidudeks, rahudeks, karedeks, nasvadeks, mäkkideks, kivideks, kuivadeks jne.⁸ Umbes pooled Eesti väikesaared on ametlike nimedeta.

* * *

Saun ja saunandus on Eestis sajandeid au sees ja aktuaalne olnud. Siiski võib ütelda, et nõ uue hoo sai saunandus Eestis sisse eelmise sajandi kuuekümnendate aastate teise poolel ja seitsmekümnendate aastate esimese poolel. Selleks andis hoogu suvilate ehitamine põhiliselt hooajaliseks kasutamiseks, kus saun oli oluline hoone osa. Mõneti oli eeskujuks Soomes tehtu ja nähtu. Sellest tekkis meil ka saunatüübi iseloomustamiseks mõiste – soome saun.

Järgnev sauna-aasta kirjutis on tähelepanu juhtimine hiidlaste saunandusele ning tänuku ja lugupidamisest hiidlaste vastu, sest olen kümneid ja kümneid kordi Hiiumaal lahke vastuvõtu osaliseks saanud ning nende abil Hiiumaad avastanud.

Artikli koostajale on kõigi teiste saunade kõrval südamelähedaseks olnud saunad Hiiumaal (eriti suitsusaun, on ju ka koduhoovis Pirita-Kosel oleva suitsusauna eeskujuks Hiiumaa Soera Talumuuseumis olev saun; lisaks seinte materjaliks jalal kuivanud kuused-männid Kõpu poolsaarelt, sauna palkide varaja, meister-paadiehitaja Kukka külast; sauna kokku panijad ja lõplikult valimistajad samuti Hiiumaalt). Suitsusauna ehitus MR-le toimus hea sõbra, hiidlase Riho Tartu (9.09. 1950–29.05.2020) otsesel ja kaudsel juhtimisel-juhendamisel ning seepärast on alljärgnevalt kirjutatud hiidlaste poolsed sauna kogemused, seisukohad ja paar fotot. Muide, juulis-augustis 1974, pärast TPI lõpetamist Tapal sõjaväe laagris, magasime Rihoga ühes ja samas kaheksakohalises telgis.

Artikli lõpus on põgusalt (PS: Saaremaine saunaelamus) siiski ka Saaremaa ja Muhumaa saunadest kirjutatud ning mõned fotod lisatud.

Kuna artiklis tuleb juttu eeskätt Eesti kolme suurema saare saunandusest, siis pidas artikli koostaja vajalikuks üldse meie saartest lühiülevaade anda.

⁶ Saared. Eesti saared | Puhka Eestis. [<https://www.puhkaeestis.ee/et/ponevad-paigad/saared>] 11.02.2023

⁷ 2015. aasta andmed: Eesti saared suuruse järgi. Valem.ee [<https://www.valem.ee/et/eesti-saared>] 11.02.2023; 2015 arvestuses on maakerke tulemusena teiste saartega liitunud ega kuulu meresaarte ametlikku nimistusse Kassari, Võilaid ja Suur-Tulpe.

⁸ Saared. Eesti Saarte Kogu. [<https://saared.ee/liikmed/>] 11.02.2023

Sauna-aasta puhul valmis koduleht Sauna2023, kus on üle Eesti kaardistatud kõik avalikud- ja rendisaunad – üle 150 sauna ja üle 20 erineva saunatüübi, sealhulgas puuküttega, elektri-, sambla-, turba-, auru-, aromaati-, infrapunaga-, soola- ja iglusaunad, parvel ujuvad tünnivannid jpm. Valmimas on ka sauna broneerimissüsteem.

Eesti suitsusauna traditsioon kuulub lausa UNESCO vaimse kultuuripärandi nimekirja. Suure töö saunatraditsioonide väärtustamiseks on teinud võrokeled, eesotsas Mooska talu perenaise Eda Veerojaga. Just nende eestvedamisel kanti 2014. aastal Võromaa suitsusaunakombestik UNESCO vaimse pärandi esindusnimekirja.

Pirita-Kosel asuvas MR koduaia loodepoolses nurgas paiknevas suitsusaunas ning selle ees kiigel ja kõrval välikamina-suitsuahju juures on suveperioodil paljusid sõpru ja kolleege nii Eestist kui teistest riikidest võõrustatud ning konverentside korraldamise, ajakirja väljaandmise ja teiste aktuaalsete sündmuste probleeme, mõnikord ka suitsulesta, grillvorsti ja -liha jms juures arutatud (osalenud on Manfred O. E. Hennies (10.09.1938 – 18.10.2019) /Kieli Rakendusüliskool, Saksamaa/, Jaan Karu /TTÜ/, Sulev Mäeltsemees /TTÜ/, Janno Reiljan (8.10.1951 – 23.01.2018) /TÜ/, Igor Risin /Voroneži RÜ, Venemaa/, Jüri Sepp /TÜ/, Epp ja Tiit Õim /sõber tudengiajast/ ning mitmed teised). Sagedased külalised on suitsusaunas olnud ka mitmed teised kolleegid, paljud tuttavad, sugulased ja naabrid. Eriti suur saunafänn on olnud Manfred, sest tema jaoks oli suitsusaun tõeline eksootika.

Hiidlasele on saun püha

2023.aasta on Eestis kuulutatud sauna-aastaks. Hiiumaal on kõik aastad sauna-aastad. Iga hiiu kodu ja suurema osa saare majutuste juures on saun. Või vähemalt kokkuleppe naabriga, kelle juures saab sauna teha. Saunaga käib kaasas hüva suupiste, mõnus jutuveestmine ja vaimukas hiiu nali.

Saun on parem kui jalgpall

Saun on hiidlasele nii tähtis ja püha asi, et laupäeviti ehk saunapäeval võiks nii Ott Tänaku sõidud kui jalgpalli MM-mängud pidamata olla. Et saaks rahuneda, leili võtta ja vihelda. Parematel aegadel olid hiidlastel saunapäevad ka kolmapäeviti, kuid tänapäevased olmemugavused on kesknädalase ihu harimise traditsiooni harvemaks jätnud.

Vihitlemine on omaette teadus

Hiiumaal öeldi, et neli asja, mis teevad inimese terveks on: saun, viht, viin ja tõrv. Vihitlemisel annab efekti mitte jõuline nüpeldamine, vaid ihule kleepunud lehe lahti tõmbamine – mida suurem leht, seda parem toime.

Viha võib teha ükskõik mis puu oktest, aga eri puuliikidel on oma mõju. Kadakaviha kohta näiteks öeldakse, et see turgutab. Kõige levinum on muidugi kaseviht (vt foto 1), aga vihtasid on väga erinevaid. Mitte ainult puuoktest, vaid kõigest oskab hiidlane viha teha, kasvõi vanast kalavõrgust või nõgestest. Osavamad kasutavad viha sidumiseks nõõri asemel kasevitsa. Vihale anti vanasti mitu tööd, enne kui see otsa sai. Näiteks tehti

vanast vihast enne tulehakatiseks saatmist leivaahju luud. Öeldi, et naised, kes leivaahju luuda teha ei oska, ei saa mehele.

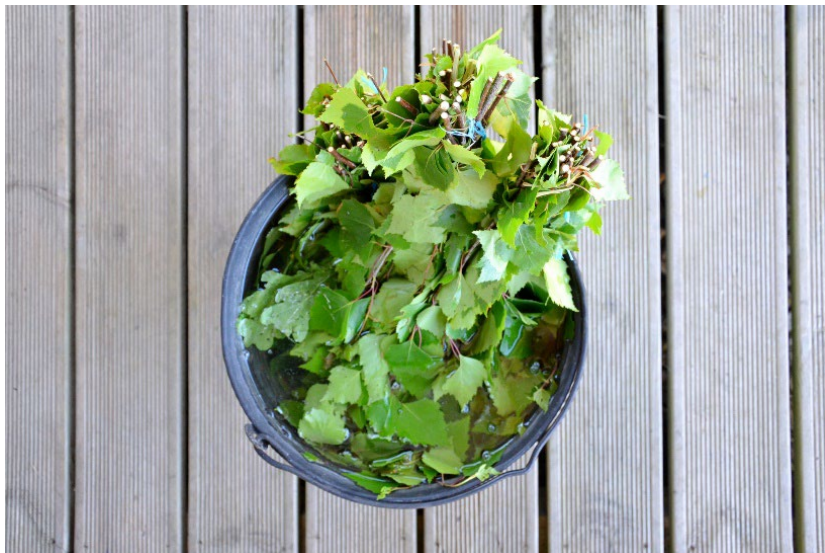

Foto 1: Sauna lahutamatu osa on vihtlemine – saunavihad on leos ja valmis vihtlemiseks // Foto: Kristina Mägi

Saun on oluline rituaal

Öeldakse, et vanasti hiidlase elu algas ja lõppes saunas. Saunast sai hiidlane abi ka haiguse korral – see oli vaese inimese arst. Seljavalude leevendamiseks tuli haiget kohta kõvasti vihelda, kurguhaiguste ravimiseks tilgutati leilivette tärpentini.

Vaesel ajal ei tehtudki igas talus iga nädal sauna. Küttepuid olid hinnas ja neid sai raha eest suurele maale müüa, kokkuhoiu mõttes kasutati naabrisauna. Sellest ka väljend „küla saunad köetakse kordamööda“.

Juba sauna kütmine oli eriline toiming. Sauna ettevalmistamisele kulus vanakooli kerisega terve päev. Kütta tuli viis tundi, lisaks veel puhastamised-tuulutamised ja muud tähtsad asjatoimetused. Kui elumajas kasutati tule tegemiseks oksi-käbisid ja muud käepärast, siis saunaõhtuteks varuti kase- ja haavahalge. Keris pidi kuum olema, hästi köetud saun oli soe hommikuni ja leili sai võtta veel ka teisel päeval. Vanasti kasutati saunas pesemiseks puust vanni, sest usutavasti oli vesi selles palju parem kui tavalises vannis.

Sauna jagub omadele ja külalistele

Saunade valik Hiiumaal on lai ja vist ei leidu maailmas saunatüüpi, mida saarel ei ole. On iglusaun, auru- ja telksaun, tunnisaun, Soome saun ja kõik ülejäänud variandid. On ka kaks toimivat avalikku suitsusauna (vt foto 2), mida saab privaatsemaks ürituseks

rentida. Ratastel sauna või saunatünni saab tellida kuhu vaid soov on: metsa, mere äärde või lumisele põllule.

Saun nõuab pühendumist

Lisaks tavadest kinni pidamisele on tähtis ka tuju. Sauna tuleb minna heal meelel, ilma kurjade plaanideta. Saunamõnude kõrval on olulisel kohal omavaheline suhtlemine. Hiidlastel on ka täitsa oma uudisteagentuur – KKNSR, mis on lahti seletatult „keegi Kärda naine saunas rääkis“. Sauna sisse minnes ikka teretati, öeldi: „Tere, sauna!“. Olid ka mitmesugused keelud, näiteks ei tohtinud saunas vilistada. Saunas pidi olema viisakas.

Foto 2: Sauna-aasta 2023. Hiiumaa. Suitsusauna leiliruum. [<https://support.google.com/legal/answer/3463239?hl=et>] 7.02.2023

Saunabusside festival kutsub leiutajaid

Juba 17 aastat on Hiiumaal korraldanud liikuvate saunade festivali „Saunabussi pidu“, kus viheldakse korralikult ja valitakse välja aasta parimad mobiilsed saunad. Pikaks nädalalõpuks tulevad Hiiumaale kokku nii isesõitvad kui järel veetavad saunad ja kogemusi saab vahetada kõigil saunaga seotud teemadel alates vihtlemise temperatuurist ja lõpetades saunabussi rehivialikuga.

Iseliikuvaid saunasõidukeid on ehitatud mitmel pool Eestimaal, kuid saunabusside kokkutuleku traditsioon on välja kujunenud ja püsib just Hiiumaal.

Pööriöö tulepidu

Vananaistesuvel, 23. septembril toimub esmakordselt hiiumaa suur saunapäev! Üle saare on võimalik kogeda erinevaid saunaelamusi. Avatud on mitmed töötoid ja maitsta saab saunatoite. Saunapäeva lõpetab pööriöö tulepidu.

Hiiumaa saunatooted on saadaval ka tänapäeval

Koguni oma saunaseebid ja muud saunatarbed on Hiiumaal olemas. Pesuõvammil asemel kasutatakse Hiiumaal peenikese silmaga kalavõrku, toredad kohalikud tooted on ka selja pesemishõõr, leiliveekotike ja Käina lahe muda.

Foto 3: Sauna-aasta 2023. Hiiumaa. Vaade saunabasseinist merele!

[<https://hiiumaa.ee/wp-content/uploads/2023/01/H2A9653-1024x682.jpg>] 7.02.2023

Vana aja saunatoitud olid karask, kruubipuder, herved, kuivatatud õunad, – sest kes siis kommi sõi – ja käkiseplik. Hiiumaal leili võttes tasuks esmalt vaadata kohalike tootjate riilulite poole – Hiiu maitseid sobivad Hiiu saunaga hästi.

<https://pood.hiiumaa.ee/wp-content/uploads/2021/04/hrm-est-2.png>

* * *

PS (Post Scriptum; < ld pärast juurdekirjutatu): Saaremaine saunaelamus ⁹

Vanasti oli saun talu süda, kus elu nii algas kui ka lõppes. Saunas suitsutati liha ja kuivatati ravimtaimi. See oli peamine pesemise koht ja talve külmematel päevadel isegi elati koos loomadega saunas. Tänapäevaks on sauna roll paljuski muutunud, ent populaarsus siiski säilinud. Ei ole oluline millisesse sauna minna. Kõik need pakuvad turgutust nii ihule kui hingele. Alljärgnevalt mõned huvitavad saunad, mida Saaremaal ja Muhus proovida saab.

Spaade erilisemad saunad

Spaapuhkus on üks lihtsaim viis saunaelamuse saamiseks. Klassikalise Soome sauna ja aurusauna kõrval on Saaremaa spaades mitmeid huvitavaid variante. Näiteks pakub **Grand Rose SPA** saunakeskus kadakasauna, mis on 60 kraadine ja suure õhuniiskusega kadaka aroomidega saun. Tõeliselt saaremaine! **Georg Ots SPA** ootab tõelisi saunasõpru leilisauna "Sven". See 80-kraadine Soome saun on mõeldud neile, kes eelistavad saunas olla ilma riieteta, nii nagu vanad skandinaavlastel seda kunagi tegid. Mitmes spaas saab soovi korral rentida privaatasauna. Kui **Arensburg Boutique Hotel & Spa**, **Asa spa** privaatasaunad asuvad spaakompleksi lähedal, siis **Johan Spa** on enda privaatasauna viinud hoopis hotelli katusele. Lisaks kuumale leilile saad seal nautida ka kõrget vaadet Kuressaare vanalinnale. (vt. foto 4)

Foto 4: Johan Spa privaatasauna juurde kuulub ka katusel olev mullivann // Foto: Johan Spa

⁹ Saaremaine saunaelamus. [<https://visitsaaremaa.ee/saun-saaremaal/>] 12.02.2023

Tõelise sauna elamuse saab mõnest ajaloolisest saare talust. Näiteks **Maali talu** saun seisis esimesed 100 aastat Ahjal (alevik Põlva maakonnas Põlva vallas) suitsusaunana. Pärast Saaremaale toomist sai sellest keriseküttega saun. Lisaboonusena on saunalistel võimalik osaleda viha meisterdamise ja kehakooriga valmistamise õpitubades.

Sadama talus vihtlemine ja leilitamine on Saaremaa nõuetele vastav – mõnus! Sauna kõrval asub allikatiik, mille temperatuur on aastaringselt 3 kraadi. Peremehe sõnul väheneb allikas supeldes supleja vanus lausa 3,5 aastat. Saare saunakultuuri lahutamatuks osaks on päris ehedad suitsusaunad.

Saunast sauna saunarallil

Saaremaa loodeosas Tagamõisa poolsaarel **Undva külas** toimub igal suvel saunaralli, kus päeva jooksul läbitakse mitmeid kohalikke saunasid. Liikumine saunade vahel toimub üheskoos rongkäiguna pillimängu saatel. Iga võõrustaja tutvustab mõnd põnevat saunarituaali ja lisaks kostitab saunalisi isevalmistatud hea ja paremaga. Osalised saavad tänuks sauna seinale kadakast medaljoni.

Muhu saarel romantilises **Koguva kalurikülas** ootab sootuks isemoodi saunaelamus. Seal on võimalik saunatada otse keset merd. **Bottengarni külalistemajas** saab ööbida ujumajas, mille juurde kuulub ka õhtune saunatamine keset merd asuvas ujussaunas. (vt foto 5)

Foto 5: Muhu saarel, Bottengarni külalistemajas saab sauna nautida keset vett // Foto: Bottengarni külalistemaja

Rendi saun oma õuele või üksikule mererannale

Kui olemas on asukoht sauna jaoks, aga sauna ennast ei ole, siis aitab vähemalt ajutiselt hädast välja sauna rentimine. Saarel pakutakse nii torusauna kui ka kumblustünni, mis tuuakse just sinna, kuhu sina tahad. Olgu selleks siis jõekallas või kohisev metsaveer.

* * *

Sauna ja saunatamist võib pidada Eesti rahvuslikuks rikkuseks ja kultuuriväärtuseks. Niisama on see kindlasti kõigi teiste Balti riikide ja Põhjamaade rahvaste rikkus ja kultuuriväärtus, aga sama ka kõigi nende rahvaste ja rahvuste jaoks kogu maailmas, kus saunast lugu peetakse ja sellealaseid traditsioone hinnatakse ning alal hoitakse. Seda toetab kindlasti Eesti sauna-aasta 2023, mis on ühtlasi üks osa meie kultuuripoliitikast.

* * *

Lõpetuseks

Soome on kahtlematult kõige kuulsam saunamaa. Tooksin siinjuures kuus fakti rahvusvaheliselt tuntud saunaksperdi, Sauna from Finland ry asutaja ja tegevjuhi, soomlase Carita Harju raamatust „Hea enesetunne saunast. Saunafulness“ eesti keelsest versioonist (lk. 223-224):

„Fakt 1. Soomekeelne sõna *sauna* on võõrkeeltes üks levinumaid laensõnu soome keelest ning saunatamine on Soome riigikuvandi ja maine oluline osa.

Fakt 2. Soome saun pälvis 2020. aasta lõpul väärtusliku rahvusvahelise tunnustuse, kui Soome saunatraditsioon valiti UNESCO vaimse kultuuripärandi esindusnimekirja: see on selles muide esimene Soome objekt. Pääs UNESCO nimekirja teeb Soome sauna maailmas veelgi kuulsamaks.

Fakt 3. Soomlane läheb esimest korda sauna varem kui pooleaastaselt ja jätkab saunatamist keskmiselt poolteist korda nädalas kuni kõrge eani. Kokku käivad soomlased aasta jooksul keskmiselt saunas üle 200 miljoni korra.

Fakt 4. Soomes on hinnanguliselt üle kolme miljoni sauna. mis tähendab, et meie maal on saunu rohkem kui autosid. Tuntud on ka väide, et kui soomlased tahaksid, võiksid nad kõik ühel ajal korraga sauna minna.

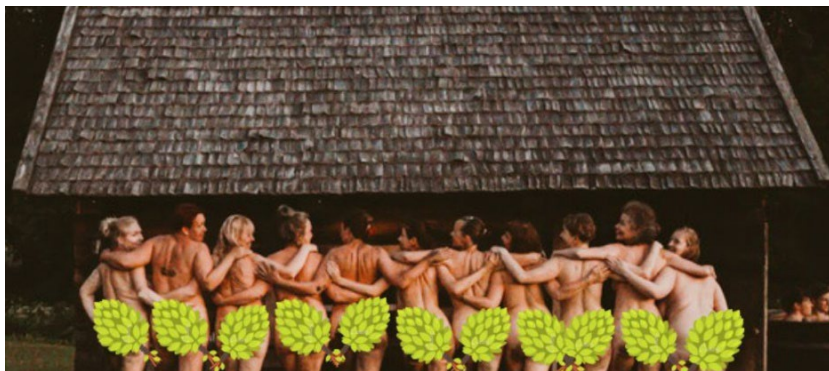
Fakt 5. Soome on maailma saunatihedaim riik, st meil on kõige rohkem saunu elaniku kohta.

Fakt 6. Igaühel on oma viis, kuidas ja millal saunatada. Uuringute järgi käib 90% soomlastest saunas vähemalt kord nädalas.“

Allikas:

Harju, C. (2021). Hea enesetunne saunast. Saunafulness. Elina Ahlbäck Literary Agency OY. 230 lk.

Lisateave: www.saunafulness.fi ; eesti keelde tõlkinud: Ülle Tarum-Saarmann. Rahva Raamat AS

Eesti Maaturismi kiri, 24.08.2023. eessti@maaturism.ee:

Kirjuta ajalugu!

Saunasõpradelt oodatakse Eesti Rahvaluule Arhiivi lugusid, mis kajastavad erinevaid kogemusi, räägivad saunatamise kombestikust, saunast kui tervendavast rituaalst, lugusid, mis kajastavad saunavestlusi ja koosviibimisi, erinevat pärimust ning uskumusi, kus saun on saanud püha paiga staatuse. Kirjutada saab ka mitu lugu. Kuni 31.12.2023

2023 IST DAS JAHR DER SAUNA IN ESTLAND¹ Inseln, Insulaner von Hiiumaa² und Sauna³

Zusammensteller: Chefredakteur Matti Raudjärv (MR)
[Ein Sauna-Liebhaber mit 50-jähriger Sauna-Erfahrung (1973–2023)⁴]

In Estland gibt es viele Inseln, die meisten davon sind Kleininseln und viele davon ohne Besiedlung. Auf die Statistik der estnischen Inseln kann man stolz sein: wir haben ganze 2222 Meeresinseln (davon 318 sind größer als 1 ha), zu denen gesellen sich weitere 133 Inseln in den Binnengewässern. Auf eine so große Menge von Inseln, darunter auf die Insel Hiiumaa und für die Insulaner von Hiiumaa, passt eine Riesenmenge von unterschiedlichen Erfahrungen, unter anderem auch mit der Sauna verbundenen Erfahrungen, die nicht unbedingt in Korrelation mit der Größe der Inseln stehen.

Die unikale und vielseitige Natur der Inseln von West-Estland, die dank der Fähigkeiten der hiesigen Menschen, mit der empfindlichen Umwelt der Insel im Einklang zu leben, erhalten geblieben ist, ist der Grund, warum die Inseln von West-Estland (Saaremaa, Hiiumaa, Muhu, Vormsi und Ruhnu) zum Gebiet des UNESCO-Programmes „Der Mensch und die Biosphäre“ ausgewählt wurden. Hier begegnet man der wirklichen Natur, genießt man das traditionelle Essen der Inseln und erlebt man ein eigenartiges Schaffen, das vom Meer, Land und Wald inspiriert ist! Das Biosphärengebiet des westestnischen Archipels besitzt seit 1990 das UNESCO-Zertifikat.⁵

Auch der Lebensstil von Kihnu, der siebtgrößten Insel, wurde zum UNESCO-Weltkulturerbe eingetragenen. Die viertgrößte Insel Vormsi kann auf die weltweit größte

¹ Der Autor der Idee für das Jahr der Sauna ist der Journalist Rein Sikk, der Initiator ist jedoch *MTÜ Eesti Maaturism* (Gemeinnütziger Verband für Estnischen Landtourismus) und den Anstoß hat sozusagen die Wochenzeitung *Maaleht* (Landzeitung) gegeben. Unter anderem hat der Verband für Estnischen Landtourismus in den letzten paar Jahren das Netzwerk des Estnischen Saunapfades entwickelt. Gerade die dem Verband angehörenden Sauna-Aktivisten waren diejenigen, die bei einer Saunaschulung, die am 4. Mai 2022 im Erholungszentrum Lammasmäe bei Kunda im Landkreis Lääne-Virumaa stattgefunden hat, sich vornahmen, das Jahr 2023 zum Jahr der Sauna zu verkünden.

Am 31. Januar 2023 war der Zusammensteller des vorliegenden Artikels über das Telefon in Verbindung mit Rein Sikk, dem Ideenautor des Jahres der Sauna, und informierte ihn über die Veröffentlichung des Artikels in unserer vorliegenden Zeitschrift. Das hat ihn gefreut. Zugleich erhielt ich die Genehmigung (Autorenrecht!) für die Benutzung des Logos für das Jahr der Sauna wie auch anderer Logos in der vorliegenden Zeitschrift.

² Estlands zweitgrößte Insel, die zu West-Estland gehört und sich in der Ostsee befindet, heißt Hiiumaa und die dortigen Einwohner werden *hiidlased* (Insulaner von Hiiumaa) genannt.

³ Sauna-aasta 2023. Hiiumaa. [<https://hiiumaa.ee/sauna-aasta/>], 8.02.2023

⁴ Seine früheren, 20 Jahre langen Sauna-Erfahrungen von 1953–1973 zählt MR im Vergleich zu der Qualität der heutigen Sauna und den Möglichkeiten sozusagen zu der Vorperiode des Saunabadens (siehe auch die damit verbundenen Hinweise und den vollständigen estnischsprachigen Artikel auf der CD und dessen englischsprachige Zusammenfassung in der Druckpublikation).

⁵ Lääne-Eesti saared on UNESCO tiiva all kestliku looduskasutuse eeskujuks. [<https://hiiumaa.ee/laane-estti-saared-on-unesco-tiiva-all-kestliku-looduskasutuse-eeskujuks/>], 12.02.2023

Sammlung von Radkreuzen stolz sein. Die zweitgrößte Insel, Hiiumaa, hat vermutlich den ältesten kontinuierlich betriebenen Leuchtturm der Welt. Erwähnenswert ist natürlich auch die Kurortstadt Kuressaare auf Saaremaa, der größten Insel von Estland, mit langen Traditionen und hochwertigen Spas.

Darüber hinaus bieten die Inseln eine unberührte Natur und eine einzigartige Kulturgeschichte, die man beim Wandern entdecken kann. Man kann einen meditativen Urlaub mit Meeresduft und Vogelstimmen verbringen, eine Fahrradtour mit der Familie und Freunden oder eine Yachtfahrt entlang der kleinen Häfen planen, an intimen Kulturereignissen teilnehmen, sich den frischen Fisch und sonstige lokale Leckerbissen schmecken lassen – alles ist möglich.⁶

97% der Einwohner der estnischen Inseln leben auf den drei größeren Inseln⁷: auf Saaremaa (2683,25 km² und 31 304 Einwohner), auf Hiiumaa (1018,49 km² und 8995 Einwohner) und auf Muhu (204,86 km²). Nach den Angaben der Volkszählung des Jahres 2011 lebten 40 715 Menschen bzw. 3% der ständigen estnischen Einwohner ständig auf den Inseln. Noch während der Volkszählung des Jahres 2000 lebten auf den Inseln insgesamt 47 404 Menschen. Obwohl die Zahl der Inselbewohner weiterhin abgenommen hat, können wir die Anzahl der ständig bewohnten Inseln im Vergleich zum Jahr 2000, als man übers ganze Jahr Einwohner auf 14 Inseln und Inselchen (Saaremaa, Hiiumaa, Muhu, Kihnu, Kassari, Vormsi, Prangli, Ruhnu, Piirissaar, Manija, Abruca, Kesselaid, Vilsandi und Naissaar) gehabt hat, bis zum Jahre 2011 mit 19 Inseln als wachsend angeben – die Inseln Väike-Pakri, Osmussaar, Kõinastu, Aegna und Mohni sind hinzugekommen.

Die kleinsten Inseln haben alle spezielle Namen, sie werden als *laiud*, *rahud*, *kared*, *nasvad*, *mäkkid*, *kivid*, *kuivad* usw. bezeichnet, für welche es keine Übersetzungen in anderen Sprachen gibt.⁸ Etwa die Hälfte der kleinsten Inseln von Estland hat keinen offiziellen Namen.

* * *

Die Sauna und das Saunabaden sind in Estland seit Jahrhunderten in Ehren gehalten und aktuell gewesen. Doch kann man sagen, dass das Saunabaden in Estland in der zweiten Hälfte der Sechzigerjahre und in der ersten Hälfte der Siebzigerjahre des vorigen Jahrhunderts sozusagen einen neuen Aufschwung erhalten hat. Einen Anstoß dazu hat der Bau von Sommerhäusern gegeben, die vorwiegend zur saisonalen Nutzung vorgesehen sind, wobei die Sauna einen wichtigen Teil des Gebäudes darstellte. In gewisser Weise war das, was in Finnland getan und gesehen wurde, ein Vorbild. Daraus entstand bei uns auch ein Begriff zur Charakterisierung eines Saunatypus – die finnische Sauna.

⁶ Saared. Eesti saared | Puhka Eestis. [<https://www.puhkaeestis.ee/et/ponevad-paigad/saared>], 11.02.2023

⁷ 2015. aasta andmed: Eesti saared suuruse järgi. Valem.ee [<https://www.valem.ee/et/eesti-saared>], 11.02.2023; entsprechend dem Ergebnis des Landanstiegs haben sich in der Berechnung vom Jahr 2015 Kassari, Võilaid und Suur-Tulpe mit den anderen Inseln zusammengeschlossen und gehören nicht mehr in die offizielle Liste der Meeresinseln.

⁸ Saared. Eesti Saarte Kogu. [<https://saared.ee/liikmed/>], 11.02.2023

Das folgende Schriftstück zum Jahr der Sauna soll die Aufmerksamkeit auf das Saunabaden der Insulaner von Hiiumaa lenken sowie Dank und Respekt ihnen gegenüber ausdrücken, denn ich wurde mehrere Dutzend Male auf Hiiumaa großzügig empfangen und konnte mit ihrer Hilfe Hiiumaa entdecken. Dem Zusammensteller des Artikels liegen neben allen anderen Saunas vor allem die Saunas auf Hiiumaa am Herzen (besonders die Rauchsauna, das Vorbild der Rauchsauna auf dem Hof von seinem Zuhause in Pirita-Kose ist ja eine im Bauernhofmuseum von Soera befindliche Sauna; darüber hinaus stammt das Wandmaterial aus den auf Füßen getrockneten Fichten und Kiefern von der Halbinsel Kõpu, die Balken für die Sauna und der Meister-Bootsbauer kamen aus dem Dorf Kukka; die Leute, die die Sauna zusammengebaut und endgültig gefertigt haben, stammen ebenfalls von Hiiumaa). Der Bau der Rauchsauna für MR geschah unter der direkten und manchmal auch indirekten Leitung und Beratung von einem guten Freund, Insulaner von Hiiumaa, Riho Tartu (9.09.1950–29.05.2020), und daher sind im Folgenden die Erfahrungen und Standpunkte mit der Sauna aus der Sicht der Insulaner von Hiiumaa aufgeführt. Übrigens, im Juli-August 1974, nach der Absolvierung des Polytechnischen Instituts Tallinn (TPI), schliefen wir im Militärlager von Tapa mit Riho gemeinsam im gleichen Zelt mit acht Plätzen.

Am Ende des Artikels wird jedoch flüchtig auch über die Saunas auf den Inseln Saaremaa und Muhu geschrieben (P. S. ein Saunaerlebnis von Saaremaa), und es sind einige Fotos hinzugefügt.

Da im Artikel die Rede in erster Linie über das Saunabaden auf drei größeren Inseln von Estland sein wird, hielt der Zusammensteller des Artikels es für notwendig, einen allgemeinen kurzen Überblick über unsere Inseln zu geben.

* * *

Anlässlich des Jahres der Sauna ist die Homepage Sauna2023 entstanden, wo über ganz Estland alle öffentlichen und Miet-Saunas auf die Karte getragen sind – es sind über 150 Saunas und über 20 unterschiedliche Saunatypen, darunter jene mit Holzheizung, Strom-, Moos-, Torf-, Dampf-, Aroma-, Infrarot-, Salz- und Iglusaunas, auf dem Floss schwimmende Fassbäder und viele andere aufgeführt. Es ist auch ein Reservierungssystem der Saunas am Entstehen.

Die Tradition der estnischen Rauchsauna gehört sogar in die UNESCO-Liste des immateriellen Kulturerbes. Eine große Arbeit zur Wertschätzung der Saunatraktionen haben *võrokesed*, die Leute aus Võrumaa, geleistet, geleitet von Eda Veeroja, der Inhaberin des Bauernhofs Mooska. Gerade dank ihrer Initiative wurden die mit der Rauchsauna verbundenen Traditionen in Võrumaa im Jahre 2014 in die UNESCO-Liste des immateriellen Kulturerbes eingetragen.

In der Rauchsauna, die sich in der nordwestlichen Ecke des Hausgartens von MR in **Pirita-Kose** befindet, sowie auf der Schaukel davor und am Aussenkamin und Räucherofen daneben, wurden in der Sommerperiode viele Freunde und Kollegen sowohl aus Estland wie auch aus anderen Staaten empfangen und über die Veranstaltung

von Konferenzen, Herausgabe der Zeitschrift und Probleme anderer aktueller Ereignisse besprochen, so manches Mal auch mit geräucherter Scholle, Grillwürstchen und -fleisch und anderem (teilgenommen haben Manfred O. E. Hennies (10.09.1938 – 18.10.2019) /Fachhochschule Kiel, Deutschland/, Jaan Karu /Technische Universität Tallinn, TTÜ/, Sulev Mäeltseemes /Technische Universität Tallinn, TTÜ/, Janno Reiljan (8.10.1951 – 23.01.2018) /Universität Tartu, TÜ/, Igor Risin /Staatliche Universität Woronesch, Russland/, Jüri Sepp /Universität Tartu, TÜ/, Epp und Tiit Õim /Freund aus der Studienzeit/ und viele andere). Häufige Besucher in der Rauchsauna sind auch viele andere Kollegen gewesen, viele Bekannte, Verwandte und Nachbarn. Ein besonders großer Sauna-Fan ist Manfred gewesen, denn für ihn war eine Rauchsauna etwas wirklich Exotisches.

Für die Insulaner von Hiiumaa ist die Sauna heilig: das Jahr 2023 wurde in Estland zum Jahr der Sauna verkündet. Auf Hiiumaa sind alle Jahre Saunajahre. Bei jedem Zuhause auf der Insel Hiiumaa und bei einem Großteil der Unterkünfte der Insel ist eine Sauna vorhanden. Oder es gibt zumindest eine Absprache mit dem Nachbarn, bei dem man zur Sauna gehen kann. Mit der Sauna gehören auch ein guter Snack, ein angenehmes Gespräch und ein humorvoller Witz der Insulaner von Hiiumaa zusammen.

Die Sauna ist besser als der Fußball: die Sauna ist für die Insulaner von Hiiumaa derart wichtig und heilig, dass am Samstag bzw. Saunatag könnten sowohl die Rennfahrten von Ott Tänak wie auch die Fußball-Weltmeisterschaften weg bleiben. Damit man sich in aller Ruhe unterhalten, Aufguss machen und sich mit Badebesen abklopfen kann. In besseren Zeiten hatten die Insulaner von Hiiumaa auch mittwochs Saunatage, aber die heutigen Alltagsbequemlichkeiten haben die Tradition der Körperreinigung am Mittwoch seltener gemacht.

Das Abklopfen mit dem Badebesen ist eine Wissenschaft an sich: auf Hiiumaa wurde gesagt, dass es vier Sachen gibt, die den Menschen gesund machen: Sauna, Badebesen, Wodka und Teer. Beim Abklopfen gibt den Effekt nicht ein kraftvolles Schlagen, sondern das Abziehen eines am Körper haftenden Blattes – je grösser das Blatt, desto besser die Wirkung.

Den Badebesen kann man aus den Ästen von egal welchem Baum machen, aber unterschiedliche Baumarten haben ihre eigene Wirkung. Über den Wachholder-Besen sagt man zum Beispiel, dass dieser ermuntert. Am weitesten verbreitet ist bestimmt der Birken-Besen, aber es gibt sehr viele unterschiedliche Badebesen. Ein Insulaner von Hiiumaa kann den Badebesen nicht nur aus den Baumästen, aber sogar aus altem Fischernetz oder aus Brennesseln machen. Die Begabteren verwenden eine Birkenrute anstelle eines Schnurs zum Binden des Badebesens. Einem Badebesen hat man früher mehrere Aufgaben erteilt, bevor er zur Seite gelegt wurde. Zum Beispiel machte man aus einem alten Badebesen, bevor er verbrannt wurde, noch einen Brotofenbesen. Es wurde auch gesagt, dass die Frauen, die keinen Brotofenbesen machen können, keinen Mann zum Heiraten finden werden.

Die Sauna ist ein wichtiges Ritual: es wird gesagt, dass das Leben eines Insulaners von Hiiumaa früher in der Sauna begann und endete. Von der Sauna erhielt der Insulaner

von Hiiumaa auch Hilfe auch bei der Krankheit – das war der Arzt des armen Mannes. Zur Linderung von Rückenschmerzen musste man die wunde Stelle kräftig abklopfen, zur Behandlung von Halskrankheiten wurde Terpentin in Aufgusswasser getropft.

In der ärmeren Zeit wurde nicht in jedem Bauernhof jede Woche Sauna gemacht. Das Heizholz war teuer und man konnte es für Geld aufs Festland verkaufen, im Sinne der Sparmaßnahme verwendete man die Sauna des Nachbarn. Von daher stammt auch der Ausdruck: „die Dorfsaunas werden abwechselnd beheizt“.

Schon das Beheizen der Sauna war eine besondere Tätigkeit. Zur Vorbereitung der Sauna brauchte man mit einem Hitzstein der alten Schule einen ganzen Tag. Man musste fünf Stunden heizen, darüber hinaus noch das Säubern und Lüften und sonstige wichtige Tätigkeiten. Wenn im Wohnhaus zum Feuermachen Zweige, Zapfen und sonstiges, was zur Hand lag, verwendet wurden, wurden für Sauna-Abende Birken- und Espenscheite gesammelt. Der Hitzstein musste heiß sein, eine gut beheizte Sauna war warm bis in die Morgenstunden und man konnte auch noch am zweiten Tag einen Aufguss machen. Früher hat man zum Waschen in der Sauna eine hölzerne Wanne verwendet, denn man glaubte, dass das Wasser darin viel besser war als in der gewöhnlichen Wanne.

Die Sauna reicht für die eigenen Leute und für die Gäste aus: die Auswahl der Saunas auf Hiiumaa ist breit und es gibt wohl keinen Saunatypus auf der Welt, den es auf der Insel nicht gäbe. Es gibt die Iglusauna, Dampfsauna, Zeltsauna, Fasssauna, finnische Sauna und alle übrigen Varianten. Es gibt auch zwei funktionierende öffentliche Rauchsaunas, die man für eine privatere Veranstaltung mieten kann. Eine Sauna auf Rädern oder ein Saunafass kann man überallhin bestellen, wo ein Wunsch besteht: in den Wald, ans Meer oder auf ein schneebedecktes Feld.

Die Sauna erfordert ein Engagement: zusätzlich zum Festhalten an Traditionen ist auch die Stimmung wichtig. In die Sauna muss man mit guter Laune gehen, ohne bössartige Pläne zu schmieden. Neben dem Saunavergnügen steht auch die Kommunikation untereinander auf wichtiger Stelle. Die Insulaner von Hiiumaa haben auch ihre eigene Nachrichtenagentur – KKNSR, was erklärt bedeutet „irgendeine Frau aus Kärdla hat es in der Sauna erzählt“. Wenn man in die Sauna hineinging, wurde immer begrüßt und gesagt: „Guten Tag, Sauna!“ Es gab auch unterschiedliche Verbote, so durfte man in der Sauna zum Beispiel nicht pfeifen. In der Sauna musste man höflich sein.

Das Festival der Saunabusse lädt die Erfinder ein: schon 17 Jahre lang wurde auf der Insel Hiiumaa das Festival der mobilen Saunas „Fest der Saunabusse“ veranstaltet, wobei man sich richtig abklopft und wobei die besten mobilen Saunas des Jahres ausgewählt werden. Für ein langes Wochenende kommen auf Hiiumaa sowohl die selbstfahrenden wie auch die angehängten Saunas zusammen, und man kann Erfahrungen über alle mit der Sauna verbundenen Themen austauschen, angefangen von der Temperatur zum Abklopfen und endend mit der Auswahl der Reifen für den Saunabus. Selbstfahrende Saunamobile wurden an verschiedenen Orten in Estland

gebaut, aber eine Tradition zum Treffen von Saunabussen hat sich gerade auf Hiiumaa entwickelt und ist gerade da erhalten geblieben.

Das Feuerfest der Sonnenwende: im Altweibersommer, am 23. September findet zum ersten Mal der große Saunatag von Hiiumaa statt! Überall auf der Insel ist es möglich, unterschiedliche Saunalerlebnisse zu erleben. Geöffnet sind mehrere Workshops und man kann das Sauna-Essen ausprobieren. Der Saunatag wird mit einem Feuerfest der Sonnenwende beendet.

Die Saunaprodukte von Hiiumaa sind auch heute erhältlich: auf Hiiumaa sind sogar eigene Saunaseifen und sonstige Saunautensilien vorhanden. Anstelle eines Waschschwamms werden auf Hiiumaa feinmaschige Fischernetze verwendet, nette lokale Produkte sind auch ein Waschschnur für den Rücken, ein Wassersäckchen für das Aufgusswasser und der Schlamm aus der Bucht von Käina.

Die Sauna-Essen der alten Zeit waren Gerstenmehlfladen, Graupenbrei, Erbsen, getrocknete Äpfel – denn wer hat denn damals Bonbons gegessen – und *käkiseplik* (eine Art von Mischbrot). Wenn man auf Hiiumaa Aufguss macht, lohnt es sich, zuerst auf den Regalen der lokalen Hersteller herumzuschauen – die Geschmäcke von Hiiumaa passen gut mit der Sauna von Hiiumaa zusammen.

* * *

Früher war die Sauna das Herz des Bauernhofes, wo das Leben sowohl begann wie auch endete. In der Sauna wurde Fleisch geräuchert und es wurden Heilpflanzen getrocknet. Es war der wichtigste Platz zum Waschen und an den kälteren Wintertagen lebte man in der Sauna sogar mit den Tieren zusammen. Bis zum heutigen Tag hat sich die Rolle der Sauna in vielerlei Hinsicht verändert, ihre Popularität hat sie dennoch behalten. Es ist nicht wichtig, in welche Art Sauna man geht. Sie alle bieten Ermunterung sowohl für den Körper wie für die Seele.

Die Sauna und das Saunabaden können für einen nationalen Reichtum und einen Kulturschatz von Estland gehalten werden. Ebenso ist es sicherlich ein Reichtum und Kulturschatz von allen anderen baltischen Staaten und Nationen der nordischen Länder, aber ebenfalls auch von all diesen Völkern und Nationen aus der ganzen Welt, wo die Sauna geehrt wird und derartige Traditionen geschätzt und beibehalten werden. Dies wird sicherlich auch durch das estnische Jahr der Sauna 2023 unterstützt, was ebenfalls ein Teil unserer Kulturpolitik ist.

2023 IS THE YEAR OF SAUNA IN ESTONIA¹ Islands, giants² and sauna³

Compiled by: Matti Raudjärvi, Chief Editor (MR)
[Frequent modern sauna user for 50 years (1973–2023)⁴]

There are many islands in Estonia, most of them are small islands and many are uninhabited. The statistics on Estonian islands are magnificent: we have 2,222 islands in the sea (318 of which are larger than 1 hectare), and 133 islands in inland waters. Such a large number of islands, including the Hiiumaa Island and its inhabitants, provide also a lot of varying experience, including experience related to sauna, which is not always proportional to the size of the island.

The unique and diverse wildlife of the islands of Western Estonia, which has preserved due to the ability of the local people to live in harmony with the delicate environment of the islands, is the reason why the islands of Western Estonia (Saaremaa, Hiiumaa, Muhu, Vormsi and Ruhnu) were selected as a reserve of the UNESCO Man and the Biosphere Programme. Here you meet real wildlife, enjoy the traditional food of the islands and experience peculiar creative works inspired by the sea, land and forests! The West Estonian Archipelago Biosphere Reserve has the UNESCO certificate since 1990.⁵

Also the lifestyle of Kihnu, the 7th largest island, has been included in UNESCO heritage. The 4th largest island Vormsi can boast the largest collection in the world of Celtic crosses with circles. The second largest island Hiiumaa is considered to have the oldest continuously operated lighthouse in the world. Not to mention the resort town Kuressaare with its long traditions and high-level spas on the largest Estonian island Saaremaa.

¹ The idea of the Year of Sauna came from the journalist Rein Sikk, its organizer is MTÜ Eesti Maaturism (the Estonian Rural Tourism Organization) and “pusher” the *Maaleht* newspaper. Among other things, the Estonian Rural Tourism Organization has developed the Estonian Sauna Map Network in the couple of recent years. During the sauna training at the Lammasmäe Holiday Centre in Kunda, Lääne-Virumaa on 4 May 2022, sauna activists who are members of the organization decided to declare 2023 the Year of Sauna.

On 31 January 2023 the author of this article called the author of the idea of the Year of Sauna, Rein Sikk, and informed him of the publishing of this article in our journal. He was glad to hear it. I also got the permission (copyright!) to use the logo of the Year of Sauna and other logos in this journal.

² Hiiumaa (literal translation: the Land of Giants) is the second largest island of Estonia, in the Western part of Estonia in the Baltic Sea, and Hiiumaa islanders are called hiidlased (giants).

³ Year of Sauna 2023. Hiiumaa. [<https://hiiumaa.ee/sauna-aasta/>] 08/02/2023

⁴ MR considers the earlier period of 20 years of using sauna in 1953–1973 a preliminary sauna use period compared to the quality and possibilities of modern saunas (see also the related links and the full paper in Estonian on CD and the summary in English in this publication).

⁵ Islands of Western Estonia are a model of sustainable nature use under UNESCO protection. [<https://hiiumaa.ee/laane-estii-saared-on-unesco-tiiva-all-kestliku-looduskasutuse-eeskujuks/>] 12.02.2023

Besides, the islands offer untouched nature and unique cultural history which you can discover when hiking. Spend a meditation holiday with the smell of the sea and sounds of birds, plan a bicycle tour with the family and friends or sail on a sailing ship between small ports, participate in intimate cultural events, taste fresh fish and other local delicacies – everything is possible.⁶

97% of the inhabitants of Estonian islands live on the three largest islands:⁷ Saaremaa (2,683.25 km² and 31,304 inhabitants), Hiiumaa (1,018.49 km² and 8995 inhabitants) and Muhumaa (204.86 km²). According to the census of 2011, 40,715 people, i.e. 3% of the permanent population of Estonia lived permanently on the islands. According to the census of 2000, even in total 47,404 people lived on the islands. Although the number of islanders continues to decrease, the number of permanently inhabited islands has increased to 19 by 2011 compared to 2000 when people lived on 14 islands and islets all the year round (Saaremaa, Hiiumaa, Muhu, Kihnu, Kassari, Vormsi, Prangli, Ruhnu, Piirissaar, Manija, Abruka, Kesselaid, Vilsandi and Naissaar) – the additional islands are now Väike-Pakri, Osmussaar, Kõinastu, Aegna and Mohni. Small islands are called islets, shoals, stones, dries, etc.⁸ Approximately a half of Estonian small islands have no official name.

* * *

Sauna and using saunas have been held in esteem and have been topical in Estonia for centuries. However, we can state that using saunas gathered new momentum in Estonia during the second half of 1960s and the first half of 1970s. It became popular with building summer houses mainly for seasonal use where a sauna was an important part of the building. The saunas built and seen in Finland somewhat served as a model. Thus we also started to characterise this type of sauna with the term Finnish sauna.

The following text about the Year of Sauna focuses on the sauna traditions of Hiiumaa islanders for gratitude and respect for Hiiumaa islanders who have kindly welcomed me dozens of times on Hiiumaa and helped me to discover places on Hiiumaa. For the author of the article, saunas of Hiiumaa (particularly the smoke sauna, also the smoke sauna in my home garden at Pirita-Kose was built according to the sauna in the Hiiumaa Soera Farm Museum; besides, standing dried-up spruces and pines from the Kõpu Peninsular were used as the material of the walls of the sauna and the logs for the sauna were provided by the master boat builder from the Kukka Village; the sauna was assembled and finished also by Hiiumaa men) have become close to the heart. Smoke sauna was built for MR under direct and indirect guidance of a good friend, Hiiumaa islander Riho Tartu (9.09. 1950–29.05.2020) and therefore the following is a description of the sauna experience and

⁶ Islands. Estonian islands | Visit Estonia. [<https://www.visitestonia.com/en/where-to-go/islands>] 11/02/2023

⁷ Statistics of 2015: Estonian islands by size. Valem.ee [<https://www.valem.ee/et/eesti-saared>] 11.02.2023; according to the statistics of 2015, Kassari, Võilaid and Suur-Tulpe have merged with other islands as a result of rising of the land and are not included in the official list of sea islands.

⁸ Islands. The Association of Estonian Islands. [<https://saared.ee/liikmed/>] 11.02.2023

opinions of Hiiumaa islanders. By the way, in July-August 1974, at the military service camp at Tapa after graduation from the current Tallinn University of Technology, we slept with Riho in the same tent for 8 persons.

At the end of the article briefly (PS: Sauna experience on Saaremaa) also the saunas of Saaremaa and Muhumaa have been described with a few photos. Since this article is above all about using saunas on the three largest islands of Estonia, the author of the article considered it necessary to give a brief overview of our islands in general.

* * *

On the occasion of the Year of Sauna, the web site Sauna2023 was launched with the map of all public and for rent saunas in Estonia – more than 150 saunas and more than 20 different types of saunas, including those heated with wood or with an electric heater, moss saunas, turf saunas, steam saunas, aroma saunas, infrared saunas, salt saunas and igloo saunas, barrel baths floating on a raft, etc. Also the sauna booking system will be ready soon.

The Estonian smoke sauna tradition has even been included in the UNESCO Intangible Cultural Heritage List of Humanity. Võro people led by Eda Veeroja at the Mooska Farm have done great work for the valuing of smoke sauna traditions. It was on their initiative that the smoke sauna traditions of Võrumaa were included in the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2014.

In the smoke sauna in the North-Western corner of the home garden of MR at **Pirita-Kose** and on the swing in front of it and at the outdoor fireplace and smoke oven next to it many friends and colleagues both from Estonia and other countries have been spending time during summer, discussing problems related to the organization of conferences, publishing of the journal and other topical events, sometimes also at the table with smoked flounder, grilled sausages and meat, etc. (Manfred O. E. Hennies (10.09.1938 – 18.10.2019) /Applied University of Kiel, Germany/, Jaan Karu /Tallinn University of Technology/, Sulev Mäeltsemees /Tallinn University of Technology/, Janno Reiljan (8.10.1951 – 23.01.2018) /University of Tartu/, Igor Risin /Voronezh State University, Russia/, Jüri Sepp /University of Tartu/, Epp and Tiit Õim /friend from student years/ and several others). Also several other colleagues, many acquaintances, relatives and neighbours have often visited the smoke sauna. Manfred has been a particular fan of sauna as smoke sauna was really exotic for him.

Sauna is sacred for a Hiiumaa islander: 2023 has been declared as the Year of Sauna in Estonia. On Hiiumaa, all years are sauna years. Every home on Hiiumaa and most accommodation establishments on the island have a sauna. Or at least an agreement with a neighbour whose sauna can be used. Sauna is accompanied by good snacks, cosy storytelling and funny Hiiumaa jokes.

Sauna is better than football: Sauna is such an important and sacred thing for a Hiiumaa islander that even races of Ott Tänak or the World Championship football games should be on other days than on Saturday, the sauna day. To be able to talk without hurry, make steam and whisk oneself. During better times, Hiiumaa islanders had sauna days also on Wednesdays but modern comforts of homes have made the tradition of washing oneself in mid-week less frequent.

Whisking is a real science: People used to say on Hiiumaa that there are four things which make a person healthy: sauna, whisk, vodka and tar. The effect of whisking does not come from hard beating but from pulling off a leaf which has stuck to the body – the bigger the leaf, the better the effect.

A whisk can be made of any tree twigs but different tree species have a different effect. For instance, it is said that a juniper whisk gives energy. Birch whisk is certainly most common but whisks can be very different. A Hiiumaa islander can make a whisk from anything, not just tree twigs – even from an old fishing net or from nettles. More skilful of them use a birch twig to tie the whisk instead of rope. A whisk had to do several jobs in the old times before it was finished. For instance, before using an old whisk for kindling firewood, it was turned into a brush for the bread oven. It was said that women who cannot make a bread oven brush will not find a husband.

Sauna is an important ritual: It is said that in the old times the life of a Hiiumaa islander began and ended in a sauna. A Hiiumaa islander got help from sauna also when he was ill – it was a doctor for poor people. For the alleviation of back pain the affected area had to be whisked hard, for the treatment of sore throat, drops of turpentine were added to the steaming water.

During the poor times not every farm had sauna every week. Firewood was expensive and could be sold to the mainland instead, so they used a neighbour's sauna to save money. This is where the expression "village saunas are heated by turns" originated. Already heating a sauna was a special procedure. It took a whole day to prepare a sauna with an old-school heater. It was necessary to heat it for five hours, in addition, the cleaning and ventilation and other important activities. While the home was heated with branches, cones and other available materials, the firewood for sauna evenings consisted of birch and aspen logs. The heater had to be hot, a well-heated sauna was warm until morning and steaming was possible also in the next day. In the old times, a wooden bath was used for washing in sauna as the water was believed to be much better in it than in an ordinary bath.

There are enough saunas for own people and guests: There is a large choice of saunas on Hiiumaa and there are probably no types of saunas in the world you cannot find here. There are the igloo sauna, steam sauna, tent sauna, barrel sauna, Finnish sauna and all other versions. There are also two public steam saunas available which can be rented for a more private event. A sauna on wheels or a sauna barrel can be ordered to any place you wish: to the forest, by the sea or to a snowy field.

Sauna needs dedication: In addition to following the traditions also good mood is important. You have to go to a sauna in a kind mood, without evil plans. Besides

enjoying sauna also talking to other people is important. Hiiumaa islanders have their own news agency – KKNSR which means “a woman from Kärđla told me in sauna”. People said hello when entering a sauna, saying: “Hello, sauna!”. There were also different prohibitions, for instance, it was not allowed to whistle in a sauna. One had to be polite in a sauna.

A festival of sauna buses invites inventors: A festival of mobile saunas – Sauna Bus Party – has been organised on Hiiumaa for 17 years already. People whisk a lot there and elect the best mobile saunas of the year. Both sauna vehicles and sauna trailers gather in Hiiumaa for the long weekend and people exchange their experience in all subjects related to sauna from the whisking temperature up to the choice of tyres for a sauna bus. Sauna vehicles have been built at several places in Estonia but the tradition of sauna bus convention has developed and continues on Hiiumaa.

Equinox Night Fire Party: During Indian summer (called Old Wives’ Summer here), on 23 September, the first big Sauna Day will take place on Hiiumaa! Different kinds of sauna experience will be available all over the island. Several workshops will be opened and sauna dishes can be tasted. The Sauna Day will end with the Equinox Night Fire Party.

Hiiumaa sauna products are available also today. Hiiumaa has even its own sauna soaps and other sauna products. Instead of a washing sponge, fine mesh fishing nets are used on Hiiumaa and other nice local products are back scrubbing rope, steam water bag and mud from Käina Bay.

Sauna dishes in the old times were scone, pearl barley porridge, peas, dried apples – because who could eat candies then – and graham bread with bacon. When steaming on Hiiumaa you should first take a look at the shelves of local producers – Hiiumaa tastes are in good harmony with the Hiiumaa sauna.

* * *

In the old times, sauna was the heart of a farm, where life both began and ended. Meat was smoked in sauna and herbs were dried there. It was the main washing place and in the coldest winter days people even lived in the sauna together with animals. The role of sauna has changed a lot by now but it has retained its popularity. It is not important which sauna to visit. They all give you energy, both to the body and mind.

Saunas and using saunas can be regarded as a national wealth and cultural value of Estonia. Similarly, it is surely a national wealth and cultural value of all other Baltic countries and Nordic nations, and also for all these people and nations in the world who hold sauna in esteem and value and preserve the related traditions. This is certainly supported by the Estonian Year of Sauna 2023 which is at the same time a part of our cultural policy.

* * *

Letter from Estonian Rural Tourism, 24.08.2023. eesti@maaturism.ee :

Write history!

Sauna lovers are expected to hear stories from the Estonian Folklore Archive that reflect different experiences, talk about the custom of sauna, sauna as a healing ritual, stories that reflect sauna conversations and gatherings, different traditions and beliefs where the sauna has received the status of a sacred place. You can also write several stories. Until 31.12.2023

MÕNEDEST ÜHISKONNA KRIISIDEST EUROOPAS JA MUJAL: ENNE, NÜÜD JA TULEVIKUS Sissejuhatavaid mõtteid hetkeolukorrast

Täna võime kindlasti rääkida vähemalt kolmest kõige olulisemast kriisidest-probleemidest-riskidest:

- tervishoiukriisid (Covid-19 pandeemia ja järgnenud tüved);
- energia- ja majanduskriisid (elekter, gaas, kivisüsi, nafta jt energiaallikad ning nende, eeskätt hinna mõju kogu majandusele);
- julgeoleku kriisid (agressioon, invasioon, küüditamine ja genotsiid Ukraina vastu; sellele on varem eelnenud pea samalaadne tegevus (kuigi osaliselt ja väiksemas ulatuses) nõ sissejuhatavas mõttes Georgias, Mägi-Karabahhis, Transnistrias, Tšetšeenias, Süürias jm; siia ritta võib ka varasema Teise Maailmasõja panna).

Ette rutates, arvestades seda mis toimub ja milline on olukord aastal 2022 Euroopas ja kogu maailmas, tuleb kohe ütelda – energia- ja majanduskriisid ning julgeoleku kriisid on omavahel äärmiselt tihedalt seotud ning mõju on vastastikuselt integreeritud.

Allakirjutanul on oma suhteliselt pika elu jooksul olnud võimalus väga paljude inimestega suhelda, töö õppejõuna ligi 50. aasta kestel on võimaldanud väga palju mõtelda-rääkida-diskuteerida. Palju töölaseid tuttavaid ja sõpru on tekkinud ka väljaspool Eestit, näiteks Georgias, Leedus, Rootsis, Saksamaal, Soomes, Ukrainas, Ungaris, Venemaal ja mujal. Siin artiklis peatuksin eeskätt oma kahe hea ja pikaajalise saksa sõbraga peetud vestlustel-diskussioonidel, mis on väga aktuaalsed ka täna.

Sellega seoses käsitleksin *energia- ja majanduskriisi ning julgeoleku kriisi*, mis algasid varem kui tervishoiukriis. Viimasest ei olnud paraku oma kahe hea ja pikaajalise sõbraga võimalik rääkida, sest selle kriisi alates olid nemad juba manala teele läinud, jutt on nimelt kahest saksa majandusõppejõust-teadlasest, professorist ja majandusdoktorist:

- Professor, dr Peter Karl-Friedrich Hoss (25.04.1937 – 21.12.2018)¹ ja
- Professor, dr Manfred Oskar Eitel Hennies (10.09.1938 – 18.10.2019)².

Pärast Teist Maailmasõda, Lääne-Berliini blokaadi ja Saksa Demokraatliku Vabariigi moodustamist ning Lääne- ja Ida-Berliini kujunemist elasid nad aga eri ühiskondades: Peteri elu ja töö kulges Ida-Berliinis ning Manfredi esialgne elu ja töö Lääne-Berliinis.

¹ Vt pikemalt meie ajakiri: In memoriam, 1-2/ 2019, lk. 109–118.

² Vt pikemalt meie ajakiri: In memoriam, 3-4/ 2019, lk. 93–121.

Mõlemad olid sündinud Berliinis ja seal ka gümnaasiumi lõpetanud: Peter aastal 1955 ja Manfred 1958. Mõlemad olid majandust õppinud: Peter Berliini Majanduse Kõrgkoolis (diplomeeritud rahandusteadlane, 1962) ja Manfred Berliini Vaba Ülikoolis (diplomeeritud rahvamajandusteadlane, 1964).

Seejärel töötasid mõlemad oma ülikoolis edasi ning järgnes väitekirja kirjutamine: Peter kaitses doktorikraadi Berliini Humboldti Ülikoolis aastal 1981, Manfred kaitses doktorikraadi Berliini Vaba Ülikoolis aastal 1969.

Peale tööd ülikoolis töötasid mõlemad ka pikka aega majanduspraktikas.

Hiljem asus Manfred elama ja töötama endisele Lääne-Saksamaale Maini-äärse Frankfurti piirkonda.

Peter Hoss'iga tutvusime tema ametireisil Eestisse ja seejärel kohtusin temaga mitmel korral Tallinnas ja Ida-Berliinis ajavahemikul sügis 1982 kuni kevad 1984, kui töötasin majandusmehhanismi labori juhatajana Eesti Plaaninstituudis³, aga ka Kasahstani tookordse pealinna Alma-Atas, kus toimus nädalane konverents nn sotsmaade ja endiste liiduvabariikide Plaaninstitiutide delegatsioonide osalusel. Hiljem kohtusime korduvalt ka nn ühinenud Berliinis, Frankfurts /Main/ ja Taunusel, Prierosis ning mujal.

Manfred Henniesiga tutvusime novembris 1989 Saksamaal Kielis (stažeerisin Kieli Ülikoolis), Kieli Rakendusülikooli dekanaadis. Pärast seda pea igal nädalal Kielis ja tema kodus Warderis. Hiljem pea igal aastal Eestis või Saksamaal erinevates linnades nii teiselt kui puhkust veetes. Manfrediga seotud sündmustest olen meie ajakirja varasemates numbrites korduvalt kirjutanud.

Energia- ja majanduskriiside temaatika ning seos julgeoleku kriisiga:⁴

³ Manfrediga seonduvast olen varem pikalt kirjutanud, Peterist aga mitte, kuna temaga kohtusime harvem. Siin veidi meie koostööst ja sõpruse ajaloost:

Peter töötas samal ajal osakonnajuhatajana Ida-Berliinis sealses Plaaninstituudis. Toimusid institiutide huvirühmade delegatsioonide (kolm inimest + sakslastel ka tõlk) tööalased kohtumised eelnimetatud linnades. Alma-Atas oli muudugi suursündmus – toimus nn sotsialismimaade, sh NL liiduvabariikide Plaaninstitiutide delegatsioonide osavõtul suurejooneline ca nädalane konverents (majutus oli ilmselt ühes parimas Alma-Ata hotellis-kõrghoones: ettekanded-diskussioonid, ekskursioonid, rikkalikud õhtusöögid koos kultuuriprogrammiga, ka vaba aeg /siis läksime kord ühe tšehhi kolleegiga linnasauna, kus üks „tüüp“ end aeg-ajalt meiega kuldavuse kaugusele hoidis; ilmselt esindas ta vastavaid organeid ja püüdis meie jutuajamist tšehhiga pealt kuulata/).

Peter'iga kohtusin ka siis, kui ma enam Plaaninstituudis ei töötanud (nii Tallinnas kui Berliinis, samuti Frankfurts /Main/; ühisel väljasõidul olime Peteri initsiatiivil ka Taunuse mägedes). Aeg-ajalt aga helistasime ja vahetasime tähtpäevadel, sh Joulude aegu, perekondlikke õnnitlusi.

2010. aasta oktoobris, kui mul seisis ees kahekuuline DAADI stipendiumiga stažeerimine Saksamaal Greifswaldi Ülikoolis ja Kielis (Maailmamajanduse Instituut, majandusteaduse raamatukogu ZBW ja Kieli Rakendusülikool), peatusin enne Berliinist Greifswaldi sõitu 3-4 päeva Peteri ja tema proua Renate kodus-villas Prierosi (Dahme) linnakeses (ca 1000 elanikku; Berliini kesklinnast ca 30 km, asub Spreewaldis, Dahme-Heidesees looduspargis Heidesees ja Streganzi järve lähedal. Streganzi järve ääres oli aastatel 1954–1959 Saksa DV presidendi Wilhelm Piecki suveresidents). Peteri villa taga voolas jõeke, mis sealseid järvi ühendas ning Peter lükkas sageli villa taga oleva kanuu jõkke, et siis järvedele sõitma minna (järveni oli sa 70-80 meetrit).

Viimane kord kohtusime Peter'iga kui ta oli Saksa kruiisifirma Aida Cruises (firmal on kokku 13 laeva) laevaga „Aidablü“ ca kümme tundi koos oma abikaasa Renate ja õe Susannega Tallinnas (12. juuli 2012). Külastasime minu kodu ja vanemaid ning Tallinna vanalinna ja lahkusime enne laeva väljumist Tallinna sadamas siiras lootuses varsti jälle kohtuda. Paraku see vaid lootuseks jäigi, sest aeg möödus kiirelt ning Peter lahkus meie seast 21. detsembril 2018. Diskussioonid jäid pooleli!? Kuigi vestlesime telefonitsi ja e-maili teel ning Peter oli ka mitmel korral meie ajakirjas avaldatud artiklite retsensent.

⁴ Siinjuures tahaks tähelepanu sellele juhtida, et käesoleval julgeoleku kriisil (Ukrainas 24. veebruaril 2022 /osaliselt juba aastal 2014 alustatud/ alanud Venemaa poolne sõjaline invasioon, agressioon, okupatsioon, küüditamine ja muu sellega seonduv, sh ähvardamine tuumarelvaga ja mitte ainult Ukrainas, vaid ka Euroopa Liidu ja NATO riikidele) on seos nii Teise Maailmasõjaga

Tagasi aastasse 2010 Prierosis: veetsime palju aega ümbruskonnas jalutades ja Berliinis, aga ka Prierosis Peteri kodus vesteldes-diskuteerides. Üks oluline teema oli – Nord Stream 1 gaasijuhe Venemaalt mööda Läänemerd (läänest vaadates: Idameri; rahvusvaheliselt: Balti meri) Saksamaale (Greifswaldi lähedale). Kuna see teema oli alles päevakorral ja värskest aktuaalne, siis oli see ka meil diskussiooni objektiks.

Allakirjutanu oli selle rajatise suhtes pessimistlik ning väitis – see on eeskätt ja pikemas perspektiivis Venemaa poolt poliitiline projekt.

Peter vaidles vastu ja tema meelest oli see kahepoolne ning eeskätt majanduslik projekt ning poliitilise poole välistas ta täielikult.

Vaidlesime pikalt – allakirjutanu peamine argument oli see, et meie idanaabrit Venemaad ei saa usaldada, sest ta pole kunagi oma lubadustest kinni pidanud ega teise poole huvisid arvestanud. Ning kui temale on kasulik, eriti kui ta saab enese huvides

kui hilisema nn „külma sõjaga“ (12.03.1947 – 26.12.1991). Laiemas tähenduses nimetatakse külmaks sõjaks otsest sõjalist vastasseisu vältivat konflikti, milles osapooled piirduvad majandusliku, poliitilise ja luuretegevusega üksteise vastu.

- *Kommunistlike kommentaaritorite* väitel oli külm sõda see aeg, mil lääneriigid võtsid omaks teooria, mis nõudis tugevatele positsioonidele asumist ning sotsialismi kukutamist.
- Samal ajal püüdsid külma sõja metoodika ja ideoloogia *kujundajad Läänes* kaitsta end Moskva väidete eest lihtsalt rakendades kõiki neidsamu võtteid. Ameerika Ühendriigid rakendasid propagandat, sõjalist heidutust ning poliitilist ja majanduslikku toetust oma liitlastele.
- *Moskva raadio* paljudes keeltes Läände suunatud välissaadetele anti veebruaris 1947 vastus *Ameerika Hääle* venekeelsete saadete alustamisega.
- *Kommunistlike parteide kihutustööle ja rahvamajanduse mahajäämusele* sõjast kurnatud Euroopas vastasid Ühendriigid juunis 1947 *Euroopa Taastamise Programmiga (Marshalli plaan)*. Vastukaaluks Ameerika Ühendriikide poolt 1947. aastal algatatud Marshalli plaanile, moodustasid idabloki riigid 1949. aastal *Vastastikuse Majandusabi Nõukogu*.
- 1949. aastal moodustati Ameerika Ühendriikide, Belgia, Hollandi, Islandi, Itaalia, Kanada, Luksemburgi, Norra, Portugali, Prantsusmaa, Suurbritannia, ja Taani poolt sõjaväeline allianss *NATO*.

1955. aastal asutati NSV Liidu, Bulgaaria, Poola, Rumeenia, Saksa DV, Tšehhoslovakkia ja Ungari poolt Varssavis vastukaaluks NATO-le *Varssavi Lepingu Organisatsioon*.

1960. aastate algul puhkes *Ida-Saksamaal kriis*, mis oli taas kord seotud Lääne-Berliiniga. Paljud idasakslased polnud rahul kommunistide valitsemisega Saksa Demokraatlikus Vabariigis. Ida-Saksamaalt hakkas rahvast palju välja rändama.

1961. aastal ehitati müür, mis eraldas Lääne-Berliini Ida-Berliinist. Berliini müür muutus jagatud Euroopa sümboliks pea kolmekümneks aastaks.

Kriisi kogeti ka teistes idablokki kuulunud Euroopa maades:

- 1956. aastal ajas Nõukogude Liidu sõjavägi laiali ungarlaste kommunistivastase ülestõusu;
- 1968. aastal tungisid Nõukogude tankid Tšehhoslovakkiasse.

1980. aastate keskel said Nõukogude juhid aru, et riik ei suuda enam Ameerika Ühendriikidega relvastumises võistelda. NSV Liit vajas uuendusi nii majanduses kui ka välis- ja sisepoliitikas.

1980. aastate teisel poolel alanud ümberkorraldused riigi olukorra päästmiseks kukkusid läbi. 1980. aastate lõpul ning 1990. aastate alguses lagunes NSV Liit kui ka kogu idablokk. Külma sõda oli selleks korraks lõppenud. [https://et.wikipedia.org/wiki/K%C3%BChl_s%C3%B5da] 17.04.2022

teist poolt survestada, keerab ta lihtsalt gaasikraanid kinni. Ja istuge siis ilma gaasita. Edasi hakkab Venemaa juba oma tingimusi dikteerima.

Peter jäi ikka oma arvamuse ja majanduslike huvide juurde, lisades, et NL on sõbralik ja vastutulelik riik (meenutan: ta elas ju Ida-Saksamaal ning hoopis teiste kogemustega; siiski ütlen õigluse huvides – Peter oli väga hea, tark ja sõbralik inimene ning mingit tobedat sotsialismiplära ta ei rääkinud). Aga ilmselt sinisilmne, nagu enamus Lääne-riikide inimesi, eriti poliitikud.

Täna, kus Ukrainas on sõda, agressioon, invasioon ja küüditamine kogu oma barbaarsue ja õudustega on asi selge – gaasi ja nafta ostmine on kahjulik nii Euroopa Liidule kui Ukrainale, sest nii me ainult „toidame“ vene sõjamasinat. Kraan on Venemaa käes ja ta ähvardab ju lausa tuumarelvaga. Mitmesugustel rahvusvahelistel sanktsioonidel Venemaa suhtes, sh energia, panganduse ja palju muuga seonduvalt, on kindlasti õigustatud ja peaks kui mitte kohe, siis ajapikku Venemaale ja tema majandusele paljudes valdkondades kaineatavat mõju avaldama.

Kahju, et Peter on meie seast lahkunud, ta ei saa teada, mis Ukrainas toimub ja me ei saa edasi diskuteerida. Paraku on allakirjutanul õigus olnud.⁵

Julgeoleku kriisid enne ja nüüd:

Sellel teemal diskuteerisime Manfrediga pea sellest ajast kui tutvusime, st alates novembrist 1989 (Ida- ja Lääne-Saksamaa ühinesid juba 3. oktoobril, Berliini müür oli aga just nädal varem langenud).

Meie esimesel kohtumisel Manfrediga andisn ma ligi paari tunni jooksul lühiülevaate Eestist, nii alates Molotov-Ribbentropi paktist, sõja eelsetest Venemaa poolsetest Eesti provotseerimistest, sh ka nn „Eesti vabast Nõukogude Liitu astumisest“, Eesti mitmekordsest okupeerimisest, Teisest Maailmasõjast,⁶ sellele järgnenud (sh ka Lääne-

⁵ MR: vt ka artikli lõpus olevaid refereeringuid: PS!

⁶ Pärast teist maailmasõda jagati Saksamaa Jalta konverentsil okupatsioonitsoonideks (USA, Briti ja Nõukogude Liidu juhtide vahel. Prantsusmaa ajutise valitsuse juhti, kindral Charles de Gaulle'i ei kutsunud Jaltasse ja Prantsusmaale okupatsioonitsooni andmist ei kavandatud, kuigi kindral oli arvamusel, et ainult Prantsuse okupatsioonitsoon suudaks Prantsusmaa au taastada.

Kuigi Jalta "suur kolmik" – Ameerika Ühendriikide president Franklin D. Roosevelt, Suurbritannia peaminister Winston Churchill ja NLKP KK peasekretär Jossif Stalin ei olnud just de Gaulle'ist heal arvamusel, olid nad sunnitud Prantsusmaale siiski järeleandmisi tegema. Praktelistel ja logistilistel kaalutlustel anti Prantsusmaale Prantsusmaaga piirnevad alad. Nendest aladest moodustati hiljem Rheinland-Pfalzi liidumaa (välja arvatud Saarimaa, mis eraldati ja sai omaette protektoraadiks). Prantsuse okupatsioonitsoon Saksamaal loodi 26. juulil 1945. See hõlmas (ilma Lääne-Berliinita) 42 000 km² suuruse ala, kus elas 5,9 miljonit inimest. Tsooni pealinnaks sai Baden-Baden. Prantsuse okupatsioonitsoon liitus Bizonega 8. aprillil 1948. Selle tagajärjel moodustus Ameerika Ühendriikide, Briti ja Prantsuse ühistsoon Trizone, milles 23. mail 1949 kuulutati välja Saksamaa Liitvabariik (Lääne-Saksamaa).

[https://et.wikipedia.org/wiki/Prantsuse_okupatsioonitsoon_Saksamaal] 17.04.2022

Berliinist, mida varustati eriti blokaadi ajal pea kõigea vaid lennukitega⁷) küüditamistest, pikast nõukogude okupatsioonist, venestamisest, Eesti majanduse

Aastatel 1946/47 löid Ameerika ja Briti sõjaväevalitsused nn Bizone'i majandusnõukogu, mis oli nende kahe tsooni ühine demokraatlik haldusstruktuur, mis ühendati Ühinenud Majanduspiirkonnaks. Prantsusmaa järgis seda meedet algal kõhklevalt, isegi veel 1948. aasta aprillis seoses oma okupatsioonitsooniga Edela-Saksamaal.

Prantsuse tsooni ühinemise põhjuseks bizone'iga oli vajadus luua ühtne majanduspiirkond, et saaks kasutada Marshalli plaani. Nii said kolm läänepoolset okupatsioonitsooni (USA, Suurbritannia, Prantsusmaa) ühineda OEEC-ga (Organisation for European Economic Cooperation), mis pidi Euroopas ellu viima Marshalli plaani, kuigi bizone ühelt poolt (esindaja kindral Robertson) ja teiselt poolt Prantsusmaa okupatsioonitsoon (keda esindas kindral Koenig) ühinesid (Trizone) ametlikult kahe erineva territooriumina.

Trizone (ka läänetsoon, naljatamisi ka "Trizonesia") oli pärast Teist maailmasõda tekkinud kolme läänepoolse okupatsioonitsooni ühinemisel. USA ja Suurbritannia leppisid juba 1946. aastal kokku Ameerika ja Suurbritannia okupatsioonitsoonide üksi (ilma Prantsusmaata) ühendamises 1. jaanuaril 1947, et moodustada Prantsusmaa ja Nõukogude Liidu järel Bizone (ametlikult: Ühinenud Majanduspiirkond). Kuna kokkulepe Nõukogude Liiduga Saksamaa poliitika ühises käsitluses tundus üha võimatum, loobus Prantsusmaa piiritlemise poliitikast lääneliitlaste ühise poliitika kasuks. 1948. aasta märtsi alguses leppisid kolm lääneliitlast kuue riigi (sh Beneluxi riigid) konverentsil Londonis kokku Prantsuse okupatsioonitsooni liitmises Bizone'iga. Saarimaa sinna aga ei kuulunud. Ametlik ühinemine toimus alles aasta hiljem, kui 8. aprillil 1949 allkirjastati leping kolmepoolse kontrolli kohta Saksamaal. See pani aluse tulevasele Lääne-Saksamaa riigile.

Ühinenud Majanduspiirkonnas viisid kolm lääne okupatsioonivõimu 20.–21. juunil 1948 esimese olulise sammuna läbi valuutareformi (uued mündid said jäljendi Bank deutscher Länder). Kolm päeva hiljem andsid Nõukogude okupatsioonivõimud käsu viia Nõukogude tsoonis läbi oma valuutareform ja blokeerisid juurdepääsu Berliinile. Algas Berliini blokaad.

[<https://de.wikipedia.org/wiki/Trizone>] 16.04.2022

⁷ Nõukogude Liidu poolt Lääne-Berliini blokaadi 24. juunist 1948 kuni 12. maini 1949 tuntakse **Berliini blokaadina** (esimene Berliini kriis). Selle blokaadi tulemusena ei olnud lääneliitlastel enam võimalik varustada linna lääneosa, mis oli Nõukogude okupatsioonitsooni (SBZ) enklav, maismaa- ja veeühenduste kaudu. Blokaad oli külma sõja vahend, millega Nõukogude Liit püüdis integreerida Lääne-Berliini ja seejärel kogu Saksamaad oma mõjusfääri. Lääneliitlased seadsid Nõukogude blokaadile vastu Berliini õhutranspordi ja vastublokaadi.

BEA (Suurbritannia riiklik lennufirma) oli lennanud Gatow lennuväljale alates 1946. aastast ja 5. jaanuaril 1950 alustas Air France Berliini lennuliiklust Tempelhofi lennujaama, mis sai 1948. ja 1949. aastal uue tähenduse: koos *Gatowi* lennuväljaga (eksisteeris: 1935–1995) ja hiljem ka *Tegeli* lennujaamaga (eksisteeris: 1948/ 1974–2020) teenis *Tempelhof* (eksisteeris: 1923–2008) Lääne-Berliini blokaadi ajal toiduanete ja kaupade vedu lennukiga Berliini (maandumised: Tegel, Gatow, Tempelhof). Suure osa lastist moodustasid põlevmaterjalid.

Berliini õhutranspordi poolt erinevate Lääne-Saksamaa linnade (oli loodud kolm lennukoridori (õhusild): loodest, läänest ja edelast) ja Berliini vahel tagatud elutähtsad varud kestsid 26. juunist 1948 kuni 12. maini 1949. Tempelhofis tõusid ja maandusid lennukid kohati iga 90 sekundi järel. Nõukogude Liit tühistas Berliini blokaadi, ilma et oleks oma eesmärged saavutanud. 7. oktoobril 1949 kuulutati välja Saksa Demokraatlik Vabariik (Saksa DV; mitteametlikult Ida-Saksamaa). [<https://de.wikipedia.org/wiki/Berlin-Blockade>] 16.04.2022; Ida- ja Lääne-Saksamaa ühinesid 3. oktoobril 1990.

Berliini müür langes 9. novembril 1989. See oli rajatud kui tihedalt piirkindlustussüsteem, mis püsis üle 28 aasta: 13. augustist 1961 kuni 9. novembrini 1989. Berliini müür eraldas mitte ainult Berliini idaosa (Saksa DV pealinn) Berliini lääneosast, vaid sulges kogu Lääne-Berliini igasuguse suhtlemise ümbritseva Saksa DV maa-alaga. Müür oli üks külma sõja ja Saksamaa lõhestamise kirikuulsumaid sümboleid. [https://et.wikipedia.org/wiki/Berliini_müür]

piirangutest jpm, kuni laulva revolutsioonini ja sündmusteni aastal 1989. Lõpetuseks aga ka eesti rahva ootustest, et me taastaksime Eesti Vabariigi ilma Nõukogude Liiduta. Manfred kuulas suure huviga, sest paljudest asjadest, sündmustest polnud ta kuulnud ega tahtnud esialgu uskudagi.

Meie diskussioonid aga algasid ja jätkusid. Nii sellel aastal kui järgnevatel stažeerimistel oli Manfredi kindel soov, et kuigi ma elasin Kielis ülikooli hotellis (kus oli kõik vajalik olemas), et ma nädalavahetustel (reede õhtust kuni esmaspäeva hommikuni oleksin tema külaline Warderis, tema kodus-eramus; Manfred /või tema abikaasa Monika/ tuli alati mulle autoga järgi ja hiljem viis ka hotelli tagasi). Tal oli alati mure, et kas ma ikka saan üksi olles korralikult süüa, just sooja toitu (loomulikult sain!). Aga oli ebaviisaks tema külalislahkusest keelduda. Monika oli suurepärane kokk ja oskas erinevate rahvaste köökide toite väga maitsvalt valmistada!

Õhtusöögid olid traditsioonilised – vähemalt kolmekäigulised (Monikale veiniga ja minule õllega; Manfredile ilma alkoholita). Kui õhtusöök oli lõpetatud, laud koristatud, nõud pesumasinasse pandud, algas õhtusöögi nn teine osa. Manfred tõi lauale kanged napsid ja algasid diskussioonid.

Sageli oli meie vestlus seotud Teise Maailmasõjaga – kumb oli suurem mõrtsukas – kas Hitler või Stalin? Manfred oli algul alati seisukohal, et suurem oli Hitler. Mina ei olnud sellega nõus, vaid olin arvamusel, et mõlemad olid ühesugused timukad ja mõrtsukad. Vaidlesime, tuues välja oma argumente. Kui olime ka mõned napsid teinud ja vastastikuseid argumente esitanud, siis hakkas Manfred oma meelt muutma – muutus veidi nukraks (tuli isegi paar pisarat) ning loovutas mulle õiguse. Nii juhtus pea alati. Mina tegin siit oma järelduse, et pärast sõda oli ilmselt saksa riigi propaganda nii tugev olnud, et nad (st paljud sakslased) tundsid end süüdlastena selles sõjas (pealegi olid nad kaotajad). See kandus ilmselt ka Manfredile.

See kõik oli seotud just julgeoleku kriisidega, st sõja ja agressiooniga, aga ka majanduse sh tooraine ja energia küsimustega. Manfred oli ka suuresti seda usku, et Nõukogude Liit ja hiljem Venemaa, olid igati head ning inimsõbralikud riiklikud moodustised. Minu näited ja argumendid tegelikkusest (kuna olin ju elanud selles repressiooniriigis) võttis ta siiski ajapikku vastu ning muutis oma varasemaid seisukohti. Loomulikult diskuteerisime ka pärast sõja aegadest ja jõudsime tänapäeva, sh Eesti taasiseseisvuse ja selle probleemide ning arengute juurde. Monikal ei olnud sellist ümberkehastumist vaja, tema oli juba alguses Manfredist mõnevõrra teistel, minuga pea sarnastel seisukohtadel.

Jällegi – kui vaatame-kuuleme sündmustest Ukrainas⁸ (lisaks Venemaa poolsed arusaamatud ja vastuolulised põhjendused ning õigustused, valepropaganda, ajaloo moonutused ja võltsingud), on ärevuseks põhjust küllaga, mis veekord näitab, et vene impeeriumi poolt pole mingit sõbralikkust ja tõsist koostööd loota. Nagu paljude Lääne

C3%BC%C3%BCr] 18.04.2022; Allakirjutanu oli sel ajal Kielis stažeerimas ning siis õnnestus neid huvitavaid sündmusi jälgida (eeskätt TV-vahendusel, aga ka ajakirjanduse ja kohalike elanike meeolelude kaudu).

⁸ Loe ka teisi Ukrainaga seotud kirjutisi: ajakiri 1-2/2022 ja käesolevas ajakirjas.

riigipeade ja poliitikute ning vaba ajakirjanduse poolt on väidetud, tuleb maailma rahu ja koostöö nimel Venemaa peatada. Kas õnnestub?

Paraku on ka Manfred meie seast lahkunud ning me ei saa jätkata diskussiooni Venemaa „sõbralikkusest ja julgeoleku kindlustamisest“.

Tallinnas, Pirita-Kosel,
märts-juuli 2023

Matti Raudjärv

PS:

Foto: Nord Streami torudest väljuv metaan Läänemerele 27. septembril 2022. (foto: Taani relvajõud / SWNS / Scanpix).
[<https://f9.pmo.ee/Bk-zHIMZEvDlj2uiK4k1s4hl1Nc=/1536x0/nginx/o/2023/04/06/15241828t1h3a2e.jpg>] 8.07.2023

Rootsi julgeolekuteenistus on algatanud Nord Streami torujuhtme intsidendi kohta juurdluse, nimetades seda jämedaks sabotaažiks, teatas agentuur kolmapäevases avalduses. Lisati, et ei saa välistada, et juhtunu taga on võõrvõim.

Venemaa pommitas tõenäoliselt Nord Streami torujuhtmeid allveedroomiga, ütles kaitseallikas, kirjutab The Times. Briti kaitseallika sõnul oli arvatav Venemaa sabotaažirünnak Nord Streami gaasitorudele „tõenäoliselt ettekatsetud ja kavandatud“, kasutades selleks nädalaid enne lõhkemist merre visatud lõhkekeha.

„Oleme valmis vajadusel kiiresti kättesaadavaks tegema mereväeüksused,“ lisas kaitseminister Peter Hultqvist. Samuti kinnitas peaminister, et Rootsi kaitsejõud on valmis oma tegevust olukorraga kohandama.

„Tuvastati kaks detonatsiooni, mis põhjustasid kolm leket,“ ütles Rootsi peaminister Andersson teisipäeva õhtul. „Üks on Rootsi majandusvööndis, kaks Taanis.“ Andersson ütles, et Rootsi ja Taani teabe põhjal peetakse Nord Streami leket tõenäoliselt sabotaažiks.

Eesti välisminister Urmas Reinsalu kommentaar seoses Nord Streami torujuhtmete gaasilekkega: „Olukord Läänemere ruumis on äärmiselt murettekitav. Eesti Vabariik mõistab hukka ründed Euroopa Liidu majandusruumis olevate infrastruktuuri rajatiste vastu. Avaldame solidaarsust liitlastele ja partneritele, kelle majandusvööndis need

rännakud on toimunud. Peame oluliseks alustada riikidevahelisi konsultatsioone asjaolude tuvastamiseks ning võimalike edasiste sammude kavandamiseks.“⁹

Nord Streami gaasitorude sabotaaži uurimist juhtiv Rootsi prokurör ütles täna, et süüdlane ei ole ikka veel selgunud, kuid peamine eeldatav stsenaarium on mõne riigi otsene roll.

Venemaalt Saksamaale gaasi toimetava toru kahes harus avastati septembri lõpus Taanile kuuluva Bornholmi saare lähedal neli leket. Seismiliste andmete põhjal toimus enne seda kaks veelust plahvatust.

«See on raske juhtum, keeruline juhtum,» ütles riigiprokurör Mats Ljungqvist AFP-le ja rõhutas, et kuriteopaik asub Läänemeres 80 meetri sügavuses.

Torujuhtmed olid geopoliitiliste pingete keskmes, kui Venemaa peatas gaasitarned Euroopasse arvatava kättemaksuna sanktsioonide eest, mis kehtestati tema Ukrainasse tungimise tõttu.

Venemaalt Saksamaale gaasi toimetava toru kahes harus avastati septembri lõpus Taanile kuuluva Bornholmi saare lähedal neli leket. Seismiliste andmete põhjal toimus enne seda kaks veelust plahvatust.

Torujuhtmed olid geopoliitiliste pingete keskmes, kui Venemaa peatas gaasitarned Euroopasse arvatava kättemaksuna sanktsioonide eest, mis kehtestati tema Ukrainasse tungimise tõttu. Rootsi riigiprokurööri Mats Ljungqvisti sõnul ei ole ikka veel selge, kes on sabotaaži taga.

Kahe torujuhtme enamus kuulub Vene gaasifirmale Gazprom, ülejäänud Saksa, Hollandi ja Prantsuse firmadele.

Washington ja Moskva on eitanud seotust Nord Streami plahvatustega, kuid süüdistavad teineteist.¹⁰

Vaid mõni päev enne sabotaažiakti nähti Nord Streami torujuhtmete läheduses raporti järgi kuut Venemaa laeva, millest ühe pardal oli miniallveelaev robotkätega.

Raporti järgi oli 21. septembri öösel Bornholmi lähistel kuus Vene laeva: fregatt, korvett, kaks puksiirpaati, Alpinisti klassi luurelaev ning allveepäästelaev SS-750, millel on oma kraana ja miniallveelaev. AS-26 miniallveelaev on süvavee päästesõiduk, mis suudab tegutseda kuni 1000 m sügavusel. Bornholmi süvikus, kus torujuhtmete plahvatused toimusid, on sügavus vaid 80 meetrit. Allveelaeval on kaugjuhitavad robotkäed, mis suudavad käsitseda kuni 50 kilogrammi raskuseid esemeid.¹¹

ÜRO Julgeolekunõukogu liikmed ei kiitnud esmaspäeval heaks resolutsiooni eelnõu, mis mõistis hukka gaasijuhtmete Nord Stream ja Nord Stream 2 sabotaaži 2022. aasta septembris. Dokumendi poolt hääletas kolm riiki ja 12 jäi erapooletuks ning seega ei saanud see piisaval hulgal poolthääli. Eelnõu koostas Venemaa, mille aasesuursaadiku ÜRO juures Dmitri Poljanski sõnul oli Hiina dokumendi teksti kaasautor.

⁹ Ohtuleht.ee, 27.09.2022

¹⁰ Rootsi uurimine: eeldatavalt oli Nord Streami rännakus mõnel riigil otsene roll. AFP/BNS, Postimees, 6. aprill 2023

¹¹ Paar päeva enne Nord Streami sabotaaži oli torujuhtmete läheduses kuus Vene laeva. The Times/T-online/PM, 27. märts 2023

Resolutsiooni eelnõus märgiti, et veealuste gaasijuhtmete sabotaažiaktid kujutavad endast ohtu rahvusvahelisele rahule ja julgeolekule. Samuti toodi tekstis välja tõhusa, erapooletu, läbipaistva, põhjaliku ja kaasava rahvusvahelise uurimise tähtsust.¹²

Vene mereväe alust SS-750, mille pardal on ka miniallveelaev, pildistati koha juures, kus toimus Nord Streami torujuhtmete plahvatus, teatas Taani kaitseministeerium. Erialust kasutatakse allveeoperatsioonideks ning selle pardal on ka miniallveelaev AS-23 Priz.¹³

* * *

MR: ilmselt peaks selge olema, et gaasijuhtmel Nord Stream ei ole mitte ainult majanduslik, vaid eeskätt poliitiline eesmärk.

¹² ÜRO ei võtnud vastu Venemaa eelnõu Nord Streami sabotaaži kohta. BNS, 28. märts 2023

¹³ NORD STREAM) Taani kinnitas Vene laeva nägemist plahvatuse piirkonnas. Postimees, 28. aprill 2023

ÜBER EINIGE GESELLSCHAFTSKRISEN IN EUROPA UND ANDERSWO: VORHER, JETZT UND IN ZUKUNFT Einführende Gedanken zur aktuellen Situation

Heute können wir sicherlich über mindestens drei wichtigste Krisen, Probleme und Risiken sprechen:

- Gesundheitskrisen (Pandemie von Covid-19 und der nachfolgenden Stämme);
- Energie- und Wirtschaftskrisen (Strom, Gas, Steinkohle u. a. Energiequellen sowie deren Einfluss auf die gesamte Wirtschaft, in erster Linie über den Preis);
- Sicherheitskrisen (Aggression, Invasion, Plünderung, Diebstähle, Deportationen, Völkermord u. Ä. gegen den ukrainischen Staat und seine Bürger. Diesem ist bereits vorher fast gleichartige Tätigkeit (obwohl teilweise und in kleinerem Umfang) in Georgien, Berg-Karabach, Transnistrien, Tschetschenien, Syrien u. a. vorangegangen; auch den früheren Zweiten Weltkrieg kann man in diese Reihe einbeziehen).

Vorausilend, in Anbetracht dessen, was geschieht und welche Situation im Jahre 2022 in Europa und in der ganzen Welt herrscht, soll gleich gesagt werden – die Energie- und Wirtschaftskrisen sowie Sicherheitskrisen sind miteinander äußerst dicht verbunden und die Auswirkungen sind gegenseitig integriert.

Der Unterschriebene hat während seines relativ langen Lebens die Möglichkeit gehabt, mit sehr vielen Menschen zu kommunizieren, die Arbeit als Lehrkraft während der fast 50 Jahre hat es ermöglicht, sich mit sehr vielen Kollegen zu unterhalten und zu diskutieren. Viele durch die Arbeit gefundene Bekannte und Freunde sind auch außerhalb von Estland da, beispielsweise in Georgien, Litauen, Schweden, Deutschland, Finnland, der Ukraine, Ungarn, Russland und anderswo. In diesem Artikel werden wir in erster Linie die Gespräche und Diskussionen vorstellen, die ich mit meinen zwei guten und langjährigen deutschen Freunden geführt habe.

Im vorliegenden Kurzartikel werden *die Energie- und Wirtschaftskrise* sowie *die Sicherheitskrise* behandelt, die ihren Anfang früher genommen haben als die Gesundheitskrise. Mit meinen zwei guten und langjährigen Freunden war es leider nicht mehr möglich, über die Letztere zu sprechen, weil sie am Beginn dieser Krise bereits von uns gegangen waren, es handelt sich hierbei nämlich von zwei deutschen Wirtschaftslehrkräften und Wissenschaftlern, Professoren und Doktoren:

- Professor Dr. Peter Karl-Friedrich Hoß (25.04.1937 – 21.12.2018)¹ und
- Professor Dr. Manfred Oskar Eitel Hennies (10.09.1938 – 18.10.2019)².

¹ Siehe länger in unserer Zeitschrift: In memoriam, 1–2/2019, S. 109–118.

² Siehe länger in unserer Zeitschrift: In memoriam, 3–4/2019, S. 93–121.

Beide waren in Berlin geboren und haben dort auch das Gymnasium absolviert: Peter im Jahre 1955 und Manfred 1958.

Beide hatten Wirtschaft studiert: Peter an der Hochschule für Ökonomie in Berlin (Diplom-Finanzwirtschaftler, 1962) und Manfred an der Freien Universität Berlin (Diplom-Volkswirt, 1964).

Nach dem Zweiten Weltkrieg, der Blockade von West-Berlin und der Gründung der Deutschen Demokratischen Republik sowie der Bildung von West- und Ost-Berlin lebten sie jedoch in verschiedenen Gesellschaften: Peters Leben und Wirken spielten sich in Ost-Berlin ab, aber Manfreds Leben und Wirken in West-Berlin (das vor allem während der Blockade mit fast allem lediglich über Flugzeuge versorgt wurde). Später übersiedelte Manfred und nahm seine Arbeit in der Region von Frankfurt am Main im früheren West-Deutschland auf.

Peter Hoß habe ich kennengelernt und bin ihm mehrere Male begegnet (in Tallinn, Berlin, einmal auch auf der Konferenz in Alma-Ata) und wiederholt während des Zeitraumes vom Herbst 1982 bis Frühjahr 1984, als ich am Estnischen Planungsinstitut als Leiter des Laboratoriums für Vervollkommnung des Wirtschaftsmechanismus gearbeitet habe.³

Manfred Hennies habe ich im November 1989 in Kiel kennengelernt (um diese Zeit war mein Forschungsaufenthalt an der Universität Kiel), im Dekanat der Fachhochschule Kiel. Danach trafen wir uns fast jede Woche in Kiel oder bei ihm zu Hause in Warder, später beinahe jedes Jahr in verschiedenen Städten in Estland oder Deutschland, sowohl für die Arbeit als auch zum Verbringen des Urlaubs. Über die mit Manfred verbundenen Ereignisse habe ich in den früheren Ausgaben unserer Zeitschrift berichtet.

Danach haben beide an ihrer eigenen Universität weitergearbeitet und es folgte das Schreiben einer Dissertation: Peter verteidigte 1981 seinen Dokortitel an der Humboldt Universität zu Berlin, Manfred verteidigte seinen Dokortitel 1969 an der Freien Universität Berlin. Nach der Arbeit an der Universität waren beide auch für längere Zeit in der Wirtschaftspraxis tätig.

³ Peter arbeitete zu gleicher Zeit als Abteilungsleiter in Berlin am dortigen Planungsinstitut. In den vorhin genannten Städten haben arbeitsbezogene Begegnungen der Delegationen von Interessensgruppen der Institute stattgefunden (drei Personen + bei Deutschen auch der Dolmetscher). In Alma-Ata war es natürlich ein großes Ereignis – es fand eine großzügig angelegte ca. einwöchige Konferenz unter der Teilnahme von Delegationen der Planungsinstitute von sog. sozialistischen Ländern statt, darunter aus den Unionsrepubliken der Sowjetunion (die Unterkunft war im vermutlich besten Hochhaushotel von Alma-Ata: Präsentationen, Diskussionen, Exkursionen, reichhaltige Abendessen mit einem Kulturprogramm, ebenso Freizeit).

Peter traf ich auch dann, als ich nicht mehr am Planungsinstitut arbeitete (sowohl in Tallinn wie auch in Berlin, ebenfalls in Frankfurt am Main und im Taunusgebirge).

Im Oktober des Jahres 2010, als mir ein zweimonatiger Forschungsaufenthalt in Deutschland mit dem Stipendium des DAAD an der Universität Greifswald und in Kiel bevorstand (Institut für Weltwirtschaft, Bibliothek für Wirtschaftswissenschaft ZBW und Fachhochschule Kiel), blieb ich vor der Abfahrt nach Greifswald für 3–4 Tage in der Wohnvilla von Peter und seiner Frau Renate im Städtchen Prieros (Dahme) (ca. 1000 Einwohner; ca. 30 km südlich vom Berliner Stadtzentrum; gelegen im Spreewald, im Naturpark Dahme-Heideseen, in der Nähe vom Heidensee und Streganzer See. Am Streganzer See befand sich in den Jahren 1954–1959 die Sommerresidenz von Wilhelm Pieck, des Präsidenten der DDR).

Das letzte Mal trafen wir uns mit Peter, als er zusammen mit seiner Frau Renate und der Schwester Susanne ca. einen halben Tag mit dem Kreuzfahrtschiff „Aidablu“ in Tallinn war (12. Juli 2012). Wir haben mein Zuhause in Pirita und meine dort lebenden Eltern sowie die Altstadt von Tallinn besucht und uns vor dem Auslaufen des Schiffes am Hafen von Tallinn verabschiedet.

Die Thematik der Energie- und Wirtschaftskrisen und deren Zusammenhang mit der Sicherheitskrise:⁴

Zurück ins Jahr 2010 in Prieros: wir haben viel Zeit damit verbracht, indem wir in der Gegend und in Berlin spazierten, aber auch uns in Prieros unterhielten und diskutierten. Ein wichtiges Thema war – die Gaspipeline Nord Stream von Russland entlang der Ostsee (im Estnischen als Westsee bezeichnet, vom Westen gesehen: Ostsee; international: Baltisches Meer) nach Deutschland (in die Nähe von Greifswald). Da diese Thema erst an der Tagesordnung stand und aktuell war, war es auch ein Objekt unserer Diskussion.

Der Unterschriebene war dieser Einrichtung gegenüber pessimistisch eingestellt und behauptete – das ist in erster Linie und in längerer Perspektive ein politisches Projekt seitens Russland.

Peter widersprach und seiner Meinung nach handelte es sich um ein zweiseitiges und in erster Linie wirtschaftliches Projekt, und die politische Seite schloss er völlig aus.

Wir haben uns lange auseinandergesetzt – das Hauptargument des Unterschriebenen war, dass man unserem östlichen Nachbarn Russland nicht vertrauen kann, weil es seine Versprechen nie eingehalten bzw. die Interessen der anderen Seite berücksichtigt hat. Und wenn es ihm nützlich ist, besonders wenn man zu eigenem Vorteil auf die andere Seite Druck ausüben kann, wird es einfach die Gashähne zudrehen. Und dann sitzen sie ohne Gas. Weiterhin wird es schon beginnen, seine Bedingungen zu diktieren.

Peter blieb jedoch immer noch an seinen Behauptungen über das wirtschaftliche Interesse, hinzufügend, dass die Sowjetunion ein freundlicher und entgegenkommender Staat ist (ich rufe zur Erinnerung: er lebte in Ostdeutschland; ich sage jedoch im Interesse der Gerechtigkeit: Peter war ein sehr guter und freundlicher Mensch und hat nicht irgendwelchen blödsinnigen sozialistischen Unsinn geplaudert).

Heute, wo wir einen Krieg in der Ukraine haben, eine Aggression, Invasion und Deportationen mit all ihrer Barbarei und ihren Schrecken, ist die Sache klar – der Ankauf von Gas und Erdöl ist sowohl für die Europäische Union als auch für die Ukraine schädlich, denn auf diese Weise „ernähren“ wir nur die russische Kriegsmaschine. Das dickere Ende ist in russischer Hand und es droht ja gar mit der Atomwaffe. Die unterschiedlichen internationalen Sanktionen gegen Russland, darunter im Zusammenhang mit Energie, Bankwesen und vielen anderen Bereichen, sind bestimmt gerechtfertigt und dürften, wenn nicht sofort, so doch mit der Zeit in vielen Bereichen einen ernüchternden Einfluss auf Russland und seine Wirtschaft ausüben.

⁴ An dieser Stelle möchte ich die Aufmerksamkeit darauf lenken, dass die gegenwärtige Sicherheitskrise (in der Ukraine am 24. Februar 2022 /teilweise schon im Jahre 2014 eingeleitete/ begonnene militärische Invasion, Aggression, Besatzung seitens Russlands und Sonstiges, was damit zusammenhängt, darunter die Bedrohung mit der Atomwaffe und nicht nur in der Ukraine, sondern gezielt auf die Staaten der Europäischen Union und NATO) einen Zusammenhang sowohl mit dem Zweiten Weltkrieg wie auch mit dem späteren sog. „kalten Krieg“ (12.03.1947–26.12.1991) hat. In breiterer Bedeutung wird als **kalter Krieg** ein Konflikt bezeichnet, bei welchem eine direkte militärische Konfrontation vermieden wird, bei dem sich die Parteien auf wirtschaftliche, politische und nachrichtendienstliche Aktivitäten gegeneinander beschränken.

Schade, dass Peter uns bereits verlassen hat, er kann nicht erfahren, was in der Ukraine geschieht und wir können nicht weiter diskutieren. Leider hat der Unterschriebene Recht behalten.

Die Sicherheitskrisen früher und jetzt:

Über dieses Thema haben wir mit Manfred beinahe von dieser Zeit an diskutiert, als wir uns kennengelernt hatten, d. h. seit November 1989 (Ost- und Westdeutschland wurden bereits am 3. Oktober vereinigt, die Berliner Mauer war gerade eine Woche zuvor gefallen /am 9. November/).

Bei unserem ersten Treffen mit Manfred gab ich während beinahe ein paar Stunden einen kurzen Überblick über Estland, so angefangen mit dem Molotow-Ribbentrop-Pakt, mit den russischen Provokationen gegenüber Estland vor dem Krieg, mit dem sog. „freien Eintritt von Estland in die Sowjetunion“, über die mehrfachen Besetzungen von Estland, über den Zweiten Weltkrieg, über dessen Folgen (darunter auch über West-Berlin, das vor allem während der Blockade mit fast allem nur über Flugzeuge versorgt wurde), über Deportationen, über die lange sowjetische Besatzung, über Russifizierung, über Einschränkungen der estnischen Wirtschaft usw., bis zur Singenden Revolution und den Ereignissen des Jahres 1989. Schließlich aber auch über die Erwartungen des estnischen Volkes, dass wir die Republik Estland ohne Sowjetunion wiederherstellen würden. Manfred hörte mit großem Interesse zu, denn er hatte von vielen Sachen und Ereignissen noch nichts gehört und wollte es anfänglich auch nicht glauben.

Jedoch begannen unsere Diskussionen und setzten sich fort, darunter beim Abendmahl zu Hause bei Manfred. Sowohl in diesem Jahr als auch während der folgenden Forschungsaufenthalte in Kiel war es Manfreds fester Wunsch, dass obwohl ich im Hotel der Universität in Kiel wohnte (wo alles Notwendige vorhanden war), dass ich an Wochenenden (von Freitagabend bis Montagmorgen) sein Gast in Warder sein würde, in seinem Privathaus; Manfred /oder seine Gattin Monika/ holte mich immer mit dem Auto ab und brachte mich später auch zum Hotel zurück).

Die Abendessen bei Manfred waren traditionell – mit mindestens drei Gängen (für Monika /die übrigens eine ausgezeichnete Köchin ist/ mit Wein und für mich mit Bier; für Manfred ohne Alkohol). Als das Abendessen beendet war, begann der sog. zweite Teil des Abendessens. Manfred brachte starke Schnäpse auf den Tisch und es begannen die Diskussionen.

Oft waren unsere Gespräche mit dem Zweiten Weltkrieg verbunden – wer war der größere Mörder – Hitler oder Stalin? Manfred bestand anfänglich immer auf dem Standpunkt, dass Hitler der größere war. Ich war damit nicht einverstanden, sondern vertrat der Meinung, dass beide ähnliche Henker und Mörder waren. Wir haben uns gestritten, indem wir unsere Argumente hervorbrachten. Nachdem wir auch einige Schnäpse getrunken und unsere gegenseitigen Argumente vorgetragen haben, begann Manfred seine Meinung zu ändern – er wurde etwas traurig (es kamen sogar ein paar Tränen in seine Augen) und er hat mir Recht gegeben. So geschah es beinahe jedes Mal. Ich kam daraus zu meiner Schlussfolgerung, dass die Propaganda des deutschen Staates nach dem Krieg offensichtlich so stark gewesen war, dass sie (d. h. viele Deutsche) sich

in diesem Krieg schuldig fühlten (darüber hinaus waren sie die Verlierer). Das übertrug sich offensichtlich auch auf Manfred.

Das Ganze war ja gerade mit den Sicherheitskrisen verbunden, d. h. mit Krieg und Aggression, aber auch mit den Fragen der Wirtschaft, d. h. der Rohstoffe und Energie. Manfred hatte auch weitestgehend diesen Glauben, dass die Sowjetunion und später Russland in jeder Hinsicht gute und menschenfreundliche staatliche Gebilde waren. Mit der Zeit hat er jedoch langsam meine Beispiele und Argumente aus der Realität (da ich ja in diesem repressiven Staat gelebt hatte) akzeptiert und seine früheren Standpunkte geändert. Natürlich haben wir auch über die Zeiten nach dem Krieg diskutiert und sind in der Gegenwart angekommen, darunter zur Wiedererlangung der Selbstständigkeit von Estland sowie zu den Problemen und Entwicklungen. Monika, Manfreds Gattin, brauchte eine solche Verwandlung nicht durchzumachen, sie vertrat von Anfang an schon etwas andere Standpunkte als Manfred, fast ähnlich mit den meinen.

Und wiederum – wenn wir die diesjährigen Ereignisse in der Ukraine sehen und hören⁵ (und dazu die seltsamen Begründungen und Rechtfertigungen seitens Russland, falsche Propaganda, Verzerrungen und Fälschungen der Geschichte), gibt es reichlich Grund zur Beunruhigung. Dies zeigt noch einmal, dass von Seiten des Russischen Imperiums keinerlei Freundlichkeit und ernsthafte Zusammenarbeit zu erhoffen sind. So wie es von vielen Staatsoberhäuptern, Politikern sowie von der freien Presse behauptet worden ist, muss Russland gestoppt werden, im Interesse des Weltfriedens und der Zusammenarbeit. Wird es gelingen?

Leider ist auch Manfred von uns gegangen und wir können die Diskussion über Russlands „Freundlichkeit und Gewährleistung der Sicherheit“ nicht fortführen.

In Tallinn, Piritä-Kose,
März–Juni 2022

Matti Raudjärvi

⁵ Lesen Sie in der vorliegenden Zeitschrift auch andere Artikel im Zusammenhang mit der Ukraine.

**ABOUT CERTAIN SOCIAL CRISES IN EUROPE AND ELSEWHERE:
EARLIER, NOW AND IN THE FUTURE
Introductory thoughts on the current situation**

Today we can definitely talk about a least three most important crises-problems-risks:

- health care crises (Covid-19 pandemics and the subsequent strains);
- energy crises and economic crises (electricity, gas, coal and other sources of energy and their impact, above all price impact on the whole economy);
- security crises (aggression, invasion, marauding, thefts, deportation, genocide, etc. against the Ukrainian state and its citizens. This has earlier been preceded by almost similar activities (although partly and to a smaller extent), so to say as an introduction, in Georgia, Nagorno-Karabach, Transnistria, Chechnya, Syria, etc; also the earlier World War II can be listed here).

We should point out already now, considering the situation in Europe in 2022 and in the whole world – energy crises and economic crises and security crises are extremely closely interconnected and their impacts are mutually integrated.

The undersigned has had an opportunity during his relatively long life to communicate with very many people, the work as a member of the academic staff has made it possible to talk-discuss with very many colleagues in the course of 50 years. Many acquaintances and friends have been found in connection with work also outside Estonia, e.g. in Georgia, Lithuania, Sweden, Germany, Finland, Ukraine, Hungary, Russia and other places. This article dwells above all on the talks-discussions held with my two good long-term German friends.

This brief article is about the *energy crisis and economic crisis* and the *security crisis* which started earlier than the health care crisis. It was unfortunately not possible to talk about the latter with my two good long-term friends as they had already deceased by the beginning of that crisis, namely the two German academics and researchers of economics, professors, doctors:

- Professor, Dr Peter Karl-Friedrich Hoss (25.04.1937 – 21.12.2018)¹ and
- Professor, Dr Manfred Oskar Eitel Hennies (10.09.1938 – 18.10.2019)².

However, after World War II, blockade of West Berlin and formation of the German Democratic Republic and separation of West and East Berlin they lived in different

¹ See in more detail in our journal: In memoriam, 1-2/ 2019, pp. 109–118.

² See in more detail in our journal: In memoriam, 3-4/ 2019, pp. 93–121.

Both had been born in Berlin and also graduated from high school here: Peter in 1955 and Manfred in 1958.

Both had studied economics. Peter in the Berlin School of Economics (Dipl. Financial Economist, 1962) and Manfred in the Free University of Berlin (Dipl. Public Economist, 1964).

After graduation both continued to work at their universities and started to write their theses: Peter defended his doctoral theses at the Humboldt University in Berlin in 1981 and Manfred defended his doctoral theses at the Free University of Berlin in 1969. After working at the university both did also practical work for a long time in economic organisations.

societies. Peter's life and work was in East Berlin and Manfred's life and work in West Berlin (which was supplied particularly during the blockade with almost everything only by aircrafts). Later Manfred went to live and work to the former West Germany, to the Frankfurt am Main area.

I became acquainted with Peter Hoss and met him for several times (in Tallinn, Berlin, once also at a conference in Almaty) and often during the period from autumn 1982 to spring 1984 when I worked as the Head of the Laboratory of Improvement of the Economic Mechanism at the Estonian Planning Institute.³

I got acquainted with Manfred Hennies in November 1989 in Kiel, Germany (I had my fellowship period there at the University of Kiel), at the Dean's Office of the Applied University of Kiel. After that we met almost every week in Kiel or at his home in Warder, later almost every year in Estonia or in different German cities both in connection with work and during holidays. I have written about events related to Manfred in earlier issues of our journal.

The subjects of energy crises and economic crises and they relation with the security crisis:⁴

³ Peter worked at the same time as the Head of Department at the Planning Institute in Berlin. Work-related meetings of delegations of stakeholders (three people + an interpreter of the Germans) of the institutes took place in the cities mentioned. The conference in Almaty was certainly a big event – delegations of the planning institutes of socialist countries, including soviet republics participated in a magnificent conference which lasted about a week (with the accommodation in what was probably the best Almaty hotel in a high-riser: presentations, discussions, tours, rich dinners with a cultural programme, also free time).

I met Peter also when I no longer worked at the Planning Institute (both in Tallinn and in Berlin, also in Frankfurt am Main and in Taunus mountains).

In October 2010, before my fellowship with a DAAD scholarship of two months started at the Greifswald University in Germany and in Kiel (Institute for the World Economy, ZBW Library of Economics and the Kiel University of Applied Sciences), I stayed for 3–4 days at the villa of Peter and his wife Renate in **Prioros** (Dahme) town (about 1000 inhabitants) before going on to Greifswald; their home town was located about 30 km south of the Berlin city centre in Spreewald, in the Dahme-Heidensee Nature Park near the lakes Heidensee and Streganz. The President of the Democratic Republic of Germany Wilhelm Pieck had had his summer residence by Lake Streganz in 1954–1959.

I met Peter for the last time when he stopped for a half a day in Tallinn with the cruise ship Aidablu with his wife Renate and sister Susanne (on 12 July 2012). We visited my home at Piritä and my parents who live there, and then the Old Town of Tallinn, and we parted before the cruise ship left the Port of Tallinn.

⁴ I would like to point out here that the current security crisis (the Russian invasion of Ukraine on 24 February 2022, which was partly started already in 2014, the aggression, occupation and other related actions, including threats with nuclear arms and not only in Ukraine but also to EU and NATO member states) is connected both to World War II and the subsequent “Cold War” (12.03.1947–26.12.1991). In the broader meaning, Cold War is a conflict which avoids direct military confrontation and in which the parties are limited to economic, political and intelligence activities against each other. [https://et.wikipedia.org/wiki/K%C3%BClm_s%C3%B5da] 17.04.2022

Back to the year 2010 in Prieros: we spent a lot of time walking in the surroundings and in Berlin but also talking and discussing things in Prieros. One important subject was – the Nord Stream gas pipeline from Russia through the Baltic Sea to Germany (near Greifswald). Since this subject was still on the agenda and topical, we discussed it as well.

The undersigned was pessimistic about the structure and stated that it was above all and in the long term a political project for Russia.

Peter objected and regarded it a mutual and primarily economic project and he completely excluded the political aspect.

We had long debates – the main argument of the undersigned was that our eastern neighbour Russia cannot be trusted as it has never kept its promises or taken the interests of the other party into consideration. And if it is useful for it, particularly if it can exert pressure on the other party in its own interests, it will just turn off the gas taps. And you will sit without gas. And then it will start dictating the conditions.

Peter stuck to his statements about economic interest, adding that the Soviet Union is a friendly and kind country (just to remind you: he lived in East Germany; to be fair, I have to say – Peter was a very good and friendly person and did not talk any silly socialist nonsense).

Now that there is war in Ukraine, aggression, invasion and deportation with all their barbarities and horrors, it is clear – buying gas and oil is harmful both for the EU and for Ukraine and this is how we “feed” the war machine. Russia has the tap and is even threatening with nuclear arms. Several international sanctions against Russia, incl. those related to energy, banking and many other aspects, are certainly justified and should have a sobering effect on Russia and its economy in many areas, if not at immediately then over the time.

It is a pity that Peter has left our midst and cannot know what is happening in Ukraine and we cannot continue our discussions. Unfortunately, the undersigned has been right.

Security crises now and earlier:

We discussed this subject with Manfred almost since the time we met, i.e. since November 1989 (East and West Germany were reunited already on 3 October, and the Berlin Wall had just fallen a week ago, on 9 November).

When I first met Manfred, I gave him a brief overview of Estonia in the course of a few hours, starting from the Molotov-Ribbentrop pact, Russian provocations addressed to Estonia before the war, the so-called “voluntary joining of the Soviet Union by Estonia”, several occupations of Estonia, World War II and the subsequent (incl. West Berlin which was supplied with almost everything only with aircrafts, particularly during the blockade) deportations, long Soviet occupation, Russification, restrictions of the Estonian economy, etc. until the events of the Singing Revolution in 1989. And finally about the expectations of the Estonian people to restore the Republic of Estonia without the Soviet Union. Manfred listened with great interest as he had not heard of many things and events and did not even want to believe them at first.

But our discussions began and continued, including at the dinner table in Manfred's home. Both that year and during other fellowship periods in Kiel, Manfred insisted that I should stay at his home at Warder during weekends (from Friday evening until Monday morning), although I lived in the hotel of the University of Kiel (which was supplied with everything necessary); Manfred or his wife Monika always picked me up by car and took me back to the hotel later).

Dinners at Manfred's home were traditional – at least three courses with wine (for Monika who is an excellent cook) and for me with beer; for Manfred without alcohol). After dinner, so-to-say the second part of the dinner began. Manfred brought strong drinks to the table and the discussions began.

Our conversation was often about World War II – who was worse murderer – Hitler or Stalin? Manfred always thought at first that Hitler was worse. I disagreed and my opinion was that both were similar butchers and murderers. We discussed, presenting our arguments. After we had had a few drinks and given our arguments, Manfred started to change his mind – he became a little sad (even shed a few tears) and agreed that I was right. The same happened almost every time. I concluded from this that after the war the German state propaganda had probably been so strong that they (i.e. many Germans) felt guilty about that war (they had also lost). This had probably had an effect also on Manfred.

All that was related to security crises, i.e. war and aggression but also to economic issues, including raw material and energy. Manfred also largely believed that the Soviet Union and later Russia were good forms of statehood and friendly to people in all respects. Over the time, he accepted my examples and arguments from real life (as I had lived in that repressive state myself) and changed his earlier positions. We certainly discussed also the post-war times and reached the current situation, incl. the regaining of independence and problems and developments of Estonia. Manfred's wife Monika did not need such transformation, she had somewhat different positions from Manfred, almost similar to mine, already at the beginning.

Again – if we look at or listen to the events this year in Ukraine⁵ (besides the weird arguments and justifications of Russia, false propaganda, distortions and falsification of history), there are a lot of reasons to be anxious. This shows again that no friendliness or serious cooperation can be expected from the Russian Empire. As stated by many heads of states and politicians and free media, Russia has to be stopped in the name of peace and cooperation. Will they succeed?

Unfortunately also Manfred has left our midst and we cannot continue our discussion about the “friendliness and ensuring the security” of Russia.

In Tallinn, Pirita-Kose, March-June 2022

Matti Raudjärvi

⁵ Read also other articles related to Ukraine in this journal.

ARTIKLID

PUBLIKATIONEN

ARTICLES

VALUATION OF ECOSYSTEM NON-MARKET SERVICES: RECREATIONAL SERVICE IN ESTONIA

Üllas Ehrlich¹
Tallinn University of Technology

Abstract

Determining the value of ecosystem services and developing the corresponding statistical standard is an important prerequisite for sustainable resource use from the point of view of society. The purpose of this research is to find out the financial equivalent of the recreational value of Estonian ecosystems, to determine the share of different ecosystems in the provision of recreation services and to find out the willingness of Estonian residents to pay for the infrastructure needed to use the recreation service. The work uses an extended contingent valuation study as a method. The results of the survey show that the average Estonian resident makes 17 nature trips a year for the purpose of recreation. Only 4.3 of these trips are with overnight stays. The time in contact with nature per year is 102 hours per inhabitant on average, the financial equivalent of which is 714 euros per year using the time value method. In total, the annual volume of recreation services of Estonian ecosystems using the time value method is 762 million euros, of which almost two-thirds can be attributed to forest and seaside ecosystems. The willingness to pay of the adult population of Estonia for the infrastructure supporting the use of recreation services is approximately 25 million euros per year, which exceeds the actual investments made for this purpose per year. In addition, the article discusses the suitability of data obtained by the contingent valuation method as a basis for statistics on the monetary value of non-market ecosystem services.

Keywords: value of ecosystem services, recreation, recreational ecosystem service, contingent valuation, statistics of ecosystem services.

JEL classification codes: Q5; Q51; Q56; Q57

Introduction

Nature, relatively little affected by human activity, is a valuable and scarce resource in the European Union. Thanks to its sparse population and the specifics of its socio-economic development, Estonia is one of the leading countries in the EU in terms of the natural state of the environment per inhabitant. Resting in nature and hiking are an integral part of life for many people. The possibilities for movement in nature are very diverse. Hiking and health trails can be found everywhere in Estonia, they pass through a wide variety of natural ecosystems and are equipped with information boards, campsites and campfires. Everyone can choose a hiking or health trail according to their abilities and preferences. In addition, one can also move around in nature by bicycle and

¹ Üllas Ehrlich; PhD; Sustainable Value Chain Management Unit; Department of Business Administration, Tallinn University of Technology; Ehitajate 5, 19086, Tallinn, Estonia; ullas.ehrlich@taltech.ee

even ride a horse. In order to spend time in nature, one does not necessarily need to go to a hiking trail. People can also walk in park forests in urban area, mushrooms and berries can be picked everywhere in public forests, even outside roads and hiking trails. Just as the existence of ecosystems is an essential prerequisite for movement and rest in nature (nature tourism), on the other hand, rest and hiking in nature is also an indicator that can be used to value ecosystems that provide recreation services and also enables monetary evaluation of ecosystems recreation services. Unfortunately, the recreational services of ecosystems are underestimated compared to several other services (such as providing habitats for biological species), which is also reflected in practice. The following example illustrates this.

An example can be the violation of ecosystem services of rivers as a result of the construction of hydro power plants. When the river is obstructed with a dam, the migration routes of migratory fish are melted, destroying the habitat services provided by the river ecosystem. In addition to this, welfare services (such as recreational and cultural services) are also lost due to the flooding of rapids and the drainage of waterfalls, resulting in a decrease in the welfare of visitors and potential visitors. While river habitat services are protected by both European directives and national nature conservation laws, recreational and cultural services lack equivalent protection. In this way, the closing of the river can be prevented with the argument of preserving fish habitats and migration routes, but not with recreational and aesthetic arguments that affect people's welfare. Therefore, the welfare of individuals is currently less protected compared to the welfare of other species (fish in this example) and the impact of construction development scenarios and activities on human welfare is neglected. Similar to the protection of habitat values, measures should also be planned to protect non-market recreational and cultural services and thus people's welfare. Of course, this should also be reflected in the statistics of the value of ecosystem's recreational and cultural services.

Economic accounting and statistics of ecosystem services is a new direction for which unequivocal and mandatory standards have not been established. In recent years, much attention has been paid to the development of standards for ecosystem services statistics. The System of Environmental Economic Accounting (SEEA) has created a new standard SEEA Ecosystem Accounting (SEEA EA) (<https://seea.un.org/ecosystem-accounting>). As a cooperation partner, the Estonian Statistical Office plays an important role in the development of the new standard (e.g. Statistics Estonia, 2020). The author has discussed the institutional side of developing ecosystem services statistics standards in previous articles (Ehrlich, Ü., 2021; Ehrlich, Ü., 2022).

The aim of the current study was to find out the volume and value of the recreation service of Estonian ecosystems. In addition to the total volume of the recreation service, the goal was to determine the share of different ecosystems (forest, swamp, grassland, coast) in the provision of the recreation service. Given that the official nature tourism statistics only consider overnight trips, the aim was to compare the total volume and value of ecosystem recreation service consumption with the service consumption and its volume and value during only overnight trips.

In addition, the goal was to find out people's demand for infrastructure related to the consumption of recreation services using the contingent valuation method and to

compare the determined willingness to pay for nature tourism infrastructure with actual investments in infrastructure.

The author's research hypothesis was that the actual consumption of ecosystem recreation services (ie the volume of nature tourism) is much higher than the consumption of recreation services that took place only during overnight trips. Another main research hypothesis was that the demand for infrastructure related to nature tourism exceeds the actual investments made for it.

The first chapter of the article gives an overview of the recreation service of ecosystems and the possibilities of its measurement. The second chapter gives an overview of the methodology used in the work. In the part dealing with the results of the research, the total volume of recreation service consumption and the volume of service consumption that occurred during only overnight trips are analyzed separately and compared with each other. The willingness-to-pay section analyzes the identified demand for nature tourism infrastructure and compares it with actual investments. The suitability of the contingent valuation method in the financial evaluation of ecosystem services is discussed separately. The article ends with a summary.

1. Recreational service of ecosystems

The question of how to define nature tourism and therefore recreational service of ecosystems is not only important from an academic point of view, but also from the point of view of economic accounting and statistics. After all, it depends on one way or another definition of nature tourism, which part of the activities of which institutions and people is taken into account when accounting for nature tourism and recreational service. The problem is more complicated than it first appears.

The United Nations World Tourism Organization (UNWTO) defines nature tourism as "a form of tourism whose main motivation is the observation and appreciation of nature". This definition, which is largely non-technocratic and based on the cognitive process of the individual, foregrounds the relationship between man and nature and the value arising from it, which would require the accounting and statistics reflecting nature tourism to also be based on the (largely non-market) value arising from the relationship between man and nature. Several Scandinavian authors (e.g. Fredman, P., Tyrväinen, L., 2010; Fredman, P. et al, 2012) do not give a single definition of nature tourism, they characterize nature tourism with the help of four thematic features (conditions), the presence of which constitutes nature tourism: 1) visitors in the natural environment, 2) (visitor) experiences resulting from the natural environment, 3) participation in activities, 4) normative aspects related to sustainable development and consideration of local specificities. This work is also based on the broad concept of nature tourism. In the survey that was the basis of the research, the consumers of ecosystem recreation services were not rigidly told what criteria their contact with ecosystems during their recreation must meet.

In the case of services, there is always a service provider and a service consumer. Thus, from the point of view of the economics, services can be studied both from the point of

view of the service provider and the service consumer. This also applies to the ecosystem recreation service. In the case of approach to the provision of recreation services, it is possible to study the possibilities of recreation in nature and the costs incurred to create the corresponding infrastructure, to study the economic data of tourism companies and other such information on which data is already collected in statistics. The advantage of such an approach is the availability of economic data (statistics) and the absence of the need to make additional expenses in finding the monetary equivalent of the ecosystem recreation service. A service consumer base approach to the service requires counting or interviewing users of recreational services, which often requires extensive specialized research. The Estonian Statistics project (Statistics Estonia, 2020) has studied the ecosystem recreation services using the time value method, using visitors counting data of health trails and hiking trails.

The recreational service of ecosystem expresses through direct human contact with nature, for example, when a person crosses a health trail. For many urban people, spending leisure time in the nature is often the only way to stay in direct contact with nature. Therefore, recreational ecosystem service is in many cases the only ecosystem service which gives people an immediate idea of ecosystems and is therefore of great importance. As a rule, people do not pay for staying in nature for recreational purposes. This causes difficulties in estimating the monetary equivalent of the value of the service. In the economic context, the recreational service value is non-market by nature and therefore non-market valuation methods should be applied. The choice of a suitable method will depend largely on the availability of data related to the recreational service.

The most widely used method for the economic evaluation of ecosystem recreational service is the travel cost method (e.g. Champ et al. 2003), which is based on the individual expenditures of the recreational service users. The limiting factor of using the travel cost method is that the consistent implementation of the method requires a large number of users of the recreational services to be interviewed.

Another possible approach to estimate the ecosystem service value of a recreational service is time use based approach. This approach is based on the assessment of the monetary value of the time involved in using the service and assessing the monetary value of time for ecosystem service. The use of the time-based method requires data on the number of users of the recreational service and the time spent on using it. Both these conditions were fulfilled for the current study and the used time value based method was therefore applicable. A third option for estimating the economic value of a recreational service is a contingent valuation method which is based on a stated preferences.

For this study, a representative sample of service consumers has been interviewed, which enables an assessment of the volume and value of ecosystem recreation services from the service consumers' point of view.

2. Contingent valuation method in the evaluation of ecosystem services.

2.1 Contingent valuation method in the SEEA EA framework

Many ecosystem services they contribute to the increase in the well-being of individuals without their use being associated with an actual (described according to the rules of economic accounting) monetary turnover for the service. In economics, such good and services, that do not have a price on the market are called non-market benefits. Thus, many public goods are non-market. Among ecosystem services, regulating services and welfare services correspond to the characteristics of public goods.

If in assessing the monetary value of an ecosystem provisioning service, the main question is what part of the market price of an ecosystem service (for example, agricultural production) should be attributed to the ecosystem and what should be its methodological basis, then in the case of non-market services, the problem is how to quantify and evaluate the value of the service at all and on the basis of which data.

In the methodological handbook “System of Environmental-Economic Accounting—Ecosystem Accounting“ (hereinafter CEEA EA), two groups of methods are referred to in accounting for non-market services: revealed preferences and stated preferences. According to CEEA EA (p 200) “Stated preference methods do not utilize information on the behaviour of people in existing markets but rather use information from questionnaires to elicit likely responses of people by asking them to state their preferences in hypothetical situations”. At the same time, it is recognized that *„Stated preference methods do not directly reveal exchange values and hence require adjustment for use in accounting“* (United Nations et al. 2021).

CEEA EA (p. 200) places two broad types under stated preference methods: contingent valuation and choice experiment. The CEEA EA defines the contingent valuation method (hereinafter CV) as “a survey-based stated preference technique that elicits people’s behaviour in constructed markets. In a contingent valuation questionnaire, a hypothetical market is described where the good in question can be traded. This contingent market defines the good itself, the institutional context in which it would be provided, and the way it would be financed. Respondents are asked about their willingness to pay for, or willingness to accept, a hypothetical change in the level of provision of the good, usually by asking them if they would accept a particular scenario. Respondents are assumed to behave as though they were in a real market”.

Although the methodological material of the CEEA EA referred to above states that „the information obtained from contingent valuation methods and choice experiments is the willingness to pay (WTP) for an ecosystem service or willingness to accept (WTA) payment for its loss. This information is then used to assess changes in consumer and producer surplus and, as such, does not provide an estimate of the value required for accounting purposes“. However, SEEA EA argues that “by combining information on WTP or WTA of a range of recipients of the service, it is possible to derive a demand function for the ecosystem service and such a demand function may subsequently be used to derive an exchange value using an SEV approach”. Therefore, the use of the

contingent valuation method to find the monetary equivalent of non-market ecosystem service values is also according to the SEEA EA guidance report fully acceptable if the methodology is followed and the limitations related to the method are taken into account.

2.2 Applications of the contingent valuation method

Both internationally and in Estonia, the use of the contingent valuation method has long-term traditions. The first application of the technique was in 1963 when Davis (Davis 1963) tried to estimate the value hunters and tourists placed on a wilderness area. In the mid-1970s, the contingent valuation method started to spread rapidly. Since then the method has grown increasingly more popular and is widely used in all advanced democracies, being a good instrument for adopting democratic decisions and allowing to decide on the application of different scenarios of natural resource use, making non-market values one-dimensional with market values. Comprehensive accounts of the method may be found in Mitchell and Carson (Mitchell et al., 1989), Hanley and Spash (Hanley, et al., 1993) and Bateman and Willis (Bateman, et al., 1999).

When applied methodologically correctly, the result obtained by the CV method (for example, the financial value of ES), unlike the methods based on market prices and revealed preferences methods, is directly related to the object under study and shows the increase in welfare associated with it, which is a measure of value. The CV also takes into account the consumer's price reserve, which is a problem for indirect methods based on belonging to the revealed preferences methodological group (e.g. travel costs).

In the assessment of the value of ecosystem services carried out in Estonia, the contingent valuation method was applied to find the monetary equivalent of different services of different ecosystems. The monetary equivalent of non-market services of grassland, wetland, forest and urban ecosystem services was determined as a result of several CV studies (Ehrlich, 2021; Ehrlich, 2022). Although original research was not provided for in the grant of Statistics Estonia, cooperation with environmental economics researchers of Tallinn University of Technology made it possible to carry out original research and use the results in reports (e.g. Eurostat Grants “Development of the land account and valuation of ecosystem services regarding grassland ecosystem” 831254-2018-EE-ECOSYSTEMS).

It provided valuable new information about the use of CV in the financial evaluation of ecosystem services, highlighted the strengths and weaknesses of the method, and made it possible to make practical recommendations for the future use of CV. Confidence in using CV gave us also the SEEA EA guidance material cited above, where CV was recommended as one of the Ecosystem servicesS evaluation methods.

A characteristic methodological feature of these studies was that within the framework of one survey, the authors wanted to find out the value of several services of the ecosystem under study. For this purpose, in addition to declaring willingness to pay, the respondents were asked to rank the services of the studied ecosystem according to their subjective preference. According to the subjective importance of the services, the total willingness to pay for the services of the ecosystem under study was divided between individual services.

The studies conducted in Estonia allow us to conclude that it is not methodologically practical to try to cover all welfare services of one ecosystem with one CV study. It is difficult for many respondents to imagine many ecosystem services using a simulated market scenario, which ultimately leads to an easy underestimation of individual ecosystem services. Methodologically, it would be better to focus on one service in one CV study, as was done for the ecosystem recreational service value evaluated in Eurostat Grant-101022852-2020-EE-ENVACC.

2.3 Disadvantages and advantages of contingent valuation method

The strength of the method is the fact that it directly measures the increase in individual welfare due to the ecosystem service, making it possible to measure the values of such services, the use of which does not require direct physical contact with the ecosystem. Also, CV's strong point is the consideration of the number of consumers of the service when measuring the value of ecosystem welfare services. The method is based on the individual's welfare changes (increase) and the value of the ecosystem service depends on the number of consumers of the service. Also, the use of the CV allows taking into account the subordination of the value of ecosystem services to the principle of marginal value which is often a disadvantage when using benefit transfer.

The disadvantage of CV is that the monetary equivalent of the ES value obtained by the contingent valuation method has no connection with the actual (i.e. „accounted“) turnover. Therefore, it is difficult to place the monetary equivalent of the service obtained using CVM in the existing system of accounting and statistics, which is why the corresponding values are also called non-SNA values. The result obtained with the contingent valuation method is sensitive to the details of the applied methodology. Therefore, in order to use the CV to find the values of ES services and use it in statistics, a standard must be developed that the CV studies on which the data are based must meet. also, a serious disadvantage of the method is the need for large-scale special studies from the point of view of statistics. Given that a methodologically serious study requires a sample of 1,000 individuals and the fact that an independent study should be done for each service, the use of CV as a basis for ES value statistics is a real challenge.

The suitability of the CV method for assessing the value of ecosystem services depends on what we actually want to evaluate. If the object of evaluation is the increase in welfare of individuals due to the consumption of ecosystem services, CV is a very suitable method for identifying the value of ecosystem welfare services. However, if the purpose of evaluation is to identify the share of the ecosystem in actual (described according to the rules of financial accounting) turnover, then this contingent valuation is not measured and identified. But regardless of the definition of the value of ecosystem services, CV remains indispensable for quantifying the values of welfare services that do not require physical contact with the ecosystem and therefore can not be measured using time value approach (for example, existence value and future value).

3. Methodology

The methodology used in the work is based on the requirements established for the contingent valuation methodology, which are thoroughly discussed by Mitchell and Carson (Mitchell, R., Carson, R. T., 2009). The method has been used to determine the financial equivalent of various non-market goods and services for more than half a century, and it has been widely applied in the evaluation of non-market ecosystem services and other non-market goods in Estonia (Nömmann, et al., 2021; Ehrlich, Ü., 2021; Ehrlich, Ü. , 2022) as well as in other parts of the world (e.g. Yoo, S.-H., Kwak, S.-Y., 2009; Armbrecht, J., 2014).

The study to find out the recreational behaviour of the Estonian population and monetary value of recreational service of ecosystems was conducted in 2022. The questionnaire was longer and more comprehensive than the usual CVM questionnaire. The purpose of the questionnaire was to obtain information about the time people spend in nature, the proportion of contact with different ecosystems and the annual willingness to pay for the the results were extrapolated to the adult population of Estonia. A total of 992 properly completed questionnaires were received. The survey was representative of basic sociometric indicators. All questionnaires were conducted in the form of personal contact and completed on paper.

Considering the goals set for the research, an extended contingent valuation study was conducted. The study differs from classic contingent valuation studies in that, while typically other questions asked in addition to the willingness to pay question have less weight from the study's point of view (so-called secondary questions), in this study, the additional questions had the same weight as the willingness to pay question. The econometrics software E-Views was used for data processing.

The main questions in the questionnaire were as follows:

1. How many visits/trips to spend time in nature do you make on average in one year?
2. How long does one of your visits/trips with the purpose of spending time in nature last on average?
3. If you use a means of transport, how many kilometers do you travel on average for recreation in nature?
4. Think about your visits to nature last year. Which ecosystems do you come across while having recreation in nature? Please tick all ecosystems from the list below that you have come across while out in nature.
5. Please try to estimate how much you have come into contact with the ecosystems you mentioned in the previous question while being in nature. Please indicate the share of these ecosystems in percentage so that the total is 100% (for example, forest 60%, swamp and bog 25%, other 15%).
6. How much would you be willing to pay per year for the preservation of opportunities for recreation in nature (hiking trails, signs, campfires, etc.)?

When determining the monetary value of the recreation service of ecosystems, it was important to assign a monetary value to time in this work. Estimations of monetary value of time are most often encountered in cost-benefit analysis of transport projects where

time saving is an important factor (Meunier, Quinet, 2014). Various studies have quantified travel time unit costs and the value of travel time savings, based on analysis of business costs, travelers surveys, and by measuring behavioral responses by travelers faced with a trade-off between time and money. For example, when offered the option of paying extra for a faster trip. However, the use of the monetary value of time is not limited to transport projects, but is also applicable to the evaluation of other time consuming activities and associated values. When evaluating a recreational ecosystem service, using time value, the monetary value of the leisure (non-working) time must be first determined. While the value of working time is generally related to the individual's income, different approaches are used to determine the value of leisure time. There are two approaches for monetary valuation of leisure time, which are either subjective valuation of people to the value of their leisure time or a fixed percentage of the value of working time which is associated with income. For finding the average time value, the used data is from the European Union conducted study within the Heatco project analyzing the practice of cost-benefit analysis in 25 EU countries (Heatco, 2006). The corresponding value for Estonia is 5 €. The calculations in current study are based on the value of Heacto's recommended time plus one-third due to GDP growth during last ten years. Thus, the monetary value of one hour leisure time used in this study is equal to 7 €. A similar approach to the value attributed to time has also been used by the Estonian Statistical Office in the report Grant Agreement 881542— 2019-EE-ECOSYSTEMS (Statistics Estonia, 2019).

4. The total value of the recreational service of Estonian ecosystems

The basic data revealed by the research are presented in Table 1. An adult resident of Estonia makes an average of 17 nature trips with recreational purposes per year. The duration of one trip is 6 hours on average. Thus, a person spends an average of 102 hours in nature (in contact with ecosystems) annually. A separate question was asked about overnight trips. On average, a person makes 4.3 overnight trips a year, spending an average of 2 nights on the trip.

Table 1. The main indicators of the use of the recreation service

Indicator	
The number of recreational nature trips made by one person per year	17
Average duration of one trip	6,0 hours
Time per year spent in nature trip for recreational purposes by one person	102 hours
Average number of overnight recreational trips per person per year	4,3
Average number of nights spent on overnight trips	2

In the questionnaire, the respondents were asked to estimate the proportion of contact with different ecosystems during the time spent in nature for recreational purposes. The individual's average share of contacts with different ecosystems and the hours of contact with different ecosystems per year are shown in Table 2.

Table 2 Recreational contact of one individual with different ecosystems per year

Indicator	Forest	Swamp and marsh	Grass-land	Sea coast	Rivers and lakes	Other	Total
How many % of the time spent in nature does a person come into contact with which ecosystems, %	37,6	12,0	6,6	25,8	14,9	2,7	100 %
How many hours in nature do an individual come into contact with different ecosystems, hours/year	38,9	12,2	6,7	26,3	15,2	2,7	102 Hour/year
Monetary value of contact time with ecosystems, 1 hour=7EUR	272,3	85,4	46,9	184,1	106,4	19,9	714 EUR/year

As expected, people were in contact with the forest most of the time, 37.8% of the total. Sea coast followed with 25.8 percent and inland water bodies with 14.9 percent. People were in contact with grassland the least (6.6%). Considering the popularity of hiking trails through swamps and marshes, the small proportion of contacts with swamps and marshes in the total contact with ecosystems is somewhat surprising.

Finding a monetary value for ecosystem recreational service based on time in contact with ecosystems requires first assigning a monetary value to time. In this study, the value assigned to time is 1 hour=7 euros. With such a monetary value of time, it can be said that ecosystems provide the average Estonian adult resident with a recreational service for 714 euros per year.

In Table 3, the recreational service of ecosystems provided to one individual is extrapolated to the adult population of Estonia. Extrapolating the recreational service provided to the average individual to the working-age population of Estonia, we get the result that Estonian ecosystems provide a recreational service for a total of 762 million euros per year. The service is divided between different ecosystems in proportion to the time vacationers (recreational service consumers) were in contact with the respective ecosystem.

Table 3. Recreational contact of Estonian adult population (1072458 individuals) with different ecosystems per year.

Indicator	Forest	Swamp and marsh	Grass-land	Sea coast	Rivers and lakes	Other	Total
How many % of the time spent in nature does an Estonian adult population contact with different ecosystems, %	37,6	12,0	6,6	25,8	14,9	2,7	100 %
How many hours in nature do Estonian adult population come into contact with different ecosystems, Million hours/year	41,1	13,1	7,2	28,2	16,3	2,9	108,9 Million hour/year
Monetary value of contact time with ecosystems, 1 hour=7EUR, Million EUR	287,6	91,6	50,4	197,7	114,2	20,6	762,1 Million EUR

4.1 Value of recreational service related to overnight trips only

Current chapter focuses on data related to overnight nature tourism trips. (Overnight here means staying in for at least two days where accommodation was used during the trip.) The main data related to overnight trips are given in Table 4. In order to separately treat individuals who made overnight trips, an extract was made from the database containing all the information of the survey, which only contained the data of individuals who made overnight trips. As a second step, trips with overnight stays had to be separated from all trips of the respective individuals.

Table 4. The main data of nature tourism trips with overnight stays

Indicator	
The proportion of persons who made nature trips with an overnight stay compared to all persons who made nature trips.	66%
The number of such trips per year by persons who made trips with an overnight stay, during which no overnight stay was taken.	13 trips
The number of overnight trips per year by persons who made overnight trips	6 trips
Average contact time of one person with nature (ecosystems) during one overnight trip.	8,0 hours
Time per year in contact with nature (ecosystems) during overnight trips by one person.	48 hours

As can be seen from the data (table 14) individuals who made overnight trips make 19 trips per year (13 without overnight stays and 6 with overnight stays), which is two trips more than the average of the entire sample. Of these, only 6 trips (32%) are where overnight stays were made during the trip. This clearly shows that the total volume of nature tourism cannot be understood only based on the statistics of overnight stays during the trip. In total, an individual is in contact with nature for an average of 48 hours a year during overnight trips. Compared to the average individual who spends a total of 102 hours a year in contact with nature, this is only 47%. If we take into account that only about 66% of those surveyed have made trips with an overnight stay, the difference between the time spent in contact with nature compared to the total time spent in nature is amplified even more.

Table 5 shows the time spent in contact with nature (ecosystems) by one individual during overnight trips and its financial equivalent, where the monetary value of one hour of contact is 7 euros. The share of contacts with different ecosystems during nature tourism trips with overnight stays does not differ much from the share of contacts made during all nature trips.

Table 5. Recreational contact of one individual with different ecosystems during overnight trips per year.

Indicator/ Ecosystem	Forest	Swamp and marsh (wetland)	Grass- land	Sea coast	Rivers and lakes	Other	Total
Proportion of time in contact with different ecosystems during overnight trips, %	36,7	12,0	7,2	25,4	15,9	2,8	100 %
Time per year the individual was in contact with different ecosystems during overnight trips, hour/year	17,6	5,8	3,5	12,2	7,6	1,3	48 Hour/year
Monetary equivalent of contact time with ecosystems, EUR/year. 1 hour=7EUR	123,2	40,6	24,5	85,4	53,2	9,1	336 EUR/year

In relative terms, nature tourists have been in contact with the forest the most (36.7% of the total time in contact with the ecosystem), followed by the sea coast (25.4%) and rivers and lakes (15.9%). The average individual spent 48 hours per year in contact with ecosystems on overnight nature trips. Taking the value of the time spent in contact with nature as 7 euros per hour, the monetary equivalent of the time spent in contact with nature during one individual's overnight trips is 336 euros. This value can be based on extrapolating the value of time spent in contact with ecosystems during overnight nature trips to the adult population of Estonia.

In order to find the monetary equivalent of the value of the time spent in contact with nature (ecosystems) during overnight trips, the results of the sample of this study who made overnight trips must be extrapolated to the adult population of Estonia (1072458 individuals). Overnight trips were made by 66.6% of the population, that is 714257 individuals. Considering that one individual's time in contact with nature during overnight trips is 48 hours a year, we can get the time spent in contact with nature during overnight trips of all individuals who made overnight, which is approximately 34,2 millions hours (34284336 hours).

In total, people spent more than 34 million hours per year in contact with ecosystems during overnight trips annually, the monetary equivalent of which is approximately 240 million euros. According to the time value method, this amount can be transferred to the ecosystems in proportion to the time in contact (which is done in Table 6), thereby deriving the monetary equivalent of the value of individual ecosystems.

Table 6. Contact with different ecosystems during overnight nature trips of the Estonian adult population, time spent in contact with ecosystems and its financial equivalent.

Indicator	Forest	Swamp and marsh	Grassland	Sea coast	Rivers and lakes	Other	Total
How many % of the time spent in nature does an Estonian adult population contact with different ecosystems, %	36,7	12,0	7,2	25,4	15,9	2,8	100 %
How many hours in nature do Estonian adult population come into contact with different ecosystems, Million hours/year	12,582	4,114	2,468	8,708	5,451	0,960	34,283 Million hour/year

Monetary equivalent of contact time with ecosystems, Million EUR; 1 hour=7EUR	88,074	28,798	17,276	60,956	38,157	6,720	239,981 Million EUR
---	--------	--------	--------	--------	--------	-------	---------------------

Comparing the volume of contacts with ecosystems during overnight nature trips (34,3 Million hours/year) to the total time spent in contact with ecosystems during nature trips by Estonian adults (108,9 Million hours/year), it must be recognized that the time spent in contact with ecosystems during overnight trips only accounts for about 31,5% of the total time people are in contact with ecosystems. This clearly demonstrates that nature tourism statistics based only on overnight trips greatly underestimates the total amount of time spent in contact with nature (ecosystems) during nature tourism and leads to an underestimation of the monetary equivalent of the value of ecosystems using the time value method.

5. The contingent valuation study

The empirical basis of this work is an extended contingent valuation study, which is described in the methodology chapter. In the study, the willingness to pay question was worded: „How much would you be willing to pay per year for the preservation of opportunities for recreation in nature (hiking trails, signs, campfires, etc.)“? The arithmetic distribution of individual willingness to pay according to the sociometric indicators of the respondents is presented in Table 7. In the table is also given the relative difference from the total average.

Table 7. The arithmetic distribution of individual WTP and difference from average

		Number of respondents	Average WTP, EUR	Relative difference from the total average, per cent
Gender	Man	455	21.6	108.0
	Woman	537	19.5	97.5
Education	Basic	42	12.5	62.5
	Secondary	511	17.1	85.5
	Higher	439	25.1	125.5
Age	18-24	190	15.5	77.5
	25-34	162	21.5	107.5
	35-44	155	23.6	118.0
	45-54	166	23.4	117.0

	55-64	147	22.5	112.5
	65 and older	172	17.6	88.0
Average net income in month, EUR	Less than 500	115	13.4	67.0
	501-800	184	15.2	76.0
	801-1000	126	19.0	95.0
	1001-1300	191	18.6	93.0
	1301-2000	216	22.6	113.0
	Over 2000	160	32.1	160.6

Based on the arithmetic data, it can be stated that different sociometric indicators affect the willingness to pay to a different degree. Gender does not have a very significant effect on willingness to pay, men's willingness to pay was 108 percent and women's willingness to pay 97.5 percent of the average. The willingness to pay is significantly influenced by education, the willingness to pay of individuals with basic education is 62.5 percent of the average, and 125.5 percent of individuals with higher education. Respondents belonging to different age groups also have different willingness to pay, the difference between the willingness to pay of the youngest and the oldest group from the average is worth noting (77.5 and 88.0 percent, respectively). The data show that the willingness to pay increases with increasing income, ranging from 67.0 percent for individuals with the lowest income to 160.6 percent of the average for individuals with the highest income group. This is the largest difference of all sociometric indicators.

OLS regression analysis was performed to find out the significance of the influence of sociometric indicators on willingness to pay. The main results of the analysis are presented in table 8.

Table 8. The dependence of willingness to pay on sociometric indicators, OLS model.

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Probability
CONSTANT	2.419232	3.048058	0.793696	0.4276
GENDER	-1.276988	1.139282	-1.120871	0.2626
EDUCATION	4.244301	1.089981	3.893924	0.0001
AGE	0.063832	0.308685	0.206786	0.8362
INCOME	2.599690	0.383548	6.778006	0.0000
Summary statistics	Adjusted R-squared=0.096184; Number of observations=922			

From the results of the analysis, it can be concluded that the amount of willingness to pay is most positively correlated with income. There is also a strong positive correlation with education (see table... column probability), the higher the level of education, the higher the amount of willingness to pay. The sociometric factors gender and age did not

reveal a statistically significant effect on the willingness to pay amount. From the results of the analysis, it can be concluded that the willingness to pay for the construction and maintenance of nature tourism infrastructure is positively influenced by both education and income. Although they cannot be considered completely independent indicators, it can still be argued that the demand for infrastructure is positively dependent on both wealth and education level.

5.1 Estimation of total demand

The estimation of the aggregated demand curve for the preservation of opportunities for recreation in nature of Estonian’s adult population is based on the actual distribution of willingness to pay amount is represented in Figure 1. The results are generalised to the proportion of the with positive willingness to pay, which is approximately 920000 individuals. In calculations, 1 respondent corresponds to 1081 inhabitants.

Based on the distribution of WTP (discrete choice), the exponential model is the most appropriate form for presenting the demand curve is

$$WTP = \alpha e^{-\beta x}$$

Where WTP is the monetary value of willingness to pay, x is the number of people in thousands willing to pay this amount, and a and b are the parameters under estimation.

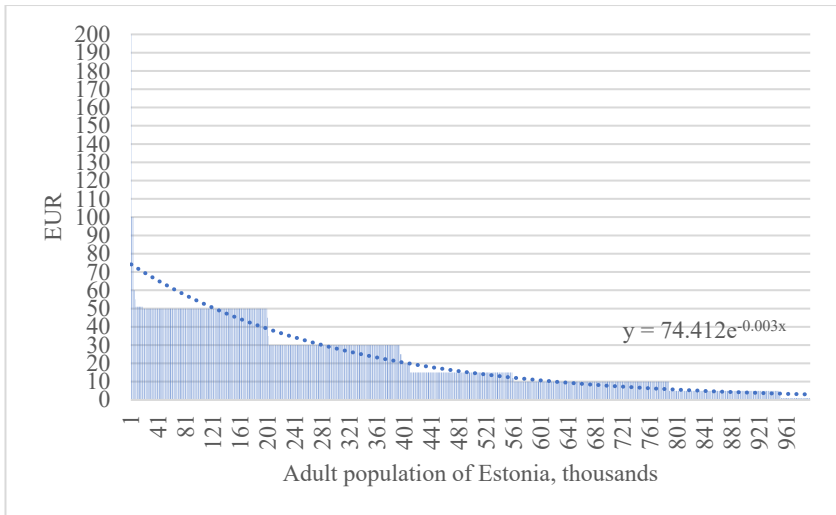

Figure 1. The demand curve of Estonian adult population for the development and preservation of opportunities for recreation in nature.

By integrating the curve one can find the total demand of the adult population for the preservation of opportunities for recreation in nature:

$$CS = \int_{x_1}^{x_2} WTP(x) dx = \int_{x_1}^{x_2} \alpha e^{-\beta x} dx = -\frac{\alpha}{\beta} (e^{-\beta x_2} - e^{-\beta x_1}) \cong \frac{\alpha}{\beta}$$

Where $x_1 = 0$ and x_2 are the number of people with positive WTP i.e. about 920000. Replacing the value of parameters α and β , the estimated aggregated WTP amount (i.e. consumer surplus CS) is calculated as

$$CS = \alpha/\beta = 74,412/0,003 = 24804 \text{ thousand EUR/year.}$$

The annual demand (total willingness to pay) for nature tourism infrastructure by Estonian adult population is approximately 24,80 million euros.

The actual identified expenditures on infrastructure supporting recreation were less than 10 million euros. Thus, it can be stated that the willingness to pay for the infrastructure supporting nature tourism (the use of the recreational service of ecosystems) is more than twice higher than the investments made for this purpose in reality.

Conclusion

Valuing ecosystem services and assigning a monetary value to them is of great importance in competitive resource use. Without economic valuation, non-market ecosystem services remain undervalued and there is no problem in their reduction or even destruction by competing development scenarios. Also, without financial valuation of ecosystem services, it is not possible to use their value as an argument in a social cost-benefit analysis. Financial valuation of ecosystem services is also the basis for statistics on these services. Currently, the development of a global ecosystem service statistics standard under the auspices of the United Nations is underway, with the Estonian Statistics Office as an important partner.

The purpose of this work was to find out the volume and value of the recreation service of Estonian ecosystems and the demand of the Estonian population for the infrastructure supporting the consumption of the recreation service. Financial evaluations of the ecosystem recreation service, as a non-market service by nature, are based on the time cost and contingent valuation method. Obtaining the data necessary for the work was based on an extended contingent valuation survey.

As a result of the survey, it was found that on average, an adult resident of Estonia takes 17 nature trips for recreation purposes, of which only 4.3 are trips with an overnight stay. Thus, the first research hypothesis is true, that the actual volume of ecosystem recreation service consumption is much higher than considering only overnight trips. Thus, taking into account only overnight trips as the basis of recreation service statistics gives a very distorted picture of the value of the service. It turned out that an Estonian resident spends an average of 102 hours in nature for recreational purposes, which is 714 euros per year using the time value method. Thus, it can be stated that according to the time value method, the financial equivalent of the recreational service of Estonian Ecosystems is 762 million euros per year. The recreational service of the forest ecosystem accounts for 37.6 percent of the total volume and the sea coast for 25.8

percent. If only overnight trips are taken into account, the value of the recreation service would be 336 euros per year, which is more than twice the total volume of the recreational service.

The results of the contingent valuation study showed that the annual willingness to pay of the Estonian population for infrastructure supporting the consumption of ecosystem recreation services as a public good is 24.7 million euros. On the other hand, the actual identified expenditures on infrastructure supporting recreation were less than 10 million euros. Thus, the second research hypothesis also holds true, that the willingness to pay for the maintenance of the infrastructure supporting the use of ecosystem recreation service exceeds the actual investments made for this purpose.

References

1. **Armbrecht, John**, 2014. Use value of cultural experiences: A comparison of contingent valuation and travel cost. *Tourism management* (1982), 2014, Vol.42, pp.141-148.
2. **Bateman, D. W. and Willis, K. G.**, (eds.) 1999. *Valuing Environmental Preferences. Theory and Practice of the Contingent Valuation Method in the US, EU and Developing Countries*, Oxford University Press Inc., New York.
3. **Champ P.A., Boyle K.J., Brown T.C.** (eds) *A Primer on Nonmarket Valuation. The Economics of Non-Market Goods and Resources*, Springer, Dordrecht.
4. **Davis, R. K.**, 1963. *The Value of Outdoor Recreation: An Economic Study of the Maine Woods*. Ph. D. Dissertation.
5. **Davis, R. K.**, 1963. *The Value of Outdoor Recreation: An Economic Study of the Maine Woods*. Ph. D. Dissertation.
6. **Ehrlich, Ü.**, 2021. Contingent Valuation as a Tool for Environmental Economic Accounting: Case of Estonia. *Estonian Discussions on Economic Policy*, 1-2, 56–70. DOI: 10.15157/tpep.v29i1-2.18342.
7. **Ehrlich, Ü.**, 2022. Willingness to pay for urban ecosystem services as input for statistics: a case of Estonia. *Estonian Discussions on Economic Policy*, 30 (1-2), 85–103. DOI: 10.15157/tpep.vi1-2.22088.
8. **Fredman, P., & Tyrväinen, L.** (2010). Frontiers in nature-based tourism. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 10(3), 177-189.
9. **Fredman, P., Wall-Reinius, S., & Grundén, A.** (2012). The nature of nature in nature-based tourism. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 12(4), 289-309.
10. **Hanley, N. D. and Spash, C. L.**, 1993. *Cost-Benefit Analysis and the Environment*, Edgar Elgar Publishing Limited, Aldershot, England.
11. **Mitchell, R. C. and Carson, R. T.**, 1989. *Using Surveys to Value Public Goods: The Contingent Valuation Method*. Washington, D. C.: Resources for the future.
12. **Statistics Estonia**, 2020. Development of the land account and valuation of ecosystem services regarding grassland ecosystem services (Eurostat Grant Agreement no NUMBER — 831254 — 2018-EE-ECOSYSTEMS).

https://www.stat.uec.ac.jp/sites/default/files/2021-06/Methodological%20report_831254_2018_EE_ECOSYSTEMS_revised_version_31_03.pdf

13. **United Nations et al.** (2021). System of Environmental-Economic Accounting—Ecosystem Accounting (SEEA EA). White cover publication, pre-edited text subject to official editing. Available at: <https://seea.un.org/ecosystem-accounting>
14. **Yoo, Seung-Hoon; Kwak, So-Yoon** (2009). Willingness to pay for green electricity in Korea: A contingent valuation study. *Energy policy*, 2009, Vol.37 (12), p.5408-5416

GREEN ENERGY DEVELOPMENT POLICY IN GEORGIA

Revaz Gvelesiani¹ Irina Gogorishvili² Eka Sepashvili³
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Abstract

The purpose of the article is to analyze the green energy development policy in Georgia and study citizens' awareness of the need to use renewable energy sources to stop climate change. The article examines Georgia's integrated national energy and climate plan, which covers the period 2021-2030, and outlines the country's commitment to achieving the 2030 goals. The paper also analyzes policies to achieve the long-term goals of the 2050 plan, ensuring compliance with the long-term political goals of the EU, the UN Framework Convention on Climate Change and the Energy Union. The article characterizes the factors that promote and hinder the convergence of Georgia's energy policy with the requirements of the EU and international policy for the development of green energy. The study provides an analysis of the general legal framework conditions for the production, transmission, distribution, supply and trading of electricity produced from renewable energy sources. Based on a survey of respondents on social networks and processing the results using the IBM SPSS Statistics computer program, information was revealed about insufficient awareness and understanding among respondents of the need to develop green energy and the lack of training programs in the field of education. In conclusion, the authors of the scientific article, summing up the economic policy for the development of green energy, proposed the introduction of a low symbolic municipal tax on environmental management in the regions and cities of Georgia, as well as the need to introduce new curricula for the study of green energy and climate change in educational institutions.

Keywords: green energy, renewable energy sources, energy policy, survey of population awareness on green energy issues

JEL classification codes: Q28, Q42, Q48, Q48, P18

¹ Revaz Gvelesiani, Doctor in Economics, Professor at the Faculty of Economics and Business, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University; University Street 2, Tbilisi, Georgia; revaz.gvelesiani@tsu.ge; Tel.: +995591939090

² Irina Gogorishvili Ph.D. in Economics, Associate Professor at the Faculty of Economics and Business, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University; University Street 2, Tbilisi, Georgia; irine.gogorishvili@tsu.ge; Tel.: +995 577720090

³ Eka Sepashvili, Ph.D. in Economics, Associate Professor at the Faculty of Economics and Business, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University; University Street 2, Tbilisi, Georgia; eka.sepashvili@tsu.ge ; Tel.:+995599100366

Introduction

Climate change is a very visible and dangerous challenge to sustainable and inclusive economic development in the world.

And the main character causing this is a person with his own economic interests and actions.

Prevention of risks affecting the limitation of the area of human habitation involves the introduction of such technologies and behavioral mechanisms that will have less impact on environmental conditions. Green energy - etymologically refers to such an energy system, in which the negative impact on the environment will be minimized. Scientific research has long focused on finding alternatives to traditional carbonate energy sources. In this sense, there are many interesting ideas, but in the process of introducing nano-bio-computer technologies, the world community cannot ignore the opportunities offered by nature itself, which are given to us with minimal effort and maximum benefit. Among the existing alternatives (the number of which is increasing every day), renewable energy sources occupy a particularly important place. At this level of technological progress, renewable energy sources are not equally available to all countries. Nevertheless, the consequences of the anthropogenic impact on the Earth have become so serious that the use of any opportunity to stop the process of increasing the temperature on Earth to 1.5⁰C will save humanity (and not only humanity). Scientists suggest and prove that an increase in the Earth's temperature to 2⁰ C will cause irreversible destructive processes, so humanity is faced with the task of stopping the impact of climate change (up to 1.5⁰C) and preventing further temperature rise. The practical implementation of the task is associated with very complex processes, which, in turn, require both material and human resources, as well as scientific discussion and high-level consensus.

The purpose of our work is to analyze the green energy development policy in Georgia and to investigate the awareness of citizens about the need to use renewable energy sources. To do this, we set the following tasks:

- Analysis of the factors contributing to and hindering the convergence of Georgia's energy policy with the requirements of the European Union and international green energy development policy;
- Analysis of the general legal framework conditions for the production, transmission, distribution, supply and trade of electricity derived from renewable energy sources; and
- A study of the awareness of Georgian citizens about the need to develop green energy.

Methodology

The study of environmental issues that contribute to the development of green energy and other activities is relevant today. Scientists believe that both fixed and accelerated dissemination of innovations, as well as the development of green energy, in turn, require not only efforts from the government of the country, but also direct and wide participation of the population in their design and development (Sandra Brozzait, Ursula

Fritsch, Holger Görg and Marie-Christine Laible, 2016). It turns out that any timely and wise decisions and actions are aimless and impossible without the presence of social capital accumulated in society. Such capital is mainly created by the education system and the provision of correct information to the population (the function of the media). In this article, we conducted a study on the awareness of the state policy for the development of green energy as a policy for the dissemination of innovations in social networks in Georgia. For this purpose, in the study we rely on the theory of innovation diffusion. Innovation diffusion is a theory that attempts to explain how, why, and at what rate new ideas and technologies spread. The theory was popularized by Everett Rogers in his book *Diffusion of Innovations*, first published in 1962. Rogers, Everett M. (1983). In the case of policy dissemination, the focus is on how institutional innovations are adopted by other institutions at the local, local, or country level. An alternative term is "political transmission" where the focus is on dissemination agents and dissemination of political knowledge, such as in Stone, Diana (2012: 483-499). In particular, the use of innovation policy can be defined as knowledge of how the goals and instruments of policy in one political environment (past, present or future) are used to develop policy in another political context. Marsh, D., Sharman, J. K. (2009: 269–288).

More recently, interest in policy dissemination with purpose and objectives has shifted towards mechanisms (perception, imitation, learning, and enforcement), (Simmons, B. A.; Elkins, Z. (2004: 171-189), (Fabrizio Gilardi (2010: 650 -667), or distribution channels. From this position, the researchers decided that the creation of an international regulatory center for economic policy is transmitted through the channels of countries and sectors. At the national level, the study of options for effective popular policies makes it possible to find patterns in their distribution by examining levels of public awareness (Shipan, C., Volden, C., (2008: 840-857) At the international level, economic policy is transferred between countries in dependence with international and regional organizations beyond mandates established by global economic and financial centers Way, Christopher (2005: 125- 144) According to the scientist, when a group of countries achieves high results in the implementation of a set of policies, others can follow it and achieve success. This can be seen, for example, as lessons learned from China's successful growth (albeit somewhat of a moot point), (Meseguer, Covadonga 2005: 67-82). This can be seen, for example, as lessons learned from China's successful growth (Meseguer, Covadonga 2005: 67-82). However, here lies a catch that is not considered by scientists. Not always and not everywhere are the conditions that lead to success even when countries are transferred new technologies. The process of learning and introducing new energy-saving technologies corresponds to the stages of obtaining knowledge and making decisions. But this is not enough, because if the population of the country is not aware of national and global problems, it does not seek to participate in the process of generating new ideas, and after a certain time the development process will slow down.

Our survey of public awareness of green energy as an innovation was conducted for three months, from March 5 to May 5, 2023. The survey was conducted mainly in the professional social network <https://www.linkedin.com/>. The survey questionnaire was sent to more than 600 respondents, the questionnaire was filled out by 276 people, or 46%. The questionnaire consisted of 29 questions, 15 of which were general in nature

and 14 were related to awareness of green energy. We started the study by characterizing the composition of the respondents. Answers were received on such characteristics of respondents as: gender, age, place of residence, income, spending structure, change in income after the end of the pandemic, types of additional income, financial obligations, savings, level of education, ownership of property, employment, areas of activity, marital status and the respondent's assessment of his own standard of living.

As for the main question of the first model, we had to understand the attitude of the citizens of Georgia towards the need to replace carbonate resources with renewable energy sources, which would increase public support for the development of green energy. Using the second model, we wanted to understand how the Georgian education system educates young people about climate change and its causes. Such knowledge will have a multiplicative effect on the processes of understanding the problems associated with the use of carbonate energy resources and adverse changes in the current climate in the world. Also of interest was the connection of the remaining issues of the model, which reflects and determines the knowledge of the results of the use of carbonate energy resources.

Compliance of Georgia's energy policy with the requirements of international and European policies for the development of green energy

Compliance of Georgia's energy policy with the requirements of international and European policies for the development of green energy. Georgia is a member of the International Energy Charter, the European Energy Union, the NATO Energy Security Expert Center and other international organizations. The country is partnering with the International Monetary Fund, World Bank, USAID, KfW, EBRD, ADB and other organizations to strengthen the energy sector. Globally, the issue of climate change is being discussed/monitored by the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC).

Since Georgia is not included in Annex 1 of the UNFCCC, it is authorized to participate in only one of the three mechanisms of the Kyoto Protocol - the Clean Development Mechanism (CDM), (United Nations Department of Economic and Social Affairs). By ratifying the Paris Agreement on June 7, 2017, Georgia joined 197 countries in committing to reach the zero emissions goal in the second half of the century by constantly updating the Nationally Determined Contribution with the main goal of limiting global temperature rise to a maximum of 2°C and, as far as possible, up to 1.5 °C.

Following the ratification of the Paris Agreement, Georgia announced that by 2021 it would submit an updated Nationally Determined Contribution document. (Georgia Updated Nationally Determined Contribution (NDC) 2021). Objectives of the updated Nationally Determined Contribution are:

1. Georgia is fully committed to achieving unconditional reductions in greenhouse gas emissions below 35% by 2030 of the 1990 total;

2. Georgia committed to achieve, subject to international support, the goal of reducing greenhouse gas emissions by 50-57% by 2030 (compared to 1990), if global greenhouse gas emissions follow the 2 or 1.5 degree Celsius scenario;
3. The updated Nationally Determined Contribution of Georgia defines climate change mitigation measures aimed at achieving the goals of unconditional and conditional mitigation measures;
4. Georgia is committed to examining the magnitude of climate change by mobilizing domestic and international resources for sectors that are particularly vulnerable to climate change as indicated in the updated Nationally Determined Contribution (NDC Georgia 2021 Update).

The Climate Change Action Plan will be updated every 2-3 years with the possibility of further adjustment/revision of the Nationally Determined Contributions (NDC). Georgia has made an unconditional commitment that by 2030 greenhouse gas emissions will not exceed 66% of the 1990 level, which is equivalent to 32.14 million tons of carbon dioxide, and with financial and technological support, this figure will decrease by 8% (4.32). million tons of carbon dioxide equivalent, and this will be the updated national goal of nationally determined contribution.

In addition to the above agreements, in April 2020, 21 Georgian self-government entities signed the Covenant of Mayors and joined the process of developing Sustainable Energy Action Plans (SEAPs). The Sustainable Energy Action Plans (SEAPs) include targets to reduce greenhouse gas emissions, as well as targets to reduce energy demand and improve energy efficiency by 2020-2030.

There are some problems and ambiguities in the activation of green energy development policy. Some Sustainable Energy Action Plans overlap/intersect with activities of the Climate Action Plan and are reflected in the sectoral positions of the Climate Action Plan, creating some gaps in action. In some cases, this is not directly relevant as the sustainable energy action plans of some municipalities are outdated and cover the period up to 2020. However, it should also be noted that current and future discussions of the Sustainable Energy Action Plans may be relevant in the process of adjusting the Climate Change Action Plan.

The European Commission, as an annex to the 2015 Energy Union Official Communication, has published guidelines for the development of integrated national energy and climate plans for EU Member States, which provide the basis for the development of national plans for 2021-2030.

The Energy Union approved recommendations for the development of the Integrated Energy and Climate Plan (NECP), which refers to cooperation with the Energy Union member countries in 5 areas. The purpose of the recommendations is to create analytical, institutional and regulatory prerequisites in the process of developing the Integrated Energy and Climate Plan (NECP). The recommendations are not legally binding and do not contain specific deadlines. In accordance with Article 5 of the Energy Union (Directive (EU) 2018/2001 (RED II), (Article 5 - Opening of support schemes for

electricity from renewable sources). By joining the Energy Union (membership ratified in April 2017), Georgia has assumed an obligation in national legislation to reflect the key EU laws in the field of energy and the environment related to energy, to develop an appropriate regulatory document and to liberalize the energy market in accordance with the legislation of the "Energy Union" and within the agreed time frame.

The former Ministry of Energy of Georgia and the European Energy Union (due to the fact that Georgia is not directly connected to the energy union and requires special approaches) agreed that the agreements signed by Georgia on oil and gas pipelines are contrary to the principles of the energy union. The EEU stated that it would not revise the agreements concluded between Georgia and Azerbaijan on the conditions for gas transit until August 31, 2026. Part of the transit agreements concluded by Georgia with Azerbaijan is also exempt from consideration of this agreement. This agreement with a neighboring state is important to us, so it will not be reviewed. And this means that until August 31, 2026, the transit conditions that we have will remain.

Under the Treaty Directives, security of supply is an important part of any energy sector. By the end of 2019, the former Ministry of Energy of Georgia was supposed to ensure the security of electricity supply, and by the end of 2020, the security of natural gas supplies. Supply chain security includes stockpiling and crisis management. Also, in order to avoid a shortage of oil products, there was an obligation to create reserves of oil supplies. Obviously, the reserves played a positive role during the pandemic, when the movement of goods for a certain period was completely limited.

The Georgia created a more competitive and liberalized market in 2018-2020 (during the COVID19 pandemic). This applies to markets and prices for both electricity and natural gas. The agreement also included the issue of rational use of renewable energy sources. By the end of 2018, Georgia was required to encourage the use of renewable energy sources and raise awareness about the resource, but this was not carried out. Environmental issues are also a priority in the agreement. The Georgian side undertook to assess the environmental damage caused by public and private projects by the end of 2017, adopt directives on air pollution by 2018, and the level of sulfur in liquid fuels by 2021. The industrial waste management policy, which Georgia must develop by 2026, is also important.

Based on the foregoing, the preparation of a national plan (report) for the period 2021-2030 has become mandatory for Georgia as a member of the Energy Union. In accordance with the "Main Directions of the State Policy in the Energy Sector", a draft energy strategy of Georgia was created in 2020, which describes the current situation, vision, priorities and existing problems in the energy sector of Georgia, as well as ways to solve them. The strategy covers 2020-2030 (Integrated National Energy and Climate Plan of Georgia (draft).

The use of local renewable energy sources (wind, solar and geothermal energy) in the country has become the main aspect of the development of the energy sector in Georgia (National Integrated Energy and Climate Plan of Georgia 2022...). The Integrated

National Energy and Climate Plan covers the period 2021-2030 and defines the way to achieve the goals set for 2030, and is also based on the implementation measures associated with the policies of each Contracting Party of the Energy Union for 2020 (as a starting point). It should include a long-term perspective up to 2050 to ensure coherence and alignment with the respective long-term political goals of the EU, the United Nations Framework Convention on Climate Change and the Energy Union.

The Integrated National Energy and Climate Plan of Georgia until 2022 is based on the existing national energy and climate policy strategy developed by the contracting party, which reflects in a comprehensive (holistic) approach the five main areas of the energy connection, such as: decarbonization, energy efficiency, energy security, domestic energy market and research, innovation and competitiveness.

The National Integrated Energy and Climate Plan specifically focuses on achieving the goals by 2030, which include reduction of greenhouse gas emissions, energy production from renewable sources, energy efficiency and interconnected transmission lines (National Integrated Energy and Climate Plan Georgia 2022. Draft). In 2022, the document "Georgia Development Strategy Vision 2030" was developed, where the development of energy in Georgia is the seventh goal, and to achieve this seventh goal - ensuring the sustainability of the energy sector of Georgia - the following tasks were set: task 7.1 development of the energy market; Target 7.2 Development of renewable energy sources to meet consumer demand for electricity; and target 7.3 promoting energy efficiency to balance the existing energy deficit (National Integrated Energy and Climate Plan of Georgia until 2022...).

The geographic location of Georgia and its power systems create opportunities for electricity trade with neighboring power systems. Based on the foregoing, the concept of "Georgia - an electric power hub" remains a priority. In response to direct access to the European electricity market and the challenges of the country's power grid, work on the Georgia-EU submarine transmission line project will continue. The project involves the construction of an underwater transmission line from Poti across the Black Sea and thus will connect the Georgian power system to the systems of the ENTSO-E (ENTSO-E Recommendations on Net-Zero Industry Act member countries bordering the Black Sea). Given its strategic importance for the region, Armenia, Azerbaijan and Romania are included in the project along with Georgia. In the coming years, the units of obsolete thermal power plants will be gradually replaced with modern technologies, as a result of which at least 600 million m³ of additional imported gas will be saved annually.

Legal Framework for the Production, Transmission, Distribution, Supply and Trade of Electricity from Renewable Energy Sources

The policy of the electricity sector is determined by **the Ministry of Economy and Sustainable Development**. (Ministry of Economy and Sustainable Development). The objectives of its activities are: development of state policy and strategy in the field of electric power industry (after approval by the competent authorities) and their

implementation; promoting the development of the industry and attracting investments; approval of acts referred by law to its competence.

The Georgian National Energy and Water Supply Regulatory Commission (GNERC) is responsible for regulating the sector. Functions of GNERC: issuance of licenses for production, dispatching, transmission and distribution of electricity; tariff regulation; Discussing, resolving disputes and approving acts within its competence (Georgian National Energy and Water Supply Regulatory Commission (GNERC)).

Dispatching Licensee. In Georgia, only one dispatching license has been issued and the dispatching licensee is State Electricity System of Georgia JSC, whose functions include: managing the electric power system, ensuring its stability, safety and reliable operation; Development of a 10-year plan for the development of the transmission network and forecast of the balance of electricity (capacity), etc. (dispatch licensee...).

Transfer Licensees. The transmission licensee is **Georgian State Electric System (GSES)**, which owns most of the 220/110/35 kV transmission lines and 500/220/110/35 kV substations included in the transmission network.

Another owner of high-voltage transmission lines is „Sakrusenergo“, which has leased out its transmission lines (part of the 220/330/500 kV transmission lines that are part of the transmission network).

The functions of the GSES JSC are: provision of services for the transmission of electrical energy through its own power transmission network; consideration of applications for connection to transmission networks and coordination with the dispatching licensee; Preparation of the transmission network investment plan within the framework of the 10-year transmission network development plan.

Electricity market operator. JSC **"Commercial Electricity System Operator" (CESO)** is the operator of the electricity market. Its functions are: registration of relevant persons as wholesalers; purchase and sale of balancing electricity and guaranteed capacity; Creation and production of a single base for wholesale purchase and sale, including a single accounting register (Commercial operator of the electric power system (CESO)).

Electricity producers are production licensees and low-capacity power plants with a design capacity of not more than 15 MW, which are regulated (operate without a license and tariff). Georgia's power supply network includes 5 thermal power plants, 1 wind power plant and more than 100 hydroelectric power plants.

Policy instruments for the electricity sector.

JSC Georgian Energy Exchange (GENEX) is a trading platform for electricity not only for supplies to the Georgian market, but also a regional hub used by participants in adjacent markets for cross-border trading.

Currently, the exchange operates in a simulation mode (Georgian Energy Exchange OJSC (GENEX)).

Distribution Licensees. There are 2 distribution licenses in Georgia: JSC "Telasi" and JSC "Energo-Pro Georgia".

Georgia is rich in renewable energy sources, among which hydro resources are especially noteworthy. The economically justified potential of the country's hydropower resource is about 40 billion kWh, of which only 30% is used. In addition to hydro resources, Georgia has great potential to use other renewable energy sources such as wind, solar, geothermal energy, bioenergy, etc. According to current estimates, the wind energy resource in Georgia is 4 billion kWh, of which only 2% is used. According to optimistic estimates, the solar energy resource is about 1 billion kWh, the load of which is less than 1%. Georgia is rich in resources of high-temperature thermal waters, but out of 250 known deposits, only 44 wells with geothermal water with a temperature of 30 to 112 degrees Celsius have been registered. The use of underground thermal energy in the cities and regions of Georgia, where there are large reserves of high-temperature thermal waters, is accompanied by a limiting factor in the form of hydrogen sulfide (H₂S). It should be noted here that Georgian scientists Lali Akhalbedashvili and Tsira Beruashvili developed a method for purifying geothermal water using physicochemical sorption methods. (Anano Mchedlishvili (2020).

In the process of understanding the idea of sustainable development, the Constitution of Georgia provides a really important explanation in this regard and says that the state is obliged to protect the interests of new and future generations through the rational use of natural resources and environmental protection. (Constitution of Georgia).

In 2019, the Law “**On Promotion of the Production and Use of Energy from Renewable Sources**” was adopted, the purpose of which is to create a legal framework for the promotion, stimulation and use of energy from renewable sources. It should be noted that the said law was prepared on the basis of the relevant directive of the European Union (Directive 2009/28/EC). The ministry is currently implementing a revised directive that will help introduce new market-oriented support schemes, encourage the use of biofuels, bioliquids and biomass, and provide consumers with more opportunities to develop renewable energy for their own consumption. Table 1 shows consumption and production of electricity, with a separate mention of electricity generated from renewable energy sources.

Table 1. 2019-2022 Electricity consumption data in Georgia in billion kWh

Electricity consumption and generation	2019	2020	2021	2022	2023 6 months
Domestic consumption	13,24	12,62	14,26	14,8	6,9
export	0,243	0,154	0,391	0,971	0,7565
import	1,628	1,61	2,006	1,53	0,6
Total amount of electrical energy generated	11,856	11,16	12,645	14,24	7,06
Electric energy generated from renewable energy sources	9,02	8,34	10,265	10,85	5,38

Source: The table is based on the materials of the National Statistical Service. National Statistical Office of Georgia. National Statistics Office of Georgia.

<https://www.geostat.ge/en>

At the present stage, the energy system includes power plants with a total capacity of up to 4,600 MW, of which up to 3,400 MW are renewable energy sources, including more than 100 hydroelectric power plants and one wind power plant (with a capacity of 20.7 MW). Last year, the country's electricity production amounted to 14.26 billion kWh, and consumption - 14.8 billion kWh, while it should be emphasized that in 2022, 1.5 billion kWh were imported, which means that the country is still import-dependent. The situation can be corrected mainly through the construction of new generation facilities, if we take into account the fact that consumption in the country is increasing every year. In 2021, about 85% of all generation was hydro generation, and in 2022 this figure was 76%. From 2022 to the present, 14 HPPs have been built with a total installed capacity of 32.7 MW, and in 2013-2023. 60 hydroelectric power plants with a total installed capacity of 745 MW were put into operation. Currently, more than 200 memorandums have been signed (work is underway on the construction of 4 high-capacity hydroelectric power plants). As part of the already signed memorandums, the estimated total installed capacity of power plants is more than 3,000 MW, the estimated generation is more than 13 billion kWh. More specifically, from 2022 to the present, 89 memorandums have been signed, the distribution of which is presented in table 2.

Table 2. Distribution of Memorandums of Understanding signed from 2022 to present

Renewable energy power plants	The number of memos	Capacity in MW	Generation in million kWh	Investment in million US dollars
Hydroelectric power stations	48	265	1313.68	423.5
Wind power plants	10	366	1546	757
Solar power plants	31	87.2	128	55

Source: The table was compiled based on the data of the Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia (<http://www.economy.ge/>)

It should be noted that the possibility of developing the use of renewable energy sources (solar and wind) is limited by the technical parameters of power transmission networks. According to the State Electricity System of Georgia JSC, by 2030 the Georgian electricity grid will be able to combine only 1,332 MW of wind and 520 MW of solar power plants. To expand opportunities, it is important to introduce technologies such as batteries, which is a problematic issue for Georgia.

Within the framework of the Association Agreement with the European Union (DCFTA) and commitments to the Energy Union, the implementation of the provisions of EU directives and the transposition of energy legislation continues. In this regard, in 2019, Georgia adopted a new **law on energy and water supply** (<https://www.matsne.gov.ge/>), which is a key policy tool in this area. The document covers the main directions of the country and all aspects of the energy industry.

In 2019, the **Law of Georgia “On Energy Labeling”** was adopted, which has been amended to date (in order to delay the operation of certain articles of the law), and the final date of their entry into force is January 1, 2025 (<https://matsne.gov.ge/ka/>).

It is important that the effect of individual paragraphs of the articles of this law cannot yet be fully implemented, which leads to such decelerating events as: out of 16 technical regulations that the action plan provides for approval (in connection with the changes made to the EU regulation), one provision – regarding the energy efficiency labeling rule for vacuum cleaners – has been completely removed. 15 draft regulations have been prepared and they reflect changes in accordance with the updated EU regulations. However, the adoption of this law did not entail the process of developing the necessary equipment scheme, standards and labels, and the rule was not approved. This activity was supported by the Danish International Development Agency (DANIDA) (results not yet published).

Establishment of schemes for improving the energy efficiency of household appliances in accordance with Euro Directive 2010/30/EU has not been started. Consequently, no progress has been made in increasing the share of labeled products to 100% in the market. Also, programs to raise public awareness about energy efficiency, such as the information campaign on the „Varvara” lamps and information campaigns on solar water heating, have not been initiated.

As for the current changes in the education system, among them it is worth noting the developed short-term qualification programs for the training of installers of renewable energy technologies. From 2023, it is planned to retrain 100 people a year .

In addition, a regulation on certification and accreditation of energy auditors has been developed. The training programs defined in Article 14 of the Energy Efficiency Law were developed, discussed and agreed with stakeholders. Educational and training programs for energy consultants have also been developed, which means the development of training materials and concepts for the preparation of training programs. After the approval and implementation of the above rules and programs, the registration of graduates and certified specialists will begin. However, this activity is not only insufficient, but also does not take into account the sectoral changes taking place in Georgia, which are associated with the strengthening of the functions of the educational system of Georgia (V. Vesperi and I. Gagnidze (2023).

On May 28, 2020, Georgia adopted the **Law on Energy Efficiency** (<https://matsne.gov.ge/ka/>) and the Law of Georgia on Energy Efficiency in Buildings (<https://www.matsne.gov.ge/>) based on EU Directive 2010/31 /EU on the energy efficiency of buildings. In order to improve energy efficiency and introduce energy efficiency standards based on international best practices, work is underway on by-laws. Of these, in 2022-2023, 17 by-laws were approved, defined by the laws “On Energy Efficiency” and “On Energy Efficiency of Buildings”. Also, 11 draft by-laws defined by these laws have been prepared. It should be noted that from July 1, 2023, the minimum requirements for the energy efficiency of buildings came into force. The updated Directive of the European Union on Renewable Energy Sources (Directive (EU) 2018/2001, (RED II)) on the promotion of the production and use of energy from

renewable sources is being transferred to the legislation of Georgia. In the fall, the bill will be submitted to parliament for approval.

It should be noted that at different times there were different schemes for supporting the development of power plants. Previously, the country had a mechanism for guaranteed purchases (PPA), in which tariffs for power plants were determined in advance. Since 2020, a mechanism to **support „green tariffs”** has been introduced as part of government decree N403 of July 2, 2020 "On approval of a scheme to support the production and use of energy from renewable sources (RES)". A new renewable energy support scheme is currently in place, which involves auctions of renewable energy capacity. The new scheme introduces the concept of a contract for difference - CfD, which will compensate for the difference between the market price and the contract price. The purpose of the scheme is to expand the use of renewable energy sources in Georgia and attract investment.

Support period - within 15 years after commissioning is: for HPPs - 8 months (September - April); for a wind farm - 9 months (August - April); For a solar power plant - 12 months and for other power plants using renewable energy sources - 12 months (On the approval of the support scheme ...). At the same time, it is desirable that those family farms and firms that do not try to at least partially replace the energy of carbonate resources with green energy in their activities pay small (symbolic) taxes (Irina Gogorishvili, Irakle Zarandia (2021), Üllas Ehrlich (2022), Tea Nömmann, Üllas Ehrlich, Sirje Pädam (2020). This approach will create an additional source of income for regional municipalities. It is also important that each municipality will be interested in promoting and advertising the use of renewable energy sources (Seturidze R. (2021). In the context of the development of the energy market, the first auction for a capacity of 300 MW was held. It was announced where the activity of investors was quite high: 78 applications were submitted, with a total installed capacity of more than 900 MW plants. According to the results of the auction, 27 winning projects were selected, among them: 15 hydroelectric power plants with a total installed capacity of 153 MW, 2 wind farms with a total installed capacity of 77 MW and 10 solar projects with a total installed capacity of 77 MW. MW The average tariff per kWh was 6.85 US cents for hydro, 6.82 US cents for wind power, and about 6.37 US cents for solar.

In addition to the winning projects of the capacity auction, other power plants operating on renewable energy sources will be added to the network. At the same time, it is very important to apply digital technologies to the management of renewable energy equipment (Sepashvili, Eka (2017)), which will make the energy they produce cheaper and more competitive. In order to develop the transit direction of the state electric power system of Georgia, a 10-year plan for the development of the transmission network of Georgia has been developed.

Green hydrogen is the main energy resource of the future. While hydrogen has been a staple in the energy and chemical sectors for decades, it is attracting unprecedented attention from policymakers and businesses worldwide. As an example of this extraordinary momentum, in July 2021, McKinsey & Co. estimated that at least 359

large-scale hydrogen projects have been announced globally to date, amounting to 500 billion USD of associated investments through 2030 (McKinsey and Co. Council (2021). The Strategic Vision for a Climate Neutral EU, published in November 2018, predicts that the share of hydrogen in Europe's energy mix will increase from less than 2% to 13-14% by 2050. In addition, hydrogen can replace fossil fuels in some carbon-intensive industrial processes such as the steel and chemical industries, reducing greenhouse gas emissions and increasing the global competitiveness of these industries. This can solve the problems of those parts of the transport system that are difficult to get rid of today (<https://eur-lex.europa.eu...>)

In 2020, the Georgian government signed an agreement with the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) that provides for a technical study to assess the country's need for cleaner hydrogen production. In 2021, the Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia and the German Development Bank (KfW) signed a declaration to explore the potential of green hydrogen in Georgia. The main goal of the declaration is to assess the potential and usefulness of green hydrogen in Georgia, to implement the first pilot project that will benefit the economy and, therefore, help attract investment in the country in the development of clean and renewable energy sources. At the same time, this process will affect the sectoral development of the Georgian industry (Eka Lekashvili and Revaz Gvelesiani, 2023: 167-174), (Giorgi Kraveishvili, Irina Gogorishvili, 2022: 150-171). The declaration also aims to increase the pace of development of renewable energy projects, reduce carbon emissions and create export opportunities for the country.

It is important that the regulatory framework is ready for the development of the hydrogen industry. Preparatory work has already begun in GNERC, which will become a kind of basis for the creation of draft documents supporting the development of green hydrogen (David Narmania, 2022).

Scientists believe that both the acceleration of innovation and the development of green energy, in turn, require not only the efforts of the country's government, but also the direct and wide participation of the population in their design and development (Sandra Brosite, Ursula Fritsch, Holger Görg and Marie-Christine Label, 2016). It turns out that any timely and wise decisions and actions are aimless and impossible without the presence of social capital accumulated in society. Such capital is mainly created through the education system. In this regard, the systems of vocational and higher education are of particular importance, where the age of students plays a decisive positive role.

Green Energy Awareness Survey

In this work, we conducted a study on the awareness of the state policy for the development of green energy as a policy for the dissemination of innovations in Georgia. Everett Rogers, like other researchers, believes that the main lever for the dissemination of political information and influence on society is the media. The results of a survey of journalists conducted in 2022 by researcher Norberto Pignatti and a team of economists at the ISET Policy Institute in Tbilisi showed that (mtsvane-economykaze-gadasvla-aris-

tu-ara-kartuli-media-mzad) the level of reporting by journalists on green economy issues unsatisfactory. For many reasons, the Georgian media do not work properly on the green agenda and are not an effective means of providing citizens with information about green energy. Thus, raising the level of awareness and due awareness of the population about renewable energy sources and changes in the environment should be carried out mainly through the education system.

On the main question of the first model (question 1.1.), we had to find out the attitude of the citizens of Georgia to the replacement of carbonate resources with renewable energy sources, which would increase public support for the development of green energy. With the help of the second model, we wanted to find out how the respondents perceive the results of the green energy development policy to preserve their living space. In addition, what kind of knowledge does the Georgian education system give young people about global climate change and its causes. Such knowledge will have a multiplier effect on the processes of understanding the problems associated with the use of carbonate energy resources and limiting adverse changes in the global climate. Also of interest was the connection of other questions with the main question of the model, which reflects and determines knowledge about the consequences of using carbon-containing energy resources. As a result of processing the program using SPSS in both models, we obtained the following results:

Model I

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,752	,767	7

Model Summary

Model I	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.747a	.558	.550	.531

ANOVA^a

Model I		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	96, 212	5	19,242	68,277	.000b
	Residual	76, 093	270	,282		
	Total	172,304	275			

Model II

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
.806	.820	7

Model Summary

Model II	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.803a	.644	.638	.524

ANOVA^a

Model II		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	134,181	5	26,836	97,753	.000b
	Residual	74,124	270	.275		
	Total	208.304	275			

Model I is relatively consistent and robust in the estimates given, as Cronbach's alpha is 0.752 and ANOVA Sig is 0.000b with an R squared of 0.558 (median), which, together with Cronbach's alpha and regression analysis, partially determines the need to replace carbonate energy resources with renewable energy resources. The R-squared regression score indicates that the relationship of questions (respectively, and answers) of the first model with the main 1.1. Question 0.558 has a 56% impact on the research objective, indicating that less than half of the respondents, but still a significant proportion, are not enthusiastic about the complete and widespread replacement of carbonate resources with renewable energy sources. Here we are clearly dealing with a lack of information, propaganda and knowledge. At the same time, if we take into account the fact that we are dealing with the opinions of people, the results are still positive and acceptable.

Model II (compared to Model I) is more consistent and reliable because Cronbach's alpha is 0.806 and ANOVA Sig is 0.000b. At the same time, the level of influence of model questions on the main question (question 2.3.) R Square is 0.669 or almost 70%. This indicates that the level of education has a significant impact on the importance of the mandatory replacement of carbonate energy resources with renewable energy resources in relation to the preservation of our living space (see questions and answers of respondents in the appendix). Respondents' dissatisfaction with obtaining knowledge about green energy in the educational space is due to the fact that students study these specialties only at the Technical University of Georgia.

Conclusion

After the conclusion of the DCFTA agreement with the European Union, since 2014 the government and society of Georgia have been trying to accept and implement the basic requirements of the energy policy of the European Union. At the same time, there are important limiting factors, such as: financial deficit, lack of own energy resources, problems associated with technology transfer and risks associated with geopolitics from neighboring countries;

In many developing markets, including Georgia, the media are busy collecting sensational facts. This situation does not help get rid of the “trouble at the door” (caused by global climate change). Today, media efforts should be directed at discussing information (terrifying and alarming facts and disasters) related to the changing nature of the world. Perhaps this will influence a large part of the Georgian society and they will completely change their opinion (about carbonate resources) and behavior;

Based on the position of protecting fairness, the electricity tax rate should be differentiated depending on the amount of energy consumed. Energy consumed above the established level must be paid at a progressive tariff, and electricity consumption below the established level must also be compensated at a regressive tariff. In Georgia, a partially but still similar tariff was in effect during the COVID-19 pandemic and quite effectively. It is desirable to encourage the population to save electricity by differentiating tariffs;

Outdated technologies for the construction of large hydroelectric power plants in Georgia, which need to be significantly replaced. Recent observed changes in nature (increased rainfall, floods, sea level changes, terrorist activities and poor qualifications of dam builders) combine to pose a threat of significantly higher levels of risks that developing and poor countries (including Georgia) cannot prevent on their own. It is also necessary to take into account the protests of the Georgian population regarding the construction of a large hydroelectric power station;

In parallel with the development of transmission lines and stations, it is necessary to develop a significant expansion of existing incentive mechanisms for those firms and family businesses that are trying to independently install wind, solar and thermal energy facilities. To achieve this, it is also necessary to strengthen the dissemination of information among the population about the latest technologies for the use of renewable energy sources;

The end result of the study is that today in Georgian society there is an unsatisfactory level of perception of the extremely high risks associated with climate change, which prevents people from recognizing the urgent need to replace carbonate energy resources with renewable energy sources. It should also be noted that after the outbreak of the Russian-Ukrainian war, more and more Georgian citizens understand that relying on constant imports of energy resources will call into question the country’s development;

Secondary and higher education systems, together with the media, must participate in the dissemination of truthful and transparent information about the Earth's climate change and the need to replace carbonate energy resources. Curricula to stop climate change in the world and in Georgia in secondary and higher educational institutions must be completely updated. These should include Georgia's non-contingent and contingent commitments as outlined in Georgia's Integrated National Energy and Climate Plan.

References:

1. **Anano Mchedlishvili** (2020). How are they going to use the reserves of thermal waters in Georgia; <https://on.ge/story/70404-%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%A8%E1%83%98%E1%83%97%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%9B%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98-%E1%83%AC%E1%83%A7%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%92%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%9D%E1%83%A7%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%90-%E1%83%98%E1%83%92%E1%83%94%E1%83%92%E1%83%9B%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%90> (Accessed: 17. 10. 2023)
2. **Berry, Frances Stokes** (1990). Lottery Adoptions as Policy Innovations: An Event History Analysis. *The American Political Science Review*. 84 (2): 395–415; doi:10.2307/1963526. JSTOR 1963526. S2CID 143942476.
3. Constitution of Georgia. Article 5 – Social state, p. 5. Consolidated version (final), 29. 06. 2020; <https://matsne.gov.ge/en/document/view/30346?publication=36> (Accessed: 17. 10. 2023)
4. EUROPEAN COMMISSION. Brussels, 8.7.2020, COM (2020) 301 final. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A hydrogen strategy for a climate-neutral Europe; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0301> (Accessed: 20. 10. 2023)
5. **David Narmania** (2022). Green Hydrogen Prospects; <https://forbes.ge/mts-vanetsqhalbadis-perspeqtivebi/> (Accessed: 20. 10. 2023)
6. Directive (EU) 2018/2001 (RED II). Article 5 – Opening of support schemes for electricity from renewable sources; https://lexpency.org/eu/32018L2001/ART_5/ (Accessed: 20. 10. 2023)
7. Dispatch licensee. Georgian State Electricity System; http://www.gse.com.ge/home_ge. (Accessed: 20. 10. 2023)
8. **Eka Lekashvili & Revaz Gvelesiani**, (2023). Analysis and Assessment of Industrial Policy in Georgia. MOAMBE. Georgian National Academy of Science. V.17, n. 2 (2023). Tbilisi, 167-174;

9. Electric Power System Commercial Operator (ESCO); <https://esco.ge/ka> (Accessed: 17. 10. 2023)
10. ENTSO-E Recommendations on Net-Zero Industry Act member countries bordering the Black Sea; <https://www.entsoe.eu> (Accessed: 17. 10. 2023)
11. **Fabrizio Gilardi** (July 2010). Who Learns from What in Policy Diffusion Processes?. *American Journal of Political Science*. (3): 650–667; doi:10.1111/j.1540-5907.2010.00452.x. S2CID 54851191;
12. Georgian Integrated National Energy and Climate Plan (Draft). Tbilisi, 2022; <https://nea.gov.ge/Ge/Download/PublicFile/3134> (Accessed: 17. 10. 2023)
13. Georgia Updated Nationally Determined Contribution (NDC) 2021; https://unfccc.int/sites/default/files/NDC/2022-06/NDC%20Georgia_ENG%20WEB-approved.pdf (Accessed: 20. 10. 2023)
14. **Irina Gogorishvili, Erekle Zarandia** (2021). Expansion of Capacity Development of Local Self-Government in Georgia. *Estonian Discussions on Economic Policy*, 2021, 1-2, 100-121; DOI: <https://doi.org/10.15157/tpep.v29i1-2.18344> (Accessed: 17. 10. 2023)
15. JSC Georgian Energy Exchange (GENEX); <https://genex.ge/> (Accessed: 17. 10. 2023)
16. Joint Stock Company "Sakrusenergo"; <https://sakrusenergo.ge/> (Accessed: 17. 10. 2023)
17. **Kraveishvili, G., & Gogorishvili, I.** (2022). Research and evaluation of perceptions of inclusive economic growth in Georgia. *Estonian Discussions on Economic Policy*, 30(1-2), 150–171; <https://doi.org/10.15157/tpep.vi1-2.22092>
18. **Marsh, D., Sharman, J. C.** (2009). Policy Diffusion and Policy Transfer. *Policy Studies*. 30 (3): 269–288; Doi:10.1080/01442870902863851. S2CID 154771344.
19. McKinsey and Co. study for Hydrogen Council (2021). *Hydrogen Insights – Executive Summary*, July 2021; <https://hydrogencouncil.com/wp-content/uploads/2021/07/Hydrogen-Insights-July-2021-Executivesummary.pdf> (Accessed: 20. 10. 2023)
20. **Meseguer, Covadonga** (2005). Policy Learning, Policy Diffusion, and the Making of a New Order. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*; 67–82. doi:10.1177/0002716204272372. S2CID 154401428
21. Ministry of Economy and Sustainable Development; <http://www.economy.ge/> (Accessed: 17. 10. 2023)
22. National Integrated Energy and Climate Plan of Georgia 2022. Draft, 136-141; <https://www.gov.ge/wp-content/uploads/2022/11/khedva-2030-saqarthvelos-ganvitharebis-strategia-1.pdf> (Accessed: 17. 10. 2023)

23. Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). Sustainable Development; <https://sdgs.un.org/un-system-sdg-implementation/united-nations-framework-convention-climate-change-unfccc-34588> (Accessed: 20. 10. 2023)
24. On the approval of the support scheme for the production and use of energy from renewable sources. Government of Georgia 02/07/2020; <https://matsne.gov.ge/en/document/view/4914589?publication=0> (Accessed: 17. 10. 2023)
25. **Rogers, Everett, M.** (1983). *DIFFUSION OF INNOVATIONS*. Third Edition. The Free Press. A Division of Macmillan Publishing Co., Inc. 866 Third Avenue, New York, N. Y. 10022; <https://teddykw2.files.wordpress.com/2012/07/everett-m-rogers-diffusion-of-innovations.pdf> (Accessed: 20. 10. 2023)
26. **Broszeit, Ursula Fritsch, Holger Görg, and Marie-Christine Laible** (2016). *Management Practices and Productivity in Germany*. Kiel Institute for the World Economy, 2016. ISSN 2195–7525; <https://d-nb.info/1128315815/34> (Accessed: 20. 10. 2023)
27. **Sepashvili, Eka** (2017). Eastern Partnership integration with the EU and inclusive growth of national economies. In: *Management dynamics in the knowledge economy* 5 (3), S. 439 – 453; doi:10.25019/MDKE
28. **Seturidze, R.** (2021), “Trends in Teaching Modern Information Systems in the Field of Taxation within Higher Educational Institutions”, Nata, R. V. (Ed.), *Progress in Education*, Vol. 68 Chapter 8, Nova Science Publishers, Inc., New York, NY, 203-227; DOI: <https://doi.org/10.52305/WPPN2619> (Accessed: 17. 10. 2023)
29. **Shipan, C., Volden, C.** (2008). The Mechanisms of Policy Diffusion. *American Journal of Political Science* (Submitted manuscript (4): 840–857; CiteSeerX 10.1.1.204.6531. doi:10.1111/j.1540-5907.2008.00346.x
30. **Simmons, B. A., Elkins, Z.** (2004). The Globalization of Liberalization: Policy Diffusion in the International Political Economy (PDF). *American Political Science Review* (Submitted manuscript). 171–189; CiteSeerX 10.1.1.459.2364. Doi: 10.1017/S0003055404001078. S2CID 138720251;
31. **Stone, Diane** (2012). Transfer and Translation of Policy. *Policy Studies*, 33(4):483–499; doi:10.1080/01442872.2012.695933. S2CID 154487482
32. **Tea Nõmmann, Üllas Ehrlich, Sirje Pädam** (2020). A study of people’s Preferences of the Environmental Status of Lake Harku and the Benefits Offered by the Lake and Its Surrounding. *Estonian Discussions on Economic Policy*, Vol.28, No 1-2 (2020), 66-84; <https://doi.org/10.15157/tppe.v28i1-2> <https://ojs.utlib.ee/index.php/TPEP/article/view/16803/11695> (Accessed: 20. 10. 2023)
33. **Üllas Ehrlich** (2022). Willingness to pay for urban ecosystem services as input for statistics: a case of Estonia. *Estonian Discussions on Economic Policy*, 2022, 1-2. 85-103; DOI: <https://doi.org/10.15157/tppe.vi1-2.22088> (Accessed: 20. 10. 2023)

34. **Vesperi, W. and Gagnidze, I.** (2023) From the University Ecosystem to the Entrepreneurial Ecosystem – The Way for Developing of the Local Economy. *International Journal of Economics and Business Research*; Vol.25 No.4, 431- 455; <https://doi.org/10.1504/IJEER.2023.131158> (Accessed: 17. 10. 2023)
35. **Way, Christopher** (2005). Political Insecurity and the Diffusion of Financial Market Regulation. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 125–144; doi:10.1177/0002716204272652. S2CID 154759501 (Accessed: 20. 10. 2023)
36. 10-year plan for the development of the Georgian electricity transmission network (approved) 2023-2033; <https://www.gse.com.ge/proektbi/sakartvelos-gadamcemiselis-ganvitarebis-antsliani-gegma> (Accessed: 17. 10. 2023)

Appendix

1.1. To what extent do you agree with the following statement: "I believe that carbonate energy resources should be completely replaced by renewable energy resources"

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
I have no answer	12	4.3	4.3	4.3
I generally disagree	18	6.5	6.5	10.9
I mostly agree	102	37.0	37.0	47.8
I completely agree	144	52.2	52.2	100.0
Total	276	100.0	100.0	

1.2. To what extent do you agree with the following statement: "In a gender context, I believe that it will be more difficult for women to use installations and equipment associated with renewable energy sources than for men (meaning education and opportunities for gaining skills for women and men in using equipment)?"

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
I have no answer	18	6.5	6.5	6.5
I generally disagree	42	15.2	15.2	21.7
I mostly agree	72	26.1	26.1	47.8
I completely agree	144	52.2	52.2	100.0
Total	276	100.0	100.0	

1.3. Do you agree with the statement that the use of carbonate energy resources is the cause of the greenhouse effect and climate change on Earth?

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
I totally agree	12	4.3	4.3	4.3
I don't now	24	8.7	8.7	13.0
I don't agree at all	54	19.6	19.6	32.6
I mostly agree	156	56.5	56.5	89.1
I don't agree	30	10.9	10.9	100.0
Total	276	100.0	100.0	

1.4. Do you agree with the statement that any government in Georgia should make every effort to use renewable energy sources everywhere instead of oil and gas?

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
I have no answer	12	4.3	4.3	4.3
I don't agree	36	13.0	13.0	17.4
I don't agree at all	210	76.1	76.1	93.5
I totally agree	18	6.5	6.5	100.0
Total	276	100.0	100.0	

1.5. Do you agree that the Namakhvani HPP, the Khudoni HPP and a number of other large HPPs should be built to produce and export large amounts of electricity?

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
I don't agree	126	45.7	45.7	45.7
I don't agree at all	102	37.0	37.0	82.6
I mostly agree	18	6.5	6.5	89.1
I totally agree	30	10.9	10.9	100.0
Total	276	100.0	100.0	

1.6. Do you agree or not with the opinion that when installing renewable energy sources in homes, offices and public buildings, there are more problems than opportunities to solve them?

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
I have no answer	12	4.3	4.3	4.3
I don't agree at all	12	4.3	4.3	8.7
I don't agree	84	30.4	30.4	39.1
I mostly agree	162	58.7	58.7	97.8
I agree	6	2.2	2.2	100.0
Total	276	100.0	100.0	

1.7. What is the quality of the work of institutions related to energy sector development policy in Georgia?

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
I have no answer	12	4.3	4.3	4.3
Very low	6	2.2	2.2	6.5
low	48	17.4	17.4	23.9
average	174	63.0	63.0	87.0
high	36	13.0	13.0	100.0
Total	276	100.0	100.0	

2.1. To what extent do you agree with the statement that in the education system of Georgia one can get complete knowledge about renewable energy sources, as well as about the sale and accumulation of electricity produced on their basis?

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
I don't know	18	6.5	6.5	6.5
I don't agree at all	78	28.3	28.3	34.8
I don't agree	120	43.5	43.5	78.3
I mostly agree	48	17.4	17.4	95.7
I totally agree	12	4.3	4.3	100.0
Total	276	100.0	100.0	

2.2. Do you agree that the current educational system in Georgia (universities, schools, advanced training courses and other educational institutions) should teach courses on renewable energy sources, and students should actively participate in the study and research of the results of their use in cities and districts?

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
I have now answer	6	2.2	2.2	2.2
I mostly agree	18	6.5	6.5	8.7
I agree	138	50.0	50.0	58.7
I don't agree	114	41.3	41.3	100.0
Total	276	100.0	100.0	

2.3. Do you agree with the statement that through the development and intensive use of renewable energy sources, it is possible to stop the deterioration of climatic conditions in Georgia and avoid dangers for people?

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
I don't now	12	4.3	4.3	4.3
I don't agree at all	12	4.3	4.3	8.7
I mostly agree	66	23.9	23.9	32.6
I don't agree	162	58.7	58.7	91.3
I totally agree	24	8.7	8.7	100.0
Total	276	100.0	100.0	

2.4. Do you share the opinion that the supply of natural gas to the population in the regions has increased significantly?

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
I don't now	18	6.5	6.5	6.5
I don't agree at all	6	2.2	2.2	8.7
I don't agree	24	8.7	8.7	17.4
I agree	210	76.1	76.1	93.5
I mostly agree	18	6.5	6.5	100.0
Total	276	100.0	100.0	

2.5. Are you satisfied with the expansion of opportunities for transparent and fair decision-making by government authorities on energy issues in Georgia?

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
I don't know	18	6.5	6.5	6.5
I'm completely dissatisfied	6	2.2	2.2	8.7
I'm mostly dissatisfied	42	15.2	15.2	23.9
I'm mostly satisfied	210	76.1	76.1	100.0
Total	276	100.0	100	

2.6. To what extent do you agree with the statement that economic agents participating in the energy market should take into account not only the receipt of benefits, but also the honesty and security of the results of transactions?

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
I have no answer	6	2.2	2.2	2.2
I don't agree at all	24	8.7	8.7	10.9
I don't agree	30	10.9	10.9	21.7
I agree	144	52.2	52.2	73.9
I mostly agree	72	26.1	26.1	100.0
Total	276	100.0	100.0	

2.7. To what extent do you agree with the opinion that the creation and development of an oil, gas and electricity transit hub in Georgia contains significant risks for the citizens of Georgia in terms of limiting national interests and security?

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
I have no answer	18	6.5	6.5	6.5
I don't agree at all	42	15.2	15.2	21.7
I don't agree	126	45.7	45.7	67.4
I agree	60	21.7	21.7	89.1
I mostly agree	30	10.9	10.9	100.0
Total	276	100.0	100.0	

READINESS OF ESTONIAN ENTREPRENEURS FOR A PARADIGM SHIFT IN THE ACCOUNTING FIELD

Maret Güldenkoh¹; Uno Silberg² ; Rando Värnik³

Abstract

The article discusses future trends in accounting policy that will bring about a paradigm shift in the accounting field. So far, accounting has focused primarily on interpreting and explaining financial indicators and describing other trends in business activity only in the annual report. The accounting field is expanding, and in addition to customary reports, sustainable development reports will soon need to be submitted, which will detail the impacts on the environment, employees, and the systematic management of the entire organization. First discusses in the article the interrelation between the environment and economic activity, as well as the nature of sustainability reporting arising from environmental policy, is discussed. The focus is on the necessity of sustainability reporting and the changes it entails. Then an overview is given of accounting changes that have taken place in Estonia, and the readiness of medium and large enterprises in Estonia to use sustainability reporting is examined. The article explains other changes that come with sustainability reporting and the need for data digitalization and use in real-time economy. The purpose was to determine entrepreneurs' readiness for a paradigm shift in the accounting field. In order to achieve the objective, a quantitative research methodology was employed, data was collected through a questionnaire, and the Likert scale was used to measure the responses. A study conducted among medium and large enterprises found that they have adopted the principles of sustainable reporting and expect that if digitization and standardization are implemented at the state level and reporting moves automatically in real-time, their administrative burden will decrease. Large companies are ready for a paradigm shift in accounting, while medium-sized companies tend to take a wait-and-see approach.

Keywords: Accounting area, sustainability report, real-time economy, digitalization.

JEL Classification codes: Q56; M41; M49

Introduction

Accounting policy and the accounting field are moving towards the future. The European Union Commission's "Green Deal for Europe" program and the proposal to make climate neutrality legally binding in the European Union by 2050 when establishing a framework for achieving climate neutrality must be taken into account. The article is relevant because accounting policy is changing and a new paradigm is increasingly expected from accounting and reporting, and accounting obligation holders

¹ Maret Güldenkoh, MBA, lecturer, Estonian Academy of Security Sciences and Tallinn University of Technology Estonian Maritime Academy, maretgyldenkoh@gmail.com

² Uno Silberg, Dr. (Econ) Estonian University of Life Sciences, uno.silberg@gmail.com

³ Rando Värnik, Prof. Dr. (Econ) Estonian University of Life Sciences, rando.varnik@emu.ee

must adopt and implement future guidelines. Accounting policy is not only changing in Estonia, but changes arise from the EU Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD) 2022/2464EU. Therefore, the accounting field's paradigm is changing throughout the European Union.

The adoption of updated and updateable domestic legislation on financial reporting may have different effects on financial sector practices. However, there are differences in the EU economic environment, and therefore it cannot be assumed that the adoption of all directives will have a uniform impact across countries. In December 2022, the Sustainability Reporting Directive (CSRD) 2022/2464 EU was adopted, which amends Directive 2013/34/EU (Accounting Directive), Directive 2004/109/EC (Transparency Directive), Directive 2006/43/EC (Audit Directive) and Regulation (EU) No 537/2014 (Audit Regulation). The reason for the amendment is the requirement to establish corporate sustainability reporting (Directive ... 2022). The aim of establishing the directive and the resulting standards is to reduce the administrative burden on accounting obligation holders and simplify the presentation of all reporting possibilities. The broader goal of sustainability reporting is the coherence between financial and non-financial data and digitization. The adoption of sustainability reporting and other accompanying changes can be considered a paradigm shift in the accounting field according to the authors' opinion.

The purpose of the article is to determine entrepreneurs' readiness for a paradigm shift in the accounting field. To achieve this goal, the following research tasks are set:

1. Analyze changes related to financial reporting and accounting policies.
2. Analyze the readiness of medium and large enterprises for the changes resulting from sustainability reporting.

Entrepreneurs must be prepared for a paradigm shift in accounting and ensure that all economic activity is sustainable, requiring all entrepreneurs to contribute to the functioning of the domestic green economy. In the future, real-time economy is necessary, which will require the creation of machine-readable reporting systems and the transmission of machine-readable reports to both the state and the European Union. Digitization and standardization of reports should lead to a decrease in the administrative burden on entrepreneurs and in the long term, also cost savings.

The relationship between economic activity and the environment

Modern economy causes harm to the environment, which is why the environment has been studied and legal requirements have been established with the aim of protecting the environment that surrounds us. Pressure on the natural world has increased, resulting in increased inequality, resource scarcity, political tension, and natural disasters (Dixon-Declève *et al.* 2022, 2). The natural system is deteriorating and needs revitalization. Scientists all over the world are conducting analyses, discussing, and developing various scenarios with the common goal of identifying measures to transform the environment to ensure sustainable economics.

One concept of sustainable economics is green growth and a green economy - both aim to achieve a carbon-neutral, socially inclusive, fair and equitable, and environmentally sustainable system that efficiently and sustainably uses natural resources (Al-Taai 2021, 2; Georgeson, Maslin 2017, 1). Global and national agreements and contributions from all members of society, including domestic entrepreneurs, are necessary for the functioning of a green economy. Initially, the focus was only on climate change, but there has been a shift to also think about improving nature and biodiversity or at least no longer polluting (Bakker *et al.* 2020, 6-7).

To protect the environment surrounding us, sustainable measures must be designed and various economic policy levers must be implemented. When making political decisions to ensure environmental protection objectives, it must be ensured that they do not have negative consequences on the environment. Therefore, it is not enough to just impose environmental taxes, but cooperation is needed in combining different measures (Ministry of the Environment 2021).

The European Union is competent to act in all areas related to the environment, such as air and water pollution, waste management, and climate change. In 2019, the European Green Deal was established (European Commission 2019). The agreement established a framework for achieving the following objectives (Euroopa Parlament 2021, 4-19):

- Reduce greenhouse gas emissions by 2030 and achieve climate neutrality by 2050.
- Increase vulnerability to climate change.
- Accelerate the transition to a circular economy.
- Reach zero pollution with the aim of protecting the health and well-being of citizens.
- Protect, preserve and restore the environment and strengthen natural capital.
- Reduce environmental and climate pressures associated with production and consumption.

To improve and preserve the natural environment around us, it is not enough to simply impose environmental taxes; it is necessary for the entire community to respond uniformly and sustainably use natural resources. In addition, political decisions on both domestic taxation and financial matters must be made to achieve this.

We have become accustomed to the idea that environmental taxes ensure the preservation of the environment, but this alone is not enough, and it cannot be done simply by calculation. Pigou argued that the cost of pollution (air, water, noise) and the consumption of natural resources associated with economic activity is significantly higher than the cost of production. However, Pigou had difficulty calculating the relationship between the environmental element and the tax rate. Environmental taxes have both supportive and non-supportive aspects. For example, environmental taxes provide financial resources for activities that maintain and restore the natural environment and help curb harmful activities. (Famulska *et al.* 2022, 2, Piciu *et al.* 2012, 125)

The natural environment must be preserved, and globally accepted regulations have been adopted to sustain this activity, all of which must act towards a common goal. Therefore, it is necessary to comply with all regulations and adopt future directions to ensure a sustainable living environment and sustainable economic activity.

The importance of sustainability reporting

The Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD) creates European Union sustainability reporting standards that come with reporting obligations for businesses, requiring them to disclose how much of their revenue, capital investments, and expenses are in line with the EU's sustainable finance taxonomy (European Commission 2022). Sustainability reporting has become known as the ESG (environmental, social, and corporate governance) report. The aim of ESG is to direct business activities towards ensuring sustainable development in society. (Seker & Sengür 2021, 197) So far, businesses have published non-financial information outside of financial reporting, such as environmental sustainability, in annual reports or published in annual reports or made available in reports on their websites. ESG has been created to provide such information, reflecting a voluntary commitment to non-financial objectives and ensuring social trust. (Seker & Sengür 2021, 190-191) Businesses now have to reorganize their overall strategies in light of the new paradigm and add new information that provides a broader overview in the longer term.

Through implementing ESG reporting, businesses can attract new investors, increase customer loyalty, and understand risks that threaten their business models. ESG reporting can also be seen as a business growth opportunity and even an inevitable future direction. Therefore, more and more companies are voluntarily preparing and publishing ESG information. (Hodge 2021, 11) Both Hodge (2021,13) and Seker & Sengür (2021, 195) emphasize that the ESG framework and requirements support the creation of business management systems at the next level, help establish internal strategies, enhance reputation, and increase business sustainability.

The transition to the new strategy must be thought out, and both national and institutional systems must ensure it. If the strategic approach is wrong, it may cause harm rather than economic benefit. For example, there have been cases where businesses have not done enough preparatory work for the ESG strategy and cannot quantify the results they have obtained, leading to accusations of "greenwashing" (Dann & Galer 2022, 10). Or there are businesses whose ESG quality suffers due to unintentional haste and lack of information or experience or those who deliberately mislead and deceive their investors and customers (Lokuwaduge & Silva 2022, 148). Misleading information may be that the published information is not true but instead practices a polluting or unsustainable business model with the offer of individual "green" products or that reports are only used to gain a positive image. This, in turn, leads to the government being influenced in order to gain benefits in the field of sustainability, while continuing with the old business models. (Lokuwaduge & Silva 2022, 148)

Sustainability reporting (ESG) is mandatory for businesses under the CSRD directive for non-financial disclosure in a unified report. The aim of the sustainability reporting

directive is to improve the transparency and comparability of sustainability information provided by businesses and provide access to information that is relevant to sustainable investment decision-making.

Implementation of Sustainability Reporting

The requirements for meeting sustainability reporting objectives are high, such as certain sector businesses achieving a (zero) carbon footprint by a certain time. Achieving such a goal may result in economic losses or the failure of existing business models for entrepreneurs. (Dann & Galer 2022, 10) Many entrepreneurs worldwide have already submitted sustainability reporting. For instance, in 2005, 65% of the world's largest entrepreneurs reported an ESG component in addition to financial reporting. By 2020, this proportion had grown to 96% among large entrepreneurs. (Hodge 2021, 12–13) The entire organization's members must be involved in the sustainability reporting strategy. It is essential that financial managers are not limited to financial reporting but are active participants in the entire process, from creating ESG strategy and setting goals. (Dann & Galer 2022, 10).

Countries are trying to reconcile sustainability-related reporting with traditional financial and tax reporting for economic activity. Entrepreneurs must be prepared to adapt internal processes, create ESG strategies and reporting rules, and distribute resulting responsibilities and obligations among organizational members (Foltin & Holtzblatt 2022, 47). It is necessary to involve independent auditors in the process, who would assess whether set metrics are consistently transparent and that principles and procedures ensuring that financial data reflect the organization's actual activities are applied (Hodge 2021, 13). A 2020 study revealed that 56% of the world's 250 largest entrepreneurs recognize that climate change is a financial risk to their business in their enterprise reporting. The study showed differences in industry sectors and ESG issues, and the entrepreneur's ability to explain them depended on the consistency of their systems and operations (KPMG Impact 2020).

To make the obligations associated with ESG reporting efficient and meaningful, the following must be done (Hodge 2021, 13):

- Develop a deliberate strategy by finding answers to the following questions: What does ESG mean in business? How does ESG align with organizational values?
- Develop an action plan with specific plans by answering the question: how does integrating ESG into technology, workforce, supply chains, and infrastructure affect teamwork?
- Develop ESG performance metrics to reflect and involve the organization's economic activities for credibility assurance by an independent auditor.
- Align the organization's business model with ESG goals and values. Plan a long-term vision and action plan for the organization's further environmentally sustainable development.

Sustainability reports and financial reports can be submitted both separately and integrated. Those who voluntarily submit sustainability reports already add it as an

attachment to the annual report or add a separate section to the financial statements, which is independent of financial data (Mervelskemper & Streit 2017, 538). Such integrated reporting brings about a paradigm shift in the accounting field.

To integrate reports, it is necessary to standardize reporting standards and create methodological uniform standards for data collection, evaluation of defined metrics, and validation of presented results. Despite the variability of ESG information, the comparability of ESG metrics and their financially measurable value becomes increasingly important for both investors and businesses (Cort & Esty 2020, 500-505). It is necessary to standardize ESG materiality, which serves as a basis for achieving financial measurability to assess the expected impact on the company's business model, revenue, profit margin, capital volume, and business risks. It is certainly necessary to conduct a comprehensive ESG impact measurement for the organization or its assets, aimed at providing a measurable and comparable assessment of whether the organization or its assets provide a net benefit or harm to society and how much is invested in sustainable future (Cort & Esty 2020, 497-498).

Businesses face new challenges ahead and are likely to have objections to the adoption of new systems. A study conducted among European Union member states and businesses showed that countries with existing environmental policy-based standards are more receptive to change. For example, in France, more comprehensive non-financial disclosure requirements for the private sector were introduced as early as 2010. The author of the study recommends answering the question in the future whether businesses' main reluctance is the cost of implementing new requirements or fear of reputational damage (Kinderman 2020, 679-691).

In any case, the introduction of sustainability reporting is necessary everywhere and the integration of pan-European digital systems with the reporting environment. Such integration of digital systems into a unified environment, through which it is possible to obtain both financial and non-financial information about the business, creates an opportunity to assess the sustainability of the business in the long term.

Changes in the accounting field in Estonia

One of the goals of the European Union's accounting policy is to reduce differences resulting from national peculiarities, in order to harmonize financial reporting across the EU and make financial statements easily understandable and transparent everywhere. Therefore, different accounting reporting directives are constantly changing in the European Union. (Güldenkoh, Silberg 2022, 123)

When the Directive 2013/34EU entered into force in 2016, it was expected that the change would lead to a reduction in the administrative burden for accounting entities, as the reporting obligation for the components of the annual report was introduced according to the category of the enterprise. The Directive 2013/34EU introduced simplified reporting requirements for micro-enterprises, exempted small enterprises from reporting cash flows and changes in equity, and reduced the number of mandatory annexes to the annual accounts (Accounting Act 2022). Since 01.01.2016, entrepreneurs

in Estonia have been categorized on the basis of the financial indicators of the financial year (assets, sales revenue, average number of employees). Entrepreneurs are divided into four categories: micro, small, medium, and large. (see Table 1)

Table 1. Division of Estonian enterprises into categories on the basis of economic indicators of the financial year (Accounting Act 2022, compiled by the authors)

Category of enterprise name	Legal requirement	Total assets (euro) at the balance sheet date up to	Sales revenue (euro) in the reporting year up to	Average number of employees during the accounting year
Micro-enterprise*	private limited company	175,000	50,000	No requirement
Small enterprise**	company	4,000,000	8,000,000	50
Medium-sized enterprise**	company	20,000,000	40,000,000	250
Large enterprise***	company	20,000,000	40,000,000	250

*Liabilities may not exceed equity; one shareholder, who must also be a member of the management board

** One indicator may exceed the prescribed conditions

*** At least two indicators must exceed the prescribed conditions

Now entrepreneurs need to focus on implementing the Sustainability Reporting Directive 2022/2464EU. The CSRD directive aims to regulate ESG reporting more clearly and extensively and move towards a more sustainable economy. In the European Union, the directive already applies to 11,600 companies in 2023 and will expand to 49,000 companies in the coming years. In Estonia, this directive directly affects nearly 240 companies, but all Estonian and EU entrepreneurs will indirectly feel the impact of the directive. (Kannistu 2021) The exact scope of sustainability reporting is not yet clear and is expected to be agreed upon in July 2023 (Klementi 2023). The Government of the Republic of Estonia approved the directive based on the following principles (Klementi 2023):

- Ensure publicly available information on the risks that sustainability issues may pose to entrepreneurs and the impact of entrepreneurs' activities on people and the environment. The information presented to the public must be comparable, reliable, and easy to use through digital technology.
- The requirements for sustainability reporting must be proportional and not create additional administrative burden for entrepreneurs. Mandatory reporting should be supported for large companies, while small and medium-sized enterprises should have voluntary reporting.

- Depend on global sustainability reporting. The standards to be developed must be consistent with other EU legislation and must take into account both existing internationally recognized sustainability reporting and accounting principles.
- Sustainability reporting and audits must have a simple structure and rely on a unified (preferably IFAC International Federation of Accountants) adoption.
- Support the machine-readability of sustainability reporting, but it must remain technology-neutral.
- A transitional period must be ensured for both statutory auditors and their supervision to acquire theoretical knowledge to ensure confidence in sustainability reporting.
- All sustainability reporting deadlines must be realistically implemented to build an efficient and cost-effective system.

It is difficult for those companies that already have to submit sustainability reports due to their public interest entity status to obtain from their business partners (suppliers, customers, etc.) the information they need to provide to the public. Sustainability information needs to be streamlined so that it is reliable and can be found and used by users with the help of digital technology. Sustainability information will be made more comparable to financial information. The European Commission believes that the implementation of the Directive 2022/2464EU will improve the allocation of financial capital to companies dealing with social, health, and environmental problems and the activities that address these problems, and thus increase trust between businesses and society. The European Commission is convinced that the implementation of the Directive will reduce the number of requirements that require companies to provide sustainability information other than that published in their annual reports. (European Commission 2022) The innovations of the Directive are as follows (European Commission 2021):

- reporting requirements apply to companies, including all large and listed companies (except listed micro-enterprises);
- the requirement for security of sustainability information;
- more detailed explanations of the information that companies should provide and the requirement for them to provide it in accordance with mandatory EU sustainability reporting standards;
- ensuring that all information is published as part of the undertaking's annual reports and in a digital machine-readable format.

According to Directive 2022/2464 EU, based on the standards to be created, companies must report in the future (Ministry of Finance 2021):

- on various environmental factors (such as climate change mitigation, resource use and circular economy, pollution, biodiversity) and ecosystems;
- on social factors (such as gender equality, working conditions, collective bargaining) and employee engagement, work-life balance, and a healthy, safe, and well-adapted work environment, as well as management factors (such as business ethics and corporate culture);
- on anti-corruption activities, the company's political activities, management of relationships and quality with business partners, and information on the company's

internal control and risk management systems (including the connections in the company's reporting process) must be disclosed in the reports.

Accounting entities must submit an annual report to the registrar within six months after the end of the financial year, which will be available to both the private and public sectors. The annual report includes an annual report and a management report. The content of the management report depends on the category of the enterprise (see Table 1).

The management report must provide an overview of the accounting entity's activities and circumstances that are significant in assessing its financial position and economic activities, significant events during the financial year, and expected developments. The management report must also include information on the existence of branches of the accounting entity registered abroad (see Table 2 on the next page).

Table 2. Mandatory parts of the annual report of small and medium-sized and large enterprises (Accounting Act 2022, compiled by the authors)

Category of enterprise	Content of the management report
Small and medium-sized and large enterprise	<ol style="list-style-type: none"> 1) main areas of activity, product and service groups; 2) the most important investments made during the reporting year and planned in the near future; 3) significant research and development projects and project-related expenditure in the current and subsequent accounting years; 4) significant events that have occurred during the preparation of the annual report after the end of the accounting year that significantly affects or may affect the results of the following accounting years.
Audited small, medium, and large enterprise	<p>In addition to the above:</p> <ol style="list-style-type: none"> 5) the overall macroeconomic development of the operating environment and its impact on financial performance; 6) seasonality of business or cyclicity of economic activity; 7) significant environmental and social impacts of the activity; 8) the objectives and principles of financial risk mitigation in the presence of financial instruments; 9) risks related to changes in exchange rates, interest rates, and stock exchange rates during the reporting period; 10) the main financial ratios for the financial year and the preceding financial year, together with the methodology for calculating the ratios; 11) in this case, if the equity as of the balance sheet date does not comply with the requirements of the Commercial Code, the planned activities for the restoration of equity must be described; 12) in the case of shares or units acquired or pledged, if the number of transferred and non-transferred shares or units

	together with the nominal value must be provided (if there is no nominal value and the share in the share capital) and the amount of remuneration paid for the shares and the reason for their acquisition or using them as security.
A large enterprise that is a public interest entity with more than 500 employees at the balance sheet date	In addition to all the requirements described above: 13) a description of the business model, including key non-monetary performance indicators; 14) compliance with due diligence standards; 15) environmental and social impacts and policies, including business relations, the goods, and services offered and sold which, by their nature, are likely to have negative environmental or social impacts, including a reference to a provision of corporate governance, framework, EU or international framework; 16) human resources management and adherence to human rights, the existence of a policy according to the type of the entrepreneur, including the absence of a relevant policy or the policy has not been implemented*; 17) treatment of the fight against corruption with additions and references to the information reflected in the annual report, the existence of a relevant policy according to the type of the entrepreneur, including the absence of a relevant policy or the policy has not been implemented*.

* It must be explained, and justification has to be provided why these principles have not been developed or implemented.

Public interest entities must comply with the last three (15, 16, and 17) requirements (see Table 2) starting from 01.06.2021 and provide relevant information to the public in the activity report of the annual report in 2022. Public interest entrepreneurs should not be surprised by the Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD), as they must already report negative environmental impacts and other important internal policies or frameworks in their activity reports.

There are seven public interest entities in Estonia that must provide additional information on sustainability in their activity reports (see points 13-16 in Table 2). The directive applies to all Estonian entrepreneurs whose securities are traded on European Union stock exchanges (there are 33 of them in Estonia) and large companies registered in Estonia, which amounted to about 230 in 2020.

Additionally, this amendment indirectly affects their business partners since the company must disclose potential harmful effects related to its value chain, including its own activities, products and services, main actual or potential harmful impacts on the environment related to its business relationships and supply chain. However, the state must ensure digital environments for submitting reports, which in turn entail significant expenses from the state budget (Ministry of Finance 2021).

According to Directive 2022/2464, a member state must be capable of receiving machine-readable reporting, which must be in the format specified in the directive. In accordance with the standards to be created, which will be applicable as directly enforceable regulations, sustainability information obtained from businesses must be machine-readable. This means that the adoption and implementation of the directive will require extensive development work by the state, with an initial estimated cost of 1.65 million euros, and the implementation and testing of digital systems will take time. (Ministry of Finance 2021)

All future changes will bring about a paradigm shift in the existing accounting field. The new paradigm is much broader and includes not only conventional economic environment indicators but also the environment, people, and corporate governance principles. A unified digital reporting platform will bring changes to the reporting process.

The Estonian Ministry of Economic Affairs and Communications mapped out the periodic reports required from businesses and then developed a new reporting model and roadmap to help government agencies transition to data-based reporting. The report reveals that management of data descriptions and sharing of description information needs to be systematized. Data composition analysis and standardization must be conducted, and the ability to receive data in machine-readable format must be ensured. (Nortal AS 2020)

In Estonia, various government agencies require a total of 421 different reports from businesses, in addition to event-based reporting from the European Union and elsewhere. This consumes business owners' time and money, which could be solved by reusing data. Technology and necessary data are available in Estonia, but they need to be made to communicate and work together. Data-based reporting in both the public and private sectors makes life easier for both business owners and government officials and reduces administrative burden for all. (RUP 2021)

The authors of this article confirm, based on their entrepreneurial experience, that reporting is not yet automated into a single system nationwide. Various reports can be submitted digitally and in machine-readable form, but reports must be submitted multiple times to different government agencies, and a single system that would ensure data is submitted once and accessible to all government agencies has not yet been created.

The paradigm shift in accounting policies also brings about the implementation of "Country-by-country reporting", which derives from BEPS Article 13 and stipulates that large multinational corporations with consolidated revenues exceeding 750 million annually must disclose a report on tax-related information, which must also be machine-readable. The report must disclose tax-related information by country and include a list of their subsidiaries established in non-cooperative tax jurisdictions. (OECD 2021)

The transition to data-based reporting in both public and private sectors contributes to the broader vision of real-time economy, one of which aims to simplify and automate

entrepreneurs' reporting obligations to the government and thus reduce the administrative burden associated with reporting obligations. (RUP 2021)

One of the objectives of the vision for real-time economy for the years 2020-2027 is to create technical capabilities that would improve the quality and accessibility of business data and enable real-time exchange of such data between different parties. One of the sub-objectives of the vision for real-time economy is to unify financial primary document forms, and primary deadlines have been set for this purpose. (Majandus ... 2020) The basic solution for real-time economy is considered to be common data exchange standards, integration of systems and institutions through digital platforms, and the creation of a unified taxonomy for reporting. (Krimmer *et al.* 2019) The transition to fully digital transactions should increase trust and transparency between business partners, which can reduce credit risk for financial institutions and improve access to loans and supply chain financing for entrepreneurs. (Majandus ... 2020)

The Ministry of Economic Affairs and Communications in Estonia has made the development of data-based reporting one of its priorities. However, whether standardizing reporting will reduce administrative burdens and operational costs for entrepreneurs will only become clear once complete standardization is implemented. But it is clear that cross-border standardization and machine-readable reporting, as well as the introduction of sustainability reporting, will bring about a new paradigm in accounting policies that all accounting obligors must adopt and consider in the future.

Methodology

To determine the readiness of Estonian entrepreneurs for a paradigm shift in the accounting field (including sustainability reporting, readiness for digitization, and transition to real-time economy), a survey was conducted among entrepreneurs.

Micro-enterprises were excluded from the survey (see Table 1), as a study conducted in 2021 revealed that micro-enterprises lack the ability to digitize data and transition to data automation (Güldenkoh, Silberg 2022, 131), and small enterprises, because if one requirement for the micro-enterprise category is not met, the enterprise already falls under the small enterprise category (see Table 1), and the results obtained from them may more closely match the results of the study conducted among micro-enterprises, according to the authors.

Medium-sized and large enterprises were included in the survey sample (see Table 1). According to information from the Center of Registers and Information Systems, calculated based on the economic indicators for the financial year 2021, there are 210 large enterprises and 1049 medium-sized enterprises in Estonia (Registrite ... 2023a). All entrepreneurs included in the survey sample were included in the survey. The email addresses of the entrepreneurs were collected from the e-Business Register (Registrite ... 2023b), which has made entrepreneurs' data freely available since October 1, 2022. In total, the survey was sent to 1259 medium-sized and large enterprise email addresses through the ankeet.ee portal on March 23, 2023.

Only closed-ended questions were used in the survey (see Table 3 on the next page), with a total of 19 statements presented. The Likert scale was used as the measurement scale for the question responses. The Likert scale determines the degree of agreement of respondents with certain statements, and it can be used to evaluate respondents' attitudes. The Likert scale, developed by Likert in 1932, is considered the most reliable method for measuring attitudes. Questions are presented on a five-point scale, where "1" indicates disagreement with the statement and "5" indicates 100% agreement with the statement. "4" indicates more agreement, "2" indicates more disagreement, and "3" indicates a response of "I don't know." The final scale value is the sum of the points for each question. (Boone 2012, 1)

Table 3. Statements for entrepreneurs in a questionnaire

No	Statements
1	We are large companies based on economic indicators.
2	We are medium-sized companies based on economic indicators.
3	Green growth and green economy ensure the sustainability of the economy.
4	We support the imposition of environmental taxes rather than changing production and consumption.
5	We have voluntarily disclosed sustainability ESG information so far.
6	We have disclosed information about activities outside of financial reporting in our organization's annual report.
7	We have disclosed information about activities outside of financial reporting in our annual report's activity report.
8	We involve financial managers in setting ESG strategy objectives.
9	Digitizing and standardizing databases simplifies reporting presentation.
10	The state must build an efficient and cost-effective system for presenting sustainability reporting in machine-readable format.
11	By submitting a report only in one system where the report moves in real-time, it will definitely reduce our organization's administrative burden.
12	Implementing ESG requirements is too expensive.
13	Implementing ESG requirements may cause reputational damage.
14	The ESG framework helps to improve the organization's reputation and increase sustainability.
15	Integrated reporting brings about a paradigm shift in accounting through digital technology.
16	We are ready to submit sustainability reporting and make accounting changes.
17	Government support measures for the transition to digital systems are necessary for us.
18	We believe that small business owners are capable of adopting sustainability reporting principles.
19	We believe that small business owners cannot implement the vision of real-time economy without government support measures.

The statements 3-8, 10, and 12-15 of the questionnaire (see Table 3) were developed based on the theoretical part presented in the article, while the rest were created based on the objectives set out in the study and the authors' interests.

Results

The questionnaire responses were open until March 31st, 2023. 535 entrepreneurs (including 435 medium-sized and 100 large-scale) responded to the questionnaire, which represents 43% of the sample (48% of large-scale and 42% of medium-sized entrepreneurs responded). The obtained responses can be considered reliable and characterize the attitudes of the sample category of entrepreneurs. Table 4 shows the frequency of statement occurrence and the average value. The average value has been computed for all respondents, separately indicating the average value on the scale for both large-scale enterprises and medium-sized enterprises. Since the questionnaire responses were anonymous, the authors do not know who specifically responded to the sample and who did not. The results are presented based on the average value of the respondents. For certain statements where the responses of large-scale enterprises significantly differed from those of medium-sized enterprises, the authors provide some results categorized by the types of entrepreneurs. (see Table 4)

Table 4. Number of survey responses on the scale and average value of statements per respondent.

Statement no/scale	1	2	3	4	5	Total average value on the scale	Large enterprises	Medium-sized enterprises
3	0	0	50	85	400	4,7	5,0	4,6
4	480	50	5	0	0	1,1	1,0	1,1
5	0	35	400	50	50	3,2	4,5	2,9
6	383	0	5	97	50	1,9	4,5	1,3
7	100	235	0	100	100	2,7	4,5	2,3
8	0	48	375	52	60	3,2	4,6	2,9
9	0	0	74	109	352	4,5	5,0	4,4
10	0	0	0	112	423	4,8	4,6	4,8
11	0	0	250	146	139	3,8	5,0	3,5
12	0	0	66	211	258	4,4	3,3	4,6
13	400	50	52	33	0	1,5	1,0	1,6
14	0	0	111	208	216	4,2	5,0	4,0
15	0	0	300	44	191	3,8	5,0	3,5
16	169	164	100	51	51	2,3	4,5	1,9

Table 4 lacks the values of statements 1 and 2, and the average value of respondents 17-19 on the scale, because the first revealed the category of the entrepreneur and all 100% agreed with the last three statements.

The analysis of the presented statements shows that the majority of the respondents (statement 3, scale 4.7) are convinced that green growth and a green economy ensure the sustainability of the economy, which coincides with the theoretical part of the article. Most of the respondents (statement 14, scale 4.2) agree with the fact revealed by the theory that the ESG framework helps to improve the reputation of their organization and increase the sustainability of economic activities, while they are unable to explain (statement 8, scale 3.2) whether financial managers would be involved in setting ESG strategy goals.

Most of the respondents (statement 4, scale 1.1) do not support the imposition of environmental taxes, rather their responses suggest that they support reducing environmental pressure associated with production and consumption, which also coincides with the theoretical part of the results. They believe that implementing ESG requirements is rather expensive (statement 12, scale 4.4) and are hesitant (statement 16, scale 2.3) about whether they are ready to submit a sustainability report and make changes in accounting. None of the respondents (statement 13, scale 1.5) think that implementing ESG requirements would harm their reputation.

They remain rather neutral (statement 5, scale 3.2) about voluntary disclosure of ESG information, while based on the responses of large companies (scale 4.5), it can be stated that they agree that ESG information has been voluntarily disclosed before. Large companies have disclosed ESG information in both the annual report and the activity report of the financial year (statement 6 and 7, scale 4.5), which coincides with the theoretical results. They also agree with the theory (statement 8, scale 4.6) that financial managers in the organization must be involved in setting ESG strategic goals. Large companies are also convinced (statement 15, scale 5.0) that integrated reporting through digital technology will bring about a paradigm shift in accounting.

All answers are in line with the principles of the Republic of Estonia Government directive on CSRD approval. For example, entrepreneurs agree (statement 10, scale 4.8) that the state must establish an efficient and cost-effective system for submitting sustainability reports in machine-readable format, and they unanimously believe that state support measures for the transition to digital systems are necessary. Entrepreneurs are also convinced (statement 9, scale 4.5) that digitizing and standardizing databases simplifies reporting. Real-time reporting through one system reduces the administrative burden on organizations, according to all large companies (statement 11, scale 5.0), while medium-sized companies remain rather cautious (scale 3.5) and cannot yet foresee it.

Entrepreneurs (statement 16, scale 4.5) are ready to submit sustainability reports and adapt to changes in accounting practices. All respondents agree that small businesses are capable of embracing the principles of sustainability reporting, but they definitely need government support in implementing the visions of sustainability reporting and real-time economy.

Conclusions

From the analysis, it was revealed that medium-sized and large companies in Estonia are convinced that integrated reporting, along with real-time digital technology implementation, will bring about a paradigm shift in the accounting field. Large companies have been preparing for the implementation of the CSRD directive and ESG reporting for some time, as they have already voluntarily provided information to the public about their activities outside of financial reporting. Both the scientific sources and the study showed that ESG information has been presented in annual reports or financial statements, either as separate chapters or in activity reports.

Entrepreneurs' readiness for the changes resulting from sustainability reporting and the vision of the real economy was evaluated based on various statements and determined using the Likert scale, which is considered one of the most reliable methods for measuring attitudes. The study revealed respondents' attitudes towards sustainability reporting and the associated changes. One unanimous attitude was that state support for the transition to digital systems is necessary, and small businesses cannot implement changes in the accounting paradigm without support measures.

One of the principles of the Republic of Estonia's government is that additional administrative burden should not be imposed on entrepreneurs through reporting, and sustainability reporting must be machine-readable. Sufficient time must be allocated for the implementation of such systems. The study and scientific sources also showed that if the integration of a unified digital system with existing software systems remains the sole responsibility of entrepreneurs, it will lead to an increase in their operational costs and may jeopardize their sustainability, leading to the discontinuation of their business activities.

The authors of this article are convinced that the current systems requiring entrepreneurs to submit multiple reports to different authorities increase their operational costs and administrative burden. A unified digital platform where only one report should be submitted, and from which all interested parties can obtain information, should reduce entrepreneurs' administrative burden. The authors' conviction was also confirmed by the conducted research.

Therefore, based on the above, the authors of the article concluded that public sector data exchange in real-time should be resolved first, followed by private and public sector exchange. The authors are convinced that automation simplifies financial accounting and the work of accountants who deal with financial reporting on a daily basis. When planning to make sustainability reporting mandatory for all and implementing the vision of the real-time economy, entrepreneurs' ability to switch to automation must be taken into account. Therefore, support for large companies' digital submission of sustainability reporting should be provided first, and only when the systems are tested and working without problems should the next category of entrepreneurs be required to report.

References

1. **Al-Taai, S.** (2021). Green economy and sustainable development. *Earth and Environmental Science*, 779, pp. 1-12. DOI:10.1088/1755-1315/779/1/012007
2. **Accounting Act.** (2022). RT I, 05.05.2022, 27. <https://www.riigiteataja.ee/akt/125052012016>.
3. **Bakker, P., Locke, H., Rockström, J., Bapna, M., Gouch, M., Hilty, J., Lambertini, M., Morris, J., Polman, P., Rodriguez, C., Samper, C., Sanjayan, M., Zabey, E., Zurita, P.** (2020). *A Nature-Positive World: The Global Goal for Nature*.
<https://library.wcs.org/doi/ctl/view/mid/33065/pubid/DMX3974900000.aspx>
(28.01.2023).
4. **Boone, H. N.** (2012). Analyzing Likert Data. *Journal of Extension*, 50(2), pp. 1-5.
5. **Cort, T., Esty, D.** (2020). ESG Standards: Looming Challenges and Pathways Forward. *Organization & Environment*, 33(4), pp. 492-510. DOI: 10.1177/1086026620945342
6. **Dann, T., Galer, D.** (2022). What CFOs Should Consider Concerning ESG Reporting. *CPA Journal*, 92(7/8), pp.10-11.
7. **Directive (EU)** (2022). 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting (Text with EEA relevance) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022L2464>
8. **Dixon-Declève, S., Gaffney, O., Ghosh, J., Randers, J., Rockström, J., Stoknes, P.** (2022). *Earth for All: A Survival Guide for Humanity*.
https://static1.squarespace.com/static/6253f8f13c707724ac00f7c1/t/636a2fbed83ce700018ff79a/1667903427603/Earth4All_Exec_Summary_Sep2022.pdf
(28.01.2023).
9. **Europa Parliament.** (2021). *Keskonnapiolitika üldpõhimõtted ja alusraamistik*.
https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/et/FTU_2.5.1.pdf (10.02.2023)
10. **European Commission.** (2019). *Communication and roadmap on the European Green Deal*. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (10.01.2023)
11. **European Comission.** (2021). COM (2021) 189 final. 2021/0104 (COD). *Proposal for a directive of the Directive of the European Parliament and of the Council amending Directive 2013/34/EU, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Regulation (EU) No 537/2014, as regards corporate sustainability reporting*.
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021PC0189&from=FR>

12. **European Commission.** (2022). *Corporate sustainability reporting. New rules on corporate sustainability reporting: The Corporate Sustainability Reporting Directive.*
https://finance.ec.europa.eu/capital-markets-union-and-financial-markets/company-reporting-and-auditing/company-reporting/corporate-sustainability-reporting_en (10.02.2023).
13. **Famulska, T., Kaczmarzyk, J., Grzaba-Wloszek, M.** (2022). Environmental Taxes in the Member States of the European Union. *Energies*, 15(22), p. 8718.
14. **Foltin, C., Holtzblatt, M.** (2022). The Relevance and Reliability of ESG Reporting. *CPA Journal*, 92 (7/8), pp. 42-47.
15. **Georgeson, L., Maslin, M.** (2017). The global green economy: a review of concepts, definitions, measurement methodologies and their interactions. *Geography and Environment*, 4(1), pp. 1-23.
16. **Güldenkoh, M.; Silberg, U.** 2022. The readiness of micro-entrepreneurs for changes in accountancy, in the example of Estonia. *Estonian Discussions on Economic Policy*, 30(1-2), pp. 122-134. DOI: <https://doi.org/10.15157/tpep.vi1-2.22090>.
17. **Hodge, M.** (2021). The ESG Reporting Journey. *CPA Journal*, 91(8/9), pp. 11-13.
18. **Kannistu, S.** (2021). *ELi uus direktiiv paneb enamikule ettevõtetele kestlikkusaruandluse kohustuse.*
<https://home.kpmg/ee/et/blogs/home/posts/2021/10/eli-uus-direktiiv-paneb-enamikule-ettevotetele-kestlikkusaruandl.html> (20.02.2023)
19. **Klementi, J.** (2023). Riigikogu kiitis bürokraatiat suurendava EL-i direktiivi heaks enne selle mahu selgumist. *ERR uudised.* <https://www.err.ee/1608885581/riigikogu-kiitis-burokraatiat-suurendava-el-i-direktiivi-heaks-enne-selle-mahu-selgumist> (15.02.2023)
20. **KPMG Impact.** (2020). *Towards net zero. How the world's largest companies report on climate risk and net zero transition.*
<https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2022/07/towards-net-zero.pdf> (28.02.2023)
21. **Krimmer, R.; Kadak, T.; Alishani, A.; Toots, M.; Soe, R.-M.; Schmidt, C.** (2019). Real-Time Economy: Definitions and Implementation Opportunities. 68 p. Tallinn: Tallinn University of Technology (other electronic publications, <https://www.etis.ee/portal/publications/display/f92657b2-c657-4839-9e0f-de6a48ca6a1f> download).
22. **Lokuwaduge, C., Silva, K.** (2022). ESG Risk Disclosure and the Risk of Green Washing. *Australasian Accounting Business & Finance Journal*, 16(1), pp. 146-159.
23. **Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium.** (2020). Reaalaja visioon 2020-2027. <https://www.mkm.ee/ministeerium-uudised-ja-kontakt/strateegiline-juhtimine/arengukavad> (01.11.2021)

24. **Mervelskemper, L., Streit, D.** (2017). Enhancing Market Valuation of ESG Performance: Is Integrated Reporting Keeping its Promise? *Business Strategy & the Environment*, 26(4), pp. 536-549.
25. **Ministry of Finance.** (2021). Seletuskiri. Eesti seisukoht Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiivi eelnõu kohta, mis käsitleb teatavat liiki äriühingute kestlikkusaruandlust, millega muudetakse direktiive 2013/34/EL, 2004/109/EÜ ja 2006/43/EÜ ning määrust (EL) nr 537/2014. (17.11.2021)
26. **Ministry of the Environment.** (2021). *Sustainable development*. <https://envir.ee/en/ministry-news-and-contact/strateegiline-planeerimine/sustainable-development> (28.02.2023)
27. **Nortal AS.** (2020). Ettevõtjate jaoks ühtse veebipõhise kontaktpunkti visioon. <https://mkm.ee/media/download> (01.11.2021)
28. **OECD.** (2021). Action 13. Country-by-Country Reporting. <https://www.oecd.org/tax/dispute/progress-continues-in-making-tax-dispute-resolution-more-effective-and-in-improving-tax-transparency-through-country-by-country-reporting.htm> (01.11.2021)
29. **Piciu, G., Mihaila, N., Chitiha, G., Isachi, S.** (2012). European Environmental Fiscal Policies and Strategies. *Economy Transdisciplinarity Cognition*, 15, pp. 125-130.
30. **Registrite ja Infosüsteemide Keskus.** (2023a). *Päring /e-kiri/20.03.2023. Vastus/e-kiri/24.03.2023*
31. **Registrite- ja Infosüsteemide Keskus.** (2023b). *E-äriregister, juriidilise isiku otsing*. <https://ariregister.rik.ee/est> (01.01-24.03.2023)
32. **RUP.** (2021). *Uudised. Majandus ja äri. Ettevõtjate aruandluskohustuse täitmine muutub tulevikus lihtsamaks*. <https://www.rup.ee/uudised/majandus-ja-ari/ettevtjate-aruandluskohustuse-taitmine-muutub-tulevikus-lihtsamaks> (17.11.2022)
33. **Seher, Y., Sengür, E.** (2021). The Impact of Environmental, Social, and Governance (ESG) Performance on Financial Reporting Quality: International Evidence. *Ekonomika / Economics*, 100(2), pp. 190-212. DOI:10.15388/Ekon.2021.100.2.9

TOWARD A MORE EFFICIENT HEALTHCARE SYSTEM USING MODELLING APPROACH

Ebe Nõmm¹

Abstract

This scientific article aims to identify the most optimal healthcare financing model suitable for a country's unique healthcare context while focusing on overcoming the fragmented and costly way in which healthcare is traditionally delivered. The tasks set for this research include evaluating and benchmarking different countries and environments to identify the most efficient model, reducing transaction costs, and analysing the agents and their motivations and decision situations using agent theory and game theory. To achieve the goal and tasks, the author conducted a comprehensive study based on the transaction cost theory, which explains how inefficient contracts can lead to an inefficient healthcare system. Additionally, the author used agent theory to understand the motivations of various stakeholders involved in healthcare financing and game theory to analyse decision-making processes leading to socially and individually beneficial outcomes. The empirical segment of the research utilised data from the OECD annual healthcare database for 2016-2019. A range of analytical tools, including descriptive analysis, data visualization, correlation analysis, and hypothesis testing were employed to examine the dataset for this study. The analysis results revealed four healthcare financial models with various indicators with different levels of influence. This research provides valuable insights for senior healthcare managers and policymakers to make informed decisions and lead their organisations toward more efficient and effective healthcare financing models.

In conclusion, this study fills the research gap and addresses the central research question by comprehensively analysing healthcare financing models. The results emphasize the importance of reducing transaction costs and understanding the motivations of different stakeholders for achieving more efficient and effective healthcare outcomes. Countries can move towards a more integrated and cost-effective healthcare system by implementing the most efficient model identified in this study.

Keywords: Healthcare systems, health expenditure, economic growth.

JEL Classification Codes: I1, I15, I11, H51

1. Introduction

Healthcare cost growth faces challenges in keeping up with inflation, exacerbated by the Covid-19 pandemic, which has prompted increased government spending on vaccination programs and health infrastructure. However, the government's strategy to sustain or boost healthcare spending to address non-Covid care backlogs and staffing issues amidst the global economic slowdown is not clearly defined. The World Bank predicts a 4.9% rise in total healthcare expenditure (public and private) in nominal U.S.

¹ Ebe Nõmm, Estonian Business School (EBS), doktorant, nomm.ebe@gmail.com

dollar terms in 2023, driven by higher costs and wages. Nevertheless, in real terms, spending is falling due to its inability to keep up with inflation, making 2023 the second consecutive year of declining real funding. This persistent fall in real funding poses a critical challenge, significantly impacting healthcare providers.

The existing gap between income and expenditure puts healthcare providers in a challenging position, necessitating tough decisions about healthcare delivery, such as cutting non-essential services and extending waiting lists. OECD data reveals that after the global financial crisis 2008 2009, spending on preventive care and medication experienced the most significant decline. Therefore, it is imperative to avoid repeating the same pattern to maintain a robust healthcare system (The World Bank, 2023).

To address these issues, the author of this research aims to do this in as focused way as possible, evaluating, benchmarking different countries and environments, so that findings can be generalised. The author aims to identify an effective healthcare financing model, with a focus on overcoming fragmentation and high costs in traditional delivery. The goals include evaluating countries, reducing transaction costs, and analysing stakeholders' motivations using agent theory and game theory. To achieve this, the author will study transaction cost theory, examine the impact of inefficient contracts, and provide insights to enhance global healthcare financing strategies.

The author's decision was to evaluate data from a handful of relevant countries (see Appendix A for the full list of included countries) rather than solely focusing on the effective United States model. This is justified for several reasons: (1) it allows for a comparative analysis of different healthcare systems; (2) increases the generalizability of findings and (3) enables learning from global experiences. By studying diverse list of countries, the research can address limitations and enhance objectivity. Striking a balance is essential to draw insights for improving the healthcare system while considering broader perspectives. This approach offers a comprehensive view of healthcare financing strategies and provides valuable recommendations for healthcare systems worldwide.

2. Healthcare Systems: Four Basic Models

World Health Organization (2010) emphasizes the importance of meeting the three basic goals of a functional healthcare system: keeping people healthy, treating the sick, and protecting families against financial ruin caused by medical bills. Since there are more than 200 countries, the author of this research point out the limitation of this research showing that not all systems in isolation are examined to understand how countries manage with the healthcare system. Therefore, the focus is on the four basic systems that combine all local variations of healthcare systems (Reid, 2010). Only developed industrial countries have established healthcare systems, which in total are about 40 out of the 200 countries in the world (Reid, 2010). The healthcare financing model and the compensatory policy of medical institutions are the most fundamental and important issues in the healthcare system (Luc L. Hagenars, Nick S. Klazinga, Michael Mueller, David J. Morgan, Patrick P.T. Jeurissen, 2017).

First, the Beveridge Model is introduced. The establishment of the National Health Service began in 1948. This system funds healthcare from general government revenues, which covers the entire population. Accordingly, WHO (2010) reports a funding base similar to that of the USSR system, but providers are much more independent. The government owns most hospitals and clinics; some doctors are government employees, but some private doctors pass their fees to be paid by the government. Countries using the Beveridge are more generally high income countries, with a shift from health coverage as a right of labour, to “health as a human right” or “health as human right” or health coverage as a constitutional or legal right (WHO 2010). For example, countries that are users of this model: its birthplace Great Britain, Spain, most of Scandinavia and New Zealand. Cuba represents the extreme application of the Beveridge approach; it is probably the world’s best example of total government control (Reid, 2010).

Second, the Bismarck Model. The Bismarck Model has become the roots of government-mandated health insurance. Its beginning can be considered Bismarck’s Act “Social Health Insurance” in 1883. Compulsory funding by employers and employees, administered by pre-existing “sickness funds” Bismarck-type health insurance schemes must cover everyone and not make a profit. It is not aimed at “universal coverage”. Doctors and hospitals tend to be private in Bismarck countries; for example, Japan has more private hospitals than the U.S. (Reid, 2010). The similar laws are found in Germany, France, Belgium, the Netherlands, Japan, Switzerland, and, to a degree, in Latin America. Finally, there are differences within the model in Estonia, France, Hungary, and Korea with their single insurer (WHO, 2010). Reid (2010) says that Germany has about 240 different funds.

Third, the National Health Insurance Model. This system is a mix of elements from both Beveridge and Bismarck. It uses private providers, but because there is no need to make a profit, these universal insurance programs are cheaper and administratively much simpler. The single payer usually has significant market power to negotiate lower prices (Reid, 2010). For example, Canada’s system, has negotiated such low prices with pharmaceutical companies that Americans have given up their pharmacies to buy tablets in the north of the border (Reid, 2010). NHI also plans to control costs by limiting the medical services they pay for or making patients wait for their treatment (Reid, 2010). The classic NHI system is found in Canada and some newly industrialised countries such as Taiwan and South Korea (Reid, 2010). With a great deal of caution it can be accepted that the NHS can generally be considered the most efficient system (Leiter, Theurl, 2021).

Last, the Out-of-Pocket Model. Most countries on the planet are too poor and too disorganised to provide any mass medical care. The basic rule in such countries is that the rich receive medical care, but the poor become ill or die. Hundreds of millions of people live in rural Africa, India, China, and South America all their lives without a doctor’s appointment. In a poor world, patients can sometimes raise enough money to pay a doctor’s bill, or else they will pay with potatoes, goat’s milk or childcare, or anything else they can provide. If they have nothing, they will not receive medical attention. However, the U.S., which is included in this model, has healthcare costs that are much higher than the share of GDP compared to other countries. According to the

OECD, U.S. healthcare costs were 16.9% of GDP in 2015, which is more than 5% of GDP higher than the next OECD country in terms of price (OECD, 2017). Reasons for higher costs than other countries include higher administrative costs, spending more for the same services (ie, higher unit prices), more medical care (units) per capita than in other countries, cost differences across hospital regions without differential outcomes, higher per capita income levels, and less active government intervention to reduce costs. Despite these expenditures, the overall quality of healthcare is low by OECD measures (OECD, 2014). The Commonwealth Fund ranked the United States last among similar countries for the quality of healthcare (Roehr, 2008) (Davis, 2010). It is difficult to assess the efficiency of the American healthcare system clearly. On the one hand, survival after a cancer diagnosis is the highest, which may indicate high-quality medical care (American Cancer Society, 2019). On the other hand, life expectancy is not impressive, especially when compared to health spending (Health System Tracker, 2022) In this case, poor disease prevention among the uninsured is a major factor.

Hence, the only difference between the models is related to the nature of entitlement. according to the new System of Health Accounts (OECD, WHO, Eurostat), There appears to be some variation in specific classifications, but the four categories above are widely accepted (Reid, 2010). All in all, there are four main models of healthcare: the Beveridge model, the Bismarck model, the National Health insurance and the out-of-pocket model. Although each model is different, most countries do not strictly adhere to one model; rather, most create hybrids that incorporate multiple traits.

The author seeks to determine the optimal model. To achieve this, comprehensive data analysis was conducted, and the results are contingent upon data availability. Each country has its own starting point and context, so the steps to improve efficiency and maintain performance are different. For example, in post-socialist countries, the main healthcare problem was the lack of neutrality between private and public entities operating in the sector (Reibling, Ariaans, Wendt, 2019). It poses another question: which model yields the best outcome depending on the country's prerequisites? Hence, labelling systems might be discouraging. Based on sound fiscal policies, counter-cyclical spending should be better prepared for the uncertainties and next crisis (WHO, 2016). Finally, it is all about raising efficiency, highlighting the importance of the efficient management of the healthcare financing system, which is vital (Leiter, Theurl, 2021).

All countries' health systems exercise some form of financing models. The author aimed to get a picture of how 200 countries manage healthcare for all the local variations. There are four basic systems (Reid, 2010). The four systems are: the Beveridge Model, the Bismarck Model, the National Health Insurance Model and the Out-of-Pocket Model. The original idea of this article consists of the background of four basic models and to split the data from 200 countries between these four groups. To do so, one can analyse the data of the four models through different indicators. The result of this analysis indicates which system would be considered as optimal.

3. Methodology and data

The most common healthcare models in the world are characterised by specific components such as: contributors, insurance organisations, service recipients, service providers, etc. Therefore, it is useful to provide a graph for all 4 models and include the fifth version of the mixed model (Table 1).

Table 1. Different healthcare financing models. Composed by the author.

Feature	Bismarck	Beveridge	Out of Pocket (OUP)	National Health Insurance (NHI)
Entitlement basis	Contribution	Citizenship/Residence	Market Driven	Citizen/Permanent Residents
Insurer	Employer/ Occupational	Government/State	Market Driven	Government Managed
Funding Base	Wages	Public Revenues	Market Driven	Tax Based and National Insurance Fund
Management	Independent	Government/State	Market Driven	Market Driven/Government/ Public- Private Partnership
Providers	Privately Contracted	Publicly Contracted/Salaried	Market Driven	Government or Privately contracted

This article considers publications, books, conference publications and text mentioned in the reference lists to the specific healthcare industry. The literature between 2016-2023 was reviewed, and the following databases searched: Scopus, Google Scholar and OpenGrey. Comparative and clustering analysis was conducted.

The corresponding information of health variables were taken from OECD official website and the period of four-year data has been used. Further information on data availability is described in Table 2. Data is based on OECD database, including the data of 38 OECD countries and 5 selected non-member economies such as China, India, Indonesia, Russia and South Africa. However, the missing data of some indicators is considered a limitation of this study.

Table 2. Data Specifications. Composed by the author.

Variables	Nature of data	Sources of Data	Timeframe
Country	Text	OECD Stat	From 1st Jan, 2016 to 31th Dec, 2019
Health expenditure (% of GDP)	Numeric	OECD Stat	From 1st Jan, 2016 to 31th Dec, 2019

Government expenditure per capita in EUR, PPP	Numeric	OECD Stat	From 1st Jan, 2016 to 31th Dec, 2019
ICT Access and Usage by Households and Individuals	Numeric	OECD Stat	From 1st Jan, 2016 to 31th Dec, 2019
Businesses having performed Big data analysis (%)	Numeric	OECD Stat	From 1st Jan, 2016 to 31th Dec, 2019
Exports of goods and services/Percentage of gross domestic product (GDP)	Numeric	OECD Stat	From 1st Jan, 2016 to 31th Dec, 2019
Models in health financing	Text	Different sources	From 1st Jan, 2016 to 31th Dec, 2019

4. Theory: Agent, Game and Transaction Cost Theory in explaining healthcare financing.

In the context of healthcare financing, agent theory describes the agents and their motivations, and game theory describes the possible decision situations, the processes leading to socially and individually beneficial decisions, and the relation of the processes and situations to the structure of the game theory. The founders of agent theory are Michael C. Jensen and William H. Meckling (Ahmad, Farley, Naidoo 2012: 12), who formulated a problem of the different interests of company managers and owners already raised by A. Smith in 1776 (Kiser 1999). They defined an agency contract as an agent and a principal contractual between relationships where the principal hires the agent to get the services needed and by delegating for this part of their decision-making power to the agent (Jensen, Meckling 1976). In the case of healthcare service, in the agent-theoretic approach to public financing, the principal is the state and the agent is health facilities. Private investors also intervene in the agency relationship in healthcare financing. Public healthcare funding is due to a market failure, which the state has to mitigate and intervene. The literature describes a game as a competitive activity whose participants follow defined rules (Oxford Dictionaries 2013). Game theory can be defined as a mathematical theory of decision-making in the conditions of competition between actors (Dresher 1961). Game theory helps us understand situations in which the game's participants may act, and it consists of models that generalise observations and experiences. A strategic game consists of three elements: players, decision options from the list for each player and the outcome preferences for each player. Individual game-theoretic ideas have been described as early as the 18th century, but more rapid development in this field began in the 1920s with the work of mathematicians Emile Borel and John von Neumann. Game theory gained public attention in 1944 when John von Neumann and Oskar Morgenstern published the book *Theory of Games and Economic Behaviour*. In the 1950s, John F. Nash developed one of basic concepts of the game theories – Nash equilibrium.

Transaction cost theory explains that inefficient contracts may turn the healthcare system into an inefficient system. The author of the article assumes that the most efficient model can be used by reducing the transaction costs. The idea that deals form the basis of economic thinking was introduced by institutional economist John R. Commons (1931). The argument is that the reasons for the transaction costs were widely known through the cost economics of the Oliver E. Williamson's (Williamson, 1981). The basis of the analysis elaborates on transaction costs. At a time of increasing health system complexity due to the introduction of new technologies, well-functioning management with low transaction costs will likely become more important (Busse, Figueras, Robinson, Jakobowski 2005)

5. Discussion

All public and private institutions' expenditure on healthcare has been constantly increasing. For example, it currently accounts for 18,3% of GDP in the USA and is expected to increase to 33% by 2050 (WHO 2023). In 2013, 1,353 billion euros were spent in the EU-28 and 1,481 billion euros in 2017, which means an increase of 11.7%. The logical conclusion is that countries with the largest population and high economic development spend the most on healthcare. (EUROSTAT database). Between 2013 and 2017, the largest increase in spending (by population) is in the smallest countries, such as Malta (50%), Estonia (33%), Latvia (31%) and Lithuania (27%), but also in larger (but poorer) countries such as Romania (30%) and Bulgaria (27%). Healthcare costs decreased only in Greece (EUROSTAT database).

The relationship between public health expenditure and economic growth has been extensively studied in developing and developed countries Hashmati (2001).concluded the positive relationship between health spending and economic growth was investigated using a sample of Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) countries from 1970 to 1992. Bloom (Bloom, 2004) estimated a production function that aggregates capital, labor and human capital (education, experience and health) to conclude that health spending has a positive and statistically significant effect on economic growth. Next, Kwak (Kwak, 2009) estimated the impact of health expenditure on economic growth by dividing health expenditure into public and private expenditure. He analysed data from members of the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) and developing countries, and his findings showed that public health spending had a relatively greater positive impact than that of the private sector spending. A comparative analysis of public and private sector expenditures was carried out by Guissan and Arranz (Guissan, Arranz, 2003) assessing the impact of health expenditures on economic growth in 24 OECD countries between 1970 and 1996. The study's main findings were that health spending plays an essential role in increasing people's overall well-being through higher individual consumption and overall productivity. At the same time, it is important to understand that simply pumping money into the healthcare sector does not automatically lead to economic growth, other conditions must also exist for the optimal response of healthcare spending. Management issues should ensure that health investments are aimed at improving the health of the population. Economic growth may increase due to other public policies, not necessarily healthcare spending, but the importance of efficient healthcare spending as a potential

driver of economic growth needs to be emphasized. Possible positive benefits are quickly felt if the governance framework of countries is transparent in financial management. It is important to acknowledge that a unit increase in health spending could potentially lead to an additional 0.08% increase in economic growth in those countries that increase health spending, especially if the necessary conditions are created to achieve the planned development goals (Serge Mandiefe Piabuo, Julius Chupezi Tieguhong, 2017).

Public-private partnerships are used in many countries, including in the health sector. As a result of these partnerships, spending can be increased in order to achieve the important social goal of ensuring a good healthcare system (Baldacci, 2004). In post-socialist countries, the main problem related to healthcare is the lack of neutrality of private and public entities operating in the sector (Kwak, 2009). Leśniowska-Gontarz (2015) pointed out that the increase in spending on healthcare can become an encouraging factor for the development of the private healthcare sector. A study by Khan and Mahumud (2015) included 9 regional countries in Southeast Asia. They found that one percentage point increase in GDP per capita increased private health spending by 1.128%, while public spending increased by only 0.412%.

Based on the conducted research, it can be concluded that the level of spending on healthcare and their share in GDP generally increases with the development of the economy (Hagenaars et al, 2017).

Healthcare providers should be High Reliability Organisations (HROs) where managers make decisions in a highly unpredictable and dynamic environment. In addition, these organisations must rely on complex interactions between patients (e.g. patient advocacy groups), payers (e.g. health insurers), service providers (e.g. doctors) and supplies (e.g. drugs). Their success depends on “an accurate and timely description of the process and conditions” (Nemeth and Cook, 2007).

Although the adoption of digital health technology among older people has been slow, efforts have been made to address the situation by developing more user-friendly devices (Pew Research Center, 2015, Smith, 2015). The routine integration of digital technology into older people's health management strategies will increase as people become more digitally savvy (Currie, Philip, & Roberts, 2015). An estimated 60% of the older population currently use the Internet regularly, 18% own a smartphone, and 18% own a tablet (Pew Research Center, 2015, Smith, 2015) and 30% regularly search for health information online (Pew Research Center, Smith 2015). On the other hand, the claim of Newhouse (1992), empirically confirmed in the USA by Fuchs (1996), that 85% of the rapid growth of national health expenditure is due to technical/innovative change. The report shows that in February 2020, less than 1% of Medicare primary care visits were conducted via virtual care, showing 43% of the volume rise (WHO, 2021). Undoubtedly, healthcare innovations and fresh perspectives can be expected in the coming years. But healthcare stakeholders have never hesitated to rise to the occasion to provide innovative, high-quality treatment that would benefit everyone. Repositioning organisations for speed and efficiency, adapting to an ecosystem model, and increasing innovation to achieve meaningful change are just a few ways to help both healthcare professionals and patients.

According to the author of this article, a logical conclusion is that countries with the largest population and high economic development tend to spend the most on healthcare. Additionally, innovation and economic openness also influence healthcare financing. It is worth noting that healthcare innovation is currently a prominent topic, especially in light of the COVID-19 pandemic, which has exposed significant flaws and shortcomings in the existing healthcare systems. By educating ourselves about the challenges we face and learning from the solutions implemented in other countries, there is a higher likelihood of promoting healthcare innovation in the United States. Lastly, it is observed that economic freedom has a positive effect on controlling the COVID-19 pandemic, but primarily in highly egalitarian countries.

6. Research design

Based on theory and literature review, three hypotheses have been formulated to achieve the stated objective:

Hypothesis 1: There is a significant relationship between Government expenditure per capita in EUR, PPP (Purchasing Power Parity) and health expenditure, operationalised as % of GDP.

Hypothesis 2: There is a significant relationship between Government expenditure per capita in EUR, PPP and exports of goods and services/Percentage of gross domestic product (GDP).

Hypothesis 3: There is a significant relationship between Government expenditure per capita in EUR, PPP ICT access and Usage by Households and Individuals.

For the research question, I have identified three main groups of motivational factors which affect health sector (Table 3).

Table 3. Motivational factors which affect health sector. Composed by the author.

Hypothesis	Motivational factors
1.	Country's ability to contribute to health.
2.	Express the economic freedom of the country.
3	Express the level of innovation in the country.

Table 3 breaks down models in health financing in selected countries, the information is gathered from various data sources. In addition to OECD data, also the World Health Organization information was used and official websites of different countries visited, to compose the model. The novelty of the research is that according to our knowledge, the similar approach has not been identified before for modelling purposes.

Table 4. Models in health financing. Composed by the author.

Models	Several countries in total
The Beveridge Model	12
The Bismarck Model	17
The National Health Insurance Model	4
The Out-of-Pocket Model	10

7. Analysis

7.1 Results of the analysis

The analysis is based on statistical reasoning: descriptive statistics, data visualisation, correlation analysis and hypothesis testing. The descriptive statistics are extracted by using the options in SPSS. The following variables are analysed: Health expenditure (% of GDP), Government expenditure per capita in EUR (in PPP), ICT Access and Usage by Households and Individuals, Businesses having performed Big data analysis (%), Exports of goods and services/Percentage of gross domestic product (% in GDP) (Table 4).

Table 5. Health and economic indicators' names in Descriptive data analysis. Composed by the author.

Health expenditure (% of GDP)	Healthcare_expenses_%_GDP
Government expenditure per capita in EUR, PPP	Government_expenditure_per_capita_PPP
ICT Access and Usage by Households and Individuals	ICT_Access_Usage
Businesses having performed Big data analysis (%)	Businesses_performed_big_data_analysis_%
Exports of goods and services/Percentage of gross domestic product (GDP)	Exports_goods_services_%_GDP

7.2 Descriptive data analysis

First, the basic characteristics of descriptive analysis are given: arithmetic mean, standard deviation and number of countries (Table 5).

Table 6. Descriptive statistics. Composed by the author.

		Std. Deviation	N
Healthcare_expenses_%_GDP	6.1	2.4	169
Gouvernement_expenditure_per_capita_PPP	2675	1730	169
ICT_Access_Usage	84.89	113	129
Businesses_performed_big_data_analysis_%	11.77	4.39	45
Exports_goods_services_%_GDP	65.18	37.75	104

Countries spend on healthcare on average 6,1 percent of GDP, with some variation with standard deviation 2.4 (Table 5). Next, the basic statistics are split by years and types of medical models (Table 6).

Table 7. Descriptive statistics for variables. Source: OECD; composed by the author.

		Healthcare_expenses_%_GDP	Government_expenditure_per_capita_PPP	ICT_Access_Usage	Businesses_performed_bigdata_analysis_%	Exports_goods_services_%_GDP	
		Mean	Mean	Mean	Mean	Mean	
Scheme	Year						
Beveridge	Year	2016	6.9	2994.3	85.29	11.7	46.3
		2017	6.8	3088.8	87.83	.	47.5
		2018	6.8	3241.8	89.35	13.4	49.0
		2019	6.9	3378.6	90.90	.	49.6
Bismarck	Year	2016	6.6	2898.9	84.76	11.2	75.8
		2017	6.6	2996.1	86.99	.	77.8
		2018	6.6	3155.9	87.63	12.3	77.8

		2019	6.7	3296.9	89.86	.	76.9
NHI	Year	2016	4.9	1891.5	83.64	3.2	23.1
		2017	4.9	1961.9	84.77	.	26.0
		2018	5.0	2092.0	86.07	7.7	31.2
		2019	5.2	2178.4	87.96	.	32.6
OUP	Year	2016	4.5	1353.7	59.22	.	
		2017	4.5	1409.2	71.26	.	
		2018	4.5	1481.3	59.54	.	
		2019	5.7	2109.1	68.68	.	

By medical models, there is much more variation regarding the percentage of healthcare in GDP. For example, in OUP-model countries, the indicator is around 4.5 in years 2016-2018, in contrast to Beveridge-model countries, where the expenses to healthcare is around 7% of GDP (Table 6).

Table 8. Correlations between variables, 2019. Source: OECD; Composed by the author.

		Healthcare_ex penses_%_ GDP	Govern- ment_ expenditure per_capita _PPP	ICT_ Access _Usage	Businesses_ performed_ bigdata_ analysis_%	Exports_ goods_services _%_GDP
Healthcare_ expenses_%_ GDP	Pearson Correlation	1	.906**	.443**	.321*	-.302**
	Sig. (2- tailed)		<.001	<.001	.032	.002
	N	169	169	129	45	104
Government_ expenditure_ per_capita_ PPP	Pearson Correlation	.906**	1	.589**	.463**	.102
	Sig. (2- tailed)	<.001		<.001	.001	.302

	N	169	169	129	45	104
ICT_Access_Us age	Pearson Correlation	.443**	.589**	1	.234	.186
	Sig. (2-tailed)	<.001	<.001		.122	.062
	N	129	129	129	45	101
Businesses_performed_bigdata_analysis_%	Pearson Correlation	.321*	.463**	.234	1	.203
	Sig. (2-tailed)	.032	.001	.122		.198
	N	45	45	45	45	42
Exports_goods_services_%_GDP	Pearson Correlation	-.302**	.102	.186	.203	1
	Sig. (2-tailed)	.002	.302	.062	.198	
	N	104	104	101	42	104

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

There is significant positive strong correlation between government expenditure per capita and healthcare expenses, ICT Access and Businesses performed big data analysis ($r = 0.906$; $r = 0.589$ and $r = 0.463$, respectively). On the other hand, there is a negative significant correlation between healthcare expenses and exports of goods and services ($r = -0.302$) (Table 7). Figure 1 shows the variation of health expenditure (% of GDP) for different models in 2019.

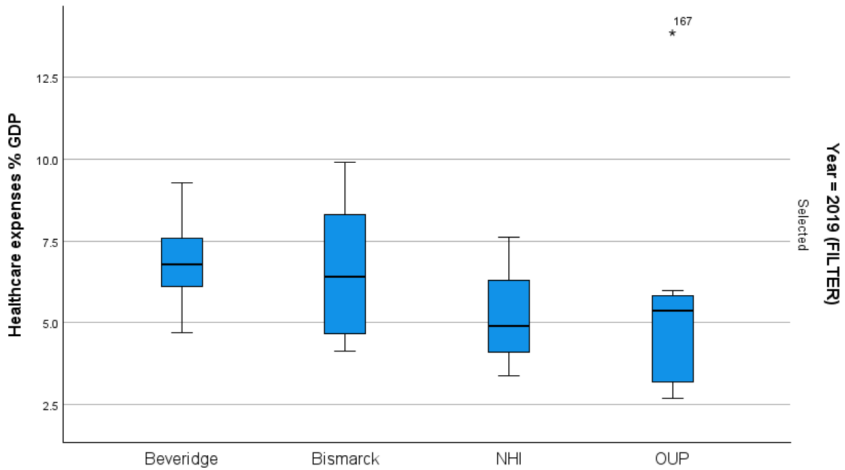

Figure 1. Healthcare expenditure of GDP, in %, 2019: boxplots of models. Composed by the author.

(N=Beveridge 12, Bismarck 17, NHI 4, OUP 7).

The median (centre of the boxplot) is the highest for Beveridge model countries, followed by Bismarck, OUP and NHI (Figure 1)

Figure 2 show the variation of government expenditure per capita in EUR, PPP by models, in 2019. Next, the boxplot for healthcare expenditure per capita is given (Figure 2).

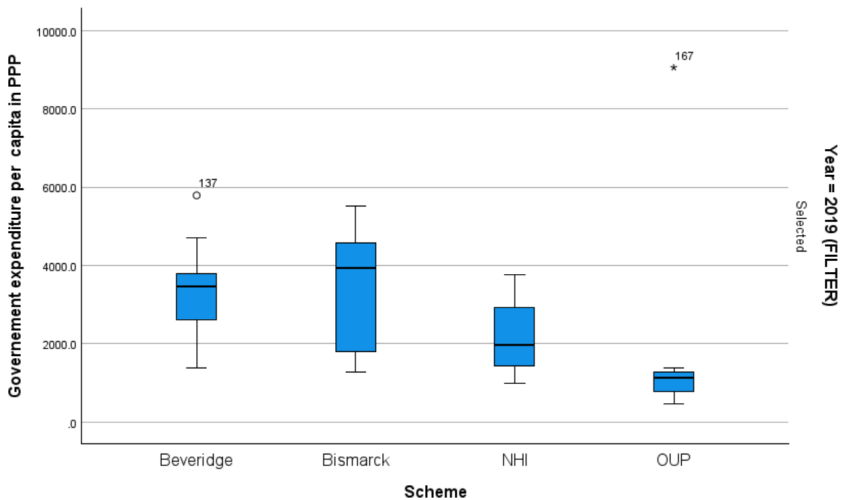

Figure 2. Healthcare expenditure per capita in EUR, in PPP boxplots by models. Composed by the author.

N is Beveridge 12, Bismarck 17, NHI 4, OUP 7.

Regarding the variation of healthcare expenditure per capita across countries, the Bismarck model countries have the highest median (4000 euros, in PPP), followed by Beveridge, NHI and OUP.

7.3. Regression analysis

Next, we run three regression models with four variables: Government expenditure per capita in PPP as the dependent variable, healthcare expenses in % GDP, Exports of goods and services % in GDP, and ICT Access Usage as independent variables (**Table 8**).

Table 9. Regression models. Composed by the author.

Model Summaryd

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.906a	.822	.821	726.4735
2	.936b	.876	.874	608.1079
3	.946c	.896	.894	559.0745

a. Predictors: (Constant), Healthcare_expenses_%_GDP

b. Predictors: (Constant), Healthcare_expenses_%_GDP, Exports_goods_services_%_GDP

c. Predictors: (Constant), Healthcare_expenses_%_GDP, Exports_goods_services_%_GDP, ICT_Access_Usage

d. Dependent Variable: Governement_expenditure_per_capita_PPP

Since the largest R-square (=0.896) is in the third model (table 8), it will be used in further analysis.

Table 10. ANOVA. Composed by the author.

Model 3	F	Sig.
3 Regression	480.264	<.001d

a. Dependent Variable: Government_expenditure_per_capita_PPP

d. Predictors: (Constant), Healthcare_expenses_%_GDP, Exports_goods_services_%_GDP, ICT_Access_Usage

F-test shows that the model is also statistically significant as $p < 0.001$ (Table 9).

Table 11. Regression Coefficients.Composed by the author.

Unstandardised Coefficients			Standardised		
Model	B	Std. Error	Coefficients Beta	t	Sig.
3 (Constant)	-4305.597	377.472		-11.406	<.001
Healthcare_expenses_%_GDP	641.022	19.498	.894	32.877	<.001
Exports_goods_services_%_GDP	12.318	1.508	.211	8.169	<.001
ICT_Access_Usage	26.621	4.710	.152	5.652	<.001

a. Dependent Variable: Government_expenditure_per_capita_PPP

The presented model shows that unstandardised betas are 641, 12.3 and 26.62 (Table 10). Hence, the model can be written as follows:

Government expenditure per capita in PPP = -4305 + 641*healthcare expenses %GDP + 12*exports%GDP + 26*ICT_access In Table 11, we show the relationships between the models and factors.

Table 12. Relationship between models and factors. Composed by the author.

Models	Motivational factor 1	Motivational factor 2	Motivational factor 3
The Beveridge Model	Strong positive	Weak positive	Weak positive
The Bismarck Model	Strong positive	Weak positive	Weak positive
The National Health Insurance Model	Strong positive	Weak positive	Weak positive
Out-of-Pocket Model	Strong positive	Weak positive	Weak positive

8. Results

In this section, the key findings of the study are summarized. First, the author explored how health expenditure (% of GDP) and government expenditure per capita in EUR, in PPP, affected the four health financing modules. The current analysis of the health financing modules includes different aspects where indicators are identified using box plots. At first sight, the box blot shows an almost equal trend on both indicators. Next, the chart visualisation shows different trends in mean and interval. The trend line shows that the trend of both indicators has remained almost the same.

Similarly, it is confirmed through the box plots and the trend line generated from it that both the stocks are distributed in similar ways and the extracted trend is also equal. Finally, the correlation between the two is identified. It means that the change in one

indicator results a similar change in another but with a lesser tendency. It is also confirmed by regression results where the impact of one indicator is the same for all free indicators but with different effects.

Second, the author researched how the variation in government expenditure per capita in EUR, in PPP, affects the Health expenditure (% of GDP), Exports of goods and services/Percentage of gross domestic product (GDP) and ICT Access and Usage by Households and Individuals. The question is linked with measuring the relationship of the variation in Government expenditure per capita in EUR in PPP. In this regard, the regression analysis was conducted where Government expenditure per capita in EUR, PPP were treated as independent variables while other free indicators were treated as dependent variables. The outcomes provided that there is a significant and positive relationship between health expenditure (% of GDP) and government expenditure per capita in EUR, PPP. However, the impact is not so strong for the ratio of Exports of goods and services/Percentage of gross domestic product (GDP) and Exports of goods and services/Percentage of gross domestic product (GDP). It is shown that with the impact in PPP affects Health expenditure (% of GDP), Health expenditure (% of GDP), for 0.89 units which is huge as compared to Export of goods and services/Percentage of gross domestic product (GDP) 0,21 and ICT Access and Usage by Households and Individuals 0,15. Overall, it is extracted that the variation in Government expenditure per capita in EUR, PPP affects the Health expenditure (% of GDP) and the free indicators in a similar direction.

9. Conclusions

In conclusion, this comprehensive research has undertaken an in-depth analysis of four distinct healthcare financial models, utilising various indicators. Each of these indicators, the study has revealed, plays a role in shaping the efficiency and effectiveness of the healthcare financing model to varying degrees. The results shed light on pivotal elements that must be addressed further to refine the models and optimise their function.

In the process of this analysis, the study underscores the irreplaceable value of both political and technical capacity in implementing any healthcare financing model. It emerges that the potential for success in implementing these models significantly hinges on the combined strength of these capacities and the necessary financial capabilities. The ability to balance robust administration further proves to be essential, given that a successful administrator must deftly balance the demands of clinical staff with the needs of the broader organisation, ensuring stable and smooth operation (Safian, 2020).

Akin to how individuals of limited financial means may not frequent places like Disneyland (Reisman, 2017), access to healthcare, too, can be influenced by economic capacity. However, unlike other sectors, the healthcare system represents an area where the community cannot afford to be let down by market forces. In these instances, it is the expectation that political intervention would rectify any market failures, steering the system towards market success.

It can be concluded, that one of the main vulnerabilities of the Beveridge model is its potential overutilization. Unrestricted access can enable patients to request healthcare services that are either unnecessary or inefficient, potentially straining the healthcare system. The result is an increase in costs and higher taxes. Healthcare funding during an emergency or a crisis is also criticized. Whether it's a war or a health crisis, a government's ability to provide healthcare can be at risk if spending increases or government revenues decrease. It should be followed whether this will be the case due to the COVID-19 pandemic. Regarding the Beveridge-model, benefits would be accessible without having to determine their level and quality amidst competing demands for portions of the national budget. The main criticism of Bismarck's model revolves around addressing the needs of individuals who are unable to work or afford contributions, particularly in the context of an aging population and an imbalance between retirees and workers. Most of the benefits of the Bismarckian system would be available without administrative costs, potentially adverse effects on work incentives, and uncontrollable costs. The primary criticism of the National Health Insurance Model is the possible long queues and treatment delays, which are considered a serious health policy problem.

Topics involving providers, systems, payers, and government should be considered. Health financing is a key function of health systems that can enable progress towards universal health coverage through effective service coverage and improved financial protection. Today, millions of people cannot access services because of high cost. Many others receive poor quality services even if they pay out of pocket. The avenue for further research is to provide an in-depth analysis of the strengths and weaknesses of these global models, thereby informing new health policies and ultimately crafting a tailored model that accommodates the unique needs of each country, as well as creating optimized models. The USA healthcare system often requires people to cover their medical costs out of pocket. However, when evaluating healthcare financing models such as Beveridge, Bismarck, and National Health Insurance used worldwide, it's crucial to understand that none is inherently superior to the others. The choice depends on the unique requirements and circumstances of a particular healthcare system.

Ultimately, the study highlights the necessity of a cooperative relationship between capitalist gains and socialist cohesion (Reisman, 2017). This intricate balance forms the cornerstone for a successful healthcare financing model, blending the efficiency of capitalism with the equity and access championed by socialist systems.

This study represents a significant step towards understanding and improving the healthcare financing models. The findings offer practical insights that healthcare leaders, policymakers, and administrators can use to refine their approach to healthcare financing, thereby driving towards a more integrated, efficient, and cost-effective healthcare system.

10. Limitations and implications

While these findings are interesting, my analysis is not free of warnings. First, cross-country data is not always available, there are 40 partial data from about 200 countries.

Second, the indicators used in the analysis should be extended; indicators selected for the current analysis are not based on their frequency or depth reference in existing theories in the explored area. Third, categorising countries into four healthcare financing models is always self-conscious.

References

1. **Ahmad, A.R., Farley, A. and Naidoo, M.** (2012) 'Analysis of Government-University Relationship from the Perspective of Agency Theory', *Journal of Education and Practice*. Online version, vol. 3, no. 6.
2. **American Cancer Society** (2019) 'Cancer Facts & Figures'. Available at: <https://www.cancer.org/content/dam/cancer-org/research/cancer-facts-and-statistics/annual-cancer-facts-and-figures/2019/cancer-facts-and-figures-2019.pdf>.
3. **Baldacci, E., Clements, B., Gupta, S. and Cui, Q.** (2004) 'Social Spending, Human Capital, and Growth in Developing Countries: Implications for Achieving the MDGs', *IMF Working Paper No. 04/217*.
4. **Bloom, D.E., Canning, D. and Sevilla, J.** (2004) 'The Effect of Health on Economic Growth: A Production Function Approach', *World Dev.* 2004;32.
5. **Busse, R., Figueras, J., Robinson, R. and Jakobowski, E.** (2005) 'Strategic Purchasing to Improve Health System Performance: Key Issues and International Trends', *Healthcare Paper Vol 8 Special Issue*.
6. **Commons, J.R.** (1931) 'American Economic Review', Vol.21.
7. **Currie, M.** (2015) 'Attitudes towards the use and acceptance of eHealth technologies: A case study of older adults living with chronic pain and implications for rural healthcare', *BMC Health Services*.
8. **Davis, K., Schoen, C. and Stremikis, K.** (2010) 'Mirror, Mirror on the Wall: How the Performance of the U.S. Healthcare System Compares Internationally', *The Commonwealth Fund*.
9. **Dresher, M.** (1961) 'The Mathematics of Games of Strategy: Theory and Applications', *New Jersey: Prentice Hall*.
10. **EUROSTAT** database. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
11. **Fuchs, V.** (1996) 'Economics, Values, and Healthcare Reform', *Am Econ Rev.* 86 (1).
12. **Guissan, M.C. and Arranz, M.** (2003) 'Econometric models of private and public health expenditure in OECD countries', *Q Rev Econ Finance.* 2003; 44(2).
13. **Hady, J. and Lesniowska-Gontarz, M.** (2015) 'Expenditures on healthcare system against health condition of Polish society', *Journal: Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*.

14. **Hagenaars, L.L., Klazinga, N.S., Mueller, M., Morgan, D. and Jeurissen, P.P.T.** (2017) 'How and why do countries differ in their governance and financing-related administrative expenditure in healthcare? An analysis of OECD countries by healthcare system typology', *International Journal of Health Planning and Management*.
15. **Hashmati, A.** (2001) 'On the causality between GDP and Healthcare Expenditure in Augmented Solow Growth Model', Stockholm: Department of Economic Statistics Stockholm School of Economics.
16. **Health System Tracker** (2017) 'How does U.S. life expectancy compare to other countries'? Available at: <https://www.healthsystemtracker.org/chart-collection/u-s-life-expectancy-compare-countries/>.
17. **Jensen, M. C. and Meckling, W. H.** (1976) 'Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure', *Journal of Financial Economics*, Harvard University Press, vol. 3, no. 4.
18. **Kiser, E.** (1999) 'Comparing Varieties of Agency Theory in Economics, Political Science, and Sociology: An Illustration from State Policy Implementation', *Sociological Theory*, online version, vol. 17, no. 2.
19. **Kwak, R.** (2009) 'The Relative Role of Public and Private Health Expenditure for Economic Growth: A Solow Growth Model Expansion', *Senior Honors Theses*.
20. **Leiter, T.** (2021) 'Determinants of prepaid systems of healthcare financing: a worldwide country-level perspective', *International Journal of Health Economics and Management*.
21. **Matos, F., Selig, P.M. and Henriqson, E.** (2022) 'Resilience in a digital age: Global challenges in organisations and society', Cham: Springer.
22. **Cook, N.** (2007) 'Studying the Technical Work of Emergency Care', *Annals of Emergency Medicine*.
23. **Newhouse JP.** (1992) 'Medical Care Costs: How Much Welfare Loss?', *J Econ Perspect.*;6(3).
24. **OECD** (2021) OECD.Stat, OECD website. Available at: <https://www.oecd.org/>.
25. **OECD** (2017) OECD website. Available at: <https://www.oecd.org/>.
26. **OECD** (2016) Available at: <https://www.oecd.org/>.
27. **Piabuo, S.P., Tieguhong, J.C.** (2017) 'Is healthcare a 'Necessity' or 'Luxury'? An empirical evidence from public and private sector analyses of South-East Asian countries?', 2015, *Health Economics Review* Health expenditure and economic growth - a review of the literature and an analysis between the economic community for central African states (CEMAC) and selected African countries *Health Economics Review*.

28. **Reibling, N., Ariaans, M. and Wendt, C.** (2019) 'Worlds of Healthcare: A Healthcare System Typology of OECD Countries', Health Policy.
29. **Reid, T. R.** (2010) 'The healing of America: A global quest for better, cheaper, and fairer healthcare', New York: Penguin Books.
30. **Reisman, D.** (2017) 'Health Policy', Eduard Elgar.
31. **Rokicki, T., Perkowska, A. and Ratajczak, M.** (2021) 'Differentiation in Healthcare Financing in E.U. Countries', MDPI
32. **Roehr, B.** (2008) 'Healthcare in U.S. ranks lowest among developed countries', *BMJ* website. Available at: <https://www.bmj.com/content/337/bmj.a889>.
33. **Safian, S.C.** (2020) 'Fundamentals of Healthcare Administration', Pearson.
34. **Smith, A.** (2014) 'U.S Smartphone Use in 2015', Pew Research Center,
35. **Spencer, S. and Seldon, A.** (2007) 'Immigration', Blair's Britain 1997–2007', Cambridge: Cambridge University Press.
36. **The World Bank** (2023) 'Healthcare outlook 2023', The World Bank website. Available at: <https://www.worldbank.org/>.
37. **Wahl, M. F. and Durst, S.** (2021) 'Digital ownership strategies: The healthcare services case'.
38. **WHO** (2000), 'The structure of most reforms made in the world's health systems have been influenced by World Health Organization's (2000)', WHO website. Available at: <https://www.who.int/>.
39. **WHO** (2010), 'Report with emphasis on the importance of universal coverage, highlighted that a healthy society is not attainable, if the health system is ineffective, and defined an efficient health system as access to healthcare everywhere and with any financial power', WHO website. Available at: <https://www.who.int/>.
40. **WHO** (2016) 'Strategising national health in the 21st century', A handbook WHO website. Available at: <https://www.who.int/>.
41. **WHO** (2021) Report 2021 website. WHO website. Available at: <https://www.who.int/>.
42. **WHO** (2023) Global Health Expenditure Database [online database]. WHO website. Available at: <https://www.who.int/>.
43. **Williamson, O.E.** (1981) 'The Economics of Organization: The Transaction Cost Approach', American Journal of Sociology,

Appendix A. Additional information:

List of countries from which data it calculates variables in SPSS statistics.

Models	Country
Beveridge	Australia
Beveridge	Finland
Beveridge	Greece
Beveridge	Iceland
Beveridge	Ireland
Beveridge	Italy
Beveridge	New Zealand
Beveridge	Norway
Beveridge	Portugal
Beveridge	Spain
Beveridge	Sweden
Beveridge	United Kingdom
Bismarck	Poland
Bismarck	Austria
Bismarck	Belgium
Bismarck	Czech Republic
Bismarck	Denmark
Bismarck	Estonia
Bismarck	France
Bismarck	Germany
Bismarck	Hungary
Bismarck	Lithuania
Bismarck	Latvia
Bismarck	Netherlands
Bismarck	Slovak Republic
Bismarck	Slovenia
Bismarck	Switzerland

Bismarck	Japan
Bismarck	Luxembourg
NHI	Canada
NHI	Israel
NHI	Korea
NHI	Turkey
OUP	Chile
OUP	Colombia
OUP	Costa Rica
OUP	Mexico
OUP	United States
OUP	China
OUP	India
OUP	Indonesia
OUP	Russia
OUP	South Africa

SAUNA KOGEMUSTEST EESTIS, BALTI RIIKIDES JA PÕHJAMAADES ¹

Matti Raudjärv ² (MR)

Tartu Ülikool ³

Abstract

The article gives a brief overview of the history of sauna use and the personal saunas of the undersigned and development of sauna use: examples are brought from sauna use in Nordic and Baltic countries and international sauna use practices. The author's saunas and personal sauna experience in Estonia and outside Estonia is separately described. A brief overview of the construction of own smoke sauna and its use is given.

As 2023 is the Year of Sauna in Estonia, the main events of the year are listed, incl. the essence of the Estonian sauna map. Estonian saunas, whisking and the art of making sauna whisks are described and recommendations are provided for the selection of stones for the sauna heater. Hints about information on old sauna customs and traditions are given to the reader. The Estonian smoke sauna tradition has been included in the UNESCO List of Cultural Heritage of the Humanity since 2014.

The article dwells on the ISA (International Sauna Association) membership (Estonia is a member as well).

A new type of Estonia sauna is described – the sumesauna. Annexes contain information about the Estonian sauna capital Kadrina and the respective developments. A brief overview is given starting from the historical Estonian sauna architecture until today (incl. the modern and industrially produced saunas). A statement about regular sauna use and good health.

Examples of modern saunas in Helsinki, Finland, and Sweden are provided. For conclusion, the text of the Declaration of Sauna Peace is presented. A long list of literature used and recommended is included. The article has been illustrated with 30 colour photos.

Keywords: saunas and their history; saunas in Nordic and Baltic countries; saunas in Estonia; smoke saunas; Year of Sauna 2023; saunas, sauna whisks and whisking;

¹ Sauna-aasta idee autor on ajakirjanik Rein Sikk, eestvedaja aga MTÜ Eesti Maaturism ja nn tagant lükkaja Maaleht. Muuhulgas on Eesti Maaturismi Ühing viimasel paaril aastal eest arendanud Eesti Saunatee võrgustikku. Just ühingusse kuuluvad saunaaktivistid olid need, kes **4. mail 2022 Lääne-Virumaal Kunda Lammasmäe puhkekeskuses toimunud saunakoolitusel võtsid nõuks kuulutada aasta 2023 sauna-aastaks.**

31. jaanuaril 2023 oli käesoleva artikli koostaja telefonitsi ühenduses sauna-aasta idee autori Rein Sikkuga ning informeeris teda artikli avaldamisest meie käesolevas ajakirjas. See rõõmustas teda. Ühtlasi sain loa (autoriõigus!) sauna-aasta ja teiste logode kasutamiseks käesolevas ajakirjas.

² MR on 50-aastase tänapäevase saunastaažiga saunaline (1973–2023). Oma varasema, 20-aastase staaži aastatel 1953–1973 saunas käimise arvab MR võrreldes tänapäeva sauna kvaliteedi ja võimalustega nõ saunatamise eelperioodi (vt ka sellega seotud viiteid ja artikli kokkuvõtet).

³ MR on sotsiaalteaduste valdkonna emeeritus; lisaks kirjastus-, konverentsikorraldus-, konsultatsiooni- ja koolitusfirma Mattimar OÜ juhataja-tegevdirektor põhilise asukohaga Tallinna villas-kodukontoris, aeg-ajalt ka Kaasiku talu haru-kodukontoris Lääne-Virumaal ja haru-kodukontoris Pärnus; kontaktid: e-mailid: mattir@mattimar.ee ja matti.raudjarv@ut.ee . Telefon: 56 666 357.

International Sauna Association; contemporary saunas and industrially produced saunas; modern saunas.

JEL-codes: I1; I10; L73; L74; L83; N00; N10; O57

Eessõna

Artikkel on alljärgneva struktuuriga, kusjuures osa punkte on MR poolt kirjutatud, osa punkte refereeritud ning viidatud Sauna2023 ja teistele allikatele (vaata ka viiteid järgmistel lehekülgedel):

Sissejuhatus

1. Põgusalt saunanduse ajaloost ja oma saunade arengust isiklikul pinnal

1.1. Põhja- ja Baltimaade ning rahvusvahelisest saunandusest

1.2. Allakirjutanu saunade ja saunanduse arengud

2. Artikli koostaja põhilised isiklikud saunakogemused

2.1. Saunakogemused Eestis

2.2. Saunakogemused Eestist väljaspool

2.3. Suitsusaun oma koduaias

3. Uus tähtpäev Eestis – sauna-aasta ja selle sündmused

4. Aasta 2023 on Eestis sauna-aasta – õhinal ja mõnuga!

5. Eesti Saunatee

6. Vihtlemisest. Vihategemise ajad

7. Saunad Eestis

8. Veel vihtlemisest ja saunavihtadest

9. Vanadest saunakommetest ja tavadest (vihje M. J. Eisenile). Kerisekivid

Kokkuvõte

Kasutatud kirjandus

PS (Post Scriptum; < ld pärast juurdekirjutatu): fotod 5 – 12, sh

A. ISA (Rahvusvaheline Sauna Liit / Assotsiatsioon – International Sauna Association) liikmed

B. Kaheksa aasta jooksul (2013–2021) valmis Eestis uus saunatüüp – Sumesaun

* * *

LISAD (sh fotod 13 – 27):

Lisa 1: Sauna-aasta 2023: Sauna-aasta lõpuks asub Eestis loodetavasti 12 saunapealinna (12 kuud!)

Lisa 2: Eesti ajalooline sauna-arhitektuur tänapäevani

2.1. Ajaloolised saunad

2.2. Kaasaegsed ja tööstuslikult toodetud saunad

Lisa 3: Regulaarne ja sage saunas käimine hoiab tervise korras (lühirefereering uuringutest), Allikad

Lisa 4: Modernsed saunad: saunamõnud Soomes vaaterattal, Helsingis juba 2016. aasta suvest ja saun kui moodne kunstiteos Roots

Lisa 5: Saunarahu manifesti tekst

Sissejuhatus ⁴

Hetkel kui üle Eestimaa kõlasid uue, 2023. aasta algust kuulutavad kellalöögid, lendas Võrumaal Mooska suitsusauna kerisele peremees Urmase visatud sauna-aasta avaleil. Sellesama kuulsa sauna, mille perenaise Eda Veeroja vedamisel jõudis **Võrumaa suitsusaunakombestik UNESCO vaimupärandi nimekirja** (2014).⁵

Peale Võrumaa visati avaleili Virumaal, Saaremaal, Harjumaal, Räpinas, Viljandimaal, Pärnumaal, Põlvamaal, Valgamaal, Tartumaal, kokku sadades kodudes. Nii sai alguse õhina põhine ja vihalehine sauna-aasta 2023.⁶

Saun ja saunandus on Eestis sajandeid au sees ja aktuaalne olnud. Siiski võib ütelda, et nõ uue hoo sai saunandus Eestis sisse eelmise sajandi kuuekümnendate aastate teisel poolel ja seitsmekümnendate aastate esimese poolel. Selleks andis hoogu suvilate ehitamine põhiliselt hooajaliseks kasutamiseks, kus saun oli oluline hoone osa. Mõneti oli eeskujuks Soomes tehtu ja nähtu. Sellest tekkis meil ka saunatüübi iseloomustamiseks mõiste – soome saun.

⁴ Sissejuhatus, punktid 1 (1.1, 1.2), 2 (2.1, 2.2, 2.3) ja kokkuvõtte on kirjutanud ajakirja peatoimetaja Matti Raudjärv, samuti on kogu artikkel koostatud, refereeritud, peatoimetaja poolt. Punktide 3–9 aluseks on sauna-aasta koduleht ja teised allikad, kusjuures artiklis on viidatud nii sauna-aasta kodulehele kui ka teistele allikatele. Lisaks on kodulehe stiili ja sõnakasutust (sh nn näpukaid) õigekirja huvides korrigeeritud ning tuleks arvestada, et saunast peaks lugu pidama mitte ainult 2023. aastal vaid ka edaspidi ja pikemat aega.

⁵ Meie poolse taotluse esitas Eesti Maaturismi Ühing, mis on viimastel aastatel jõudsalt edendanud ka saunaturismi nii enam kui 180 saunaga Saunatee avamisel kui ka sauna-aasta 2023 kavandamisel. Tänu maaturismi edendajate aktiivsusele lõppes veidi kentsakas olukord, kus 2014. aastast UNESCO vaimset pärandit ehk Võromaa suitsusauna tavadis hoidev maa ei kuulu samal ajal maailma tähtsaima saunaorganisatsiooni liikmete hulka. Kultuuriministeeriumi, Vana-Võromaa suitsusaunade koostöökogu ja UNESCO Eesti Rahvusliku Komisjoni pressiteade oli 27.11.2014 järgmine – Vana-Võromaa suitsusaunakombestik kanti UNESCO vaimse kultuuripärandi esindusnimekirja Pariisis toimuval UNESCO vaimse kultuuripärandi komitee istungil. (Vana-Võromaa ... 2022) Sellest, 2014. aastast alates oli ka eestlastel ametlikult asja ISA tipp-sündmustele.

⁶ Sikk R. Rakettide asemel lendas ; põhjalikum ja täienev sauna-aasta kava on veebilehel: www.sauna2023.ee

Soome sauna iseloomustab tuhande aasta pikkune traditsioon ning lihtsus. Õhk saunas on kuum ja kuiv, lühiajalist niiskust lisatakse leili viskamisega kerisekividele. Sauna köetakse seni, kuni temperatuur on 65-95°C kraadi ning astmelisel laval on võimalik valida erinevate temperatuuride vahel. Peale iga laval käimist võib end kasta jaheda veega (vastavalt võimalustele: dušš, vann, tiik, oja, jõgi, järv, meri), värske lume hang või jahutada end värsket õhu käes. Soome saun on ette nähtud pikemaajaliseks lõdvestuseks.

Käesoleva artikli eesmärgiks on ka meie lugejatele ja autoritele omapoolselt sauna-aasta ideed tutvustada (muidugi ulatuslikult ka sauna-aasta kodulehele tuginedes ja sellele viidates) ning põgusalt näidata (mis on samuti eesmärgiks), et ka meie ajakirja väljaandmisega seotud inimesed on juba pikka aega olnud aktiivsed saunalised.

Uurimisülesanneteks eesmärgi saavutamisel on:

- põgusalt Balti riikide, Põhjamaade ja Rahvusvahelise Saunaliidu (ISA) tegevust iseloomustada;
- anda ülevaade artikli koostaja isiklikest saunakogemustest Eestis ja mujal;
- kirjeldada minimaalseid sauna ja saunatamise teadmisi;
- õhutada eestlasi ja püüda näidata, et hoitaks sauna ja UNESCO vaimset kultuuripärandit – suitsusauna;
- tutvustada näidetena mõningaid varasemaid, st esiisade aegadest ja ka tänapäeva saunu (eeskätt fotodena).

Käesoleva artikli koostaja (MR), suhtudes respektiga nii sauna-aasta idee autorisse, Kadrina saunaklubi asutajatesse, MTÜ-sse Maaturism, nädalalehte Maaleht ja teiste kogukondade positiivsele tegevusele Eestis, on meie saunanduses aktiivne saunaline koos oma sõpradega juba eelmise sajandi seitsmekümnendate aastate algusest olnud. Võiks väita, et kui sauna ja saunatamise komplekselt, tõsiselt ning tervislikult suhtuda, on tegemist kultuuri- ja lõpptulemusena majanduspoliitikaga.

1. Põgusalt saunanduse ajaloost ja oma saunade arengust isiklikul pinnal

1.1. Põhja- ja Baltimaade ning rahvusvahelisest saunandusest-saunatamisest

Peale Eesti on saun ja saunandus populaarsed ning temaatiliselt aktuaalsed ka teistes Balti riikides – Lätis ja Leedus ning seda ka rahvusvahelises tähenduses. Näiteks toimus leedulaste eestvedamisel **30. maist – 1. juunini 2014 Leedus, Trakais XVI Rahvusvaheline Sauna Kongress**, korraldajaks Leedu Sauna Akadeemia. Kongressil osales üle 130 saunasõbra, suurim oli jaapanlaste 17- liikmeline esindus. See oli väga põnev, hariv ja palju kontakte loov sündmus. Trakais rääkis Eesti poolelt Mooska talu perenaine Eda Veeroja Vana Võromaa suitsusauna vaimsest kultuuripärandist. Järgmisel kongressil Tornios oli tal kavas suitsusaunas esivanematega suhtlemise kaduvast kombesikust rääkida.

Põhjala saun ühendab endas kõik ürgelemendid ehk tule, õhu, vee ja maa – kuum leil, vihtlemine, jahutus vees või lumes ning naha hellitamine taimelootiste ja -kreemidega.

Põhjamaad (poetiliselt ka: Põhjala) on piirkond, mis hõlmab Islandi, Norra, Rootsi, Soome ja Taani koos Ahvenamaa (omavalitsuslik Soome maakond Läänemeres; maakonna elanikkond on rootsikeelne ja ainus ametlik keel on rootsi keel), Fääri saarte (Taani koosseisu kuuluv omavalitsuslik ala Atlandi ookeani põhjaosas) ja Gröönimaaga (omavalitsuslik ala Taani Kuningriigi koosseisus; asub Ameerika maailmajaos). Põhjamaad on ka saunamaad: Soome, Rootsi, Taani ja Norra on ISA liikmed (vt artikli lõpus, PS: ISA liikmed, seisuga: 16.01.2023 (asutajaliikmed, rahvuslikud liikmed, toetajaliikmed ja auliikmed-individaalliikmed). Guugeldamised näitasid, et ka Islandil, Ahvanamaal, Fääri saartel ja Gröönimaal on piisavalt saunu nii kodudes ja suvilates, aga ka hotellides ja Spaades.

Maailma saunaorganisatsioone ja saunahuvilisi koondav organisatsioon ISA (International Sauna Association) korraldas Rootsi ja Soome piiril, Haparandas ja Tornios koostöös Rootsi Sauna Akadeemiaga (Swedish Sauna Academy) rootslaste eestvedamisel järjekordse saunakongressi: nimelt toimus **7.–10. juunil 2018 Rootsis XVII Rahvusvahelisele Sauna Kongress teemal “KESKÖÖPÄIKE ja SAUN”**.

Aeg-ajalt räägitakse Põhjamaade ja Balti riikide ühendusest, kuid sageli jäädakse selle juurde, et need kaks riikide gruppi on siiski erinevad, ühed Lääne-Euroopasse ja teised Ida-Euroopasse kuulunud riigid. Jah, see on nii varem olnud, kuid seda pole mitte Eesti, Läti ja Leedu põhjustanud. Sellise Ida-Euroopasse kuulumise ja nõukogude okupatsiooni taga on just need riigid olnud, kes täna sellist vahet rõhutavad. Ehk saadakse sellest kitsarinnalisusest ajapikku üle kui asjadele ja olukorrale laiemalt ning süvenenumalt lähenetakse.

Eesti välisminister Urmas Reinsalu viibis Saksamaal Münchenis 59. julgeoleku-konverentsil (17.–19. veebruar 2023), kus ta kohtumisel Jaapani välisministri Yoshimasa Hayashiga tänas Jaapanit G7 ja samameelsete riikide seas ühes USAGA initsiatiivi võtmises Ukraina aitamisel ja abi koordineerimisel. Arutati ka koostöö tihendamist, eriti digivaldkonnas. Ühtlasi tervitas Reinsalu läinud aasta lõpus **uendatud Jaapani kaitsestrateegiat, mis rõhutab koostöö tihendamist Põhjala-Balti riikidega.**⁷

MR: kui juba kaitsestrateegia puhul räägitakse Põhjala-Balti riikidest, siis miks ei võiks neid riike ka teistes valdkondades nagu näiteks, majandus jms üheskoos käsitleda. Kindlasti sobiks siin ka sauna ja saunanduse osas rääkida Balti-Põhjala (või Balti riikide ja Põhjamaade) ühistegevusest kasvõi ISA raames kui see vajalikuks peaks osutama.

Tagasi Põhjamaade saunanduse juurde.

Mastaapne kaasaegne saun ehitati aastal 2015 **Norras**: Norra põhjaosas Bodø lähedal Sandhornøya saarel avati 16. juulil SALT kultuurifestivali raames väidetavalt maailma suurim saun, kuhu mahub korraga 100 inimest. Laval olles avaneb sauna akendest kena vaatepilt loodusele, kuid saunas olijad saavad jälgida ka festivaliüritusi, edastas The

⁷ BLOGI | Ursula von der Leyen: liitlased peavad Ukrainale antavat sõjalist toetust kahekordistama, et Putini imperialistlikud plaanid täielikult läbi kukuks. Ohtuleht.ee. 18.02.2023

Local. Agora nime kandev saun on vaid üks ajutistest ehitistest, mis kerkisid Sandhornøya saarele põhjaalade elu tutvustamise raames.⁸ Edaspidi saab neid ehitisi näha veel Gröönimaal, Islandil, Fääri saartel, Iirimaaal, Šotimaal, Teravmägedel, Alaskal ja Venemaal.⁹

Soome linn Tampere on end välja kuulutanud maailma saunapealinnana.^{10 11} Tampere Pispala linnajaos asub Rajaportti saun, mis on Soome vanim avalik siiani töötav saun. Pispala Rajaportti saunakompleks ehitati 20. sajandi algul (1906. aastal) Hermann Lahtineni ja tema abikaasa Maria poolt. Esmalt püstitati peahoone pagari- ja poega, seejärel järgnes väiksem hoone, saun ja nn. Õmbleja maja. Täna kuulub Rajaportti plokk Tampere linnale. Alates 1989. aastast on Rajaportti tegevuste ja ruumide hooldamise eest vastutav Pispala saunassotsiatsioon. Tänu assotsiatsiooni energiale on Rajaportti saun - Soome vanim üldine saun - ikka veel võimas ja täies hoos! Aastatuhande vahetusest on lisandunud saunakohvik ja masseerija ruumid.

Tampere on nüüd tuntud kui saunapealinn. Soome Saunaühing ja Rahvusvaheline Saunassotsiatsioon on teatanud, et toetavad Tampere saunapealinna staatust. Saunapealinna staatus põhineb kõrgetasemeliste saunade olemasolul ja sellel, et Tampere on koduks paljudele Soome avalikele saunadele (55 sauna). Teadaanne tehti esmaspäeval, 21. mail 2018, Soome vanimas, endiselt toimivas avalikus saunas: Rajaportti saunas Pispala piirkonnas Tampere. Sauna köetakse traditsiooniliselt puudega. Leili tuleb visata kolm korda – esimene on saunakütjale, teine külalistele ja kolmas saunavaimule.

Helsingist kolme tunni autosõidu kaugusel asub ka maailma suurim saunaregioon ja ehkki Tampere on saunapealinn, siis Jyväskylä regioonis on kõige rohkem saunu, kokku 30 000. Neid on ehitatud parvedele, paatidele, telkidesse jm, aga on ka nn roosisaun, kus saab praktiseerida nn saunajootat. Kõige erilisem on siiski suitsusaun, ja mitte lihtsalt suitsusaun, vaid maailma suurim, kus saab korraga leili võtta 150 inimest. Seejuures pole ime, et Soome saunakultuur võeti 2020. aastal UNESCO maailmapärandi nimekirja. Soomes on kokku 3,2 miljonit sauna ning 90% soomlastest käib vähemalt üks kord nädalas saunas.

⁸ Kuna Agora nimeline saun oli ajutine ehitist, siis Soomes, Tampere, maailma saunapealinnas asub maailma suurim saun, kus saab korraga leili võtta 150 inimest. (Karin, T. ..., lk 172)

⁹ Hein, Inna-Katrin. Põhja-Norras avati maailma suurim saun. elu24, 16. juuli 2015. [<https://elu24.postimees.ee/3262817/pohja-norras-avati-maailma-suurim-saun>] 16.02.2023

¹⁰ Karin, T. ..., lk 172–173.

¹¹ Rajaportti saun. [<https://www.rajaportti.fi/index.ee.php>] 17.03.2023

¹² Pispala Saunassotsiatsioon asutati 1989, et kasvatada ja säilitada traditsioonilist saunakultuuri Tampere vanas töölisklassis naabruses Pispalas. 2002. aastal andis Soome Keskkonnainstituut Pispala Saunassotsiatsiooni Keskkonnaauehinna, väärtusliku kultuurikeskkonna kaitsmise, ökoloogilise tõhususe, keskkonnahariduse ja kohaliku kogukonna ühtekuuluvuse edendamise eest. Pispala Saunassotsiatsioon. [<https://www.rajaportti.fi/peruslinkit/saunayhdistys.ee.html>] 17.03.2023

Foto 1: Tampere asub maailma saunapealinna esindav Soome vanim avalik tänaseni töötav saun. [https://cdn.visittampere.fi/KGVaC3iHo6M_7J5dLJn-uh3lrUGE1pwZUzwiY6LNWqQ/rs:fill:768:432/plain/https%3A%2F%2Fvisittampere.fi%2Fwp-content%2Fuploads%2F2022%2F04%2FVisit_Tampere_Sauna_Capital_Sari_Makela-1.jpg] 17.03.2023

Jyväskylä piirikoond on ka saunatööstuse keskus. Siin asuvad paljud saunadisaini ettevõtted toodavad saunade jaoks kõike vajalikku. Juulikuu esimesel nädalal toimuvad siin aga maailmameistrivõistlused saunakütmisses ja leilivõtmises (MR: millega on mõnel korral ka liiale mindud!?).

Nii Jyväskylä regioonis kui ka Pohjanmaa maakonna linnas Oulus pakutakse sauna juurde ka väga huvitavaid ja omapäraseid sööke. XIX sajandil oli Oulu maailma tõrvapealinn ning varustas tõrvaga Inglismaad, Prantsusmaad ja ka Ameerikat. Tänapäeval on tõrv endiselt kasutusel ja soomlaste vanasõna ütleb, et kui saun, viin ja tõrv ei aita, siis on tegemist surmahaigusega. Tõrva lisatakse ka toiduainetesse ning nii saab tõrva tervistavat maitset proovida jäätises ja õlles ning tõrvalikööri.¹³

2022. aasta suvel valmis Sataman Viilu moderne saunakeskus, mis on ühenduses sadamaga ning selle välibassein pakub talvekuudel saunalistele tugevaid elamusi.

Kumpuneni talu suitsusauna aga pakub kuumi elamusi selliselt, et saunamõnude nautimiseks tuleb redelit mööda teisele korrusele ronida, kus asub hämar ja kuum saun.¹⁴

Möödunud aastal olid eestvedajateks sakslased: **25.–27. oktoobril 2022 toimus Saksamaal, Stuttgartis XVIII Rahvusvaheline Sauna Kongress**. Osales ligi 200 moodsa inimest 16 rahvusest. Nendel suurejoonelistel saunasündmustel on kõik saunahuvilised olnud alati teretulnud. Programm on võimaldanud valida kongressi töös teemasid vastavalt oma huvile: valides sauna ja tervise; sauna ajaloo ja kultuuri;

¹³ Karin, T. (2023). Soome saunad ja saunasöögid. Targu Talita. Maalehe nõuandelisa. Nr. 11, 16. märts 2023

¹⁴ *Ibid*, viited 10 ja 11.

tehnoloogiad saunas või sauna arhitektuur teemadel toimuvate loengute, seminaride ja töötubade vahel. (Vana-Võromaa ... 2022)

Tänu Maaturismi ühingule sai üle-maalise, 2023. aasta sauna-aasta künnisel Eestist viimaks ülemaailmse sauna assotsiatsiooni liige. Saunarahvast eestlastele tähtis otsus langetati 18. juunil 2022 Kopenhaagenis, kus oli koos sauna assotsiatsiooni ISA (Rahvusvaheline Sauna Liit / Assotsiatsioon – International Sauna Association, asutatud 1958 Saksamaal /asutajaliikmed olid: Austria, Jaapan, Saksamaa ja Soome/; praegu on president soomlane Risto Elomaa) juhatus. Nii sai Eestist maailma saunarahvaid- ja riike esindava assotsiatsiooni 21. liige. 16.01.2023 seisuga oli ISA-l liikmeteks juba 27 organisatsiooni (neli asutajaliiget, 14 rahvuslikku liiget, üheksa toetajaliiget) ja kaks auliiget (individuaalliiget).¹⁵

Kui artikli sissejuhatuses on kirjutatud, et eesti saun on oma traditsioonidega sajandeid vana ja soome saunal on tuhande aastased kogemused, siis arheoloogid-teadlased on avastanud sauna, mille ajalugu on alanud üks kuni kaks tuhandet aastat eKr:

nimelt, Šotimaa põhjaosas asuvatelt Orkney saartelt leiti rohkem kui 40 pinnaseerosiooni tõttu paljastunud iidset ehitist, mille seas oli ka haruldus – pronksiajast pärit saun. Saun oli säilinud oma esialgsel kujul ja peaaegu kahjustamata. Sauna ehitasid Westray saarel (Šotimaa Orkney saarestikku kuuluv Westray saar, kust leiti iidne saun) Noltlandis 3000 – 4000 aastat tagasi elanud inimesed. Nende majade ja sauna juurest leiti ka matmispaiku ja põlde. Teadlaste sõnul kasutasid kohalikud arvatavalt selle ehitise kohta nimetust «higistamismaja».

«Tegemist oli nii keha puhastamise, haiguste ravimise, sünnitamise kui rituaalide läbiviimise paigaga. See oli suur saun, milles on mitu ruumi kui ka suur veeanum, milles soojendati vett. Olemas oli ka kividest keris,» teatas Šotimaa kultuuripärandi ameti Historic Scotland esindaja Rod McCullagh.

Teadlaste sõnul on keskajast pärit iiri juttudes viiteid «higistamismajadele», kus vee soojendamiseks kasutati kuumaks aetud kive. Palju vett oli vaja lisaks saunas käigule ja pesemisele ka toidu valmistamisel, õllepruulimisel ja tekstiilide tegemisel. Westray saun asus elukohtadest natuke eemal, mis lubab arvata, et sellega sooviti enam privaatsust. Samuti võis see kuuluda kogukonna juhile. Selliseid saunu on varem leitud Skandinaaviast. Leiud lubavad oletada, et lisaks keha puhastamisele toimus seal ka vaimu puhastamine, sõlmiti lepinguid ja peeti läbirääkimisi. Arheoloogid ajasid leiule pinnase peale, et seda kaitsta Orkney saarte karmi talve eest. Järgmise aasta kevadeks kavandati samasse paika uuesti väljakaevamised.¹⁶

1.2. Allakirjutanu saunade ja saunanduse arengud

Käesoleva artikli koostaja (MR) on sellest ajast kui ta aastatel 1972–1973, pärast abiellumist (Rakvere-Kulina mõis-koolimaja, 29.07.1972) ehitas oma vanemate maja-

¹⁵ Vt. nimekiri artikli lõpus: PS: ISA liikmed, seisuga: 16.01.2023; ametlikeks keelteks on: hiina, inglise (USA), soome, saksa, jaapani ja poola keel.

¹⁶ Hein, Inna-Katrin. Šotimaal käidi saunas juba pronksiajal. elu24, 13. oktoober 2015. [<https://elu24.postimees.ee/3360457/sotimaal-kaidi-saunas-juba-pronksiajal>] 16.02.2023

villa keldrikorrusel olnud endise pesuköögi ümber nn soome saunaks (puukütte kerisega leiliruum, saunalava kahele-kolmele inimesele ning pesemisruum duši ja vanniga) ja eraldi olnud nn kaevuruumi (tsentraalset veevarustust Tallinnas, Pirita-Kosel kuni seitsmekümnendate aastate teise pooleni ja kanalisatsiooni aastani 2002 ei olnud) ümber riietus-, grillimis- ja puhkeruumiks einestamisvõimalusega ca 9-le inimesele. Nii metallist saunakeris kui grilliaparaat olid sobilikest materjalidest ise tehtud.

Elamus sai teisigi juurde- ja ümberehitusi tehtud (kaminatuba, töötuba-kabinet, magamistuba, garderoob). 8. juunil 1975 sündis tütar Mari-Liis.

1978. aastal sai leiliruumi laiendatud nii, et lavale mahtus lahedalt kolm inimest ning 5-6 aastat hiljem toimus sauna üldine uuendamine ja suurema võimsusega kerise (nüüd juba kaubandusest ostetud) paigaldamine. 2009. aastal toimus järjekordne sauna renoveerimine koos uue saunalava ja Soomes toodetud Harvia puukerise paigaldamisega. Kuna vann osutus liigseks, siis pesemisvõimalused muutusid avaramaks.

Seega, põhiline, nn „MR soome tüüpi kodusaun“ Pirita-Kosel on 2023. aasta suveks juba **50 aastat eksisteerinud** ja võime MR sauna nn poole sajandi tähtpäeva tähistada. Vähe sellest:

- aastatel 1993-1995 projekteeriti (eeskujuks Soera Talumuuseumi suitsusaun Hiiu maal) ja 1995 ehitati Tallinna kinnistule suitsusaun ning oktoobris 1995, pärast järjekordset Kielis stažeerimist, tegime isaga esimese saunatamise-vihtlemise suitsusaunas. Seega, sügisel 2023, saab **suitsusaun juba 28 aastat vanaks**, aastal 2025 – täitub 30 aastat;
- Eesti Vabariigi taasiseseisvumise ja maade tagastamise protsessis metsatalu rajamise käigus sai ka nn suvekodusse-kodukontorisse soome tüüpi saun ehitatud (aastal 2000), seega **tänaseks on metsatalu saun juba 23 aastat toiminud**, aastal 2025 – 25 aastat;
- aastatel 2016-2017, kui MR-I lõppes töölepingu alusel aktiivne tegevus 31.08.2017 Tartu Ülikoolis (Pärnu Kolledžis; käsunduslepingu alusel oli lõpp juunis 2019 /30.06.2019/), valmis Pärnu korteris-kodukontoris – soome tüüpi saun (leiliruum on vajadusel kasutuses ka pesu kuivatusruumina), tänaseks **vanust ka kuus aastat**, aastal 2028 – saab 10 aastat.

Artikli koostaja saunabilantsiks on kujunenud: kolm soome tüüpi puuküttega sauna ja üks puuküttega suitsusaun. Kõigi saunade kütmine toimub leiliruumist. Kõiki neid saunatamise võimalusi on ka sõpradega jagatud ning iga saunaga on nii ehitamise kui kasutamise perioodidest toredad mälestused meelde jäänud.

Soome tüüpi saunades olen alati leili visanud, aga mitte alati pole vihelnud. Suitsusaunas on aga vihtlemine au sees, pealegi on suitsusauna leil pehme ja pikk. Soome saunas on leil aga suhteliselt terav ja lühike, kuna temperatuur on ju kõrgem.

Oma elamu keldrisaunas olen ka nn mee ja soola sauna teinud. Nimelt seejärel, kui 1987. aasta augustis oli õnnetus ja ma vasaku jala sääreluu murdsin. Jalg pandi kipsi (nii sääär, põlv kui reis). Pärast ca kuuajalist kipsis olemist ja karkudega kõndimist (päris suur osavus tekkis isegi treppidest üles-alla liikumisel!) ning kipsi eemaldamist oli jalg põlvest kange, rakse oli karkudeta liikuda. Raviarstid prognoosisid pikka taastumist.

Otsustasin ise proovida: ostsind endale jalgratta-trenažööri, et sellega mitu korda päevas vändata ning igal õhtu tegin sauna. Saunalaval sulatasin kokku supilusika täie mett ja pea samapalju jämedat soola. Selle määrisin ümber põlve (nii ette kui taha) ja olin seni laval, kuni mee-soola segu oli täielikult sisse imendunud ja nahk puhas. Sellisel ca kaks nädalat tegutsedes oli jalg-põlv peaaegu korras ja paindub. Kuna pidin paar korda nädalas end polikliinikus karkudega näitamas käima, siis pärast trenaažööri vääntamist ning saunas mee-soola protseduure läksin juba karkudeta arsti juurde. Tema imestus oli suur, veel suurem kui seletasin, mida olin teinud. Tõsi, ega ma seda mee-soola protseduuri ise välja ei mõelnud, vaid üks tuttav soovitas. Tänu talle veelkord! Soovitan ka teistele, kellel peaks vaja olema.

2. Artikli koostaja põhilised isiklikud saunakogemused

2.1. Saunakogemused Eestis

Praktiline saunageograafia pole MR jaoks eriti suur olnud (lugegem seda keskmiseks või pisut üle selle). Kuna MR on sündinud ja elanud 16 aastat Rakvere linnas, siis on Rakvere ja Lääne-Virumaa üks põhjalikumalt läbi elatud ja käidud-viibitud regioone Eestis. Seega alustame ka kogemuste saamisel saunade loetelu just Lääne-Virumaast:

- *Lääne-Virumaal*, suviti-sügiseti, aastatel 1972–1985 (eriti intensiivne sauna periood), on külastatud hulgaliselt saunu:
 - Võsul (ETKVL Rakvere Kaubandusliku Inventari Tehase /KIT-i/ suvila, perekond Mattisen, perekond Saremat jmt);
 - aga ka hilisematel aastatel tänaseni – Rakvere Spaas, Rakvere nn külje all Näpil ja Sõmerul (lapsepõlve sõprade kodusaunad), Jäneda Mõisas (saun konverentsi vabaaja programmis), Padaorus asunud Aseri Keraamikatehase saun ja kohaliku metsavahi talu saun, Eisma Külalistemaja saun, Karepal, Palmes-Sagadis;
 - aeg-ajalt lisandusid Tallinna kodusaunale õpingute ajal TPI-s ka *Viitnal* asuva Linajärve kaldal oleva puhkekeskuse saunas¹⁷ viibimised oma kaastüliõpilaste ja kateedri õppejõududega.

Lisaks teised saunakogemused Eesti maakondades, linnades, asulates ja külates :

- *Harjumaal*:
 - kui 1975. aasta augustist sai tollase Tallinna Polütehnilise Instituudi (TPI) majandusteaduskonna teenindusökonomika kateedrisse tööle asunud, siis õige pea toimus ühinemine nn *Vääna Jahilossis*¹⁸ regulaarselt (kaks korda kuus) saunas käiva seltskonnaga (valdavalt kolleegid TPI-st (näiteks, majandusteaduskonna dekaan Juhan Toomaspoeg, kateedrijuhataja Juhani Väljataga, vanemõpetaja Lembit Valdma, Teaduste Akadeemia instituutidest

¹⁷ Kuigi praegu, ligi 50 aastat hiljem pean, vastavalt enesetundele, enda jaoks normaalseks-mõnusaks leiliruumi temperatuuriks 80 – 100 C⁰, siis Viitna saunas kütisime mõnel korral isegi 150 C⁰ sisse. See oli aga liig, mis liig – isegi rääkida oli saunalaval raske, kõrvetas. Ei soovita kellelegi! Selgelt nooruse rumalus.

¹⁸ Vääna Jahilossi soome tüüpi saun olevat olnud juba alates 1965. aastast esimene soome tüüpi saun Eestis (vähemalt nii räägiti!?). Pärast protseduure saunalaval oli tavaline, et karastavad veeprotseduurid toimusid Vääna jões. Talvel aga tehti vajadusel jäässe korralik auk.

/näiteks, rahvaluuleteadlane-folklorist Ülo Tedre Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudist/, paarist projektorganisatsioonist ning paar keskkooliõpetajat jmt). Kuna pea iga liige meie saunaseltskonnas oli siis nn oma erialale spetsialiseerunud, olid seltskonna vestlustes iga inimese jutud-muljed-kogemused uued ja kordumatud;

- kaheksakümnendatel aastatel asendus saun Väänas Tallinna Rohelise Vööndi metsamajandi puhkebaasi saunaga (arhitekt Voldemar Herkel) Tallinna piiril *Irus, Pirita jõe ääres*. Lühikest perioodi enne Iru sauna kasutati ka Tallinnas Näituse väljakul asunud sauna (vt allpool).

Saunaseltskond, kelle tuumik oli ca kakskümmend aastat koos saunas käinud, lagunes Eesti taasiseseisvumise algusaastatel (uued tööülesanded, inimesed vananesid ja haigestusid, ka meie seast lahkumised jm põhjused);

- *Aegviidu puhkebaasi (endine Tallinna Tehnikaülikooli /TTÜ/ spordibaas) saun*; toimus kateedri talveseminar;

- *Ranna sovhoosis*, keskusega Tabasalus (Harku külanõukogu, Harju rajoon): sovhoosi suurepärasest soome saunas, kus toimus sakslaste delegatsiooni (neli inimest) vastuvõtt; kehakinnituseks grill- ja suitsubroilerid (sovhoosi üheks põhitegevusalaks oli broilerikasvatus). Vastuvõtjaks oli sovhoosi asedirektor-peaökonomist Kalev Joakit (varasem TPI majandusteaduskonna õppejõud ja aspirant; MR õpperühma juhendaja-mentor). Sündmus oli niivõrd õnnestunud, et üks külaline palus enne lahkumist enesele saunaviha (ta nägi ja kasutas esimest korda elus saunavihta; see oli parim suveniir), mida ta saunas vihtlemisel kasutas, kaasavõtmiseks pakkida. Selle saunavihaga kaenla all, saatsime ta ka päev hiljem Berliini lennukile;

- *Laulasmaa* (Lahepere lahe kaldal, Lääne-Harju vald) endise puhkekodu saun, korduvalt koos tööseminaride raames (ükskord kui kateedrijuhataja Juhani Väljataga seal tervist kosutas ning MR töömaterjalidga Laulasmaale sõitis, siis oli meil saunalaval kolmandaks saunaliseks ka populaarne laulja Kalmer Tennosaar);

- *Andineeme* (Kolga lahe kaldal, Kuusalu vald), endise EKE puhke- kompleksi saun, korduvalt koos tööseminaridega;

• *Hiiumaal:*

- *Palade külas Soera Talumuuseumi suitsusaunas* korduvalt, sh ka Jõulude tähistamine muuseumi reheelamus ja saunas;

- *Kõpu* tuletorni lähedal olid korduvalt toredad elamused ka tuttavate talu peresaunas;

- *Orjaku külas* Kassaris: TPI endise rühmakaaslase ja ettevõtja Ain Kullo kodusaunas (tänaeks puhkab Ain juba üle kümne aasta Kassari kabeli kalmistul);

- *Kärdlas, Riho Tartu vanemate kodusaunas*;

• *Ida-Virumaal:*

- *Narva-Jõesuu* sanatooriumi Spaa saun:

- Eesti Majandusteadlaste Seltsi talveseminari raames;

- ka suvel nõ omal käel Ida-Virumaal ringsõitu tehes ja Narva-Jõesuus õõbides;

- *Toila* Spaa saun: Eesti Majandusteadlaste Seltsi talveseminari raames;

- *Jõgevamaal:*
 - *Tammispää kämpingu saun* (Lohusuu lähedal Peipsi ääres): kahepäevane väljasõit-seminar TÜ Pärnu Kolledži töötajatele ringsõiduga mööda Peipsi-äärseid külasid-asulaid;
- *Järvamaal:* Reinevere külas Jaanus Palmi Undiaugu talu saunas (soome-, leili- ja tünnisaun);
- *Läänemaal:*
 - Vormsi saarel:
 - saare edelarannikul, majandusteadlase dotsent Johannes Küttise suvekodu saun suvel, Vormsi mitme päevasel külastusel (asub Suuremõisa külast mere poole);
 - *Rumpo külas turismitalus:*
 - kahepäevane väljasõit-seminar Kvalifikatsiooni Instituudi kursuse lõpetajate ühe grupile koos saunaga, sh tunnistuste kätte andmine;
 - kahepäevane väljasõit-seminar TÜ Pärnu Kolledži töötajatele koos saunaga;
 - *Koongas* (tänapäev Lääneranna vald), ühe rahvusvahelise elektroonikafirma juhi kodusaaunas;
- *Pärnumaal:*
 - *Tammistes (Pärnu külje all, Pärnu jõe ääres; suvila rajoon):* Pärnu Piimatoodete Kombinaadi viimase direktori Tiit Pilti suvila saunas;
 - *Manilaiul, Riida turismitalu* (perenaine Ülle Tamm ja peremees, Pärnu Piimatoodete Kombinaadi viimane direktor Tiit Pilt) saun;
 - *Maria talu Kõpu külas* (Pärnust 32 km Tõstamaa poole): kahepäevane väljasõit-seminar TÜ Pärnu Kolledži töötajatele koos saunaga;
 - *Kämping* Kabriste-Lindi-Marksa vahel Pärnu lahe ääres (pärast Valgeranda): kahepäevane väljasõit-seminar TÜ Pärnu Kolledži töötajatele koos saunaga;
- *Pärnus:* saunad Estonia Spaades (kaks erinevat hoonet) ja Tervise Spaades (kaks erinevat hoonet);
- *Saaremaal:*
 - *Ruhnu saarel* talusaunas (väljasõit TÜ majandusteaduskonnaga), saar kuulub Saare maakonda;
 - *Kuressaare:*
 - lennuvälja lähedal ühe reisikaaslase-sõbra uues kodusaaunas;
 - väljasõit-seminar TÜ Pärnu Kolledži kolleegidega, hotelli saun;
- *Tallinnas:*
 - Pirita Olümpiaakeskuse ujula saun, mõne sõbra saun ja muidugi – kodusaaun;
 - Kombinaadi „Bit“ saun Stoltingi tornis, Tallinna linnamüüris, Suur-Rannavärava väravatornist järgmine torn (Pikk tänav);
 - Näituse väljakul Pirita teel, näituse eksponaadiks olnud ülipopulaarses saun-suvilas „Simo“¹⁹ (asus väljaku territooriumi servas paeklindi tõusu alguses) lühikest perioodi saunatamine (seltskonnaga pärast Väänas lõpetamist ja enne Iru alustamist);
 - Mainori saun korduvalt aastatel 1984–1986 kui seal töötasin;

¹⁹ Nende tootmist alustati Rakvere Metsamajandis (ettevõtte oli esimene freesprussmajade tootja Baltikumis), selle tollaegse direktori ja tuntud metsamehe, MR Rakvere l. keskkooli üheksanda klassi klassivenna Hanno Nõmme (19.02.1949-9.12.2022) isa, Simo Nõmme (20. 02.1925-10.01.1996) initsiatiivil.

- kolleegi ja sõbra Jaan Karu kodused saunad: hulk aastaid Pirita-Kosel *Varsaallikal*, hiljem uue kodu valmimisel ka Pirital *Kloostrimetsas*;
- Mingil perioodil 80-tel aastatel oli võimalus kord nädalas ka Tallinnas Tõnismäel asunud *Tööjõureservide spordikompleksi saunas* saunatada (selles saunas oli sagedaseks saunaliseks MR endine õppejõud ja hilisem kolleeg professor Madis Habakuk).
Arvestades, et kord nädalas oli ka kodus saun, siis oli võimalus sel perioodil ühes kuus 10 korda saunas viibida: 4x kodus, 4x Tööjõureservides ja 2x Väänas;
- naabrite saun Pirita-Kosel;
- 1976. aasta augusti lõpus toimus TPI baasil suur rahvusvaheline sümposium, mille lõpus korraldati osalejatele (neid oli üle poole tuhande) gruppidesse jaotatult võimalus soome saunas Tallinnas ja Harjumaal seltskondlikult õhtut veeta. Kuna saunagruppe oli palju, siis nn õhtu juhtideks-konsultantideks kutsuti saunakogemustega TPI töötajaid üle instituudi.
Nende hulka valiti ka käesoleva artikli koostaja ning selle grupi *saun asus Tallinnas Hiul asuvas meditsiinikompleksis*. Osalejateks olid poolakad, jugaslaavlane, tšehh, sakslane, ungarlane, prantslane ja veel mitmed huvitavad sümposiumi külalised. Kuigi seltskond oli väga rahvusvaheline, saunas kõik ja õhtu õnnestusid. Eks saunaprotseduurid tuli nn grupijuhil isiklikult mõningase mitmekeelse seletusega ja kujundlikult ette näidata.
- *Tartumaal*:
 - *Elva* linnasaun, korduvalt, sh pärast 19. Tartu maratoni 1983. aastal (koos Enn Leppikuga, kes elas sel ajal Elvas);
 - *kodusaad* (korduvalt), peremehed;
 - maalikunstnik *Heiki Kahro* /Tartu vald/;
 - sõber ja pinginaaber juba Rakvere aegade kuuendast klassist *Enn Leppik* /Ülenurme/;
 - kolleeg konverentside korraldamisel ja teaduskogumike väljaandmisel *Jüri Sepp* /Maarja-Magdaleena/;
 - kolleeg *Mait Miljan* /Tartu vald/, suvila saun;
 - kolleeg *Andres Arrak* /Elva vald/, suvila saun;
- *Tartus* Veeriku linnaosas: maalikunstnik, pallaslase Lembit Saartsi kodusel leilisaunas;
- *Valgamaal*:
 - *Kekkoneni (Kekkose)* saun Käärikul TÜ Spordikeskuses (korduvalt);
 - *Pühajärve* Spaa ja Puhkekeskuse saun (korduvalt);
 - Puhkekompleksi saun *Otepää looduspargis*;
- *Viljandimaal*: turismitalu saun (juhuslik vahepeatus koos Manfrediga teel Värskasse konverentsile /täpset kohta ja aastat ei mäleta/);
- *Võrumaal*:
 - *Vakari külas (Haanjust kirdes)* Rõuge vallas: esimesed ja korduvad suitsusauna kogemused seoses Võru-Kubija turismibaasi külastustega (üliõpilaste suvepraktika jms);
 - *Kubijal Vähkjärve lähedal*: tuttavate talu leilisaunas;
 - *Sänna külas* Rõuge vallas: tuttavate talu leilisaunas;

- *Haanjas*: Vaskna turismitalus (Plaksi küla) samanimelise järve ääres, Suure Munamäe lähedal Värskas konverentsi lõpetamine (osalised: Mart Sõrg /TÜ/ ja tema soomlasest kolleeg, sakslased Peter Dobias /Paderborni Ülikool), Manfred O. E. Hennies /Kieli Rakendusülikool/ ja MR /TTÜ/; samuti Haanja spordikeskuses EMK seminari raames;
- Eesti ohvitseride endise suvise Põhja-Laagri (tänapäevaste Õpetajate suvekursuste baasi *leilisaun Õrsava järve ääres* /1984, esimese majanduspoliitika konverentsi ajal Värskas/);
- *Seto Talumuuseumi suitsusaun* Värskas;
- *saunad Värskas Sanatooriumis ja Veekeskuses*;
- *peresaunad Tonja külas* Värskas lahe kaldal;
- *talusaun* Värskas lähedal *Lobotkal*;
- *Piusa Ürgoru Puhkemaja saun*, Väiko Härmä küla (Setomaa vald); seal oli meil Värskas konverentsi esimesel õhtul ka õhtusöök, muud tegevused (kerge sport) ja saunatamine koos Piusa jões karastamisega.

On viibitud ka mitmetes teistes saunades Eestimaal, kuid registrit pole pidanud ja kõik ei ole ka meeles. Siiski – **50 aasta jooksul on Eestis viibitud-saunatatud ligi 80 erinevas saunas. Kuna kõiki saunu sellise pika perioodi puhul ei mäleta, siis võib tegelikult ka üle 80 erineva sauna olla külastatud.** Eesti 15 maakonnast pole seni Põlva- ja Raplamaa saunades viibinud (vist?). (vt. järgnevad joonis 1 ja tabel 1)

Siinkirjutaja hindab Eesti saunu kõrgelt – kvaliteet pole küll alati ühesugune, aga see ei häiri. Küll on mõnikord erinevusi vaid ehitamises (näiteks, leiliruumi optimaalne kõrgus), aga see on ilmselt mõningasest teadmatusest tekkinud.

Oli suurepärase ja õnneliku juhus, et enesele kodus sauna ehitamist kavandades ja seejärel ehitades, oli enne just ilmunud Tamara Habichti uurimustööle tuginev sisukas raamat „Eesti saun“ (1972). Sealt oli palju huvitavat ja kasulikku informatsiooni. Muide, selle uuringu alusel oli Eestis tol ajal kõige tihedam saunade võrgustik Lõuna-Tartumaal, Põlva-, Valgamaal ja Võrumaal, hõredaim Järvamaal. Tihedat saunade võrgustikku soodustas ilmselt asjaolu, et nimetatud kahes maakonnas on palju väikesed järvi ja veesilmi, Järvamaal on neid aga suhteliselt vähem (siit ka hõredam võrgustik).

Joonis 1: Eesti maakonnad. [<http://s1.thingspic.com/images/R9/ZJyxwq2JJdNRgE3sMRTmDmJk.jpeg>] 12.02.2023

* * *

Kuna meie perekonnale oli isa-ema juhtimisel ja aktiivsel tegevusel selleks ajaks Pirita-Kosel elamu-villa peaaegu valmis saanud, siis oli meil kodus ka ehitusalast kirjandust (eeskätt Arvo Veski raamat „Individaualelamute ehitamine“ /1969/, mida tol ajal pea kõik, kes enesele maja-elamut ehitasid, käsiraamatuna kasutasid). Kuna ka enesel tuli jõudumööda ehitusel kaasa lüüa, siis oli huvitav isa kõrval ka Arvo Veski raamatut uurida. Tarkust oli seal küllaga.

Kuigi majandushoonete peatüki all oli saunale raamatus 13 lehekülge (lk. 381–394) koos joonistega pühendatud, oli sauna kujutatud eeskätt kui eraldi hoonet elamu krundil elamust eemal. Tõsi, veidi oli informatsiooni saunast koos pesuköögiga, kuid ka see oli eraldi hoonena. Siiski oli raamatus väga põgusalt juttu ka keldrisaunast koos pesuköögiga ja eraldi.

Usun, et eraldi hoonet ei soovinud mu vanemad ehitada, sest saun oleks nõudnud eraldi ehitusprojekti ja selle kinnitamist, seega tülikat asjaajamist, täiendavat raha ning veel lisaraha ka ehitamisel. Kuna saunakultuur ei olnud Eestis sel ajal veel nii kaugele arenenud kui Soomes, siis isa-ema otsustasid ilmselt keldrikorrusele pesuköögi kasuks ilma saunata, sest pesu pesemine oli olulise ja pesuköögis oli võimalik end edukalt ka „saunatada“, st eeskätt pesta (küll ilma leili ja vihtlemiseta); Rakvere perioodist oli see kogemus olemas.

Kuna olin elamu ehitamise alguses alles keskkooli viimastes klassides, siis ega ma neid sauna asju eriti teadnud. Pealegi, ehitamine nõudis palju raha, seda ei olnud aga

Tabel 1: MR erinevate saunade* külastused 50 aasta kestel Eesti maakondade lõikes aastatel 1973–2023

Jrk nr	Maakond	Maakonna keskus	Külastatud erinevaid saunu (arv)	sh külastatud suitsusaunu (arv)	Märkused
1	Harjumaa	Tallinn	16+	1	<i>palju kordi</i>
2	Hiiumaa	Kärdla	4	1	<i>palju kordi</i>
3	Ida-Virumaa	Jõhvi	2		
4	Jõgevamaa	Jõgeva	1		<i>Ix</i>
5	Järvamaa	Paide	3		
6	Läänemaa	Haapsalu	3+		
7	Lääne-Virumaa	Rakvere	14+		
8	Põlvamaa	Põlva	-		
9	Pärnumaa	Pärnu	9		
10	Raplamaa	Rapla	-		
11	Saaremaa	Kuresaare	3		<i>Ix + Ix + Ix</i>
12	Tartumaa	Tartu	7		
13	Valgamaa	Valga	3		
14	Viljandimaa	Viljandi	1		<i>Ix</i>
15	Võrumaa	Võru	12+	1	<i>palju kordi</i>
Kokku Eestis saunu, kus saunatud:			78+	3	

Märkused:

* tegemist on just erinevate saunadega, st et paljudes saunades on saunatud mitmeid, isegi kümneid ja sadu (näiteks, kodusaunas) kordi;

+ tähendab, et selles maakonnas/ keskses on mõne sauna külastus meelest läinud, st tegelik erinevate saunade arv võib olla märgitust veidi suurem;

palju kordi – see näitab suitsusaunade külastamist; *Ix* – külastatud üks kord.

liigselt. Seega tuli kokkuhoidlikult tegutseda. Mäletan ka seda, et sauna ehitamisest eriti ei räägitud (mitmed meie sugulased ja tuttavad ehtasid samuti sel ajal oma perele elamut). Paljud ehtasid sauna hiljem kui kogunes täiendavaid rahalisi vahendeid, kas elamu mõningase ümberehitamise-täiendamise teel või muul moel. Julgen arvata, et näiteks, Pirita linnaosas on rohkem kui pooltes pereelamutes ka saun. Eks see ole nii ka kõigis Tallinna linnaosades, teistes Eesti linnades, asulates ja eriti külades kus osa inimesi elab nn ühepereelamustes. Kuigi, uemates mitmekorruselistes elamutes on saunad juba projekteeritud ja korteritesse sisse ehitatud.

Külades-taludes (aga mitte ainult) on siiski valdavalt tuleohutuse tõttu saunahoone elamust eemale eraldi ehitatud. Tuleohutuse tõttu on eriti just suitsusaunu veekogude äärde püütud ehitada (seda eeskätt Lõuna- ja Kagu-Eestis, kus on suhteliselt palju väikejärvi, mis on talumaade-kinnistute koosseisu kuulunud). Sageli on järve puudumisel sauna juurde ka tiik kaevatud (seda sageli mitte tuleohutuse vaid just enese saunast vette minemise-jahutamise mõttes).

Lisamärkusena võib väita, et kuna olen palju sauna- ja selle ehitamise alast kirjandust lugenud ning oma kodus ise kolm korda sauna ehitanud (st mitte kolme eraldi sauna ehitanud, vaid esimest sauna kaks korda laiendanud ja rekonstrueerinud), siis olen Eestis

nii mõndagi tuttavat-sõpra sauna ehitamisel nõustanud. Nõustanud olen ka oma kolleeged Venemaalt, Voroneži Riiklikust Ülikoolist.

2.2. Saunakogemused Eestist väljaspool

Artikli koostaja on alates 1980-datest aastatest kuni 2010-date algusaastateni viibinud ka teiste riikide saunades (vt tabel 2), mistõttu võib ütelda, et Eesti saunatradsioonide, -kultuuri ja muu sellega kaasneva üle võime üldjuhul uhkust tunda.

Tabel 2: MR erinevate * saunade külastused väljaspool Eestit aastatel 1981 – 2013

Jrk nr	Väljaspool Eestit, riigid	Piirkond	Külastatud erinevaid saunu	Märkused
1	Ungari	Budapest	1	<i>2x eri aegadel</i>
2	Läti	Lielupe jõgi	1	<i>1x</i>
3	Kasahstan	Alma-Ata	1	<i>1x</i>
4	Venemaa	Sotši, St Peterburg, Voronež	3	<i>1x+1x+1x=3x</i>
5	Soome	Lapimaa, Oitti	3	<i>mitmeid kordi</i>
6	Ukraina	Krimm-Foros	1	<i>1x</i>
7	Türgi	Kemeri, Antalya-Beleg; Pamukkale	4	<i>mitmeid kordi</i>
8	Kreeka	Kreeta saar	1	<i>1x</i>
Kokku piirkondi:			14	

Märkused:

* tegemist on just erinevate saunadega, st et osa saunades on saunatud mitmeid kordi;

1x – külastatud üks kord; *mitmeid kordi* – see näitab saunade rohkem kui ühel korral ja ka eri aegadel

Ungaris: 1981. aasta novembris külastasime kahekesi dotsent Juhani Väljatagaga Budapestis asunud Ungari Infoinstituuti (see oli üldse artikli autorile esimene välisreis nn välispassiga). Juhani oli siis Eesti Infoinstituudi direktor, MR oli sama instituudi isamajandamise osakonna juhataja. Meid võeti hästi vastu, aga edaspidistest töökontaktidest eriti midagi välja ei kujunenud. Üheks põhjuseks oli kindlasti see, et NL tingimustes oli meil vähe võimalusi iseseisvaks otsustamiseks ja tegevuseks, võrreldes ungarlastega. Elasime suurepärasest hotellis keset Doonaud Margiti saarel hotellis Margareth. Juhani initsiatiivil läksime ühel hommikul varakult lähedasse *türgi sauna* (palju ruume, erinevate õhu ja vee temperatuuridega, massaaž). *Ca* paar tundi saunatamist andis toonuse terveks päevaks.

Ühel õhtul külastasime Juhani endist kursusekaaslast TPI päevil, NSV Liidu Budapesti Suursaatkonna III sekretäri, diplomaat Rein Otsasoni. Oli päris huvitav õhtu – mitmesugused teemad ja Reinu proua poolt küpsetatud maitvad pirukad teega.

Käesoleva sajandi esimesel kümnendil oli võimalus Budapestis ühel rahvusvahelisel konverentsil osaleda. Konverentsi lõppedes otsisin nostalgias üles sama *türgi sauna*, kus olime Juhani 1981. aastal olnud. Saun oli väsinud probleeme oli keelega: kõik saunajärjekorras olid ungarlased ning piletit ostes oli pea võimatu seletada, et soovin ka massaaži. Keegi ei saanud aru ei saksa, inglise ega vene keelest, lõpuks aitas vaid žestikuleerimine. Saunatamisega jäin üldiselt rahule (aga esimene kord oli parem).

Lätis: väitekirja kirjutamise ajal 80-ndate aastate alguses kui toimus Rijas üleliiduline liha- ja piimatööstuse ettevõtete nõupidamine NSV Liidu Liha- ja Piimatööstuse Ministeeriumi juhtimisel, oli ühel õhtul koosviibimine ka *Riia Piimatoodete Kombinaadi suvilas ja saunas Lielupe jõe ääres*, kus ka MR ja tema juhendaja dotsent Juhani Väljataga viibisid.

Kasahstanis: 80-ndate aastate alguses toimus Alma-Atas kõigi nn sots. maade Plaaninstituutide esindajate nädalane kohtumine-konverents. Sündmus oli huvitav, sisukas ja kaalukas mitmes mõttes, sh ilmselt parim hotell, head päevased ettekanded, rikkalikud õhtusöögid koos huvitava kultuuriprogrammiga, asjalikud ekskursioonid (linn, loodus, Medeo, põllumajandus, šampuse vabrik jms.).

Ühel hommikul läksime tšehhi delegatsiooni esindaja Peter'iga (olime juba varem tuttavad) Alma-Ata *linnasauna*. Saunahoone oli suur, uus ja huvitav – palju ruume erineva keskkonna ning võimalustega. Olime saunas kahekesi, kuid aeg-ajalt üritas keegi tundmatu meile kuuldekaugusele läheneda. Loomulikult saime temast aru ning liikusime edasi ning vahetasime jututeemasid. Varsti ta tüdines ja lahkus. Muidu oli sauna kogemus igati hea ja meie Peter'iga rahul.

Soomes: Eesti taasiseseisvumise algusaastatel tekkis võimalus ka sealsete tuttavate eestvõttel nende kodus (Oitti; Hausjärvi valla keskus Lõuna-Soomes) korduvalt saunas viibida.

Lisaks toimus soome tuttavate initsiatiivil ca nädalane väljasõit Lapimaale, kus *Saariselkä* lähedal asunud puhke regioonis kogu seltskonnale (olime kolme autoga, sh üks Eestist, MR esimene auto Mercedes-Benz 123 Klassika²⁰) üks suvila-mökki koos saunaga üüriti (polaarpäev, külm ojavesi ja palju sääski). Ümbruskonnas olid head matkarajad, kus oli võimalik huvitavat loodust ja põdrakarju näha.

Esimest korda oli võimalus ka korralikus Spaas ja sealses saunas viibida.

Külastasime ka Norrat, sh Kirkenesi linna ning „kastsime“ end korraks ka Põhja Jäämerre (päike paistis, kuid vesi oli väga külm). Viibisime ka saami külades Lapimaa lääni põhjaosas. Tagasiteel külastasime Rovaniemi (Jõuluvana keskus), Savonlinna, vastu Venemaa piiri asuvat Rautjärvi valda (seal põles vana puidust kirik detsembris 2022 maani maha) ning mitmeid teisi huvitavaid kohti.

²⁰ Pastellhalli MB-123 sain Kieli Rakendusülikooli kolleegilt, professor dr. Manfred O. E. Hennies'ilt kingituseks kui ta koos oma noorema tütre Bettina Weise'ga Tallinna ja Eestit septembris 1992 külastas. Saksamaalt läbi Taani, Rootsi ja Soome sõitsid nad autoga Eestisse, kus me põhjalikult paari nädala kestel Tallinna ja eriti Eestimaaga, sh Saaremaaga, tutvusime. Tagasi kodumaale läksid nad lennukiga, kus Manfred enesele kohe uue auto (seekord VW-väikebussi) ostis. MB-123 oli küll juba 10 aastat vana kuid väga heas korras. Minu küsimusele, et miks ta mulle sellise kalli kingituse teeb, vastas Manfred, et kuna Eesti riik ei suuda mulle minu professionaalse töö eest väärilist palka maksta, siis tema püüab seda mõnel määral kompenseerida, sest sõiduvahendit on ju vaja. Kahtlematult olin ma sellise teo eest väga õnnelik ja tänulik. Olime Manfrediga tutvunud novembris 1989 Kieli Rakendusülikoolis majandusosakonna dekaani juures kui ma kolmekuulisel stažeerimisel DAAD-i uurimisstipendiaadina esi-mest korda Saksamaal Kieli Ülikoolis viibisin. Sellest kohtumisest sündis ka koostööleping Kieli Rakendusülikooli (Kieli RÜ) majandusosakonna ja Tallinna Tehnikaülikooli (TTÜ) majandusteaduskonna vahel, mis kestis seni kuni töötasin TTÜs (1998) ja seejärel Tartu Ülikooli majandusteaduskonda (1996 ... 1998) sealsete dekaanide (prof. Janno Reiljan ja prof. Jüri Sepp) kutsel siirdusin.

MTÜ EESTINEN.FI portaalis (25. detsember 2016) on saunaga seoses kirjutatud:²¹

„Kui küsida, mis usku on soomlased, siis võib öelda, et sauna usku. Soome on saunamaa ja soomlased on saunarahvas. Soomes on saunad igal pool: majades, korterites, suvilates, isegi büroohoonetes, rääkimata hotellidest. Igas majapidamises on saun. Ja saunas käiakse vilkalt, paljudes peredes lausa iga päev.

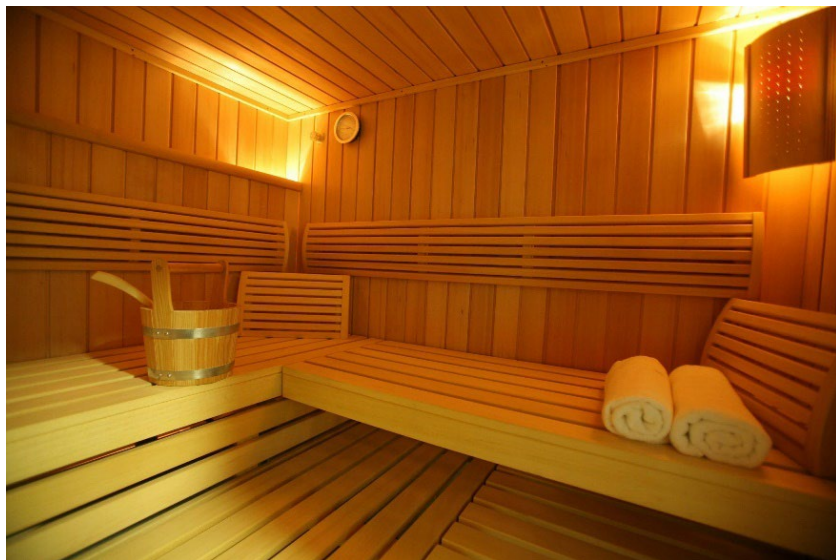

Foto 2. Eeskujuliku kaasaegse sauna leiliruum nii Soomes kui Eestis, aga mujalgi. [<https://i0.wp.com/eestinen.fi/wp-content/uploads/2016/12/sauna.jpg?w=1920&ssl=1>] 24.03.2023

Soomes tehakse kõik tähtsamad otsused saunas. Ärimehed teevad diile saunalaval, teineteisele vannutakse sõprust saunas, suhteid sõlmitakse samuti saunas. Võib öelda, et soomlased ilma saunata ei saa. Pole siis ime, et sauna seostatakse terves maailmas Soomega, kuigi Eestis kasutatakse sama sõna.

Eestis on palju kirjutud Sami Lotilat, kes kritiseerib saunas käimist Eesti moodi – püksid jalas. Aga see on loomulik – Eesti pole saunamaa. Eestis on saunas käik rohkem erisündmus, mitte igapäevane toiming. Kõik see, mis Soomes on tavaline – paljalt avalikus sega saunas käimine – on Eestis pigem harv nähtus.²²

²¹ Soome on saunamaa. [https://eestinen.fi/2016/12/soome-on-saunamaa/#google_vignette] 24.03.2023

²² MR: Olles tuttav ka Soome saunakultuuriga, pole Eestis need lood mitte päris sellised, nagu eelpool MTÜ kirjutises on väidetud. Aastakümneid tagasi oli Sami Lotilal suuresti õigus, täna enam mitte. Kohati ollakse Eestis laval siis pükses kui on mehed-naised koos ning inimesed pole omavahel tuttavad, muidu ollakse laval aga püksata. Arvan, et see „pükste värk“ oli omane nn „nõukogude moraalile“ (nagu paljud muud olemised-tegemised!). Mäletan – kui olime Riias

Tegelikult polegi vaja Soome saunakultuuri Eestisse tuua. Las olla Eestis omamoodi ja Soomes omamoodi. Kui tahad tõelist saunamõnu nautida, siis tule Soome!“

Viimasel ajal on Soomes uus tendents tekkinud – EESTINEN, 6. november 2022: Uus trend: Soomes on hakatud uusehitistes saunadest loobuma.²³

„Soomes on uusehitistes hakatud saunadest loobuma, sauna jaoks mõeldud ruumidest tehakse kas garderoobid või töökabineid.

Kortermajas asuv oma saun on Helsingi piirkonnas kodudes populaarsust kaotanud, selgub Helsingin Sanomate poolt suurte ehitusfirmade hulgas läbi viidud uuringust.

Kui uue korteri ostja reageerib õigel ajal, saab ta korterisse planeeritud sauna vahetada muu ruumi vastu.

Traditsiooniliselt on saunad ümber ehitatud garderoobideks, kuid viimastel aastatel sagenenud kaugtöö on olukorda muutnud, ütleb SRV elamuühituse müügidirektor Riikka Lohikoski. Paljudel inimestel on kasvav vajadus kabineti järele.

Ehitusfirma uusimas majas ehk Pasila Kokardis on ostjatel võimalus korteris asendada saun või garderoob kabinetiga.

Eraldi sauna vajadust vähendavad Lohikoski sõnul näiteks uuselamuühituste mugavad saunaosad, kus sageli on ka köögi- ja puhkealad. Siis võib kallite eluruumide ümberehitamine muuks otstarbeks olla atraktiivne.

Uute korterite ehitamisel on selge trend kogukonnatunde kasvu suunas,” ütleb Lohikoski. „Seda võib näha ühiskasutatavate ruumide, näiteks spordisaalide ja ühiskasutatavate saunaruumide populaarsuse kasvus, eriti linnaehituslikes struktuurides.”

Sama trendi on märganud ehitusfirmas YIT, ütleb ettevõtte kliendisuhete ja eluasemeteenuste üksuse direktor Pekka Helin. YIT säästva linnakeskkonna baromeetri järgi on saunade populaarsus selgelt vähenenud.

Septembris läbi viidud küsitluse järgi soovis oma korterisse oma sauna alla 40 protsendi küsitletutest, mullu soovis oma sauna aga üle poole vastanutest.

Peaaegu pooled vastanutest ütlesid, et eelistavad kasutada elamuühistu ühist sauna ja kasutada oma korteri pinda millekski muuks. Eelmisel aastal arvas niimoodi selge vähemus vastajatest.

Oma saun oli koroonakriisi ajal populaarne. Helini sõnul viitab see asjaolule, et sauna populaarsus muutub tarbijate seas vastavalt ümbritsevatele tingimustele.

„Pikaajaliste uuringute ja andmete valguses ütlesin, et soomlased jagunevad kolme rühma: kolmandik tahab kindlasti oma korterisauna, kolmandik on liikuv mass ja kolmandik ei taha oma sauna.”

nõupidamisel (vt eespool) ja õhtul saunas, siis lavale, kus olid juba Moskva ülemused (mehed ja naised pükstes) ees ja mina sinna püksteta lisandusin, siis algul vaadati küll veidi teisiti. Kui ma aga vestluse üles võtsin, siis kulges kõik normaalselt edasi. Nad leppisid sellega, et meil on nii kombeks ja pealegi oli Eesti nende jaoks „nõukogude Lääs“, kus olid teised tavad. Ka pole Eestis saunas käik juba ammu enam erisündmus. Tõsi, Soomes on saunu oluliselt rohkem kui Eestis, aga ka elanikke on rohkem. Eestis enamikes korterites saunad puuduvad, Soomes on see aga tavaline. Samas, Soomes on alanud saunade vähenemise suund.

²³ Uus trend: Soomes on hakatud uusehitistes saunadest loobuma. [<https://eestinen.fi/2022/11/uus-trend-soomes-on-hakatud-uusehitistes-saunadest-loobuma/>] 24.02.2023

Samas pole märgatud, et mõni konkreetne grupp oleks selgelt oma sauna vastu, märgib Helin.

Samal arvamusel on Skanska müügi- ja turundusdirektor Marja Kuosma. „Saunahuvi pole vanusega seotud, vaid pigem seaksin selle kodu suurusega. Suuremates korterites soovitakse oma sauna.”

Pekka Helin YIT-st ütleb, et Helsingi piirkonnas on ilma saunata umbes 20 protsenti kolmetoalisi ja alla 10 protsendi neljatoalisi kortereid.

Kuosma sõnul ei ole energiakriisi vähemalt seni korterisaunade kaotamist kiirendanud. „Energiakriisi mõju pole projektide pikkade planeerimis- ja teostusaegade tõttu veel nähtav. Kodu ostmine on pikaajaline ost ja arvan, et saunasid tahetakse ka edaspidi. Hetkel on võimalik kütetariifide osas läbi rääkida.”

Skanska klientide seas muudetakse korterisaunasid vähesel määral näiteks garderoobideks. Selliseid muutusi on Kuosma sõnul ühe protsendi ringis. “

Kuigi Soomes on suund saunade vähenemiseks, on seal ka väga eksootilisi saunu (vt ja loe artikli lõpus, lisa!)

Saunu on käesoleva artikli autor ka **Venemaal** proovitud, näiteks:

- *Sotšis* igal aastal toimunud üleliidulise teaduskonverentsi ajal 1988. aastal kutsuti MR sealsesse KGB keskusesse vanemohvitseridele Eesti ajaloo, IME ja edasiste suundumuste teemadel loengut pidama ning seejärel oli tore saunaõhtu koos rikkaliku söögi-joogiga. Transpordivahendiks anti must Volga;
- St. Peterburist Viiburi suunas asuvas suvilate piirkonnas oli mõnus leilisaun ühe endise Leningradi Riikliku Ülikooli majandusteaduskonna kolleegi (elab juba nüüd hulk aastaid USAs) *suvilas* aastal 1989 kui tolleaegses Leningradis oma viisadokumente Saksamaa LV ülikoolidesse stažeerimiseks ajasin;
- *Voroneži* Riiklikus Ülikoolis toimunud konverentsil pärast sajandivahetust viibides oli võimalik koos sealsete kolleegidega ka saunas olla.

Ütleksin nii, et need olid kõik päris head saunad, kuid igal olid meist erinevad nüansid. Ei hakka neid siin aga lahkama.

Ukrainas (Krimm, Foros) oli võimalik õhtuti ka saunas viibida. Käesoleva, XXI sajandi kahel esimese kümnendi jooksul olen olnud kutsutud rahvusvaheliste teaduskonverentsidele (koos ettekandega plenaaristungil ja artikli avaldamine) Ternopili Rahvusliku Majandusülikooli (ülikool *Lääne-Ukrainas*) Krimmis (kahel korral).

Kuna Krimmis muutus konverentsi korraldamine kulukaks (eriti ööbimine), siis hakkasid nad seejärel konverentsi esialgu Türgis (osalesin kolmel korral) korraldama. Järgnesid konverentsid Kreekas (osalesin kahel korral, sh ühel korral Kreet saarel). Aastal 2014 septembris olin ka Hispaaniasse Barcelona lähedale kutsutud, kuid haigestusin enne seda, olin haiglaravil ja ei saanud osaleda (kuigi artikkel nende teadusajakirjas ilmus).²⁴

²⁴ Kui mind Tallinnas haiglast (PERH) kodusele ravile lubati ja naabrimees koos minu emaga mulle autoga haiglasse järele tuli ning me Järvevana teelt üle Tartu maantee viadukti Piritä-Kosele koju sõitsime, siis ilmselt tõusis Tallinna Lennuväljalt õhku see lennuk, mis oleks mind reisile Tallinn-Riia-Barcelona viinud (üal viaduktilt oli lennukit hästi näha ja kellaaeg oli sama minu lennuki

Türgis oli konverentstööst vabal ajal ka saunatamine korraldatud (erinevad türgi saunad Kemeris, Antalya-Belegi ja Pamukkule piirkonnas), samuti oli saun ka **Kreekas** (Kreetal) konverentsi kavas.

Georgia: kuigi olen neljal aastal (2014–2017) alati ligi viis nädalat *Tbilisi* ülikoolides (Georgia Tehnikaülikool, Kutaisi Riiklik Ülikool) loenguid pidanud (loengud kord ka Telavi Riiklikus Ülikoolis ja Zugdidi Riiklikus Ülikoolis) ja seminare juhendanud ning konsulteerinud (Tbilisi Riiklik Ülikool), samuti iga-aastasel konverentsil osalenud-esisinenud (Georgia Tehnikaülikool, Kutaisi Riiklik Ülikool) ja artikleid nende teadusajakirjas avaldanud, pole ma paraku kuulsates Tbilisi saunades viibinud. Veidi kummaline, aga minu Georgia sõbrad-kolleegid pole erilised saunahuvilised.

Kuna olen kahe sealse ülikooli külalisprofessoriks valitud-määradud, siis järgmisel Georgia külastusel loodan selle vea parandada. Paus Georgias tekkis pärast 2017. aastat seoses isa raske haigestumisega (2017) ja lahkumisega (26.01.2019; maetud 2.02.2019 Ambla kalmistule), Covid-19 piirangutega ning sõjaga Ukrainas (kuigi suhtlemine on toimunud Skype, e-maili ja telefoni teel).

Väljaspool Eestis on enamuses olnud türgi saunad (Ungari: Budapest, Türgi: kõik piirkonnad ja Kreeka: Kreetal); soome saunad on olnud (Lätis – Lielupe; Venemaal: Sotši ja Voronež; Ukrainas: Krimm-Foros ja Soomes: Lapimaa ja Oitti) ja leilisaun – St. Peterburi lähedal Viiburisse suunduva maantee äärses suvila saunas.

2.3. Suitsusaun oma koduaias

Suitsusauna kogemused tekkisid artikli koostajal alates 1972. aastast Võrumaal, Võru-Kubijal juunis-juulis majanduspraktikal olles ja lisandusid 80-te esimesel poolel Hiiumaal korduvalt Soera Talumuuseumi ja seal asuvat sauna külastades. *Fotol 3* on koostaja koduõues paiknev suitsusaun (valminud oktoobris 1995; viimastel aastatel, alates 2019, veidi korrastatud-uuendatud /ka fotografeerimise ajal toimus renoveerimine, seda ka aastal 2023/), mille eeskujuks oli Hiiumaal paiknev Soera Talumuuseumi suitsusaun (üldmõõtmed on veidi vähendatud, sauna eesruum on aga oluliselt suurem ning tehtud kelpkatust). Palgid on pärit ja saetud Kõpu poolsaare metsast (nõ jalal kuivanud mänd-kuusk), transporditud Soera lähedale Kukka külla, kus üks kahest vennast paadimeister (kes oli selleks ajaks valmistanud 134 suurt puitmerepaati) varas /sõnast – *varamine*/ oma talus palgid, ladus seinad üles ja nummerdas kõik seinte detailid-palgid. Seejärel võeti palgid lahti, laoti veoautole ja transporditi allakirjutatuna koduhoovi, kus kaks Hiiumaa ehitusmeistrit, olles eelnevalt vajalikud ettevalmistustööd teinud (vundament, saunakeris koos kuumavee katlaga jms), ladusid seinad üles (sammal vahele), paigaldasid sarikad, vahelae leiliruumile ja roovitise ning tegid laastkatuse. Siis ehitati põrandad, saunalava ning paigaldati aknad-uksed. Ülejäänud tööd (sauna ja eesruumi pingid/ laud, nii eesti kui

startimisajaga! Kuidagi kurb oli, aga samas ka hea meel, et olin õnnetuses Pärnus ellu jäänud, kiirelt kiirabiautoga Tallinna transporditud ning haiglas koheselt operatsioonile, öises valvekorras olnud väga hea kirurgi käe alla sattunud, arstid-õed väga head tööd teinud ning nüüd olin pikalt paranemas)! Lennukiga lendamine oli aga mitmeks kuuks keelatud!

põhjapõdra sarvestest varnad-nagid) tegi allakirjutanu koos isaga, lisaks paigaldati elektrijuhtmed ja vastavad ühendused sauna eesruumis (valgustuse jaoks pimedatel

Foto 3: Suitsusaun MR koduaias (MR foto) aegadel). Puidust saunavarustus (külmavee tünn, pesunõud-palid, leili- ja veekapad jms) on Avinurme käsitöömeistrite valmistatud.²⁵

Tallinnas, **Pirita-Kosel** asuvas MR koduaia loodepoolses nurgas paiknevas suitsusaunas ning selle ees kiigel ja kõrval välikamina-suitsuahju juures on suveperioodil paljusid sõpru ja kolleege nii Eestist kui teistest riikidest võõrustatud ning konverentside korraldamise, ajakirja väljaandmise ja teiste aktuaalsete sündmuste probleeme, mõnikord ka suitsulesta, grillvorsti ja -liha jms juures arutatud (osalenud on Manfred O. E. Hennies /10.09.1938–18.10.2019; Kieli RÜ, Saksamaa/, Jaan Karu /TTÜ/, Sulev Mäeltsemees /TTÜ/, Janno Reiljan /8.10. 1951– 23.01.2018; TÜ/, Igor Risin /Voro-neži RÜ, Venemaa/, Jüri Sepp /TÜ/, Epp ja Tiit Õim /sõber tudengi-ajast/ ning mitmed teised). Sagedased külalised on suitsusaunas olnud ka mitmed teised kolleegid, paljud tuttavad, sugulased ja naabrid. Eriti suur saunafänn on olnud Manfred, sest tema jaoks oli suitsusaun tõeline eksootika.

²⁵ Muide, Hiiumaal asuvat, enne renoveerimist olnud suitsusaun on fotol 17 ja 2014. aastal renoveeritud rookatus ja palkseinaga Soera talu suitsusaun on näha fotol 18 (mõlemad lisa 2). Saunale on pandud uus rookatus (enne oli tegemist servamata laudkatusega) ning ka otsaviilud on uuendatud-soojustatud (ilmselt tuule vastu ja eriti talvel parema soojapidavuse tagamiseks).

Pea alati on saunatamise juurde kuulunud ka tõised jutuajamised, isegi nõ mini-seminarid erialastel teemadel ning kogu majanduspoliitika-alaste uuringute läbiviimisel ja artiklite-ettekannete kirjutamisel, esitlemisel.

* * *

Edasi järgnevalt juba sauna-aasta kodulehel olevale olulisemale informatsioonile tuginedes.

3. Uus tähtpäev Eestis – sauna-aasta ja selle sündmused

Sauna-aasta²⁶ Eestis on pühendatud kõigile, kel saun hinges: tuletame meelde (vanad) saunakombed, mõtiskleme saunakultuuri üle ja tõstame fookusesse ettevõtted, kes saunateenuseid ka avalikult pakuvad. Sauna-aasta eestvedaja on MTÜ Eesti Maaturism – toimub palju sündmusi.

Korraldajate sõnul on sauna-aasta kutsutud ellu selleks, et edendada tervislikku ja sotsiaalset saunakultuuri. On hea meenutada, et läbi aegade on saunas – algupäraselt suitsusaunas – ravitud keha- ja hingehädasid, suheldud esivanemate hingedega, kohtunud sõpradega, võetud vastu sünnitusi ja pestud surnuid. Suitsusauna mõte oli ka lasta lahti kõigest vanast.

Saunad on nüüd Eestis kaardistatud! Siiski eeskätt avalikud ja rendisaunad, mitte kogu eestimaiste saunade võrgustiku loendus nagu soomlastel (vt eespool). Aga sellise töö võiks teha!? Arvuliselt jääme kindlasti soomlastele alla, aga see pole tähts, sest neid on ka rohkem.

Sauna-aasta puhul valmis koduleht Sauna2023, kus on üle Eesti kaardistatud kõik avalikud- ja rendisaunad – üle 150 sauna ja üle 20 erineva saunatüübi, sealhulgas puuküttega, elektri-, sambla-, turba-, auru-, aromaat-, infrapuna-, soola- ja iglusau-nad, parvel ujuvad tünnivannid jpm. Valmimas on ka sauna broneerimissüsteem.

Saunasündmused aastal 2023: ^{27 28}

- jaanuar – avatud saunade päev;
- 9.–11. veebruarini toimunud turismimesi raames oli eraldi kavas ka saunateema;
- 17. veebruar – saunamaratonlased teevad peaproovi Tõrvas, kus kõige suuremad saunasõbrad saavad valmistuda peavõistluseks ning nautida erinäolisi saunu mitmel pool üle Tõrva valla. Seal omakorda laekuvad osalejatele lisapunktid saunamaratoni peavõistlusele Otepääl 18.vebruaril.
- 17.–18. veebruar – Euroopa saunamaraton29 Otepääl; kuna tegemist on võistlusega, ootab võitjaid ka kopsakas auhind. Peaauhinnaks on kümblustünn

²⁶ [<https://www.puhkaeestis.ee/et/puhka-eestis/2023-on-cestis-sauna-aasta-loe-mis-tulemas-on>] 26.12.2022;

²⁷ *Ibid.* ja Sikk R. Rakettide asemel lendas

²⁸ [<https://www.puhkaeestis.ee/et/puhka-eestis/2023-on-cestis-sauna-aasta-loe-mis-tulemas-on>] 2.02.2023

²⁹ Sellele sündmusele tehti reklaami ka mitmed päevad varem ERRi Vikerraadio päevauudiste järel.

Lemmik Mees OÜ poolt. Lisaks jagatakse välja hulgaliselt eriauhindu, saab valida oma lemmikvõistkonna jpm.;

- algab saunäilikool;
- üle maa raamatukogudes saunateemalised näitused (R. Sikk: 31. jaanuaril 2023 oli juba 62 raamatukogu üle Eesti valmis näitust korraldama);
- 24. veebruar – Pedaskonna Saunathon, saunaorienteerumine Põlvamaal, Mammaste Spordikeskuses. Võistluses 25 sauna, osaleda sai 4-liikmeliste meeskondadena. Vabas järjestuses tuli läbida kõik saunad, igas saunas tuli olla vähemalt 3 minutit, käimata jäänud saunad tõid juurde trahviminuteid, jääaugus käimine aga vähendas 10 minuti võrra lõppaega;
- märts – Sibulatee SaunafEST; Peipsiääre erinevate saunatüüpide proovimine;
- juuni – saunapäev nagu Soomes30 ja Rootsisis;
- 17. juuni – Kihnu saunamaraton;
- 5.–6. august – Eesti saunakultuuri päevad Narva-Jõesuus;
- 11.-13. august – Hiiu maal Männamaa külas toimub Saunabussi pidu ja saunakarikas;
- 19.–20. august – suitsusaunapäevad Mihkli Talumuuseumis Hiiu maal (toimusid ka 30.–31. juuli 2022);
- 25.–26. august – Rändava sauna festival Viljandimaal;
- 23. september – Hiiu maal toimub Suur Saunapäev – võimalus kogeda erinevaid saunaelamusi üle terve saare. Saunapäeva lõpetab PÕÕRIÕÖ TULEPIDU, mis algab maagilisel pööripäeval kell 23:23
- 21. oktoober – Rõuges avatud saunade päev „Saa Sanna“.

PS! Mitmed üritused leiavad aset kodumaja persasaunades, mis on üsna eriline. Põhirõhk on kohalikel inimestel, kuid osalema on oodatud ka turistid.

Vana tava on nn saunarahu ja Saunarahu manifest.³¹ Saunarahu sai näiteks,

- Soomes teadaolevalt alguse siis, kui see kuulus veel Rootsi võimu alla – 1280. aastal kehtestas kuningas Magnus III Aidalukk riikliku kodu- ja saunarahu;
- Rahvusvaheline suitsusaunaklubi äratas 1995. aastal vahepeal soiku vajunud traditsiooni taas ellu. Iga aasta juuni teisel laupäeval ehk sauna päeval kuulutatakse mõnes avalikus saunas välja ka saunarahu;
- Saunarahu teksti on koostanud Suitsusaunaklubi rajaja Eesro Välikangas (tekst vaata lisas 4).

³⁰ **Ühissaun soomlastega 10. juunil:**

Juunikuu teine laupäev on Soomes 1986. aastast ülemaaline saunapäev, mille puhul lehvivad rahvuslipud, ja igaüks, kellel vähegi võimalk, läheb sauna.

Rahvusvahelise saunaliidu ISA president Risto Elomaa kirjutas aasta eest Maalehele, et liit kutsub inimesi üles tähistama juunikuu teisel laupäeval ühist saunapäeva nii Põhjalas kui ka Balti riikides. Nüüd innustavad ka Eesti sauna-aasta korraldajad eestimaalasi 10. juunil koos naaberrahvastega saunatama. (Sikk R. Rakettide asemel lendas)

³¹ Sikk, R. (2023). Ülemaaline saunapäev: 10. juunil lippude lehvides sauna. Maaleht nr 22 (1860), 1. juunil 2023

Järgnevat võiks sauna kohta teada!

Sauna pole kunagi mindud ilma vihata ja õnneks pole see traditsioon siiani kadunud – viht aitab väljutada mürgaineid, masseerib, ergutab vereringet ja kiirendab ainevahetust. Vihta võib teha nii paljude puude ja põõsaste okstest ning taimedest: kadakast, kasest kui pärnast kui teistest ja viha tegemisel võib sinna sisse sõnada ka salasoovi, näiteks ootuse vabaneda haigusest. Enne vihtumist tuleks viht korra üle kerise lasta, siis muutuvad lehed pehmeks, vabanevad kõik eeterlikud õlid ja nahk saab paraja nüpelduse. Ja muidugi kuulub sauna juurde kontrastne tegevus ehk lumehange või vette hüppamine. See on looduslik antidepressant, multivitaamin ja lihtsalt suurepärase meeleolutõstja.

Eesti suitsusauna traditsioon kuulub lausa UNESCO vaimse kultuuripärandi nimekirja. Suure töö saunatraditsioonide väärtustamiseks on teinud võrokeseid, eesotsas Mooska talu perenaise Eda Veerojaga. Just nende eestvedamisel kanti 2014. aastal Võromaa suitsusaunakombestik UNESCO vaimse pärandi esindusnimekirja.

Suitsusauna pääsemine UNESCO vaimse kultuuripärandi nimekirja ei sündinud ainult suitsusauna traditsiooni elushoidmise, tutvustamise ja viljelemise läbi, vaid eestvedaja tegutseb-toimetab ka täna aktiivselt Mooska turismitalus, kuhu ootab kõiki huvilisi suitsusauna traditsioonidest osa saama. Suitsusaunasid on Eestis muidugi mitmeid tüüpe (lava ja kerise erineva asetusega, kütmine jms).

Nagu nimigi ütleb, mängib suitsusauna puhul olulist rolli suits, seega pole neil hoonetel korstnat – suurem osa suitsust väljutatakse enne lavale minekut akende ja uste kaudu. Tulised kivid hoiavad sauna hulk tunde soojas³² ja nagu ikka, tuleb neile visata mõnusasti kuuma vett, et tekiks aur. Külma vee temperatuur on madal, ei anna piisavalt head leili ning lõhub kerise kivid.

4. Aasta 2023 on Eestis sauna-aasta – õhinal ja mõnuga!³³

Sauna-aasta väljakuulutamisel arvati, et 1. jaanuaril 2023 peaks palju maksva ilutulestiku asemel viskama head leili!

Aasta 2023 on pühendatud saunale: saunakultuurile, -kombestikule, -toodetele, -ettevõtetele, -kogukondadele ja -eestvedajatele ning kõigile, kel saun on hinges.

Sauna-aastale oodatakse osalema ja aasta sündmustest ja tegevustest osa saama kõiki huvilisi üle Eesti! Traditsioone austav sauna-aasta on ellu kutsutud, et:

- edendada, propageerida tervislikku ja sotsiaalset saunakultuuri;
- levitada saunatarkust ja -tavasid;

³² Koostaja (MR) suitsusaunas on pärast ca nelja tunnist hoolast kerise kütmist poole meetriste halgudega ning seejärel mitme tunnist õhtust seltskonna saunatamist, võimalik veel järgmisel hommikul end soojas saunas korralikult pesta ja vahel isegi leili visata. Sauna keris on nii ehitatud, et kuuma vee viskamisel kerise tulistele kividele ringleb aur piki sauna seinu kõik kerise vastas olevad leiliruumi nurgad läbi ja alles siis langeb saunalaval olijate peale.

³³ [[https://www.Eestis-sauna-aasta,õhina-põhine-ja-vihalehine!-Sauna2023\(saunatee.ee\)](https://www.Eestis-sauna-aasta,õhina-põhine-ja-vihalehine!-Sauna2023(saunatee.ee))] 26.12.2022

- õhutada saunandusega seotud teadust, saunanduse loo uurimist ja tutvustamist ning
- kaasata, harida ja ühendada kõiki saunaentusiaste.³⁴

Kes soovis sauna-aasta tegevustes kaasa lüüa, võis korraldajatega ühendust võtta! Seda ka edaspidi, järgmistel aastatel.

Sauna-aasta 2023 projektijuhi Elin Priksi sõnul oli jaanuarist maini toimunud 54 saunasündmust, sh kuus saunamaratoni ca 3000 osalejaga. „Saunapealinna tiitlit kannab praeguse seisuga (MR: juuni 2023) kolm piirkonda: Kadrina, Saaremaa ja Soomaa“.³⁵

Kuigi Eesti pealinn on Tallinn, on selle kõrval Eestis nn tiitlitena veel palju nn pealinnu. Seoses sauna-aastaga tuleks nimetada ka saunapealinna Kadrinat (logo allpool, foto 4), kus septembris aastal 2008 asutati Kadrina Saunaklubi MTÜ.

Seoses aastaegadega on Eestis järgmised tiitlid-aunimetused antud: Kevadpealinn (Türi); Suvepealinn (Pärnu); Sügispealinn (Narva); Talvepealinn (Otepää). Lisaks: Külma-pealinn (Jõgeva); Lauupealinn (Kärdla); Metsapealinn (igal aastal uus); Päikesepealinn (Kuressaare); Veinipealinn (Põltsamaa). Need on pealinnad-tiitlid, millest on näiteks Vikipeedias kirjutatud.³⁶

Lisaks on seal kirjas hulk nn pealinnu (kuid kirjutatud neist ei ole): Aiandus-, Folgi-, Kala-, Klaasi-, Korvpalli-, Kuuma-, Laada-, Lõõtsa-, Matka-, Mee-, Muda-, Piima-, Poe-, Põlevkivi-, Rukki-, Savi- Tellise- ja Vorstipealinn. Neid võib veelgi olla. Näiteks, 7.02.2023 kuulsin Vikerraadio hommikuprogrammist, et Ida-Virumaal asuv rannaküla AA on Ristsõnapealinn.

Kui veidi fantaseerida, siis Folgipealinnaks sobiks Viljandi Pärimusmuusika festival ja Keskus, Kultuuriakadeemia); Klaasipealinnaks Järvakandi (Klaasitehas, Klaasimuseum); Lõõtsapealinnaks Võru (August Teppo, Teppo lõõts ehk Võru tüüpi lõõtspill); Põlevkivipealinnaks Kohtla-Järve (kaevandamine ja töötlemine, muuseum); Rukkiipealinnaks Sangaste (Rukkikrahviks nimetatud Friedrich Georg Magnus von Bergi poolt 1875. aastal loodud talirukkisort „**Sangaste**“ on vanim kasvatatav aretusort Euroopas. 1880. aastal toimunud Pariisi maailmanäitusel omistati 'Sangaste' rukkile kuldmedal, 1893. aasta maailmanäitusel Chicagos aga hõbemedal; Sangaste Rukki Maja – restoran ja külalistemaja Sangastes), Tellisepealinnaks Aseri (Aseri tellisetehas) ja Vorstipealinnaks Tapa (seal olevat enne II maailmasõda tegutsenud üle 30 väikese vorstivabriku-töökoja).

³⁴ Sauna aasta projektijuht Eesti Maaturismi Ühingus: Elin Priks – E-post: saunaaasta2023@maaturism.ee

³⁵ Sikk, R. (2023). Ülemaaline saunapäev: 10. juunil lippude lehvides sauna. Maaleht nr 22 (1860), 1. juunil 2023

³⁶ Eesti pealinnade loend. [https://et.wikipedia.org/wiki/Eesti_pealinnade_loend] 3.02.2023

Foto 4: Saunapealinna Kadrina logo ³⁷

Eespool nimetatud Eesti kolme tuntuma saunapiirkonna-saunapealinna kõrvale tekivad nii sauna-aastal 2023 kui ka edaspidi kindlasti täiendavad piirkonnad-pealinnad.

5. Eesti Saunatee ³⁸

Sanus per sauna – tervis sauna kaudu!

Just nii, nagu Eestis on juba olemas Peipsiäärne Sibulatee, Liivi Lahe ääres looklev Romantiline Rannatee ning meie maapiirkonna toidupakkumist tutvustav üle-eestiline Toidutee, loodi ettevõtjate ettepanekul ja Eesti Maaturismi Ühingu eestvedamisel Eestisse Saunatee.

Juba vanarahva tarkus ütleb, et mitte kusagil mujal ei teki nii palju häid tundeid ja mõtteid kui saunalaval. Nii sündis ka Saunatee idee saunateemalise tootekoolituse praktilises osas ehk siis saunalaval. Idee algatajateks olid Lammasmäe Puhkekeskuse peremees Meelis Parijõgi ja Kopli Madise Talu peremees Raido Notton. Saunatee missiooniks on Eesti saunakultuuri edendamine ja hoidmine nii, et ka meie järeltulevad põlvned oskaksid hinnata sauna ja väärtustada saunatavasid. Saunatee annab võimaluse tutvustada eestlastele omast saunakultuuri, aga pakub ka uusi ja ootamatuid elamusi.

Eestimaa ettevõtetes võib leida saunatamiseks võimalusi seinast seinä. Traditsioonide hindaja leiab endale sobiva olevat näiteks mõnusa saunahõngu ja suitsu järele lõhnava suitsusauna või suure kappkerisega leilisauna. Veemõnude nautijale pakub põnevust jõel sõitev parvsau. Omapära hindaja saab hea saunaelamuse ümberehitatud pritsu autos³⁹ saunatades. Eksootilised tunduvad olevat ka koobas-saun, indiaanisauun, lumesaun

³⁷ [https://www.google.com/imgres?imgurl=https%3A%2F%2Flookaside.fbsbx.com%2Flookaside%2Fcrawler%2Fmedia%2F%3Fmedia_id%3D616278713835176&imgrefurl=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fkadrina.saunaklubi%2F&tbid=qnfPmrgVSeGVGM&vet=12ahUKEWjuuf7hkjr9AhUHsioKHUeyCyQQMygBegUIARcNAQ...i&docid=-0nFlirDlrCD7M&w=3012&h=1391&q=Sauna%20pealinn%20Kadrina%20&ved=2ahUKEWjuuf7hkjr9AhUHsioKHUeyCyQQMygBegUIARcNAQ] 3.02.2023

³⁸ [[https://www.tervis.tuleb.sauna.kaudu|Sauna2023\(saunatee.ee\)](https://www.tervis.tuleb.sauna.kaudu|Sauna2023(saunatee.ee))] 26.12.2022

³⁹ Mõeldud on endistest tuletõrjeautodest ehitatud saunu ja neid on Eestis mitmeid.

Need on ainult mõned näited, mida saunahuviline võiks oma kodusaanale lisaks proovida.

Saunatee ei ole marsruut, vaid sõna „tee“ on siin veidi ülekantud tähenduses. Ideed ellu kutsudes ei eeldatud, et külastaja võtab ette kaardi ja käib järjepanu läbi kõik Saunateele kuuluvad saunad. Pigem on tegemist mõttelise teega, kus tõeline saunafänn saab häid elamusi ja teeb oma valikud Saunateele kuuluvatest ettevõtetest endale sobilikuma kasuks.

Põnevuse lisamiseks on saunafännile olema ka Saunatee pass, mis mõeldud Saunateele kuuluvatest ettevõtetest templite kogumiseks ja ka saunateemaliste auhindade saamiseks.

Saun on iidsest ajast mänginud suurt osa eestlaste elus. Nii räägitakse saunast paljudes eesti muistendites, vanasõnades ning ka rahvaeeposes “Kalevipoeg”. Täna teeb Saunatee oma esimesi samme ja kasvatab põnevate saunapakumiste nimekirja. Kui täna on inimeste teadvusesse hästi juurdunud lühend SPA (ladina keeles *sanus per aquam* ehk tervis vee kaudu), siis saunateeliste ambitsiooniks on rikastada inimeste teadvust lühendiga SPS (*sanus per sauna* ehk tervis sauna kaudu). Oleme kindlad, et tulevikus lookleb Saunatee läbi kolme Balti riigi ja vahest jõuab ka üle lahe Soome.

6. Vihtlemisest. ⁴⁰ Vihategemise ajad ⁴¹

Vihtlemine ei ole olnud iga saunas käigu tava. Maarahvas suhtub loodusesse austusega ja metsast viha tarvis okste murdmiseks peab olema tõsine põhjus. Vihtlemine on ajast aega olnud osa ravitsemisest või kommete pidamisest.

Vihtlemist alustatakse, kui keha on täiesti soe ja naha pind on puhas, umbes kolmandas leilis, pärast pesemist või keha koorimist. Vihtlemist alustatakse jalataldadest ning liigutakse tasapisi ülespoole. Mehed alustavad vihtlemist paremast, naised vasakust jalast. Kõiki kehaosasisid viheldakse vähemalt kolm korda läbi. Vihtlemise ja hingamise rütmi hoiavad saunasõnad. Keha läbi (puhtaks) viheldud, visatakse viht maha ja astutakse üle viha puhtana puhtale pinnale.

Minu (Veeroja Eda) isa õpetas nii, et kui saun kõeb ja ennast saunaks valmis sätid, siis rahusta meel. Meele rahustamiseks vaata metsa vidukil silmadega ja küsi, kas metsarahvas saab sind täna saunas aidata. Metsarahvas ja puud vastavad ennast kõigutades. Ravimiseks või kommete pidamiseks sobib vaid iseenda tehtud viht, mille tegemiseks on puult abi ja luba küsitud ning puud abi eest tänatud. Kokkulepe olemas, leiavad käed ise õiged oksad. Vihtu tehakse pealelõunasel (kuival) ajal täiskasvanud lehtedega teise või kolmanda aasta kasvudest. Viha leheseid korjatakse nii, et puu saab edasi kasvamiseks jõudu ja valgust juurde.

⁴⁰ Artikkel ilmus ajakirja Pööningu õueerinumbris Hoov (2022)

⁴¹ [[https://www.Vihtade tegemine | Sauna2023 \(saunatee.ee\)](https://www.Vihtade tegemine | Sauna2023 (saunatee.ee))] 26.12.2022

Minu jaoks on suur erinevus, kas teen värsket vihta üheks-kaheks saunakorras suvisel ajal või kuivatamiseks ja pikema ajaliseks säilitamiseks ning mitmekordseks kasutamiseks. Mõned vihad ja taimekimbud on mõnus säilitada sügavkülmas. Mina puhastan viha lehese jämedamad otsad lehtedest, et viha käega hoitav osa „saba“ jääb peenem ja kuivades pole vaja vihta uuesti siduda.

Värsket viht üheks saunakorras korjatakse vahetult enne sauna minekut. Viha südameks võib panna hästi lõhnavaid taimi ümbritsedes need puude tõhusamate okstega. Kuni vihtlemiseni hoitakse värsket vihta „jalgupidi“ jahedas vees, varjus. Värskestest taimedest ja okstest vihta ei ole tarvis enne vihtlemist ega vihtlemise ajal vette kasta. Saunaleili niiskusest piisab, et taime kasulikud ained vallanduvad kehasse, mitte vihaleotusvette. Lõpetad vihtlemise – too ka värsket viht saunast välja, niiskele murule. Kui värsket viht jääb terveks, siis saab seda järgmiseks saunakorras kuivatada aga enamasti siiski mitte.

Kevade üks esimesi õitsejaid on toomingas. Toominga viht tehakse õitsemise ajal värskelt kasutamiseks segavihana koos lepa, kase või sarapuuga. Kohe õitsemise alguses korjatud ja toidukilesse toruks keeratud toomingaoksad säilivad sügavkülmas hästi. Talvel saunal pakub selline toomingakimbuke sulades imelisi lõhna-elanusi ning leevendust paljudele tõbedele alates moodsast Covidist ja lõpetades läkakõha või leetritega. Toomingaga vihtlemine toob andestuse. Eelkõige iseendale.

Värsketesse vihtadesse sobivad: sireli õisikud ja vesikasvud, pujud, mündid, pune, meliss, pojengi õied ja lehed, rosmariin, lavendel, sookail, sõnajalg, mustsõstra, õunapuu ja kirsi vesikasvud, põdrakanep, raudrohi, humal, köömen, angervaks, palderjan, tubakas, till, sidrunhein, koriander, salvei ja paljud muud meie iga-päevased kaaslased.

Kuivatatud viht pikema ajaliseks säilitamiseks ja mitmekordseks kasutamiseks tehakse vihtleja mõõtu (käävarre pikkune), taimede kasvu ja kuuseisu vaadates. Kõige tuntum saunaviht on ikka arukasest.

Vihtlemine kase vihaga noorendab nahka, vaigistab valu, parandab haavu ja tugevdab immuunsüsteemi. Taastab tasakaalu ihu ja hinge vahel, kehasse tekib kergus ja rõõm. Noore kuuga kasevihaga vihtlemine julgustab alustama. Kase vihta võib kasutada korduvalt, erinevate inimeste vihtlemisel. Parim aeg kasevihtade tegemiseks on uue ja vana jaanipäeva vahel, suured päevad on eriti väge täis. Kasevihta tee kahaneva kuuga.

Mu isa mekkis kaselehte keelega – kui oli magus ja liimine, siis oli vara talveks vihta teha. Kui oli karvane, siis see kask ei sobinud – leht pidi olema sile ja läikiv.

Vihtade korduvaks kasutamiseks tuleb viht puhastada (surnud naharakud, higi, energeetika). On usutud, et viha puhastamiseks tuleb vasaku kannaga lüüa kolm korda vastu maad öeldes: „viht puhtaks“. Tõhus on kasutatud viht loputada leige voolava vee all, seejärel lüüa viht veest tühjaks ja panna kiireks kuivamiseks „saba“ ülespoole rippu. Tamm on tihti meeste lemmikviht oma laiade lehtede ja tõhususe tõttu. Tamme vihaga viheldes tuleb kontrollida oma mõtteid ja tundeid. Tamm võimendab kõike, mida meel tunneb. Mulle meeldib teha kahe poolega vihtu – ühel pool kask, teisel

tamm või ühel pool kask, teisel vaher. Tammevihaga vihtlemine korrastab rasust nahka, turgutab südant, annab elujõudu ja energiat, leevendab vaimsest tööst tulenevaid pingeid, korrastab vererõhku. Viha leotusveega loputan juuksed kohevaks ja läikivaks. Vanarahvas ütleb tamme energia olevat nii tugeva, et krooniliste haigustega inimesed ei tohi tammevihta kasutada. Tamme viha jaoks saab oksi lõigata juuli algusest kuni augusti lõpuni, soovitavalt täiskuuga.

Minu lemmik on sarapuu viht. Suured pehmed lehed hellitavad keha ja toovad soojust ühtlaselt kehale. Värsket vihta saab teha terve suve jooksul, hilise sügiseni välja ning viht on vihtleja käes kerge ning helge. Sarapuuvihaga vihtlemine ja kompressid tahendavad veene, leevendavad trombe, kergendavad diabeedi nähte. Vihtleja sisemaailm tasakaalustub, avanevad lahendused keerulistele olukordadele. Sarapuu aitab ise endaga kooskõlas olla. Sarapuuviht tee endale kindlasti ise.

Talvise pööripäeva saunas viheldakse meie peres pärna vihtadega, mis on tehtud äsja õide puhkenud okstest. Pärna vihaga vihtlemine ergutab neerude tööd, kutsub esile rohke higistamise, vabastab lihaspingeid, turgutab külmetuse korral ja leevendab peavalu. Vihtlejal tekib ühendus sisemise tarkusega, keskendumine-koondumine olulisele. Viha leotusvesi pleegitab pigmendilaike ja tედretähne.

Eakamatele saunalistele soovitan vihtlemiseks vahtra vihta. Vahtravihaga vihtlemine rahustab hinge, toob meelerahu ja kingib kindlusetunde. Vahtra suured pehmed lehed jahutavad ja toniseerivad nahka, imavad hästi higi ja mahendavad ihul leili kuumust. Vahtraviha leotusvesi ja vahtrakompressid leevendavad liigesepõletikke.

Vihategemise ajad aastal 2022 olid näiteks, järgmised:

- *kask*: 20. – 27. juuni; 15. – 25. juuli; eriti head olid ka kaduneljäpäevad 23.06 ja 21.07;
- *tamm*: 11. – 15. juuli; 10. – 14. august;
- *vaher*: 20. – 26. juuli;
- *pärn*: vihta tehakse õitsemise ajal. Rituaalset pärna vihta tehakse kuu loomise ja noore kuuga (1.07 – 10.07 aga siis ei pruugi pärn sel aastal veel õitsema läinud olla). Sobib ka täiskuu aeg 12. – 14. juuli;
- Nn. Suurte päevade (MR: näiteks, Jaanipäeva eel) ajal 20. – 22. juuni tehtud saunavihas olevat tihaksa väge.

MR: 2023. aastal olid sauna vihategemiseks kindlasti teised kuupäevad, kuid mitte väga palju eelmise aasta omadest nihkunud.

Kergelt lõunõit,
Veeroja Eda
(Mooska talu perenaine ja Sanna suri)⁴²

⁴² Tähendused võru keeles: kergelt lõunõit – kergelt leili; Sanna suri – sauna naine. Konsulteritud telefonitsi 1.09.2023 Hille Karu'ga Võru-Kubija endisest Turismibaasist. Seto keeles: lõõna – leil. Konsulteritud telefonitsi 1.09.2023 Viktoria Laanelind'iga Väraska Sanatooriumist.

7. Saunad Eestis⁴³

Eestlased on saunarahvas – esimesed kirjalikud teated saunast pärinevad meil juba 13. sajandi algusest Põhja-Eestist. Kui kodudes on levinud väiksemad leilisaunad, mida eriti linnas köetakse sageli elektriga, siis spaad ja turismitalud pakuvad väga mitmekesiseid ja põnevaid võimalusi saunas käia.

Eestlased peavad saunast lugu niivõrd, et on ehitanud neid ka bussidesse ja isegi vana tuletõrjeauto paaki, samuti parvedele, kus vaheldumisi võetakse leili, nauditakse seltskonda ja hüpatakse seilavalt parvelt jõe- või järvevette. Eriliste saunakommetega saab tutvust teha maal turismitaludes: proovi näiteks higistamistelki või koobas- ja metsasauna. Suurepärane võimalus kogeda muistseid traditsioone on suitsusaunas, mida juba köetakse ligi pool päeva ja ka saunas käik ise venib sageli tundide pikkuseks. Pesuvahenditele rõhku panna pole vaja, sest keha saab korduva leiliviskamise, vihtlemise ja jahutamisega niigi puhtaks. Kiidetakse ka, et sama puhtaks ja kergeks saab meel.

Hea ja mitmekülgse ülevaate saunast annab juunis 2023 ilmunud nn saunapiibel. See on raamat igasse sauna eesruumi. Raamatu on kokku pannud kolmandat põlve saunaahjude meister Siim Nellis, helilooja Liisa Hõbepappel, kliiniline proviisor Silja Nellis ja sotsiaalteadlane Urmas Hõbepappel. Autorid vastavad küsimustele, kui vana on Eesti saun, milline on meie saunapärimus ja kuidas saunatatakse täna, mis vahe on Türgi *hammam*’il ja Jaapani *onsen*’il, kuidas mõjutab saunas käimine inimeste tervist ning kuidas ehitada tänapäevast leilisauna.⁴⁴ Kõige suurem üllatus ootab lugejat illustratsioonide juures – teist säärast saunakunsti kogu annab otsida.⁴⁵

Korralik saunakompleks kuulub ka iga Eesti spaa juurde – soolasaunas saad keha koorida, aurusaunas külmal talvel hingamisteedele head teha, infrapunas saunas keha seestpoolt mõjutada ning aroomisaunas mõnusalt lõõgastuda.

8. Veel vihtlemisest ja saunavihtadest⁴⁶

Vihtlemine on omamoodi massaažitoimega puhastumisrituaal, mis kiirendab vereringet ja ainevahetust, avab nahapoorid ning soodustab jääkainete kehast eemaldumist. Vihtlemine parandab und ja meeleolu ning korrastab mõtetegevust. Värsket vihta võib valmistada praktiliselt igast puust, kuid levinumad on kask ja tamm. Parim vihaokste korjamise aeg on aga selge päikeselise päeva hommikupoolik, pärast kaste kuivamist. Lehed ei tohiks liiga suured olla, ega puu vaigune ning oksid tuleks võtta nii, et puu

⁴³ [<https://www.puhkaeestis.ee/>] 26.12.2022

⁴⁴ Hõbepappel, U., Hõbepappel, L., Nellis, Silja, Nellis, Siim. (2023). Saun. Ajalugu, kultuur, tervis, ehitus*. Kirjastus: Populus alba. [<https://rahvaraamat.ee/p/saun-ajalugu-kultuur-tervis-ehitus/1842992/et?isbn=9789916418277>] 2.07.2023

⁴⁵ Sikk, R. (2023). Saunapiibel sündis sauna-aastal seltsiliseks. Maaleht nr 26 (1864), 29. juuni 2023. Raamatu väljaandmist toetas Eesti kerisetootja, Tartu vallas tegutsev Huum.OÜ.

⁴⁶ [[https://www.Vihtlemisest-ja-vihtadest|Sauna2023\(saunatee.ee\)](https://www.Vihtlemisest-ja-vihtadest|Sauna2023(saunatee.ee))] 26.12.2022

allesjäänud oksad saavad kasvamiseks jõudu ja valgust juurde. Viht kannab taimede väge ning vihategija köidab vihta oma head mõtted ja soovid.

Levinumad saunaviha tüübid:

- *kaseviht* – mõjub hästi liigeste ja lihaste valude puhul ning peletab väsimust. Kuna kase lehed sisaldavad A- ja C-vitamiini, tugevdab kasevihaga vihtlemine immuunsüsteemi ja puhastab nahka;
- *tammeviht* – mõjub tasakaalustavalt ja stressi maandavalt ning aitab kõrge vererõhu korral. Lisaks parandab und ja tuju ning turgutab südant. Tammelehtedes leiduv tanniin leevendab liigesehaigusi;
- *pärnaviht* – ergutab neerude tööd ja on bakterivastane. Lisaks leevendab peavalu, podagrat ja aitab külmetusest taastuda;
- *pihlakaviht* – puhastab leiliruumi õhku ning tugevdab närvisüsteemi. Kohevust saab vihale lisada paju- ja kaseokstega. Uskumuse kohaselt saab pihlakavihaga laval olles eemale vihtuda kõik halva;
- *saareviht* – saare lehtedes on palju eeterlikke õlisid, karotiini ja askorbiinhapet, mistõttu omab saareviht põletikuvastast toimet ning on hea reuma ja radikuliidi puhul;
- *kadakaviht* – ergutab naha vereringet ning selle lõhn mõjub hästi hingamisteedele. Kadakas eraldab fütotsiide, mis vähendavad allergiat ja radikuliiti. Värsket kadakavihta saab teha aastaringelt;
- *vahtraviht* – toniseerib ja puhastab nahka ning on antiseptiline, sest vaher sisaldab alkaloide ja askorbiinhapet;
- *hariliku puju viht* – on tuntud haavade ja roosi tohterdajana;
- *sireliviht* – on palavikku alandav, antimikroobne, ning rahustava ja valu-vaigistava toimega;
- *sarapuoksad* – lisatakse kaseokstest vihale, kui soovitakse vaimujõudu virgutada või nahahaigusi peletada.

Sageli lisatakse vihtadele raviomadustega taimi ja ürte – näiteks münt, pune, meliss, rosmariin, mustsõstar, kirss, põdrakanep, raudrohi, humal, köömen jpm. (MR: ka kõrvenõges on tuntud hea vihamaterjalina).

Soovitusi vihtlemiseks:

- joo enne sauna taimeteed või mineraalvett;
- enne vihtlema asumist on soovitav vihta kasta sooja vette, et lehed muutuks mõnusalt pehmeks või hautada vihta kerise lähedal;
- loputa enne leili keha sooja veega; ära pese seebiga, pigem koori soolaga;
- leba laval ja vihtle kõiki kehaosi. Vihtlemist alusta jalataldadest ja liigu ülespoole;
- soovitav on vihelda 10 – 15 minutit ning ühe saunas käigu jooksul teha läbi 2-3 vihtlemist;
- jahuta pead ja jälgi enesetunnet!

MR: seega variante ja valikuid pole vähe. Head proovimist, järjekindlust ja hüva leili! Leili tuleb visata, nii nagu soomlasedki teevad, kolm korda – esimene on saunakütjale, teine külalistele ja kolmas saunavaimule.

Kogu saunatamise vältel, sh vihtlemiste vahel ja järel, ka hilisema puhkamise ajal, on vestlused-diskussioonid vägagi asjakohased ja tulemuslikud, seda on MR ka oma kodusaanades korduvalt tõdenud.

9. Vanadest saunakommetest ja tavadest (vihje M. J. Eisenile).⁴⁷ Kerisekivid

Möödunud sajandi algul ilmus rahvaluule professori Matthias Johann Eiseni sulest raamat "Über Badestube und Quästen". 1933. aastal ilmus eesti keeles raamatu ära-trükk Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamatust ja kandis pealkirja "Saun ja vihtlemine". Raamatus annab oma aja tunnustatud folklorist põhjaliku ülevaate vanade eestlaste saunakommetest ja uskumustest, saunaahju tegemise näpunäideteni. Head lugemist!

Rannarahvas on eelistanud kerisekivideks isekorjatud rannakive, mis on head, sest vees olles on nad pidevalt külmumistsükleid üle elanud (allakirjutanut on see kogemus olemas; lisaks on sobivad ka jõgede kärestike lähedalt korjatud kivid). Seetõttu pole neis salalõhesid, mille tõttu kivid kerisel tihti purunevad. Mereta piirkodades korjatakse kive põlluservast, metsaveerest või kruusaakude juurest. Kerisele pandavad kivid võiks olla ühe või paari rusika suurused ja sinakashalli tooniga. Tähtis on kivide kõla – kui kaks kivi kokku lüüa ja nad kõlisevad, siis on nad sobivad. Vastasel juhul võivad neis olla salapraad ja -lõhed, mistõttu nad murenevad kergesti ega anna sooja.⁴⁸ Kerisekive tuleb aeg-ajalt vahetada uute vastu, sest nad „väisivad“ – varasemaga võrreldes annavad vähem soojust, hakkavad murenema ja leiliviskamise heli on madalama tooniga.

Kokkuvõte

Seega – meie ajakirja ja konverentsi toimkonnad on lisaks artiklite kirjutamisele ja ajakirja koostamisele ning konverentside korraldamisele ka muude tegevustega, antud juhul saunaga olnud seotud ning soovivad seda teistelegi. Saunas tulevad kindlasti head ja konstruktiivsed mõtted ning ka vestlused. Kõigil meie konverentsidel (alates aastast 1984) on ühel õhtul programmis ka saun olnud.

Näiteks, EELK peapiiskop Urmas Viilma on ühes oma intervjuus detsembris 2022 ETVs ütelnud, et enne vastutavat jutlust-sõnavõttu läheb ta tavaliselt sauna, et mõtteid koguda.

Arvestades käesolevas kirjutises toodud selgitusi ja soovitusi, sh Saunatee kodulehe materjale ja teisi soovitatud kirjandusallikaid, võib artikli koostaja (MR) ka oma tänapäeva kvaliteetsauna kogemustest aastatel 1973–2023⁴⁹ tulenevalt väita, et

⁴⁷ [[https://www.Vanaaja.saunakommetest.ja.tavadest|Sauna2023\(saunatee.ee\)](https://www.Vanaaja.saunakommetest.ja.tavadest|Sauna2023(saunatee.ee))] 26.12.2022

⁴⁸ Sikk, R. (2023). Saunakerisele vali kivid kõlksutades. Targu talita. Maalehe nõuandelisa. Nr. 22, 1. juuni 2023, lk. 358 – 359.

⁴⁹ Seega täitub käesoleval aastal 50 aastat saunatamise staaži. MR arvestab oma saunatamise kogemusi just alates aastast 1973 kui valmis ise ehitatud oma kodusaanu. Varasemate aastate saunamuljed nii sünnilinnas Rakveres (ca 1953 kuni 1965; varasemat aega ei mäleta, sest olen sündinud aastal 1949) kui seejärel Tallinnas (1965–1973), seega ca 20 aastat on vähe hilisemate aastatega võrreldavad, sest juba võimalused ja saunakultuur on rohkem või vähem erinevad. Seda

normaalselt saunatades (mitte liialdades kõrge temperatuuriga, kuuma leili pikkusega, ega söökide-jookidega, samuti mitte vastupidavusvõistlustega), on saun väga mõnus koht lõõgastumiseks, vestlusteks ja muuks sellega kaasnevaks. Järgnev puhkus on samuti igati omal kohal. Eks normaalse saunatamise aluseks ning taustaks on ka sauna ehitamise võimalused, põhimõtted ja kvaliteet.

Sauna ja saunatamist võib pidada Eesti rahvuslikuks rikkuseks ja kultuuriväärtuseks. Niisama on see kindlasti kõigi teiste Balti riikide ja Põhjamaade rahvuste rikkus ja kultuuriväärtus, aga sama ka kõigi nende rahvaste ja rahvuste jaoks kogu maailmas, kus saunast lugu peetakse ja sellealaseid traditsioone hinnatakse ning alal hoitakse.

Kui püüda sauna ja saunatamise olemusse süüvida ning seda lahti mõtestada, siis võiks ütelda, et kui sauna valdkonda ja problemaatikat komplekselt käsitleda, siis on siin tegemist olulise kultuuripoliitika osaga Eesti struktuuripoliitikas ning eestlaste, aga ka teiste maade ja rahvaste majanduspoliitikas.

Tähelepanek – tänapäeval on Eestis paljude mitmekorruseliste hoonete korteritesse juba saun sisse projekteeritud ja ehitatud, kuid mitte kõik ei kasuta seda saunana vaid sageli panipaigana.

Hüva leili ja häid saunakogemusi kõigile!

Kasutatud kirjandus⁵⁰

1. BLOGI | Ursula von der Leyen: liitlased peavad Ukrainale antavat sõjalist toetust kahekordistama, et Putini imperialistlikud plaanid täielikult läbi kukuks. Ohtuleht.ee. 18.02.2023
2. Eesti pealinnade loend. [https://et.wikipedia.org/wiki/Eesti_pealinnade_loend] 3.02.2023
3. ERR, Vikerraadio uudised ja Euroopa saunamaratoni reklaam alates 13.02.2023
4. **Habicht, T.** (1972). Eesti Saun. Tallinn: Valgus, 160 lk.
5. **Habicht, T.** (2014). Eesti Saun. Saun ja saunakombed meie pärimuskultuuris. 3. trükk. Tallinn: TEA Kirjastus, 240 lk.

põhjusel, et selle 20 aasta vältel oli valdavaks saunas käimise võimalusteks kas linna üld- või nn tunnisaun (see tähendas üks tund privaatset saunatamist perekonnale omaette leili-, pesu- ja riietusruumiga). Ka seal oli võimalik end korralikult pesta ja head leili võtta. Elu kvaliteedi paranedes lisandusid nn linnasauna kõrval võimalused ka kodus (nii Rakveres kui Tallinnas) saunatamiseks (seda valdavalt küll pereelamu olemasolul) ja seda kodus pesuköögis. Aga oma kvaliteedilt ja privaatsuselt jäid nii linnasaunad kui kodused pesuköögid (või pesuköök-saunad) tänastele saunadele alla. Eks see peegeldab ka kahe ühiskonnakorra erinevusi ja aluseid. Vann ja/ või dušš kindlasti tänapäeva sauna üldiselt ei asenda. Vajalik kuumus, leil ja viht on tähtsad. Liialdada ei tohiks ning tervist tuleks ka saunas hoida.

⁵⁰ [[https://www.Saunadest.ja.saunatamisest.raamatutes|Sauna2023\(saunatee.ee\)](https://www.Saunadest.ja.saunatamisest.raamatutes|Sauna2023(saunatee.ee))] 26.12.2022

6. **Hein, I.-K.** (2015). Põhja-Norras avati maailma suurim saun. elu24, 16. juuli 2015. [<https://elu24.postimees.ee/3262817/pohja-norras-avati-maailma-suurim-saun>] 16.02.2023
7. **Hein, I.-K.** (2023). Šotimaal käidi saunas juba pronksiajal. elu24, 13. oktoober 2015. [<https://elu24.postimees.ee/3360457/sotimaal-kaidi-saunas-juba-pronksajal>] 16.02.2023
8. **Hõbepappel, U., Hõbepappel, L., Nellis, Silja, Nellis, Siim.** (2023). Saun. Ajalugu, kultuur, tervis, ehitus“. Kirjastus: Populus alba. 376 lk. [<https://rahvaraamat.ee/p/saun-ajalugu-kultuur-tervis-ehitus/1842992/et?isbn=9789916418277>] 2.07.2023
9. Helsingis on avatud maailma ainus vaaterattasaun. 1.07.2016 [<https://eestinen.fi/2017/07/helsingis-avatud-maailma-ainus-vaaterattasaun/>] 24.03.2023
10. **Karin, T.** (2023). Soome saunad ja saunasöögid. Targu Talita. Maalehe nõuandelisa. Nr. 11, 16. märts 2023, lk. 172–173.
11. Member organisations of the International Sauna Association ISA. (Last updated 16.01.2023). [<https://saunainternational.net/members/>] 15.02.2023
12. Pispala Saunassotsiatsioon. [<https://www.rajabortti.fi/peruslinkit/saunayhdistys.ee.html>] 17.03.2023
13. Rajaportin saun. [<https://www.rajabortti.fi/index.ee.php>] 17.03.2023
14. Regulaarne ja sage saunas käimine hoiab tervise korras. [<https://www.nooruse.ee/heanou-post/regulaarne-ja-sage-saunaskaimine-hoiab-tervise-korras/>] 23.03.2023
15. Sauna-aasta lõpuks asub Eestis kogunisti 12 saunapealinna. [<https://maaleht.delfi.ee/artikkel/120132654/sauna-aasta-lopuks-asub-estis-kogunisti-12-saunapealinna>] 19.03.2023
16. **Sikk, R.** (2022). Hüva leili! Eesti liitus maailma tähtsaima saunaorganisatsiooniga. [<https://maaleht.delfi.ee/artikkel/120024748/huva-leili-estli-liitus-maailma-tahtsaima-saunaorganisatsiooniga>] 1.02.2023
17. **Sikk, R.** (2023). Raketite asemel lendas leilivesi, sauna-aasta on avatud. Maaleht, nr. 1 (1839), 5. jaanuar 2023, lk.17.
18. **Sikk, R.** (2023). Saunakerisele vali kivid kõlksutades. Targu talita. Maalehe nõuandelisa. Nr. 22, 1. juuni 2023, lk. 358 – 359.
19. **Sikk, R.** (2023). Saunapiibel sündis sauna-aastal seltsiliseks. Maaleht nr 26 (1864), 29. juunil 2023, lk.34
20. **Sikk, R.** (2023). Ülemaaline saunapäev: 10. juunil lippude lehvides sauna. Maaleht nr 22 (1860), 1. juunil 2023, lk. 20.
21. Soome on saunamaa. [https://eestinen.fi/2016/12/soome-on-saunamaa/#google_vignette] 24.03.2023

22. Sumesauna ergonoomilised ja nutikad saunad. [https://sumesauna.eu/?gclid=EAIaIQobChMIh8DMr9uZ_QIVhcOaCh2ZBwp-EAEYASAAEgLvfpD_BwE] 16.02.2023
23. Uus trend: Soomes on hakatud uusehitistes saunadest loobuma. [<https://eestinen.fi/2022/11/uus-trend-soomes-on-hakatud-uusehitistes-saunadest-loobuma/>] 24.03.2023
24. Vana-Võromaa savvusann. (2022). [<https://savvusann.ee/et/2014/>] 1.02.2023
25. **Veski, A.** (1969). Individuaalelamute ehitamine. Tallinn: Valgus, 448 lk.

Saunatee kodulehel soovitatud kirjandus:

26. **Sikk, R.** (2010). Minu Ugri mugri: uskumatud seiklused soome-ugri ilmas. *Petrone Print*, 208 lk. (Sisaldab mitmeid soomeugrilaste saunajuhtumeid nii Mari-, Soome, Saami- kui ka Eestimaalt).
27. **Sikk, R.** (2015). Vihaga, kuid vihata. *Tammerraamat*, 175 lk. (Eesti rahva esimene sauna-aabits avab saunas käimise saladused. Ka kogenud sauna-gurmaan leiab siit lisateadmisi, erilisi ja huvitavaid võimalusi saunamõnu suurendamiseks. Raamatus on tähestikulisse järjekorda pandud kõik oluline, mis saunaga seondub. Mitusada tähtsat tõdemust, tarvilist tera ja mõnusat lora maailma parima sauna võtmisest, kütmisest ja saamisest).
28. **Sikk, R.** (2018). Minu Virumaa: üks poiss, üks vanne, üks maa. *Petrone Print*. 272 lk. (Sisaldab muuhulgas parimaid hetki Virumaa sauna-ajaloost, sh ka Kadrina saunaklubi sünni- ja elulugu).
29. **Sikk, R.** (2020). 50 praktilist saunanippi + 3 erilist lisaks. *Ekspress Meedia*, 104 lk. (Puhas praktika, üks nipp parem kui teine).

* * *

PS (Post Scriptum; < ld pärast juurdekirjutatu):

Foto 5:

Foto 6:

Foto 5: Logo – 2023 on Eestis sauna aasta!⁵¹

Foto 6: *Sauna-aasta mõtte autor – ajakirjanik Rein Sikk: sauna-aasta 2023 saabubki.*⁵²
Rein Sikk kuulutati 20.05.2023 Jõhvis ka nn saunaministriks.⁵³

A. ISA (Rahvusvaheline Sauna Liit / Assotsiatsioon – International Sauna Association) liikmed:

I. Asutajaliikmed (4):

Österreichisches Sauna Forum; Wiener Neudorf, Austria – Austria

Deutscher Sauna-Bund e.V.; Bielefeld, Germany – Saksamaa LV

Japan Sauna Spa Association; Kudanminami Chiyoda-ku Tokyo, Japan – Jaapan

Finnish Sauna Society – Suomen Saunaseura ry; Helsinki, Finland – Soome

II. Rahvuslikud liikmed (14):

North American Sauna Society; Fiskhill, United States of America – USA

Svenska Bastuakademien; Haparanda, Sweden – Rootsi

Det Danske Saunaselskab; København Ø, Denmark – Taani

Norges Badstulaug; Larvik, Norway – Norra

British Sauna Society; London, United Kingdom – Ühedatud Kuningriik

Polish Sauna Society / Polski Związek Saunowy; Legonowo, Poland – Poola

Lithuanian Bath Academy; Vilnius, Lithuania – Leedu

Pirts Spirit; Latvia – Lāti

AISA Associazione Italia Saune e Aufguss; Rivergaro, Italy – Itaalia

New Zealand Sauna & Steam; Auckland 0654, New Zealand – Uus-Meremaa

Aufguss.hu Ltd.; Szenterede, Hungary – Ungari

⁵¹ [https://ringfm.treraadio.ee/img/uploads/2022/12/30/VrvwVmb2URztwbf7t.jpg] 31.02.2023

⁵² [https://www.google.com/ url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.err.ee%2F1608623665%2Frein-sikk-sauna-aasta-2023-saabub-ki&psig=AOvVaw3YBTkgz3v0b-bay0wUdvNz&ust=1676898618630000&source=images&cd=vfe&ved=0CA4QjhqxqFwoTCJj65rzUofOCFQAAAAAdAAAAABAY] 19.02.2023

⁵³ [https://www.err.ee/1608984193/rein-sikk-sai-saunaministriks] 2.07.2023

The Australian Sweat Bathing Association (ASBA); Belfield, Australia – Austraalia
Vereniging Nederlandse Sauna en Wellness Bedrijven – VNSWB; Woerden,
Netherlands – Madalmaad-Holland
MTÜ Eesti Maaturism; Tallinn, Estonia – Eesti

III. Toetajaliikmed (9):

THERME GROUP RHTG AG; Vienna, Austria – Austria
Aromen BVBA; Gullegam, Belgien – Belgia
GEM Co. Ltd KOBE Sauna & Spa; Chuo-ku, Kobe, Japan – Jaapan
WELLBE Co. Ltd; Nagoya-City, Aichi, Japan – Jaapan
Metos INC.; Chuo-ku, Tokyo, Japan – Jaapan
Design for Leisure USA , LLC; Cedar Park, Texas, USA – USA
SAWO NORDIC OY; Kangasala, Finland – Soome
B&S GmbH; Dülmen, Germany – Saksamaa LV
Sauna Ikitai; Taito, Tokyo, Japan – Jaapan

IV. Auliikmed (individuaal-liikmed)

Matti Kivinen (Soome)

Mikkil Aaland; Photographer, filmmaker, publisher, and author (Soome)

ISA 29. liikmest on organisatsioon 27. Kui võtta aluseks neli asutajariigi saunaorganisatsiooni, siis on nemad ilmselt saunakultuuri arendamisel ja propageerimisel kõige aktiivsemad olnud (MR subjektiivne arvamus). Nendest riikidest on kõige enam organisatsioone-liikmeid seni esindatud, kokku 13, st ligi pooled liikmetest:

Saksamaa LV – asutamiseks valitud asukohariik: 1 asutaja ja 1 toetaja, kokku 2 liiget;

Austria – eelneva naaberriik: 1 asutaja ja 1 toetaja, kokku 2 liiget;

Soome – kindlasti üks suuremaid ja tuntumaid saunakultuuri esindajaid maailmas: 1 asutaja, 1 toetaja ja 2 auliiget, kokku 4 liiget;

Jaapan – meie jaoks kauge maa, kuid kõrge kultuuritaseme kõrval on märgatav ka laialdane saunakultuur: 1 asutaja ja 4 toetajat, kokku 5 liiget.

Rahvuslike organisatsioonidega on esindatud 14 järgmist riiki (igast üks):

Austraalia, Eesti, Itaalia, Leedu, Läti, Madalmaad (Holland), Norra, Poola, Rootsi, Taani, Ungari, USA, Uus-Meremaa ja Ühendatud kuningriik.

Vaid toetajaorganisatsiooniga on esindatud **Belgia**.

Esindatud on kõik kolm Baltimaad ning Põhjamaadest Soome, Rootsi, Norra ja Taani. Tuginedes 27 organisatsiooni puhul nimele, siis on näha, et 11 organisatsiooni on oma nimes sõna „saun“ kasutanud. Teiste puhul on nimes sõnad „bassein“, „term“, „spaa“, „disain“ ja mõned muud sõnad (võib-olla on tegemist ka mingi teise või mitme spetsialiseerumisega?).

B. Kaheksa aasta jooksul (2013–2021) valmis Eestis uus saunatüüp – Sumesaun

Lääne-Virumaal (Kuremäe-Tuuleveski, Kihlevere küla; BREK OÜ) on valmistatud omamoodi huvitavaid nn Sumesauna saunu (idee 2013, esimene prototüüp valmis detsembris 2021). Kõik saunahuvilised teavad, et saunal ja saunal on suur vahe. Leil peab olema täpselt õige, kuumus peab olema paras, istumine peab olema mugav – täpselt neid parameetreid ideaalselt paika timmides on loodud ka Sumesauna.⁵⁴

Mis teeb Sumesauna niivõrd eriliseks? (erineva suurusega sumesaunad: fotod 6–7, 8–11; selgitused allpool)

Ergonoomiline ja esteetiline disain: Sumesauna idee on kantud kasutusmugavusest – saunas on mõnus ja mugav istuda (selja toetamine mitte vertikaalsele, vaid veidi kaldu pinnale) nii päris pisikesel saunahuvilisel, kui ka kahe meetrini küündival saunasõbral. Saun on kompaktne ja imeliselt sobituv igasse keskkonda – see on esteetiline täiendus nii linnamaja hoovi kui ka taluõuele või metsa veerde.

Imeline panoraamvaade: Ei ole just palju saunasid, kus leilimõnule lisaks saaksid nautida ka ümbritseva keskkonna ilu. Sumesauna suur panoraamaken ühendab mõnusa tervistava saunatamise rahustava loodusvaatluse või täheuuringutega. Krõbeda külmaga mõnuses kuumas saunas lõsutada ning imekaunist tähistaevast uurida – kõlab ju ahvatlevalt?

Väljast väike, seest suur: Tänu laiale „vöökohale“ paistab Sumesauna küll eemalt pisike, kuid sisse astudes on saunamaja vägagi ruumikas.

Ressursisäästlik lähenemine: Saunad on soojustatud ning kogu sauna kütmiseks kasutatav energia kulub täpselt sauna kütmisele ega poe nurkadest välja planeeti soojustama. Ühtlasi annab leiliruum sooja ka sauna eesruumile ning aitab seega küttekulu kokku hoida.

Kõrgtehnoloogilised lahendused: Saunal on targalt ja täpselt seadistatud ventilatsioonüsteem, mis hoiab leili piisavalt kuuma, kuid värskena. Samuti on võimalik sauna küttekeha distantsilt juhtida, et saaks mugavalt oma saunas käiku korraldada ka siis kui ise veel kodust eemal.

Leiliruumi ehitamine on kantud teadusest: Leil on sauna üks olulisemaid hindamiskriteeriume. Saun on säitud selliseks, et ka suhteliselt madala temperatuuri juures saab kätte kogu saunamõnu. Leili liikumistrajektor ruumis on optimaalne ning see jõuab ühtlaselt igasse sauna nurka. Samas on leil ka piisavalt niiske, et kuumus koheselt kontidesse poeks ilma, et peaks end pikalt praadida laskma.

⁵⁴ Sumesauna ergonoomilised ja nutikad saunad. [https://sumesauna.eu/?gclid=EAIaIQobChMIh8DMr9uZ_QIVhcOaCh2ZBwp-EAEYASAAEgLvFPD_BwE] 16.02.2023

Foto 7: Sumesaun ja Foto 8: HUMO-keris;
[<https://sumesauna.eu/tooted/>] 16.02.2023

Foto 9: Panoraamvaatega leiliruum, mis mahutab lähedalt 6 inimest
[<https://sumesauna.eu/wp-content/uploads/2022/03/Sumesauna-2m-mini-white-background.png>] 16.02.2023

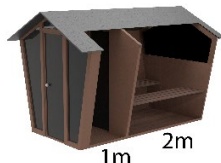

Foto 10: Panoraamvaatega peresaun, mis koosneb eesruumist ja leiliruumist, mis mahutab lähedalt 6 inimest
[<https://sumesauna.eu/wp-content/uploads/2019/01/Sumesauna-3m-white-background.png>] 16.02.2023

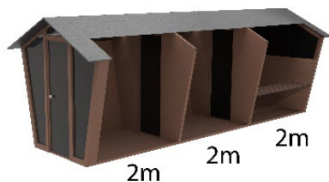

Foto 11: Panoraamvaatega peresaun, mis koosneb istumisnukaga lisaruumist, eesruumist ja leiliruumist ja mahutab lähedalt 6 inimest
[<https://sumesauna.eu/wp-content/uploads/2022/01/Sumesauna-6m-white-background.png>] 16.02.2023

Foto 12: Sumesaun looduses
[https://sumesauna.eu/wp-content/uploads/2022/04/DSC_5710-Edit-scaled.jpg] 16.02. 2023

Mobiilne lahendus: Teoreetiliselt võib Sumesauna kasvõi iga nädal uude kohta tassida. Praktiliselt tähendab see aga seda, et sauna paigutamine ei eelda vundamendi chitust ning seda on lihtne meelepärasesse kohta „maha istutada“.

Keskkonnahoidlik saunaehitus: Ressursisäästlikkus tähendab ka keskkonnahoidlikku suhtumist. Sauna ehituse protsess on igakülgsetelt optimeeritud ning kogu sauna ehituse juures jääb ehitusjääke üle vaevu üks ämbritäis.

* * *

LISA 1: Sauna-aasta 2023: Sauna-aasta lõpuks asub Eestis loodetavasti 12 saunapealinna (12 kuud!)⁵⁵

Eesti sauna-aasta 2023 aruteluseminar toimus 13. juunil 2022 kell 12-16 Hämsaare Puhketalus, Meegomäe külas.⁵⁶ (vt. ka foto 15).

Korraldajate sõnul on sauna-aasta kutsutud ellu selleks, et edendada tervislikku ja sotsiaalset saunakultuuri. On hea meenutada, et läbi aegade on saunas – algupäraselt suitsusaunas – ravitud keha- ja hingehädasid, suheldud esivanemate hingedega, kohtunud sõpradega, võetud vastu sünnitusi ja pestud surnuid. Suitsusauna mõte oli ka lasta lahti kõigest vanast.

Eesti saun sai 10 korda kuulsamaks!⁵⁷

„Savvusanna sõsarad“ on Eesti, Prantsusmaa ja Islandi koostöös valminud dokumentaalfilm. Režissöör Anna Hints film "Savvusanna sõsarad" võitis USA-s Sundance'i filmifestivalil maailmakino dokfilmide võistlusprogrammi parima režissööri preemia. "Savvusanna sõsarad" on dokumentaalfilm naistest, kes tulevad suitsusauna kokku, jagavad seal oma sügavamaid saladusi ning pesevad maha kehasse kogunenud häbi ja valu.

Teos vaatleb naiste suitsusaunas käimise traditsiooni, kuna naised on aastasadu suitsusaunades sünnitanud, samuti saunas surnupesija rollis olnud. Režissöör Anna Hints sai inspiratsiooni lapsepõlvest, mil pärast vanaisa surma käis saunas ja vanaema rääkis lahkunust lugusid.

Film tutvustab ka Lõuna-Eesti suitsusaunakombestikku ("savvusanna kombõ"), mis on kantud UNESCO inimkonna vaimse kultuuripärandi esindusnimekirja. Tegemist on esimese Eesti režissööri ja Eesti peatootmises valminud dokumentaalfilmiga, mis jõudis ühele maailma viiest olulisimast filmifestivalist.

⁵⁵[<https://maaleht.delfi.ee/artikkel/120132654/sauna-aasta-lopuks-asub-estis-kogunisti-12-saunapealinna>] 19.03.2023

⁵⁶ Eesti sauna-aasta 2023 arutelu Hämsa talus. [<https://savvusann.ee/et/estis-sauna-aasta-2023-arutelu-hamsa-talus/>] 25.03.2023

⁵⁷ *Ibid.*, viide 48.

Foto 13. „Savusanna sõsarad“. Autor/allikas: Kaader filmist.

[<https://kultuur.err.ee/1609067747/eesti-esitab-oscarile-anna-hintsi-dokumentaalfilmi-savvusanna-sosarad>] 31.08.2023;

[<https://i.err.ee/smartscreenshot?type=optimize&width=672&aspectratio=16%3A10&url=https%3A%2F%2Fs.err.ee%2Fphoto%2Fcrop%2F2023%2F03%2F23%2F1843682hce81.jpg>] 31.08.2023

Euroopa Filmiakadeemia⁵⁸ avalikustas tänavuse Euroopa Filmiauhindade dokumentaalfilmide kategooria eelvaliku, kuhu kuulub ka "Savvusanna sõsarad". Eelvaliku, kuhu pääses 14 dokumentaalfilmi, tegi filmiakadeemia juhataste kokku kutsutud sõltumatu ekspertkomisjon.⁵⁹

Euroopa filmiakadeemia 4600 liiget asuvad nüüd hääletama eelvalikusse jõudnud filme, viis nominenti selguvad 7. novembril ja Euroopa filmiauhindade tseremoonia, kus kuulutatakse välja võitja, toimub 9. detsembril Berliinis.

Produtsent Marianne Ostrat rõõmustas filmi fantastilise käekäigu üle. "Euroopa filmiauhindade eelvalikusse pääsemine on "Savvusanna sõsarate" järgmine kordaminek eesseisval auhinnahoogajal ja olen selle üle südamest õnnelik," sõnas ta ja lisas, et "Savvusanna sõsarad" jõuab oktoobris-novembris kinodesse 16 Euroopa riigis. "Kuulmine Euroopa filmiauhindade eelvalikusse annab filmi rahvusvahelisele kinolevile vaid hoogu juurde."

"Savvusanna sõsarad" jõudis Eesti kinodesse märtsis ja on senise 23 levinadalaga kogunud 27 382 vaatajat. "Savvusanna sõsarad" on Eesti kandidaatfilm parima rahvusvahelise filmi kategoorias eesootavatel Oscaritel ning pretendeerib ka parima

⁵⁸ Euroopa Filmiakadeemia on 1988. aastal asutatud Euroopa filmitegijate ühendus, mis annab välja Euroopa filmiauhindu 24 kategoorias.

⁵⁹ "Savvusanna sõsarad" jõudis Euroopa filmiauhindade dokfilmide eelvalikusse. ERR. Toimetaja: Kaspar Viilup. 30.08.2023. [https://uudis.net/media/3/0/3/6862303_640x200.jpg] 31.08.2023

dokfilmi kategoorias. Filmi leviõigused on müüdud enam kui 30 territooriumile USA-st Uus-Meremaani ja Kanadast Lõuna-Koreani.

Võromaa suitsusauna tava kuulub UNESCO vaimse kultuuripärandi esindusnimekirja. Suitsusauna teeb saunasõbra jaoks eriliseks suitsu hõng. Ilma korstnata sauna kütmise ajal puhastab kuum suits saunasõhku, aga enne sauna minekut tuulutatakse suits ja karm (ving) saunast välja. Kuumaks köetud kerisekivid hoiavad sauna mitu tundi kuamana ja lõunõtt (leili) luuakse tulise vee viskamisega kerisekividele.⁶⁰

Pühapäeval, 15. jaanuaril 2023 kell 18 ja veidi minuteid peale kuulutas sauna-aasta peakorraldaja, MTÜ Eesti Maaturismi tegevjuht Raili Mengel Kadrina saunas Kadrina Eesti ajaloo ja Eesti sauna-aasta esimeseks saunapealinnaks. Sauna-aasta jaanuarikuus kandis Eesti saunapealinna tiitlit Kadrina Lääne-Virumaal. Nüüd läks see liikvele ja pole välistatud, et aasta lõpuks on Eestis suisa tosin saunapealinna.

Foto 14: Saunapealinna karikas-vihavann tervitamas saunalisi Eesti esimese saunapealinna Kadrina sauna fuajees. FOTO: KADRINA SAUNAKLUBI | ERAKOGU.

[<https://api.delfi.ee/media-api-image-cropper/v1/7cd97ff0-9bb8-11ed-9dde-d14d960d4340.jpg?noup&w=1200&h=711>] 18.03.2023

Eesti esimene saunapealinn Kadrina andis turismimessil (Tourest 2023: 9.–11. veebruar 2023) Tourest tiitli ja vihavannist rändkarika uuele pärjatule üle. Sauna-aasta teine saunapealinn on Saaremaa, saunarohke maakond. Lisaks ehtsale saare saunale leiab Saare maakonnast suitsusaunasid, iglusaunasid, kadakasauanasid, tünnisaunasid.

24.01.2023 oli kirjutatud anonüümne kommentaar, aadressil:

⁶⁰ [<https://www.puhkaeestis.ee/et/puhka-estis/2023-on-cestis-sauna-aasta-loe-mis-tulemas-on>] 25.03.2023

[<https://maaleht.delfi.ee/artikkel/120132654/sauna-aasta-lopuks-asub-eesis-kogunisti-12-saunapealinna/kommentaarid>] 18.03.2023:

„Suitsusaunas hingad suitsu sisse, sest muidu saunas on nii, et kerisest läheb suits korstnasse, suitsusaunal aga korsten puudub. Aga noh, kellele mida. Kellele normaalne saun, kellele suitsusaun, kellele türgi saun jne., jne.“

MR: (kommentaaris on vähemalt neli viga-arusaamatust: ... hingad suitsu sisse !?/; ... muidu saunas ... !?/; ... kerisest läheb suits ...!?!; ... normaalne saun ... !?/).

MR: Tundub, et selle kommentaari kirjutanud inimene pole vist üldse saunas käinud, neid näinud ega nendest kuulnud! Kahju!

Seega on sauna-aasta 2023 ja saunatraditsioonide laiendamine-propageerimine Eestis igati vajalik ja asjakohane, sest saunakultuur on üks kindel osa meie kultuuripoliitikast. Ehk teisiti – sauna-aasta 2023 ja selle raames seotud tegevus on üks osa eesti majanduspoliitikast, konkreetsemalt kultuuripoliitikast – see on saunapoliitika.

* * *

LISA 2: Eesti ajalooline sauna-arhitektuur tänapäevani

2.1. Ajaloolised saunad

Alljärgnevalt vaid mõned näited erinevatest saunatüüpidest Eesti arhitektuuris. Ka eespool esitatud Sumesaun on siin üks näide, nüüd aga juba viimaste aastate saunade arengust.

Käesolevas artiklis viidatud Tamara Habichti uuringutele ja temalt ilmunud raamatule enne joonist 1 kommentaaris oli väidetud, et tihedaim saunade võrgustik Eestis oli Lõuna-Tartumaal, Põlva-, Valgamaal ja Võrumaal. Võttes aluseks tänase päeva olukorra, siis tuleks saunade rohkuse osas siia veel Saaremaa lisada. Põhjus kindlasti selles, et taasiseseisvumise järel on paljud soomlased ja ka eestlased enesele Saaremaale vanu taluhooneid ja -kohti enesele suvilateks ostnud. Lisaks – paljud eestlased said tagasi õigusvastaselt võõrandatud vara, sh oma esivanemate maad ja talud. Ja valdavalt ehitati renoveerimise käigus ka saunad talude juurde.

Analoogseid, fotodel 15 ja 16 olevaid saunu, on Eestimaa igas maakonnas, ülemaaliselt kokku kindlasti kümneid tuhandeid. Täna on üks osa neist ilmselt renoveeritud või eriti kehvakeste asemele uued ehitatud. Siinjuures on need fotod eeskätt seepärast siin esitatud, et mõningane ettekujutus meie saunadest neile anda, kes eriti Eesti saunandusega-saunatamisega kursis ei ole.

Foto 15: Hämsa talu suitsusaun Meegomäe külas, Võru lähedal.
[https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcRGzzKYQKvzaUCGJ_1bxY1K3RQF2NLKEwAA46HhGd69IuGLUtwP82vZWNr6X9X5wezPg&usqp=CAU] 25.03.2023

Foto 16: Talu saun Võrumaal Valgamaa piiril Karula Rahvusparkis Ähijärvel.
[<https://cf.bstatic.com/xdata/images/hotel/max1024x768/337140780.jpg?k=e00a0ca54afd99a31e980dc9f0f85be5c1e2744a43e67164a38b76831137878e&o=&hp=1>] 19.02.23

Fotodel 17 ja 18 on Hiiumaal, Soera Talumuuseumi ⁶¹ kompleksis olev suitsusaun (täna seaks ka kultuurimälestise märgiga ⁶² tunnustatud kui muinsuskaitse objekt).

⁶¹ Talu esialgne nimi oli Sooääre ning tema ajalugu ulatub vähemalt 200 aasta taha. Praeguse ni säilinud rehielamu vanim osa on 19. sajandi esimesest poolest pärit muldpõrandaga rehetuba, kus elati ja sügiseti vilja kuivatati. 19. sajandi teisel poolel ehitati talus elutuba koos kambritega. Talumuuseumi kompleksi kuuluvad veel suitsusaun, paargu ehk suveköök, ait, kelder, tõllakuur ja söögimaja (endine laut). Kõigis nendes hoonetes eksponeeritakse tööriistu ja endisaegses majapidamises kasutatud tarbeesemeid. Säilinud on ka vana salvkaev. Soera oli 19. sajandi tüüpiline Hiiu saare majapidamine. Soera Talumuuseum moodustab 2016. aastast alates Palade Loodushariduskeskusega ühtse loodusõpet korraldava keskuse. Samas on talumuuseum säilinud oma tegevuse endisel kujul. Allikas: Soera Talumuuseum.
[https://et.wikipedia.org/wiki/Soera_Talumuuseum] 26.03.2023

⁶² Fotol 19 on kujutatud kultuurimälestise märgis, mis antakse Eestis muinsuskaitsele objektile (antud juhul hoonetele) Muinsuskaitseaduse (vastu võetud 20.02.2019) alusel Muinsuskaitseametite ettevõtmisel. Soera Talumuuseumi suitsusaunal fotol 18 on see näha sauna esiküljel-seinal vasakul räästa all.

Foto 17: Soera talu suitsusaun enne renoveerimist.
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=23603>
2.09.2023

Just see fotol 17 olev Soera Talumuuseumi suitsusaun oli MR-I üldjoontes eeskujuks oma suitsusauna tegemisel elamu-villa kodus Piritall. Sellele eelnesid mitmed-mitmed korrad, kui Hiiumaad külastasin, ka Soera külastused koos suitsusauna, erinevate suitsukalade ja hiiu õllega. Sain heaks tuttavaks muuseumi peremehe Atsi ja tema prouaga, kes muuseumis töötasid, seda hooldasid ja korras hoidsid. Proua tegi turistidele ja teistele külalistele ka ekskursioone.

Olen korra ka koos mõne sõbraga (Jaan Karu Piritall, Riho Tartu Kärklall ja mõned teised) Soeras koos talu pererahvaga Jõule pidanud: petrooleumilambi valgell kõvasti vihelnud ja saunatanud, seejärell elutoas mantelkorstna all oleval lahtisel tuleasemel (lee ehk kolle) valmistatud huvitavald jõulutoite maitsnud ning rehealuses jõulutraditsioonemänge meenutanud. Oli tore ja meelde jääv elamus! Lisamälestuseks anti ka Soera Talumuuseumi saunadiplom. Ats ehitas endisest laudast toreda söögimaja, kus oli hea terveid turismigruppe toitlustada, millega siis proua koos abilistega tegeles. Aastate möödudes aga halvenes proua nägemine niivõrd, et talus toimetamine ja ekskursioonide korraldamine muutus pea võimatuks ning nad loobusid muuseumis töötamisest, jäädes elama Kärklasse oma eramusse.

Foto 18: Rookatuse ja palkseinaga Soera talu suitsusaun Hiiumaal 2014. aastal (4.09.2014). Minu Hiiumaa – Üleslaadija oma töö, CC BY-SA 3.0 ee, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=35133403>. (MR: saun pärast renoveerimist /oluline osa – rookatus/). [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/8/88/Soera_talu_suitsusaun_Hiiumaal_2014.jpg/1920px-oera_talu_suitsusaun_Hiiumaal_2014.jpg] 25.03.2023

Soera Talumuuseum moodustab 2016. aastast alates Palade Loodushariduskeskusega (Palade LHK) ühtse loodusõpet korraldava keskuse. Talumuuseum on säilitanud oma endised funktsioonid.⁶³

Palade LHK organiseerib keskkonnaalast tegevust erinevatele huvigruppidele: laagreid, konverentse, näitusi, loodusretki ja praktilist loodusõpet. Olulisel kohal on koolitused õpetajatele, güididele ja loodusretkejuhtidele. Seos talumuuseumiga annab hea võimaluse pärandkultuuri ja pärandmaastike õppeks.

Kivimite õppehoones saab põhjaliku ülevaate Hiiumaa maastikest, geoloogilisest minevikust, kivististest, Kärddla meteoriidikraatrist ja kivimite kasutamisest läbi aegade. Palade LHK kasutab õppepaikadena looduskeskuse õppeklassi, keskkonnalaborit, kivimite õppehoonet ja Soera Talumuuseumit.⁶⁴

⁶³ Soera talumuuseum. [<https://lhk.palade.edu.ee/blog/index.php/soera-talumuuseum/>] 2.09. 2023. Märkus: Olukorras, kus Soera Talumuuseum on Palade LHK koosseisus, ei ole allkirjutanu kahjks muuseumi külasthanud. Kuigi Hiiumaal ja seal elavatel sõpradel on viimase kümne aasta jooksul kindlasti rohkem kui viis korda külas olnud. See viga tuleb parandada!

⁶⁴ *Ibid.*

Foto 19: Kultuurimälestise märgis.
[\[https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcT3z72eDqstuFrsYFk33wfR9iE3xbHrDBhxFJt_RwLLa5ba6Lc8BYNgzHfUrcPkC91aQ4M&usqp=CAU\]](https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcT3z72eDqstuFrsYFk33wfR9iE3xbHrDBhxFJt_RwLLa5ba6Lc8BYNgzHfUrcPkC91aQ4M&usqp=CAU) 26.03.2023

Kivimite õppehoone valmis 2016 aastal. Ekspositsiooni toel saab siin põhjaliku ülevaate Hiiumaa maastikest, geoloogilisest minevikust, kivististest, Kärda meteoriidkraatrist ja kivimite kasutamisest läbi aegade. Õppehoonega sama katuse all asub väliõppeklass. Metsanduslik õppeklassi keskseks kohaks on väike infomajake selle ees olevate istepinkidega. See on sobiv koht aruteludeks ja väliõppe praktiliste tegevuste korraldamiseks. Õppeklassi tähtsaks osaks on 0,6 km pikkune õpperada, millel asub 14 infotahvli.⁶⁵ Pärast väliseid tegevusi on alati võimalus suitsusaunas mõnusalt saunatada-leilitada.

⁶⁵ Palade Loodushariduskeskuse Soera õppe- ja talukompleks. [<https://www.turismiweb.ee/et/company/palade-loodushariduskeskuse-soera-oppe-ja-talukompleks/13575/>] 2.09.2023

2.2. Kaasaegsed ja tööstuslikult toodetud saunad

Järgnevalt mõned kaasajal eesti firmade poolt toodetud ja Eestis kasutatavad (ning ka eksporditud) saunatüübid näidetena:

Foto 20: Simo-tüüpi palkmaja „Karl“ sauna ja terrassiga, 90 m². [<https://balticloghouses.ee/wp-content/uploads/2018/09/Karl-90-Norway.jpg>] 26.03.2023

Foto 21: Simo-tüüpi saun-suvila, 21 m². [https://balticloghouses.ee/wp-content/uploads/2019/03/taustaga_05-keskelt-yle-1024x576.jpg] 26.03.2023

Foto 22: Kaasaegne saunahoone Harjumaal koos abi-, puhke- ja magamisvõimalustega.
[<https://www.saunamaailm.ee/wp-content/uploads/2020/06/1254305628-930x620.jpg>]
25.03.2023

Foto 23: Aiasaun, 22 m².
[<https://aiamaja24.ee/wp-content/uploads/2017/02/Corner-Sauna-A-250x200.jpg>]
26.03.2023

Foto 24: Saunamaja, 19 m².
[<https://aiamaja24.ee/wpcontent/uploads/2016/01/saunamaja-Mika-250x200.jpg>]
26.03.2023

Foto 25: Välisaun, 4 m². [<https://aiamaja24.ee/wp-content/uploads/2022/10/Valisaun-Simply-Sauna-1-70-mm-2-x-2m-500x333.jpg>] 26.03.2023

Foto 26: Torusaun „Kemi“, 8,4 m². [https://tene.ee/wp-content/uploads/2022/05/Kemi_ok-600x400.jpg] 26.03.2023

* * *

LISA 3: Regulaarne ja sage saunas käimine hoiab tervise korras

Mis võiks olla mõnusam, kui pugeda sooja saamiseks sauna, kui ilmad on jahedamad, lähenevad jõulud või jaanipäev või on lihtsalt hea seltskond ja vaba aeg.

Alljärgnevalt on refereeritud sauna mõju tervisele ning vihjatud sauna uuringutele, lisaks allikad mitmete soomlaste osalusel.⁶⁶

Soome sauna temperatuur on tavaliselt 80-90° ning niiskus üsna madal (10-20%). Suur osa sauna uuringutest pärineb Soome teadlastelt, kes on uurinud Soome sauna toimeid väga erinevatele tervisenäitajatele, kinnitades, et *regulaarne* saunas käimine:

- vähendab valu ja suurendab liigeste liikuvust liigesprobleemide korral;
- langetab kõrgvererõhutõve korral vererõhku ning vähendab haiguse tekkeriski. Kõige väiksem kõrgvererõhu kujunemise tõenäosus leiti olevat neil, kes käisid saunas 4-7 korda nädalas ning mõnevõrra väiksem nädalas 2-3 korda saunas käinutel;
- suurendab südame vasaku vatsakese väljutusfraktsiooni kroonilise südamepuudulikkuse esinemisel. See näitab vasaku vatsakese funktsiooni paranemist;
- vähendab oluliselt kardiaalse äkksurma riski. Sealjuures on regulaarse kehalise aktiivsuse ja saunas käigu kombineerimine omakorda tunduvalt tulemuslikum kui

⁶⁶ [<https://www.nooruse.ee/heanou-post/regulaarne-ja-sage-saunaskaimine-hoiab-tervise-korras/>] 23.03.2023

ainult ühe või teise sekkumise kasutamine eraldiseisvalt. Sellistele järeldusteni jõuti 2019. aastal avaldatud [ülevaateuuringus](#);

- vähendab oluliselt insuldi tekkeriski, nii leiti 2018. aastal avaldatud [uuringus](#), kus 15 aasta vältel jälgiti kesk- ja vanemaelisi Soome mehi ja naisi. Uuritavatel, kes käisid saunas 2-3 korda nädalas, vähenes insuldirisk 14% ja neil, kes 4-7 korral nädalas, lausa 61% võrreldes vaid kord nädalas saunas käinutega;
- astma ja kroonilise bronhiidi korral leevendab ajutiselt hingamisvaevuseid;
- vähendab dementsuse ja Alzheimeri tõve tekkeriski. Aastate vältel mõõdukalt (2-3 korda nädalas) kuni sagedasti (4-7 korda nädalas) sauna külastanud keskealistel Soome meestel esines oluliselt harvem dementsust ja Alzheimeri tõbe võrreldes meestega, kes käisid saunas kord nädalas. Sealjuures oli kõige suurem mõju just sagedasel saunaskäimisel. Uuring avaldati 2017. aastal ajakirjas [Age and Ageing](#) ning sellest võttis osa 2315 meest;
- parandab marrasknaha (naha õhuke väliskiht) seisundit. Kui võrreldi mehi ja naisi, kes käisid regulaarselt saunas nendega, kes külastasid sauna esmakordselt, siis regulaarselt saunas käinutel takistas marrasknahk tunduvalt suuremal määral higistamisega kaasnevat veekadu. Nimelt leiti, et 2×15 minutit 80° C juures läbiviidud saunaprotseduuri käigus vähenes saunaga kohanenud uuritavatel oluliselt higis sisalduva naatriumkloriidi sisaldus (~200 mmol/L → ~170 mmol/L), ent ei muutunud neil, kes said esmakordse saunakogemuse uuringu käigus;
- on ohutu mõistliku temperatuuri ja kestvuse juures mõõdukalt ka lapseootel naistele, kes on harjunud regulaarselt saunas käima ning kelle tervis on korras. Saun ei sobi siiski, kui raseduse ajal on vererõhk kõrgenenud;
- sobib tervetele lastele, kes on harjunud saunas käima. Soome teadlased on uurinud, kuidas lapsed vanuses 5-17 aastat saunaga kohanevad ja leidud, et enamus kohanemisreaktsioone toimuvad sarnaselt täiskasvanutele. Uuringud tehti 70° C juures kestusega 10 minutit, kuna tavapäraselt kestab saunaprotseduur lastel 5-10 minutit ja lapsed istuvad lava alumisel astmel, kus temperatuur on madalam.

Niisiis, lisaks sellele, et saunas on lihtsalt mõnus lõõgastuda, on regulaarsel saunas käimisel mitmekülgsed positiivsed toimed väga erinevatele organsüsteemidele, sealhulgas meie kardiovaskulaarsele tervisele. Samuti võib sage saunas käimine vähendada teatud neurodegeneratiivsete haiguste tekkeriski või lükata kaugemale neisse haigestumist. Et kasu tervisele oleks suurim, tuleks lisaks saunas käimisele olla ka igapäevaselt kehaliselt aktiivne.

Millal oleks mõistlik saunas käimisest loobuda?

Kui tugineda taaskord Soome uurijatele, siis näib, et selliseid terviseprobleeme, mille korral sauna ei saa soovitada, on väga vähe.

Leitud on, et ebastabiilne stenokardia, hiljutine südameinfarkt ja raske aordiklapi stenoos on haigused, mille korral saun ei sobi. Samas on välja toodud, et suuremale osale inimestest, kellel esineb koronaararterite haiguse foonil stabiilne stenokardia, samuti südameinfarktist parenenuna, on saun ohutu. Sauna minnes peaks arvestama sellega, et alkohoolsete jookide tarbimine saunas suurendab hüpotensiooni (vererõhu langus),

südame rütmihäirete ja äkksurma riski. Ettevaatlikud peaksid olema inimesed, kellel esineb ortostaatilist hüpotensiooni (järsk vererõhu langus, kui tõustakse kiiresti lamavast või istuvast asendist püsti), kuna pärast sooja saunaprotseduuri võib toimuda kiire vererõhu langus ja sellest tingitult minestusohu.

* * *

LISA 4: Modernsed saunad: saunamõnud Soomes vaaterattal, Helsingis juba 2016. aasta suvest ⁶⁷ ja saun kui moodne kunstiteos Rootsis

„Soomlased on saunarahvas, ent selle peale annab tulla, et teha saun vaateratta gondli sisse. Aga just selline asi Helsingis tegutseb, Katajanokka vaaterattal, ja seda juba aasta otsa (fotod 27 ja 28).

Asja nimi on Skysauna ja selles saab nautida Helsingi vaadet 40 meetri kõrguselt, vahendab MTV.

Pärast vaaterattal pöörlemist ja saunatamist saab hüpata samas vaateratta kõrval asuvasse mullivanni. Möödunud aasta juulikuus avatud taevasaun on seda haldava ettevõtte SkyWheel juhi Milla Pakarineni sõnul väga hästi vastu võetud.

Kõige enam kasutavad taevasauna poissmeeste õhtu pidajad ja firmaürituste kliendid. Samuti kasutavad seda väiksemad sõpruskonnad. Kuigi ilm saunatamist ei mõjuta, on suvel kliente rohkem kui talvel. Lõviosa klientidest on soomlased, välismaalaste jaoks on see asi liiga eksootiline.

Välismaalastel ei tasu sauna karta, sest soome kombel alasti saunatamist seal ei nõuta. Sauna saab minna aluspükstes, hommikumantli või rätikuga. Taevasauna mahub kokku 15-20 inimest, lava peale 4-5 inimest.

Saun on keskmise soojusega, aga vajadusel saab leili visates temperatuuri tõsta. Kui saun läheb liiga kuumaks, saab avada akna.

Üks vaateratta ring kestab mõned minutid, aga sauna saab kinni panna tundideks.“

⁶⁷ Helsingis on avatud maailma ainus vaaterattasaun. 1.07.2016

[<https://eestinen.fi/2017/07/helsingis-avatud-maailma-ainus-vaaterattasaun/>] 24.03.2023

Foto 27. Helsingi vaaterattasauna – Skysauna. [<https://i0.wp.com/eestinen.fi/wp-content/uploads/2017/07/vaaterattasauna2.jpg?resize=768%2C768&ssl=1>] 24.03.2023

Foto 28. Astuge sisse! Kohe läheb söiduks ja leili viskamiseks ning vihtlemiseks! [<https://i0.wp.com/eestinen.fi/wp-content/uploads/2017/07/vaaterattasauna.jpg?w=1024&ssl=1>] 24.03.2023

* * *

Fotod 29–30: Munakujuline saun Rootsis, sh sisevaade ja keris. FOTO: JEAN-BAPTISTE BÉRANGER. [<https://api.delfi.ee/media-api-image-cropper/v1/4dbc6800-b8b0-11eb-8dfa-a754e3943b05.jpg?noup&w=1200&h=711&ch=0.9923&cw=1&cx=0&cy=0.0077&r=16:9>] 25.03.2023

Rootsi kõige põhjapoolsemas linnakeses Kirunas võib osa saada vägagi unikaalsest saunaelamusest. Nimelt on Rootsi kunstnike duo Bigert & Bergström valmis saanud tõeliselt erilise munakujulise sauna, mis on väljast kaetud kaunist polaarmaastikku peegeldavate kullakarva teraspaneelidega (foto 29). Põnev fassaad peidab enda taga tõeliselt moodsat ümara põhiplaaniga leiliruumi.

LISA 5: Saunarahu manifesti tekst

***„Saunarahu tähendab, et igaühel on õigus käia oma lemmiksaunas;
sauna minnakse rahulikul meelel ja sõbralikult;
sauna ukse taha jäetakse pahameel, mured, vaidlused ja telefon;
kadedus ja hämarad mõtted asendagu tolerantsuse ja avameelsusega.
Puhtaks saab ihu ja hing.“***

Esitatud Saunarahu Manifest on tõlgitud 20 keelde, sealhulgas ladina ja jaapani keelde. Tõlked on kättesaadavad Soome Instituudi veebiküljel:
<https://sauna2023.ee/>

* * *

Lisade allikad ja täiendav soovitatav kirjandus:

1. **Hannuksela, M.L., Ellahham, S.** (2001). Benefits and risks of sauna bathing. *Am j med*, 110(2): 118–126.
2. **Kauppinen, K.** (1997). Facts and fables about sauna. *Ann ny acad sci*, 813: 654–662.
3. **Kunutsor, S.K., Khan, H., Zaccardi, F., Laukkanen, T., Willeit, P., Laukkanen, J.A.** (2018). Sauna bathing reduces the risk of stroke in finnish men and women: a prospective cohort study. *Neurology*, 90(22): e1937–e1944.
4. **Kowatzki, D., Macholdt, C., Krull, K., Schmidt, D., Deufel, T., Elsner, P., Fluhr, J.W.** (2008). Effect of regular sauna on epidermal barrier function and stratum corneum water-holding capacity in vivo in humans: a controlled study. *Dermatology*, 217(2): 173–180.
5. **Kukkonen-Harjula, K., Kauppinen, K.** (2006). Health effects and risks of sauna bathing. *Int j circumpolar health*, 65(3): 195–205.
6. **Laukkanen, J.A., Kunutsor, S.K.** (2019). Is sauna bathing protective of sudden cardiac death? A review of the evidence. *Prog cardiovasc dis*, 62(3): 288–293.
7. **Laukkanen, T., Kunutsor, S.K., Kauhanen, J., Laukkanen, J.A.** (2017). Sauna bathing is inversely associated with dementia and alzheimer's disease in middle-aged finnish men. *Age ageing*, 46(2): 245–249.
8. Palade loodusariduskeskuse soera õppe- ja talukompleks. [<https://www.turismiweb.ee/et/company/palade-loodusariduskeskuse-soera-oppe-ja-talukompleks/13575/>] 2.09.2023
9. "Savvusanna sõsarad" jõudis euroopa filmiauhindade dokfilmide eelvalikusse. Err. Toimetaja: kaspar viilup. 30.08.2023. [https://uudis.net/meedia/3/0/3/6862303-_640x200.jpg] 31.08.2023
10. Soera talumuuseum. [<https://lhk.palade.edu.ee/blog/index.php/soera-talumuuseum/>] 2.09. 2023
11. **Zaccardi, F., Laukkanen, T., Willeit, P., Kunutsor, S.K., Kauhanen, J., Laukkanen, J.A.** (2017). Sauna bathing and incident hypertension: a prospective cohort study. *Am J hypertens*, 30(11): 1120–1125. [<https://tervis.elu24.ee/4482301/uuring-sagedam-saunas-kaimine-voib-vahendada-insuldირისკი>] 23.03.2023

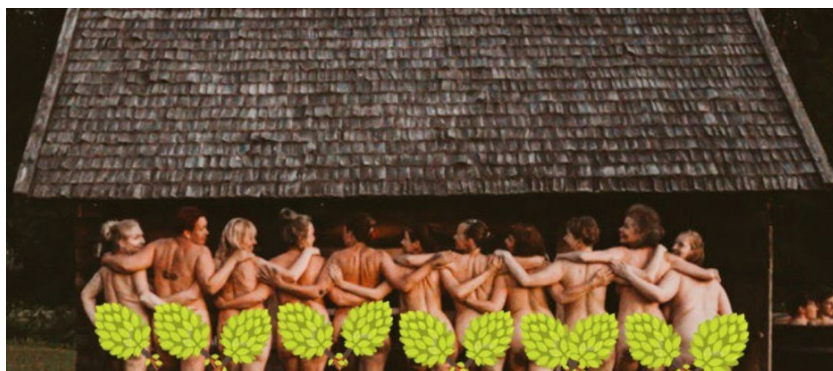
* * *

Vaata lisaks ka teisi uuringutega seotud allikaid:

- Regulaarne saunas käimine on seotud pikema eluea ja parema tervisega. [<https://alkeemia.delfi.ee/artikkel/72771859/regulaarne-saunaskaimine-on-seotud-pikema-eluea-ja-parema-tervisega>] 24.03.2023

- Suitsusaunu on kajastatud avaldatud raamatutes ja uurimustes. [<https://savvusann.ee/et/suitsusaunast/suitsusaunu-on-kajastatud-avaldatud-raamatutes-ja-uurimustes/>] 24.03.2023
- Vent, M. (2019). Uuring: treening ja saun koos on tõhusamad kui ainult treening. [<https://www.mu.ee/uudised/2022/08/09/uuring-treening-ja-saun-koos-on-tohusamad-kui-ainult-treening>] 24.03.2023
- Uue ajastu saun. (2023). 11 nippi, kuidas muuta oma saun imeliseks koduspaaks. [<https://maaleht.delfi.ee/artikkel/120151180/11-nippi-kuidas-muuta-oma-saun-imeliseks-koduspaaks>] 02.03.2023

* * *

Eesti Maaturismi kiri, 24.08.2023. esti@maaturism.ee :

Kirjuta ajalugu!

Saunasõpradelt oodatakse Eesti Rahvaluule Arhiivi lugusid, mis kajastavad erinevaid kogemusi, räägivad saunatamise kombestikust, saunast kui tervendavast rituaalist, lugusid, mis kajastavad saunavestlusi ja koosviibimisi, erinevat pärimust ning uskumusi, kus saun on saanud püha paiga staatuse. Kirjutada saab ka mitu lugu. Kuni 31.12.2023

NACH DER ZEITENWENDE: WENIGER RUSSLAND IM DEUTSCHEN AUSSENHANDEL?

Klaus Schrader
Kiel Institut für Weltwirtschaft (IfW), Deutschland¹

Abstract

The Russian war of aggression against Ukraine on February 24, 2022, prompted the German government to fundamentally rethink Germany's political and economic relations with Russia. A “change of times” was proclaimed which meant a caesura in foreign and security policy as well as the overcoming of economic dependencies on Russia. This article analyzes whether Germany has substantially reduced its foreign trade relations with Russia more than a year after this proclamation. It is shown that on the German export side, there was no substantial dependence on exports to Russia in any significant sector in the year of war 2022. The loss of importance of trade with Russia had no negative impact on the overall development of German exports. However, the momentum of Russian exports was already broken after the occupation of Crimea in 2014. On the import side, in contrast, a substantial reduction in trade relations did not take place before. Until 2022, dependencies on Russia as a supplier of raw materials remained high, especially in the case of pipeline-bound natural gas with a Russian import share of 55 percent. Germany corrected this political error at high cost and made itself independent of Russian natural gas imports by the end of 2022.

Keywords: Germany, Russia, Sanctions, International Trade

JEL Classification codes: F14 (Empirical Studies of Trade), F51 (International Conflicts, Negotiations, Sanctions)

Mit dem Beginn des russischen Angriffskriegs gegen die Ukraine am 24. Februar 2022 musste auch Deutschland als einer der wichtigsten russischen Handelspartner seine politischen und wirtschaftlichen Beziehungen zu Russland grundlegend überdenken. Der von Bundeskanzler Olaf Scholz nur drei Tage später in einer Bundestagsrede geprägte Begriff der „Zeitenwende“ beschreibt eine Zäsur für die deutsche und europäische Außen- und Sicherheitspolitik. Die Zeitenwende soll sich aber nicht nur in einer Neudefinition der militärischen Bedrohungslage und der damit einhergehenden Stärkung der äußeren Sicherheit widerspiegeln, sondern auch in der Überwindung wirtschaftlicher Abhängigkeiten. Explizit wurde in diesem Zusammenhang die Verringerung von Energieimporten genannt, die zu Abhängigkeiten von einzelnen Lieferländern geführt hätten. Es fehlte auch nicht der Hinweis auf das gerade beschlossene Sanktionspaket im Verbund mit der Europäischen Union (EU), durch das Druck auf die russische Wirtschaft ausgeübt werden sollte (Presse- und Informationsamt der Bundesregierung 2022: 7–19). Von einer Sonderrolle der deutsch-russischen Wirtschaftsbeziehungen war keine Rede mehr, der Bruch mit Russland auch auf

¹ Dr. Klaus Schrader, Senior Researcher, Kiel Institut für Weltwirtschaft, 24105 Kiel, Deutschland, klaus.schrader@ifw-kiel.de.

wirtschaftlicher Ebene erschien unausweichlich. Mehr als ein Jahr nach der Ausrufung dieser Zeitenwende stellt sich daher die Frage, ob den Worten auch Taten bei der Entwicklung des deutsch-russischen Außenhandels gefolgt sind. Ist es Deutschland gelungen, seine wirtschaftlichen Verflechtungen mit Russland substantiell abzubauen?

1. Rückbau der Wirtschaftsbeziehungen zwischen der EU und Russland

Der Rückbau der Wirtschaftsbeziehungen vieler westlicher Industriestaaten zu Russland hatte schon nach der völkerrechtswidrigen Annexion der Krim-Halbinsel durch Russland im Jahr 2014 begonnen. Ziel dieser aus heutiger Sicht unzureichenden Maßnahmen war es, die russische Führung zumindest davon abzuhalten, ihre militärische Aggression auf weitere Teile der Ukraine auszuweiten. Der Sanktionskatalog der EU hatte den zivilen Handel ebenso ausgenommen wie den Import von Energieträgern und anderen Rohstoffen, bei denen größere Abhängigkeiten der EU-Länder bestanden.² Doch bildete dieser Katalog die Basis für die erweiterten Sanktionsmaßnahmen nach dem russischen Überfall auf die Ukraine im Jahr 2022.

Denn als Reaktion auf den Angriffskrieg Russlands verhängten die EU-Staaten Anfang März 2022 eine Vielzahl neuer Sanktionen, um Russlands wirtschaftliche Grundlagen für die Kriegsführung nachhaltig zu schwächen. Bis zum Februar 2023 wurden die Sanktionsmaßnahmen mehrfach verschärft und auf zusätzliche Bereiche, Institutionen und Personen ausgeweitet.³ Die Wirtschaftssanktionen umfassen Exportverbote insbesondere von Spitzentechnologie (darunter IT-Technik und Elektronik), ausgewählte Maschinen und Fahrzeuge, Technologien und Ausrüstung für die Mineralöl- und Energiewirtschaft, die Luft- und Raumfahrtindustrie, die Seeschifffahrt und Funkkommunikationstechnologie sowie Dual Use-Güter, Luxusgüter und Militärbedarf. Auf der Importseite bestehen mittlerweile, teilweise nach dem Auslaufen von Übergangsfristen, weitgehende Einfuhrverbote für Rohöl und raffinierte Erdölzeugnisse sowie u.a. für Kohle und andere feste, fossile Brennstoffe, Montanerzeugnisse, Gold und Schmuck, Baustoffe, Papier, diverse Chemieprodukte und ausgewählte Nahrungs- und Genussmittel. Ein besonderes Gewicht hat dabei das Ölembargo der EU, das sich gegen Rohöl und bestimmte Erdölzeugnissen auf dem Seeweg richtet und durch eine Ölpreisobergrenze, die für eine größere Koalition von Partnerländern gilt, ergänzt. Der Import von Erdgas wurde hingegen nicht untersagt, aber vielfach stellte Russland selbst die Lieferungen ein (vgl. Europäischer Rat 2023, WKO 2023).

Dazu kommen Finanzmarktsanktionen — insbesondere gegen russische Geschäftsbanken und die Zentralbank —, die den Kapitalverkehr mit Russland stark einschränken, Vermögenswerte blockieren und den internationalen Zahlungsverkehr erschweren. Der Ausschluss zehn russischer und vier belarussischer Banken aus dem SWIFT-System steht dabei im Vordergrund. Diese Sanktionen haben insofern eine Hebelwirkung, als die Investitionstätigkeit zum Stillstand kommt, Handelsgeschäfte blockiert werden bzw.

² Siehe dazu Amtsblatt der Europäischen Union (2014).

³ Siehe dazu im Einzelnen Amtsblatt der Europäischen Union (2023).

an Attraktivität verlieren und der Zugriff auf Devisenreserven verhindert wird. (vgl. ebenda).

Auf diese Weise wurde im Verlauf des Jahres 2022 seitens der EU ein immer engeres Korsett für den Russlandhandel gezogen, das sich nicht nur auf historisch gewachsene Handelsbeziehungen osteuropäischer EU-Mitglieder auswirkte, sondern auch auf die traditionell vergleichsweise engen Wirtschaftsbeziehungen zwischen Deutschland und Russland. Damit stellt sich die Frage, ob vor dem Hintergrund der schärferen EU-Sanktionen und der vom deutschen Bundeskanzler ausgerufenen Zeitenwende ein grundlegender Wandel im deutschen Russlandhandel stattgefunden hat. Konkret geht es darum, ob sich Deutschland im Jahr der Zeitenwende von noch bestehenden Abhängigkeiten im Außenhandel mit Russland lösen konnte.

Es wird nachfolgend in Kapitel 2 gezeigt, wie sich das Gewicht des deutschen Russlandhandels, auch im Vergleich zum Russlandhandel der anderen EU-Staaten, auf der Export- und der Importseite bis zum Ende des Kriegsjahrs 2022 entwickelt hat. In Kapitel 3 wird dargestellt, welche Bedeutung der Russlandhandel trotz Sanktionen und Gegensanktionen für die einzelnen deutschen Branchen immer noch hat und ob Abhängigkeiten weiterbestehen. Schwerpunktmäßig wird in Kapitel 4 analysiert, wie sich der Stellenwert der deutschen Erdgasimporte aus Russland bis zum Beginn des Jahres 2023 entwickelt hat. In Kapitel 5 wird abschließend bewertet, ob sich die von der deutschen Bundesregierung angekündigte Zeitenwende auch im Russlandhandel angemessen niedergeschlagen hat.⁴

2. Das Gewicht des russischen Außenhandels für Deutschland und die EU

2.1. Der Bedeutungsverlust Russlands als Exportmarkt

Ein Jahr nach Kriegsbeginn haben die russischen Absatzmärkte für Deutschland weiter an Bedeutung verloren. Schon im Jahr 2021 lagen die wichtigsten Exportmärkte für die deutsche Wirtschaft in der EU und in Übersee — daran hat sich im Jahr 2022 nichts geändert (Abbildung 1). Die deutschen Hauptexportpartner waren erneut die USA mit einem Anteil von fast 10 Prozent, gefolgt von Frankreich, den Niederlanden und China. Russland war hingegen nicht einmal mehr unter den Top 20-Exportpartnern vertreten, es nahm mit einem Anteil von 0,9 Prozent nur noch Rang 23 ein, was den Verlust von einem Prozentpunkt und neun Rängen bedeutet.

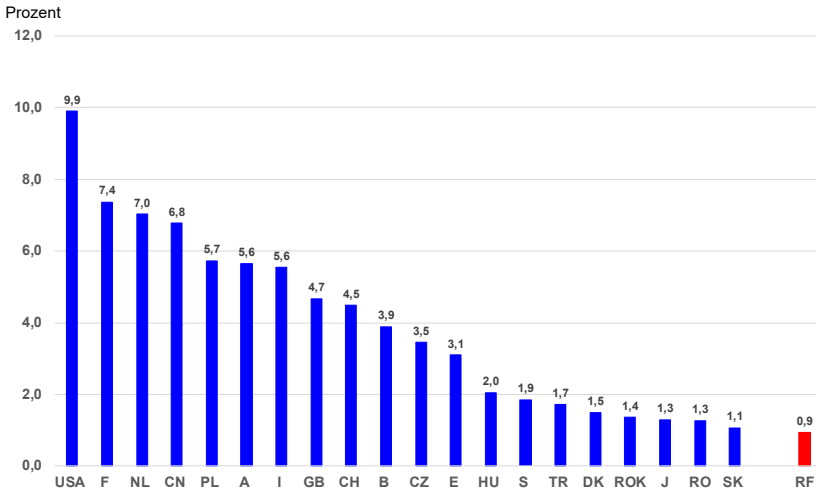
Eine Zeitenwende beim Export nach Russland ist auch für die anderen EU-Staaten erkennbar. Im Verlauf des Jahres 2022 verlor der Russlandexport der EU insgesamt an Gewicht, wenn auch im Vergleich der Mitgliedsstaaten in sehr unterschiedlichem Ausmaß (Abbildung 2). Hier zeigen sich immer noch ausgeprägte Pfadabhängigkeiten, insbesondere bei den drei baltischen Staaten, wo der Russlandexport im EU-Vergleich das höchste Gewicht behielt. Dennoch gingen auch in Lettland, Litauen und Estland die Russlandanteile zurück — in Litauen betrug der Rückgang sogar fast 5 Prozentpunkte,

⁴ Die vorliegende Analyse knüpft an Arbeiten von Schrader und Laaser (2014, 2022) im Jahr der Krim-Annexion bzw. zu Beginn des Ukrainekrieges an.

so dass der Russlandanteil am litauischen Export auf etwa 6 Prozent schrumpfte. Ein derart tiefer Einschnitt war beim Spitzenreiter Lettland nicht zu beobachten, hier blieb der Russlandanteil fast zweistellig. Bemerkenswert ist zudem der Rückgang des noch 2021 bedeutenden finnischen Russlandexports, der sich 2022 mehr als halbierte.

Abbildung 1:

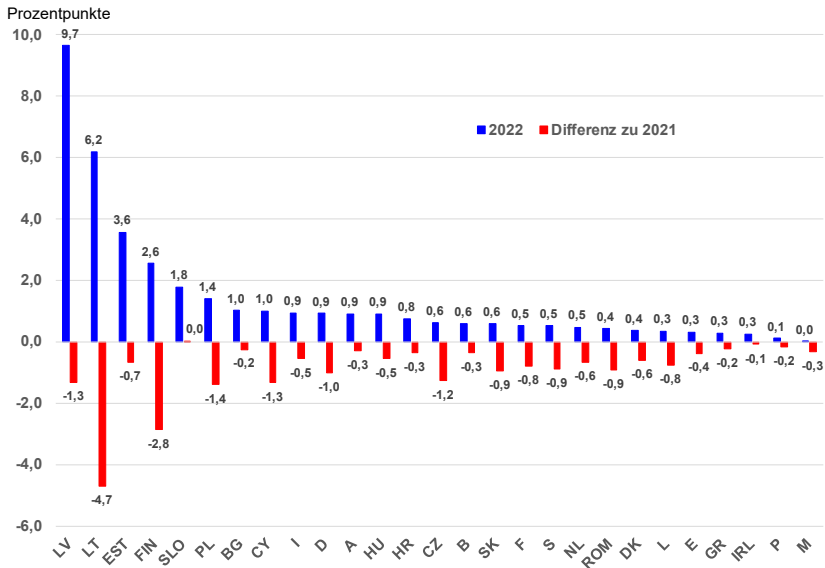
Die wichtigsten deutschen Exportmärkte 2022^{a,b}

^aRanking nach absteigenden Anteilen in Prozent des Gesamtexports. — ^bLänderabkürzungen: USA = Vereinigte Staaten von Amerika, F = Frankreich, NL = Niederlande, CN = VR China, PL = Polen, A = Österreich, I = Italien, GB = Vereinigtes Königreich, CH = Schweiz, B = Belgien, CZ = Tschechien, E = Spanien, HU = Ungarn, S = Schweden, TR = Türkei, DK = Dänemark, ROK = Rep. Korea (Süd), J = Japan, RO = Rumänien, SK = Slowakische Rep., RF = Russische Föderation.

Quelle: Statistisches Bundesamt (2023a, b); eigene Darstellung und Berechnungen.

Abbildung 2:
Die Entwicklung des Russlandexports der EU-Staaten 2022^{a,b}

^aRanking nach absteigenden Anteilen in Prozent des Gesamtexports im Jahr 2022;

Differenz zwischen den Exportanteilen 2022 und 2021 in Prozentpunkten. —

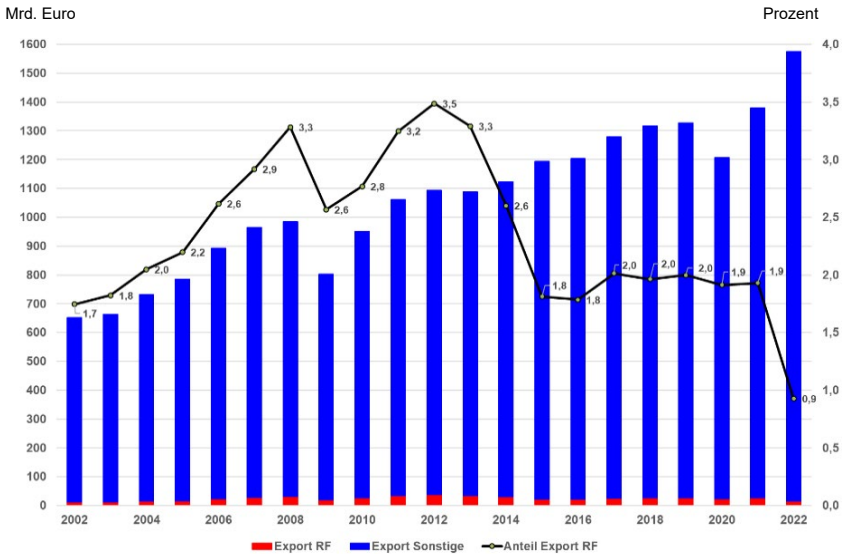
^bLänderabkürzungen: A = Österreich, B = Belgien, BG = Bulgarien, CY = Zypern, CZ = Tschechische Republik, D = Deutschland, DK = Dänemark, E = Spanien, EST = Estland, FIN = Finnland, F = Frankreich, GR = Griechenland, HU = Ungarn, HR = Kroatien, IRL = Irland, I = Italien, LV = Lettland, LT = Litauen, L = Luxemburg, M = Malta, NL = Niederlande, PL = Polen, P = Portugal, ROM = Rumänien, S = Schweden, SLO = Slowenien, SK = Slowakei.

Quelle: Eurostat (2023a, b); eigene Darstellung und Berechnungen.

Doch schon vor der Zeitenwende des Jahres 2022 gab es einen Bruch beim Export nach Russland, wie die Entwicklung der deutschen Exporte deutlich zeigt: Die Ausfuhren nach Russland hatten sich noch vor der Krim-Annexion im Jahr 2014 positiv entwickelt, bei einem insgesamt steigenden Export Deutschlands legte der Russlandexport im Verlauf der 2000er Jahre überdurchschnittlich zu und erreichte im Jahr 2022 einen Höchstwert von 3,5 Prozent, was mehr als 38 Mrd. Euro entsprach (Abbildung 3). Der folgende Absturz bis zum Jahr 2015 auf einen Anteil von 1,8 Prozent bzw. 21,6 Mrd. Euro war erheblich, ein „Krim-Effekt“ war in dieser Entwicklung deutlich sichtbar. Es kam dennoch in den Folgejahren zu einer Konsolidierung des Russlandexports, der bis 2021 schon wieder ein Volumen von 26,6 Mrd. Euro erreichte, was allerdings nach wie vor lediglich ein Anteil von 1,9 Prozent des deutschen Gesamtexports war. Das Jahr 2022 brachte allerdings ein Ende jeglicher Konsolidierung

des deutschen Russlandexports und einen tiefen Einbruch: Der Exportwert ging im Vorjahresvergleich um 45 Prozent zurück und der Anteil am deutschen Gesamtexport schrumpfte auf 0,9 Prozent. Trotz dieser Zeitenwende stieg der deutsche Gesamtexport auf ein neues Rekordniveau, der Einbruch im Russlandgeschäft hinterließ in Deutschland keine gesamtwirtschaftlichen Spuren. Denn der eigentliche Bedeutungsverlust Russlands hatte bereits viel früher stattgefunden.

Abbildung 3:
Die Entwicklung des deutschen Warenexports nach Russland 2002–2022^a

^aLinke Achse: Exporte in Mrd. EUR; rechte Achse: Anteile des Russlandexports in Prozent des deutschen Gesamtexports.

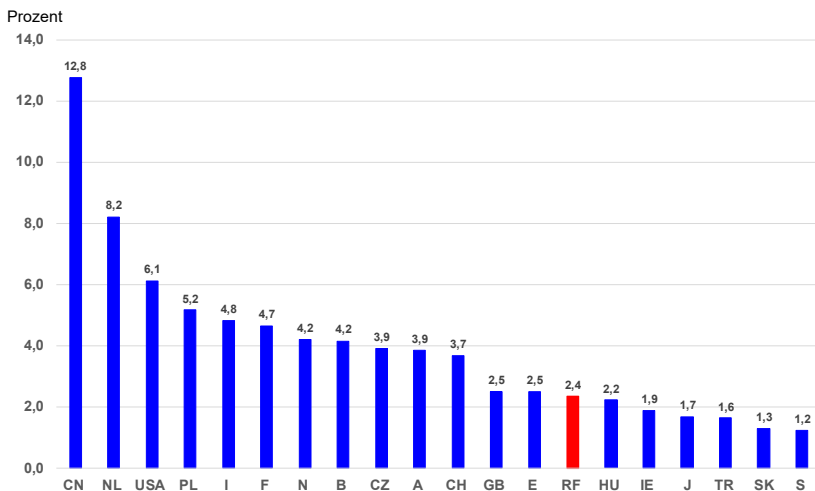
Quelle: Statistisches Bundesamt (2023a, b); eigene Darstellung und Berechnungen.

2.2 Weniger Zeitenwende beim Import aus Russland

Auch auf der Importseite erfuhr der Russlandhandel Deutschlands und der anderen EU-Staaten im Zuge des russischen Angriffskriegs gegen die Ukraine einen sichtbaren Bedeutungsverlust, jedoch war dieser nicht so ausgeprägt wie bei den Exporten. Bei den deutschen Importen im Jahr 2022 befand sich Russland wie schon 2021 nicht unter den Top 10-Partnern. Der wichtigste deutsche Importpartner blieb mit einem Anteil von fast 13 Prozent China, deutlich vor den Niederlanden und den USA (Abbildung 4). Der Anteil der russischen Importe am deutschen Gesamtimport sank im Jahr der Zeitenwende von 2,8 auf 2,4 Prozent. Im Vergleich der Importpartner hatte Russland für

Deutschland damit weiterhin eine erheblich größere Bedeutung als beim Export, ohne jedoch zu den Importschergewichten zu gehören.

Abbildung 4:
Die wichtigsten deutschen Importmärkte 2022^{a,b}

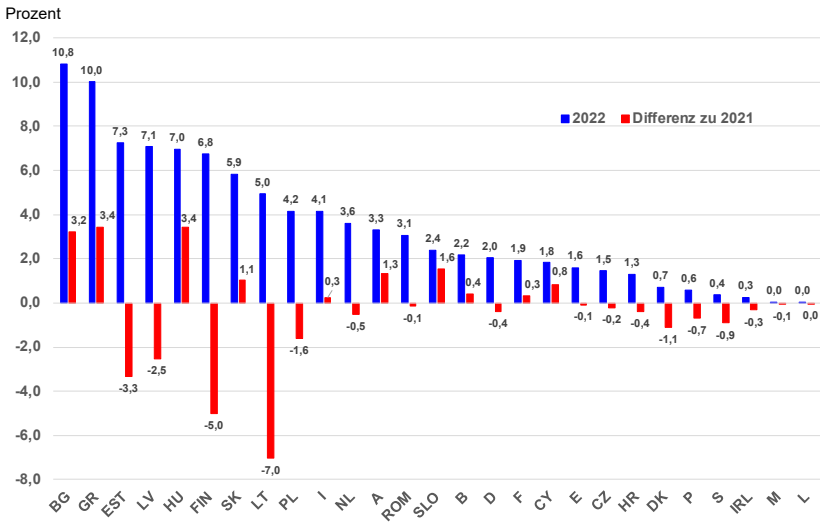

^aRanking nach absteigenden Anteilen in Prozent des Gesamtimports. — ^bLänderabkürzungen: CN = VR China, NL = Niederlande, USA = Vereinigte Staaten von Amerika, PL = Polen, I = Italien, F = Frankreich, N = Norwegen, B = Belgien, CZ = Tschechien, A = Österreich, CH = Schweiz, GB = Vereinigtes Königreich, E = Spanien, RF = Russische Föderation, HU = Ungarn, IE = Irland, J = Japan, TR = Türkei, SK = Slowakische Rep., S = Schweden.

Quelle: Statistisches Bundesamt (2023a, b); eigene Darstellung und Berechnungen.

Ein anderes Bild ergibt sich im Vergleich des Russlandimports der EU-Staaten, hier ist der Bedeutungsverlust Russlands keineswegs so ausgeprägt bzw. nicht erkennbar. Die Importanteile Russlands waren im Jahr 2022 fast durchgängig höher als die Russlandanteile am Export, bei 10 Mitgliedsstaaten stieg der Russlandanteil im Vergleich der Jahre 2022 und 2021 sogar (Abbildung 5). Ausnahmen stellen die drei baltischen Staaten und Finnland dar, wo die Russlandanteile sehr deutlich schrumpften, auch wenn die Anteile im 7-Prozent-Bereich vergleichsweise hoch blieben. In Bulgarien und Griechenland stieg hingegen von einem relativ hohem Ausgangsniveau der Russlandanteil in den zweistelligen Bereich, in Ungarn war der Zuwachs des Importanteils mit 3,4 Prozentpunkten ebenso groß. Von Zeitenwende kann beim Russlandimport der EU im Jahr des Angriffskriegs daher nicht die Rede sein.

Abbildung 5:
Die Entwicklung des Russlandimports der EU-Staaten 2022^{a,b}

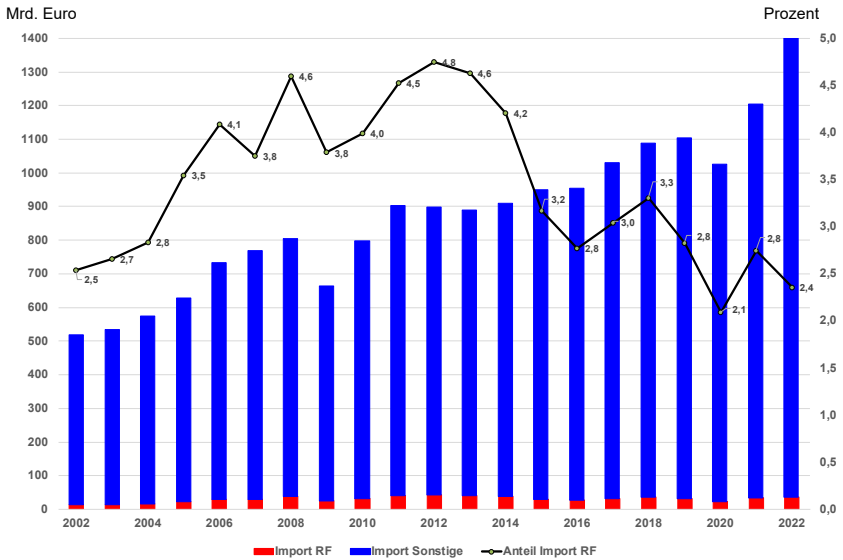

^aRanking nach absteigenden Anteilen in Prozent des Gesamtimports im Jahr 2022; Differenz zwischen den Importanteilen 2022 und 2021 in Prozentpunkten. Der Importanteil Deutschlands unterscheidet sich hier von dem in Abbildung 4 dargestellten Anteil, bei gleichen absoluten Importwerten. Das Statistische Bundesamt erfasst den Import aus Nicht-EU-Staaten wie Eurostat nach dem Ursprungslandprinzip. Eurostat erfasst allerdings abweichend den Import aus EU-Staaten nach dem Versendelandprinzip, so dass es Unterschiede beim deutschen Gesamtimport und damit bei der Bezugsbasis gibt. — ^bLänderabkürzungen: siehe Abbildung 2.

Quelle: Eurostat (2023a, b), Statistisches Bundesamt (2019); eigene Darstellung und Berechnungen.

Dennoch haben sich die deutschen Importe aus Russland nach der Besetzung der Krim weniger dynamisch entwickelt als der deutsche Gesamtimport, der russische Anteil sank von einem Höchstwert von fast 5 Prozent im Jahr 2012 in den Folgejahren in einen Bereich um 3 Prozent (Abbildung 6). Die Abwärtsbewegung in den Jahren 2019 und 2020 muss allerdings eher im Zusammenhang mit einer industriellen Schwächephase und der Corona-Krise gesehen werden. Der russische Importanteil hatte sich nach einem leichten „Corona-Einbruch“ mit einem Anteil von 2,8 Prozent bei einem steigenden deutschen Gesamtimport wieder erholt. Auch das Sinken des Importanteils im Jahr 2022 auf 2,4 Prozent stellte kein Schrumpfen des Importwerts dar — dieser erhöhte sich sogar um 6,5 Prozent.

Abbildung 6:
Die Entwicklung des deutschen Warenimports aus Russland 2002–2022^a

^aLinke Achse: Importe in Mrd. EUR; rechte Achse: Anteile des Russlandimports in Prozent des deutschen Gesamtimports.

Quelle: Statistisches Bundesamt (2023a, b); eigene Darstellung und Berechnungen.

2.3 Ein Zwischenfazit

Es kann festgehalten werden, dass sich der deutsche Russlandhandel seit der Besetzung der Krim und der Verhängung von Sanktionen und Gegensanktionen im Jahr 2014 rückläufig entwickelt hat. Der russische Bedeutungsverlust bei Exporten und Importen ist sichtbar und blieb ohne Bedeutung für die Gesamtentwicklung des deutschen Außenhandels. Schließlich zählte Russland schon vor der Krimkrise trotz einer dynamischen Handelsentwicklung nicht zu den Haupthandelspartnern Deutschlands, sodass der Rückgang des bilateralen Handelsvolumens verkraftbar war. Eine deutsche Abhängigkeit vom Russlandexport ist bei der Betrachtung der aggregierten Handelszahlen nicht erkennbar. Jedoch fiel bereits hier auf, dass auf der Importseite relativ starke Beharrungskräfte selbst im Jahr 2022 wirkten. Dies gilt in gleicher Weise auch für die Mehrzahl der anderen EU-Staaten. Für den deutschen Außenhandel soll daher nachfolgend eine disaggregierte Analyse auf Branchenebene Aufschluss über eventuell größere Abhängigkeiten geben, die sich nicht im Gesamthandel widerspiegeln.

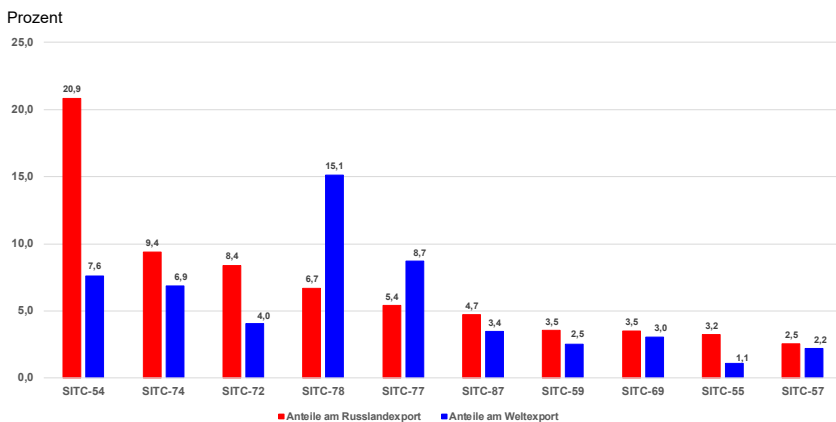
3. Die Bedeutung des deutschen Russlandhandels auf Branchenebene

3.1 Gewichtsverschiebungen beim Russlandexport

Die Schrumpfung des deutschen Russlandexport im Jahr 2022 führte auch zu Gewichtsverschiebungen zwischen den einzelnen Branchen. Noch ein Jahr zuvor entfielen auf die Schwergewichte „Straßenfahrzeuge“ (SITC-78) und „Maschinen, Apparate etc.“ (SITC-74) fast 27 Prozent des deutschen Russlandexports. Deren Anteil ging um mehr als 10 Prozentpunkte zurück, der absolute Exportwert in diesen beiden Branchen sank sogar um 75 bzw. 57 Prozent — und damit stärker als im Durchschnitt des Russlandexports insgesamt, der um 45 Prozent schrumpfte (Abbildung 7). Auch bei den anderen beiden gewichtigen Maschinenbaugruppen (SITC-72 und SITC-77) brach der Exportwert signifikant ein, wenn auch nur bei den „Elektrische Maschinen etc.“ (SITC-77) der Einbruch mit 60 Prozent überdurchschnittlich war. Als einziger Gewinner in der Spitzengruppe und damit gegen den Trend im Kriegsjahr 2022 sind die „Medizinischen und pharmazeutischen Erzeugnisse“ (SITC-54) anzusehen, deren Anteil um mehr als 11 Prozentpunkte und deren Exportwert um fast 20 Prozent stieg — hier dominierte der Export von Arzneiwaren. Unverändert entfielen trotz dieser Gewichtsverschiebungen und der starken Schrumpfungen fast 51 Prozent des deutschen Russlandexports auf diese 5 Spitzengruppen, die auch die Schwergewichte des deutschen Gesamtexports in die Welt sind — mit einem Anteil von etwa 42 Prozent haben sie allerdings im Gesamtexport ein geringeres Gewicht als im Rahmen des Russlandexports.

In dieser Entwicklung spiegeln sich unterschiedliche Faktoren wider: Neben den unmittelbaren Sanktionswirkungen und den Einschränkungen beim Zahlungsverkehr mit Russland spielen negative Einschätzungen hinsichtlich der Entwicklung der russischen Märkte eine Rolle, die auch ohne Verbote ein Schrumpfen bzw. eine Beendigung des Russlandgeschäfts nahelegen. Ein Ausstieg fällt jedoch umso leichter, je weniger ausgeprägt die Abhängigkeit vom russischen Markt ist.

Abbildung 7:
Deutschlands Export nach Russland in den Top 10-Warengruppen 2022^{a,b}

^aAnteile am Russlandexport: Exportanteile nach SITC-Warengruppen in Prozent des deutschen Gesamtexports nach Russland; zur Definition der SITC-Warengruppen siehe Box A1 im Anhang; Ranking nach absteigenden Werten für den Russlandexport. —

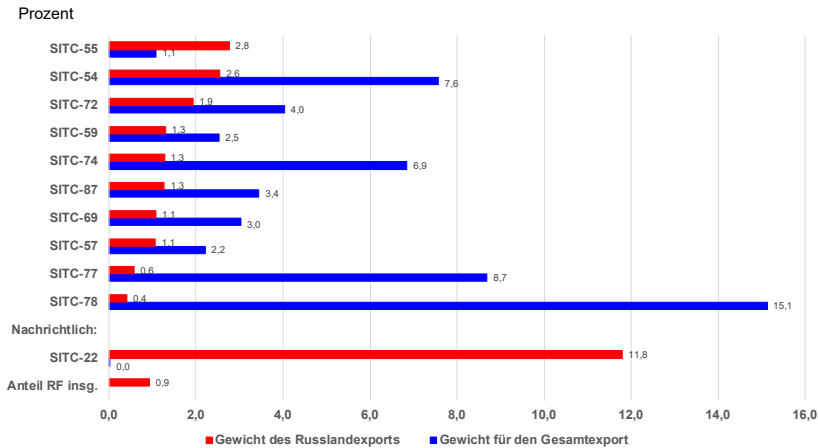
^bAnteile am Weltexport: Exportanteile nach SITC-Warengruppen in Prozent des deutschen Gesamtexports in die Welt.

Quelle: Statistisches Bundesamt (2023 c, d); eigene Darstellung und Berechnungen.

Die bisherige Analyse der deutschen Russlandexporte sagt jedoch nichts darüber aus, wie groß die Abhängigkeit dieser Top 10-Warengruppen vom Russlandexport ist. Dafür muss ermittelt werden, welche Bedeutung der Russlandexport für den Export der einzelnen Warengruppen hat. In Abbildung 8 sind daher zum einen die Anteile des Russlandexports am Gesamtexport der einzelnen Warengruppen dargestellt. Diese Anteile werden dem durchschnittlichen Anteil Russlands am deutschen Gesamtexport gegenübergestellt — im Jahr 2022: 0,9 Prozent —, um die Abhängigkeit einer Warengruppe vom Russlandexport einzuordnen. Zum anderen wird das Gewicht der einzelnen Warengruppen am Gesamtexport gegenübergestellt, um die Bedeutung einer Warengruppe beurteilen zu können.

Abbildung 8:

Gewicht des Russlandexports am Gesamtexport der Top 10-Warengruppen 2022^{a,b}

^aGewicht des Russlandexports: Anteil des Russlandexports einer SITC-Warengruppe in Prozent des deutschen Gesamtexports in einer Warengruppe; zur Definition der SITC-Warengruppen siehe Box A1 im Anhang. — ^bGewicht für den Gesamtexport: Anteil des deutschen Gesamtexports einer SITC-Warengruppe in Prozent des Gesamtexports Deutschlands.

Quelle: Statistisches Bundesamt (2023c, d); eigene Darstellung und Berechnungen.

Es zeigt sich, dass die Mehrzahl der Top 10-Warengruppen des Russlandexports auch einen überdurchschnittlichen Anteil der Russlandexporte an ihrem Gesamtexport aufweisen. Dabei erreichten „Äther.Öle / zuber.Körperpflege- u.Reinigungsmittel“ (SITC-55) und „Medizin und Pharma“ (SITC-54) mit Anteilen von 2,8 und 2,6 Prozent im Jahr 2022 die höchsten Werte. Die Russlandanteile der für den deutschen Gesamtexport gewichtigeren Warengruppen „Straßenfahrzeuge“ (SITC-78) und „Elektrische Maschinen etc.“ (SITC-77) lagen allerdings deutlich unter dem schon geringen Durchschnittswert von 0,9 Prozent. Insofern ist eine substantielle Abhängigkeit wichtiger deutscher Branchen vom Russlandexport für das Kriegsjahr 2022 nicht festzustellen. Dies gilt selbst für die Warengruppe „Ölsaaten und ölhaltige Früchte“ (SITC-22), die mit fast 12 Prozent den höchsten Anteil des Russlandexports aufwies.

Zwar ist der Ausfall des Russlandgeschäft im Einzelfall sicherlich schmerzhaft, aber lediglich auf Unternehmensebene kann dies bei geringer regionaler Diversifikation und fehlender Flexibilität unter Umständen existenzbedrohend sein. Doch spätestens mit Ablauf des Jahres 2023 sollten die letzten Abhängigkeiten selbst auf Unternehmensebene überwunden sein — Sanktionen und unternehmerische Risikoabwägungen dürften diesen Prozess beschleunigen. Eine gesamtwirtschaftliche Relevanz

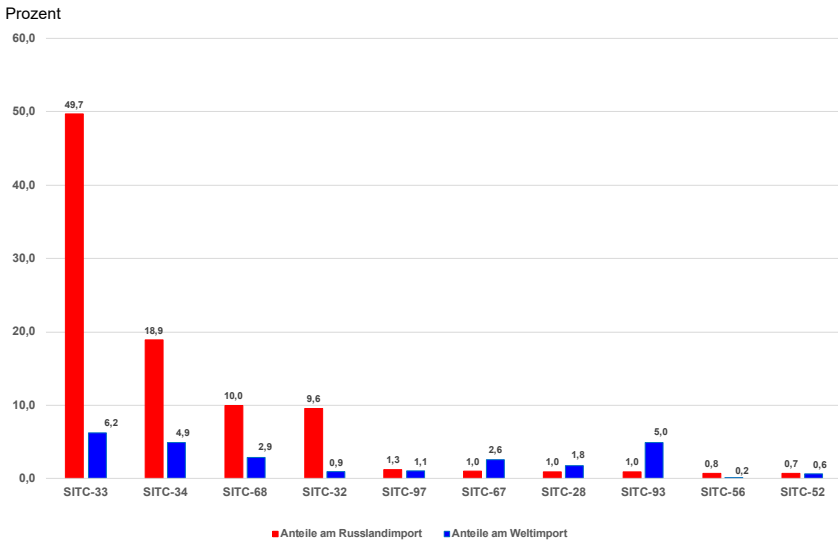
dieses Ausstiegs aus dem Russlandhandel kann nach Jahren der Erosion des deutschen Russlandexports jedenfalls verneint werden.

3.2 Die deutsche Abhängigkeit von russischen Importen

Die Analyse des deutschen Russlandimports nach Warengruppen ergibt im Vergleich zum Export ein stark abweichendes Bild, was Struktur und Abhängigkeiten betrifft. Hier war wie in der Vergangenheit auch im Jahr 2022 eine überaus starke Konzentration auf Rohstoffe und rohstoffintensive Produkte zu beobachten (Abbildung 9): Bei im Vergleich zum Vorjahr um 6,5 Prozent gestiegenen Importwerten erhöhte sich der Anteil von „Erdöl und Erdölzeugnissen“ (SITC-33) um etwa 10 Prozentpunkte auf fast die Hälfte am deutschen Russlandimport. Im gleichen Umfang sank der Anteil des Imports von „Gas“ (SITC-34) auf einen Anteil von knapp 19 Prozent. Damit dominierten diese beiden Warengruppen auch im Kriegsjahr 2022 den deutschen Russlandimport zusammen mit einem Anteil von etwa 70 Prozent. Dabei nahm der Einfuhrwert von „Erdöl“ um 38 Prozent zu, der von „Gas“ sank um 32 Prozent. Dahinter verbergen sich allerdings Preis- und Boykotteffekte: Die importierten Mengen von „Erdöl und Erdölzeugnissen“ schrumpften trotz des erheblich gestiegen Importwerts um 10 Prozent im Vorjahresvergleich. Darin spiegeln sich die gestiegenen Weltmarktpreise und der schrittweise Importstopp der EU wider. Noch wesentlich stärker gingen mit 70 Prozent die importierten Mengen von „Gas“ zurück — damit übertraf der Rückgang der Importmenge den Rückgang des Importwerts erheblich. Hier zeigen sich die Verknappung durch russische Lieferstopps und die dadurch gestiegenen Weltmarktpreise.

Abbildung 9:

Deutschlands Import aus Russland nach den Top10-Warengruppen 2022^{a,b}

^aAnteile am Russlandimport: Importanteile nach SITC-Warengruppen in Prozent des deutschen Gesamtimports aus Russland; Ranking nach absteigenden Werten für den Russlandimport; zur Definition der SITC-Warengruppen siehe Box A1 im Anhang. —

^bAnteile am Weltimport: Importanteile nach SITC-Warengruppen in Prozent des deutschen Gesamtimports aus der Welt.

Quelle: Statistisches Bundesamt (2023 c, d); eigene Darstellung und Berechnungen.

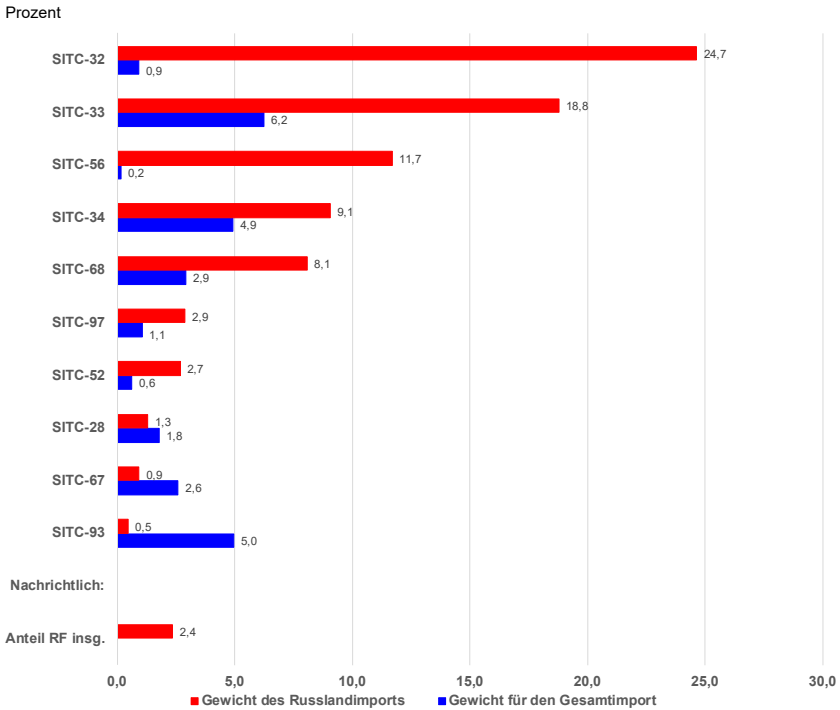
Auch die schon mit Abstand folgenden beiden nächstgrößeren Importgruppen „NE-Metalle“ (SITC-68) und „Kohle und Koks“ (SITC-32) mit einem Anteil von 20 Prozent sind rohstoffnah — wie fast alle Importe innerhalb des Top 10-Rankings, auf die 94 Prozent des gesamten deutschen Russlandimports entfallen. Bei diesen Warengruppen sind ebenfalls teilweise größere Zuwächse im Vorjahresvergleich zu beobachten, wie das 50 Prozent-Wachstum bei „Kohle und Koks“ — doch schlägt sich auch hier die allgemeine Verteuerung von Rohstoffen nieder. Damit weicht die Struktur des Russlandimports weiterhin stark von der Verteilung der Warengruppen beim deutschen Gesamtimport ab, der eine breite Palette von End- und Zwischenprodukten mit unterschiedlicher Faktorintensität umfasst. Diese Breite spiegelte sich im Russlandimport nie wider, Russland war für Deutschland immer ein fast reiner Rohstofflieferant.

Vor diesem Hintergrund können im Kriegsjahr 2022 größere Abhängigkeiten Deutschlands vom Russlandimport nur im Bereich der Rohstoffe und rohstoffintensiven Erzeugnisse weiterbestanden haben. Analog zur Vorgehensweise auf der Exportseite

kann für die Importseite gezeigt werden, ob der Anteil Russlands am Gesamtimport der hier identifizierten Top 10-Warengruppen eine Abhängigkeit begründen könnte. Maßstab ist der Anteil des Russlandhandels am deutschen Gesamtimport in Höhe von 2,4 Prozent im Jahr 2022 (Abbildung 10). Es zeigt sich, dass auch im Jahr 2022 bei den beiden Schwergewichten „Erdöl und Erdölzeugnisse“ (SITC-33) und „Gas“ (SITC-34) der Russlandanteil mit 19 bzw. 9 Prozent noch deutlich über dem Durchschnitt von 2,4 Prozent lag. Allerdings waren diese Anteile um etwa 5 bzw. 15 Prozentpunkte geringer als im Jahr 2021, was auf eine deutliche Verringerung der Abhängigkeit vom Russlandimport hinweist. Bei „Gas“ sank, wie schon dargestellt, die importierte Gasmenge aus Russland um 70 Prozent bei einer Schrumpfung des Gesamtimports um etwa 45 Prozent.

Spitzenreiter in diesem „Ranking der Abhängigkeit von Russland“ war im Jahr 2022 erneut der Import von „Kohle und Koks“ (SITC-32), wo fast 25 Prozent der Importe aus Russland stammten. Hier sank der Russlandanteil um 18 Prozentpunkte. Die Importmenge von Kohle ging um etwa 35 Prozent zurück, während aufgrund der höheren Preise der Importwert um 52 Prozent zunahm. Dies geschah allerdings bei einem um 160 Prozent gestiegenen Wert des Gesamtimports von „Kohle“, was bei einem Mengenanstieg um 8 Prozent für einen kräftigen Preissprung spricht, von dem auch Russland profitierte. Wie bei „Erdöl“ waren allerdings auch bei „Kohle“ auf dem Weltmarkt leichter alternative Lieferanten zu finden als bei „Gas“. Hier bestand daher im Krisenjahr 2022 keine Abhängigkeit von Russland, anders als beim überwiegend leitungsgebundenen „Gas“.

Abbildung 10:
Gewicht des Russlandimports der Top 10-Warengruppen am deutschen Gesamtimport 2022^{a,b}

^aGewicht des Russlandimports: Anteil des Russlandimports einer SITC-Warengruppe in Prozent des deutschen Gesamtimports in einer SITC-Warengruppe; Ranking nach absteigenden Werten; zur Definition der SITC-Warengruppen siehe Box A1 im Anhang.

— ^bGewicht für den Gesamtimport: Importanteile nach SITC-Warengruppen in Prozent des deutschen Gesamtimports aus der Welt.

Quelle: Statistisches Bundesamt (2023 c, d); eigene Darstellung und Berechnungen.

4 Das Ende der Abhängigkeit von russischem Gas

Die Analyse des deutschen Außenhandels mit Russland zeigt, dass eine Abhängigkeit im Kriegsjahr 2022 nur auf der Importseite bestand. Hier hatte sich trotz der Krimbesetzung im Jahr 2014 die Abhängigkeit von leitungsgebundenem Erdgas aus Russland sogar vergrößert. Dies erwies sich als deutsche „Achillesverse“ zu Beginn des russischen Angriffskriegs gegen die Ukraine.

Besonderheiten des Erdgasimports

Bei den meisten Warengruppen ist eine Substitution von Importen aus Russland durch Lieferungen aus anderen Ländern möglich, auch wenn es bei einem Ausfall russischer Lieferungen zu Preissteigerungen und temporären Knappheiten kommt, wie sich im Jahr 2022 bei vielen Rohstoffen gezeigt hat. Anders sieht es bei den leitungsabhängigen Importen von Erdgas aus, die einen Sonderfall darstellen. Hier hat sich eine zeitnahe Substitution aufgrund der Leitungsgebundenheit als wesentlich schwieriger herausgestellt. In kurzer Frist mussten im Zuge von Sanktionen und Gegensanktionen Erdgas eingespart, bestehende Lieferbeziehungen erweitert, neue Lieferquellen erschlossen und eine LNG-Infrastruktur aufgebaut werden.

Ein Sonderfall ist zudem die statistische Abbildung der Importstrukturen bei Erdgas, da die in Kapitel 3 verwendete deutsche Außenhandelsstatistik nicht trennungsscharf die Lieferung von russischen Pipeline-Erdgas zur Verwendung in Deutschland erfasst. Das russische Erdgas kann auch über Drittländer nach Deutschland gelangen oder über Deutschland durchgehandelt werden. Dabei kommt erschwerend hinzu, dass die Außenhandelsstatistik nur Daten für die gesamte Warengruppe SITC-34 „Gas“ enthält, aber keine Werte für deren Untergruppe SITC-343 „Erdgas, auch verflüssigt“ ausweist — der Anteil anderer Gase (Propane, Butane und andere Kohlenwasserstoffe) bleibt offen. Aufgrund dieser Erfassungsprobleme treten auch Abweichungen zur Energiestatistik auf, die schon früher ausführlich in Bayer (2009) diskutiert wurden. Es wird dort auf unterschiedliche Meldewege und die problematische Behandlung von Durchleitungs- und Re-Exportmengen neben anderen Problemfällen verwiesen.

Für die Beschreibung der aktuellen Situation auf dem deutschen Gasmarkt kann allerdings nicht auf die amtliche Statistik des Bundesamtes für Wirtschaft und Ausfuhrkontrolle (BAFA) zurückgegriffen werden. In der Statistik werden zwar die gehandelten Gesamtmengen fortgeschrieben, allerdings weist die BAFA-Statistik seit dem Berichtsjahr 2016 keine Untergliederung der Erdgasimporte nach Lieferländern mehr aus (BAFA 2023). Daher wird der jährlich erscheinende „Statistical Review of World Energy“ von BP (Ifd. Jgg.) verwendet.⁵ Diese Quelle enthielt bis zum Jahr 2020 eine Matrixdarstellung der internationalen Lieferungen via Pipeline, gegliedert nach Liefer- und Abnehmerländern, und erlaubte auch die Darstellung einer Zeitreihe der deutschen Erdgasimporte nach Lieferländern.⁶ Diese Reihe endete jedoch mit dem Jahr 2020. Schon für 2021 wurden die Lieferströme für Deutschland nicht mehr ausgewiesen, eine Alternative zur Außenhandelsstatistik fehlt damit.

⁵ Siehe dazu auch Schrader und Laaser (2022:15–18).

⁶ Die BP-Statistik erscheint zudem konsistent mit einer weiteren umfassenden europäischen Energiestatistik, die von der „European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators“ (ACER 2022) herausgegeben wird. Diese Statistik basiert u.a. auf der sehr detaillierten europäischen Handelsstatistik COMEXT von Eurostat und zeigt die Anteile der jeweils drei wichtigsten Erdgaslieferländer für die meisten EU-Mitgliedstaaten und zusätzlich für einige Nicht-Mitgliedstaaten. Bei dieser Konstruktion kann angenommen werden, dass die Angaben um Durchleitungen bereinigt wurden.

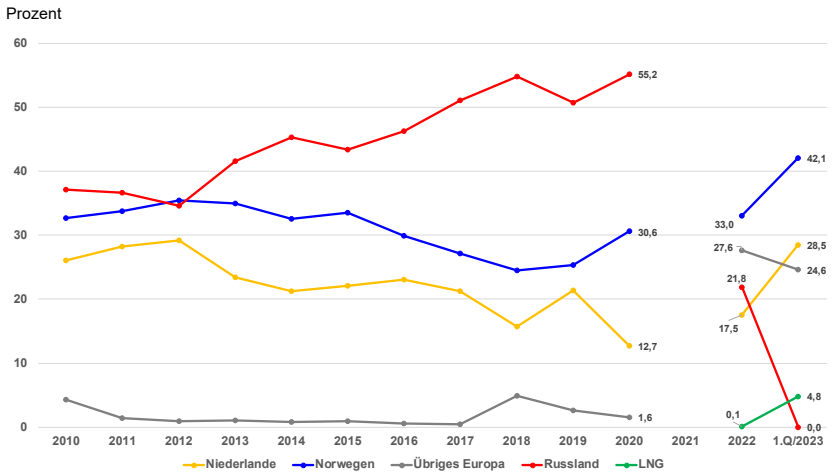
Erst seit Anfang 2022 stehen für Deutschland Daten für den täglichen Gasimport nach Lieferländern der Bundesnetzagentur (BNA) zur Verfügung. Die BNA-Daten weisen allerdings zwei Schwächen auf: (1) Die BNA berücksichtigt nur Importe von russischem Gas über die Nord Stream 1-Pipeline, da nur in diesem Fall ein unmittelbarer Russland-Bezug hergestellt werden kann. (2) Die Importmenge beinhaltet auch mögliche Ringflüsse, das heißt grenzüberschreitende Gasflüsse, die Deutschland an einem Grenzübergangspunkt verlassen und an anderer Stelle wieder nach Deutschland zurückgeleitet werden. Damit sind auch die BNA-Daten nicht trennungsscharf, sie werden aber mangels alternativer statistischer Quellen für die Darstellung der Regionalstruktur des deutschen Erdgasimports im Jahr 2022 trotzdem berücksichtigt.

Der Weg aus der Abhängigkeit

Die Entwicklung des deutschen Erdgasimports nach Lieferländern seit 2010 zeigt auf Basis der BP-Statistik, dass sich bis zum aktuellen Rand der statistischen Erfassung im Jahr 2020 Russland, Norwegen und die Niederlande als größte Lieferanten den deutschen Markt weitestgehend aufteilten – weitere Lieferländer spielten keine nennenswerte Rolle. Dabei konnte Russland seinen Anteil im Zeitverlauf kontinuierlich steigern, die aufgrund der Krim-Besetzung verhängten EU-Sanktionen im Jahr 2014 haben diesen Trend nur kurz unterbrochen, aber nicht umgekehrt. So entfielen schließlich im Jahr 2020 55,2 Prozent des gelieferten Erdgases auf Russland, 30,6 Prozent auf Norwegen, 12,7 Prozent auf die Niederlande und 1,6 Prozent auf übrige Lieferländer (Abbildung 11). Deutschland hatte somit ungeachtet der veränderten außen- und sicherheitspolitischen Rahmenbedingungen seine Abhängigkeit von russischem Erdgas vergrößert statt abgebaut. Nach in den 90er und frühen 2000er Jahren war die deutsche Abhängigkeit von russischem Erdgas nicht gewachsen (vgl. Laaser und Schrader 2014: 339).

Abbildung 11:

Entwicklung der deutschen Erdgasimporte 2010–2023 nach Lieferländern^{a,b}

^aFür 2010 bis 2020: Anteile in Prozent der Gesamtimporte auf der Basis gelieferter Mrd. m³ nach BP; für 2021: keine Werte verfügbar; für 2022 bis 2023: Anteile in Prozent des deutschen Imports von Gas gemessen in GWh/Tag nach BNA; die BNA berücksichtigt nur Importe von russischen Gas über Nord Stream 1, da nur in diesem Fall ein unmittelbarer Bezug nach Russland hergestellt werden kann. — ^bÜbriges Europa ab 2022: Tschechien, Belgien, Polen, Dänemark, Frankreich, Österreich, Schweiz; davon entfielen im Jahr 2022 etwa 65 Prozent auf Belgien (LNG über belgische Häfen) und fast 30 Prozent auf Tschechien (vermutlich russisches Gas); im ersten Quartal 2023 betrug der Anteil Belgiens 93 Prozent, der Anteil Tschechiens 0 Prozent.

Quelle: BP (lfd. Jgg.) (2021), BNA (2023); eigene Zusammenstellung und Berechnungen.

Erst der russische Angriffskrieg im Jahr 2022 zwang auch Deutschland das russische Erdgas zu substituieren. Die beiden anderen Hauptlieferländer Norwegen und die Niederlande konnten kurzfristig nur begrenzt ihre Lieferungen nach Deutschland erhöhen, so dass die sinkenden russischen Lieferungen durch Einsparungen, andere fossile Energieträger und LNG-Importe aufgefangen werden mussten. Für die Lieferung und das Regasifizieren von Flüssiggas war Deutschland auf die Kapazitäten der LNG-Terminals in den Häfen europäischer Partner angewiesen, da das erste eigene mobile Terminal erst zum Ende des Jahres 2022 zur Verfügung stand.

Diese geänderten Rahmendaten spiegeln sich in der regionalen Struktur des deutschen Erdgasimports des Jahres 2022 wider, das durch einen Strukturbruch gekennzeichnet ist: Der Anteil Norwegens und der Niederlande stieg auf etwa 50 Prozent, während der russische Anteil nur noch 22 Prozent erreichte (Abbildung 11). Dafür stieg der Anteil

der übrigen Lieferländer auf fast 28 Prozent an, wovon zwei Drittel auf Belgien entfiel — hier machte sich der LNG-Import über belgische Häfen bemerkbar. Das restliche Drittel entfiel überwiegend auf Tschechien, über das noch russisches Erdgas nach Deutschland gelangte. Dieser neue Trend setzte sich im ersten Quartal 2023 fort: Der direkte und indirekte Import von russischem Erdgas über Pipelines sank auf null, während der Import überwiegend aus Norwegen, den Niederlanden und Belgien erfolgte. Die beiden westlichen Nachbarn waren dabei weiterhin Durchleitungsländer für LNG-Lieferungen aus Drittländern, LNG gelangte mit einem Anteil von 5 Prozent jedoch auch erstmals über neue deutsche Terminals direkt nach Deutschland. Damit wurde die deutsche Abhängigkeit von russischem Erdgas überwunden, wenn auch durch die Inkaufnahme höherer Erdgaspreise und vorübergehender Knappheiten.

5. Wirtschaftspolitische Schlussfolgerungen

Die Zeitenwende begann schon früher

Die im Februar 2022 von der deutschen Bundesregierung ausgerufene Zeitenwende im Verhältnis zu Russland spiegelt sich nach einem Jahr des russischen Angriffskriegs gegen die Ukraine sehr deutlich in den deutsch-russischen Handelsbeziehungen wider. Eine große Mehrheit in der deutschen Politik hat spätestens seit dem Überfall auf die Ukraine erkannt, dass der deutsch-russische Handel nicht als eine reine Marktveranstaltung betrachtet werden kann. Russland finanziert durch den Rohstoffexport letztendlich seinen Krieg und setzt bei Bedarf seine Rohstofflieferungen auch als politisches Machtinstrument ein. Mit der Besetzung der Krim im Jahr 2014 kamen allerdings schon sehr frühzeitig Warnsignale auch von der EU. Die damaligen Sanktionen der EU waren zwar begrenzt, doch sie waren ein deutlicher Hinweis auf die erhöhten politischen Risiken im Russlandhandel. Auf Basis dieses Sanktionskatalogs wurden die EU-Sanktionen im Jahr 2022 als Reaktion auf den russischen Angriff schrittweise ausgeweitet, um wirtschaftliche Abhängigkeiten abzubauen und die wirtschaftlichen Möglichkeiten Russlands zur Kriegsführung zu begrenzen.

Die vorgelegte Analyse zeigt diese Vorgeschichte der Zeitenwende ebenso wie den unvermeidbaren Bruch im ersten Kriegsjahr: Bis zur Krimkrise war der Export nach Russland überproportional gewachsen, der Anteil Russlands am deutschen Export stieg bis auf 3,5 Prozent. Diese Dynamik des Russlandgeschäfts wurde nach 2014 gebrochen, es gab einen „Krim-Effekt“, der sich in einem Niedergang der Russlandexporte auf einem 2 Prozent-Plateau zeigte. Die damaligen Sanktionen und Gegensanktionen sowie das damit verschlechterte Geschäftsklima zeigten damit schon früh Wirkung. Insofern stand im Jahr 2022 im deutschen Russlandhandel weniger zur Disposition als es acht Jahre zuvor der Fall war. Viele Exporteure hatten schon früh das politische Signal verstanden, das mit dem Engagement im Russlandgeschäft ein erhöhtes unternehmerisches Risiko verbunden war. Der Einbruch des Russlandexports im Jahr 2022 bedeutete daher für die deutsche Wirtschaft eine nur noch geringe „Fallhöhe“ — diese war in anderen EU-Staaten, wie den drei baltischen Staaten und Finnland, noch wesentlich höher.

Kaum Abhängigkeiten auf der Exportseite

Die Jahre vor dem Krieg haben zudem gezeigt, dass sich der zunehmende Bedeutungsverlust des Russlandhandels nicht in der Gesamtentwicklung des deutschen Exports niedergeschlagen hat. Schließlich zählte Russland schon vor der Krimkrise trotz der dynamischen Handelsentwicklung nicht zu den Haupthandelspartnern Deutschlands. Für einzelne Warengruppen und die dahinterstehenden Branchen und Unternehmen waren die Abhängigkeiten allerdings größer als sie der Gesamthandel widerspiegelte. Dies galt jedoch nicht für die Schwergewichte des deutschen Exports — Straßenfahrzeug- und Maschinenbau —, die schon vor dem Kriegsjahr 2022 ihr Russlandgeschäft reduziert hatten und dann weiter zurückfuhren. Ende 2022 bestand bei keiner bedeutenden Branche eine substantielle Abhängigkeit vom Russlandexport — selbst nicht bei der Pharmaindustrie mit ihren gegen den Trend gewachsenen Arzneimittelexporten. Lediglich auf Unternehmensebene kann der Verlust des Russlandgeschäfts bei geringer regionaler Diversifikation und fehlender Flexibilität unter Umständen existenzbedrohend sein.

Mehr Unabhängigkeit von Rohstoffimporten aus Russland

Während die deutsche Wirtschaft den Russlandexport schon frühzeitig zurückgeschraubt hatte und substantielle Abhängigkeiten nicht bestanden, zeigte sich auf der Importseite bis zum Kriegsausbruch ein anderes Bild. Hier waren die Abhängigkeiten vom Rohstofflieferanten Russland unverändert groß, wobei der Import von russischem Erdgas die „Achillesferse“ darstellte — aufgrund ihrer Leitungsgebundenheit ließen sich Erdgaslieferungen anders als Erdöl oder Kohle kurzfristig kaum substituieren. Denn die Zeit, die man seit der Krimbesetzung im Jahr 2014 für eine größere Unabhängigkeit von russischem Erdgas hatte, wurde in Deutschland nicht genutzt — Warnungen vor einer politischen Erpressbarkeit durch den „Energiepartner“ wurden ignoriert. Stattdessen wurde die Rolle von Erdgas als Übergangsenergie gestärkt, der Anteil des russischen Erdgases stieg bis auf 55 Prozent an, auf den Bau von LNG-Terminals wurde verzichtet und die direkten Lieferwege aus Russland wurden ausgebaut („Nord-Stream 2“).

Durch den russischen Einmarsch in die Ukraine im Jahr 2022 wurde auch in Deutschland ein Umdenken erzwungen und die Loslösung von Russland als Rohstofflieferanten wurde im Eiltempo zu hohen Kosten und unter Einschränkung der Versorgungslage vollzogen. Diese abrupte Wende zeigt sich weniger in den Importwerten bei Erdöl und Gas, sondern vielmehr bei den Importmengen, die alleine bei Gas um 70 Prozent zurückgingen. Russland konnte bis Ende 2022 noch einmal von den gestiegenen Weltmarktpreisen profitieren, mit dem Beginn des Jahres 2023 war aber die Unabhängigkeit Deutschlands von russischem Erdgas vollzogen. In zunehmenden Umfang haben die Märkte nicht nur Lieferalternativen bei Erdöl und Kohle, sondern auch bei Erdgas angeboten, das jetzt verstärkt in Form von LNG aus einer wachsenden Zahl von Lieferländern in der nachgefragten Menge bezogen werden kann. Die hohen Preise des Jahres 2022 infolge des verknappten Angebots auf den Rohstoffmärkten führten zwar in Deutschland zu hohen Umstiegskosten, doch haben die Preissignale zu einer Angebotsausweitung geführt, die mittlerweile wieder preisdämpfend wirkt.

Es hat sich überdies als vorteilhaft für die deutsche Wirtschaft herausgestellt, dass es mit Russland kaum eine industrielle Arbeitsteilung gab — in den globalen Wertschöpfungsketten der deutschen Industrie spielte Russland keine nennenswerte Rolle. Ansonsten wären die Kosten einer Unabhängigkeit von Russland wesentlich höher ausgefallen. Allerdings sollten Krisen wie der russische Angriffskrieg oder die Corona-Pandemie Anlass für die deutsche und europäische Wirtschaft sein, die globalen Wertschöpfungsketten auf ihre Krisenresilienz zu prüfen. Gerade für die global verflochtene deutsche Wirtschaft wäre der Lerneffekt aus den Krisen der letzten Jahre, ihre Lieferketten regelmäßig Stresstests zu unterziehen.

Anhang

Box A1:

Warengruppen nach dem Internationales Warenverzeichnis für den Außenhandel (SITC): in Auswahl

- SITC-22 Ölsaaten und ölhaltige Früchte
- SITC-28 Metallurgische Erze und Metallabfälle
- SITC-32 Kohle und Koks
- SITC-33 Erdöl, Erdölzeugnisse und verwandte Waren
- SITC-34 Gas
- SITC-52 Anorganische chemische Erzeugnisse
- SITC-54 Medizinische und pharmazeutische Erzeugnisse
- SITC-55 Äther.Öle / zuber.Körperpflege- u. Reinigungsmittel
- SITC-56 Düngemittel
- SITC-57 Kunststoffe in Primärform
- SITC-59 Chemische Erzeugnisse und Waren, a.n.g.
- SITC-67 Eisen und Stahl
- SITC-68 NE-Metalle
- SITC-69 Metallwaren, a.n.g.
- SITC-72 Arbeitsmaschinen für besondere Zwecke
- SITC-74 Maschinen, Apparate u. Geräte für verschied. Zwecke
- SITC-77 Elektrische Maschinen, Apparate und Geräte
- SITC-78 Straßenfahrzeuge
- SITC-87 Mess-, Prüf-u. Kontrollinstrum., -apparate u. -geräte
- SITC-93 Besondere Warenverkehrsvorgänge und versch. Waren
- SITC-97 Gold zu nichtmonetären Zwecken

Quelle: Statistisches Bundesamt (2023e); eigene Zusammenstellung.

Literatur

1. **ACER (European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators)** (2022). Statistik "Estimated number and diversity of supply sources 2020". Gas Wholesale Markets Volume. Via Internet am 11.03.22,
<https://aegis.acer.europa.eu/chest/dataitems/214/view>.
2. **Amtsblatt der Europäischen Union** (2014). Verordnung (EU) Nr. 833/2014 des Rates vom 31. Juli 2014 über restriktive Maßnahmen angesichts der Handlungen Russlands, die die Lage in der Ukraine destabilisieren. L 229/1, Luxemburg.
3. **Amtsblatt der Europäischen Union** (2023). Verordnung (EU) 2023/427 des Rates vom 25. Februar 2023 zur Änderung der Verordnung (EU) Nr. 833/2014 des Rates über restriktive Maßnahmen angesichts der Handlungen Russlands, die die Lage in der Ukraine destabilisieren. L 59 I/6, Luxemburg.
4. **Bayer, W** (2009). Das GETS-Projekt: Gaslieferungen von und nach Deutschland. Statistisches Bundesamt: Wirtschaft und Statistik (5/2009): 416-425. Via Internet am 13.03.22,
https://www.statistischebibliothek.de/mir/servlets/MCRFileNodeServlet/DEAusgabe_derivate_00000079/1010200091054.pdf.
5. **BNA (Bundesnetzagentur)** (2023). Aktuelle Lage Gasversorgung: Gasimporte. Via Internet am 11.04.2023, https://www.bundesnetzagentur.de/DE/Gasversorgung/aktuelle_gasversorgung/_svg/Gasimporte/Gasimporte.html.
6. **BP (British Petrol)** (2021). Statistical Review of World Energy. July 2021 | 70th edition. London: 45, Statistik "Natural gas: Trade movements by pipeline". Via Internet am 02.03.2022,
<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf>.
7. **BP (British Petrol)** (lfd. Jgg.). Statistical Review of World Energy. London. Via Internet am 02.03.22, über Suchmaschinen bei verschiedenen Webseiten auffindbar.
8. **Eurostat** (2023a). Datenbank: EU-Intrahandel und internationaler Handel nach Mitgliedstaat und nach SITC Produktgruppen (EXT_LT_INTRATRD). Via Internet am 06.04.2023, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>.
9. **Eurostat** (2023b). Datenbank: EU Handel seit 1999 nach SITC (DS-018995). Via Internet am 06.04.2023, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>.
10. **Europäischer Rat** (2023). Die EU-Sanktionen gegen Russland im Detail. Via Internet am 11.04.2023,
<https://www.consilium.europa.eu/de/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/sanctions-against-russia-explained/>.
11. **Presse- und Informationsamt der Bundesregierung** (2022). Reden zur Zeitenwende: Bundeskanzler Olaf Scholz. Via Internet am 11.04.2023,

<https://www.bundesregierung.de/resource/blob/992814/2131062/78d39dda6647d7f835bbe76713d30c31/bundeskanzler-olaf-scholz-reden-zur-zeitenwende-download-bpa-data.pdf>.

12. **Schrader, K. und C.-F. Laaser** (2014). Der deutsch-russische Außenhandel: Eine Bestandsaufnahme. Kiel Policy Brief 73. Institut für Weltwirtschaft, Kiel.
13. **Schrader, K. und C.-F. Laaser** (2022). Deutschlands Russlandhandel und der Krieg in der Ukraine: Was steht zur Disposition? Kiel Policy Brief 163. Kiel Institut für Weltwirtschaft, Kiel.
14. **Statistisches Bundesamt** (2019). Infoblatt: Außenhandel. Ursachen für Asymmetrien in der Außenhandelsstatistik. Via Internet am 06.04.2023, https://www.destatis.de/DE/Themen/Wirtschaft/Aussenhandel/Methoden/Downloads/infoblatt-asymmetrien.pdf?__blob=publicationFile.
15. **Statistisches Bundesamt** (2023a). Genesis-Online-Datenbank: Aus- und Einfuhr (Außenhandel): Deutschland, Jahre, Länder (51000-0003). Via Internet am 24.02.23., <https://www-genesis.destatis.de/genesis//online?operation=table&code=51000-0003&bypass=true&levelindex=0&levelid=1646252188535#abreadcrumb>.
16. **Statistisches Bundesamt** (2023b). Genesis-Online-Datenbank: Aus- und Einfuhr (Außenhandel): Deutschland, Jahre (51000-0001). Via Internet am 24.02.23, <https://www-genesis.destatis.de/genesis//online?operation=table&code=51000-0001&bypass=true&levelindex=0&levelid=1646252188535#abreadcrumb>.
17. **Statistisches Bundesamt** (2023c). Genesis-Online-Datenbank: Aus- und Einfuhr (Außenhandel): Deutschland, Jahre, Länder, Warensystematik (51000-0007). Via Internet am 24.02.2023, <https://www-genesis.destatis.de/genesis/online?operation=result&code=51000-0007&deep=true#astructure>.
18. **Statistisches Bundesamt** (2023d). Genesis-Online-Datenbank: Aus- und Einfuhr (Außenhandel): Deutschland, Jahre, Warensystematik (51000-0005). Via Internet am 24.02.2023, <https://www-genesis.destatis.de/genesis//online?operation=table&code=51000-0005&bypass=true&levelindex=0&levelid=1646253556205#abreadcrumb>.
19. **Statistisches Bundesamt** (2023e). Internationales Warenverzeichnis für den Außenhandel (SITC, Revision 4). Via Internet am 24.02.23, <https://www.destatis.de/DE/Methoden/Klassifikationen/Aussenhandel/international-es-warenverzeichnis.html>.
20. **WKO (Wirtschaftskammer Österreich)** (2023). Aktueller Stand der EU-Sanktionen gegen Russland und in Bezug auf die Ukraine: Übersicht über die restriktiven Maßnahmen der EU (Stand: 03.04.2023). Via Internet am 11.04.2023, https://www.wko.at/service/aussenwirtschaft/Aktueller_Stand_der_Sanktionen_gegen_Russland_und_die_Ukrai.html.

KOKKUVÕTTED

ZUSAMMENFASSUNGEN

SUMMARIES

ÖKOSÜSTEEMI TURUVÄLISTE TEENUSTE HINDAMINE: REKREATSIOONITEENUSE VÄÄRTUS EESTI NÄITEL¹

Üllas Ehrlich²

Sissejuhatus

Ökosüsteemi teenuste majandusarvestus ja statistika on uus suund, kus arvepidamise statistika kontseptuaalsed alused ja põhimõtted ei ole kokku lepitud. Viimastel aastatel on pööratud suurt tähelepanu ökosüsteemide teenuste statistika standardite väljatöötamisele. Keskonnaarvepidamise juhendmaterjali „*The System of Environmental Economic Accounting* (SEEA) raames on loodud uue standardi projekt SEEA *Ecosystem Accounting* (SEEA EA) (<https://seea.un.org/ecosystem-accounting>). Eesti Statistikaametil on koostööpartnerina uue standardi väljatöötamisel oluline roll.

Nii, nagu ökosüsteemide olemasolu on hädavajalik eeltingimus looduses liikumisele ja puhkamisele (loodusturismile), on looduses puhkamine ja matkamine teisest küljest ka näitaja, mille abil saab rekreatsiooni teenust pakkuvaid ökosüsteeme väärtustada ja rekreatsiooniteenust rahaliselt hinnata. Käesolevas töös uuritav ökosüsteemi(de) rekreatsiooniteenus teenus kuulub selliste teenuste hulka, millel puudub vahetusväärtus ja seega ka turuhind. Tegemist on turuvälise (ingl.k. *non-market*) teenusega. Samas võib kindlalt väita, et rekreatsiooniteenuse tarbimisega kaasneb tarbijate heaolu kasv. Seega on täidetud väärtuse olemasolu peamine eeldus- heaolu tõus. Selleks, et muuta ökosüsteemide rekreatsiooni väärtus ühemõõtmeliseks teiste, vahetusväärtust omavate teenustega (metsa puhul näiteks puidu varustusteenus), tuleb sellele leida rahaline ekvivalent. Kui seni tehtud rekreatiivse teenuse uuringud on keskendunud peamiselt turismiga ja eriti majutusteenust pakkuvate firmade käibe ja kasumile, millest osa omistatakse (küllaltki meelevaldselt) ökosüsteemile, siis käesolevas töös lähenetakse ökosüsteemide rekreatiivsele väärtuse rahalise ekvivalendi leidmisele teenust tarbiva indiviidi põhiselt, kasutades selleks ökosüsteemidega puhkuse käigus kontaktis olnud aega, omistades aja väärtuse rahalise ekvivalendi ökosüsteemidele rekreatiivsele teenusele.

Töö eesmärgiks oli Eesti ökosüsteemide poolt pakutava rekreatsiooniteenuse mahu ja väärtuse rahalise ekvivalendi väljaselgitamine. Lisaks rekreatsiooniteenuse kogumahule oli eesmärgiks teha kindlaks erinevate ökosüsteemide (mets, soo, rohumaa, rannik) osakaal rekreatsiooniteenuse pakkuvas. Arvestades, et ametlik loodusturismi statistika arvestab vaid ööbimisega reise, oli eesmärgiks võrrelda ökosüsteemide rekreatsiooniteenuse tarbimise kogumahtu ja väärtust vaid ööbimisega reiseid jooksul toimunud teenuse tarbimise ning selle mahu ja väärtusega. Lisaks oli eesmärgiks välja selgitada inimeste nõudlus rekreatsiooniteenuse tarbimisega seotud infrastruktuuri järele kasutades tingimusliku hindamise (ingl. k. *contingent valuation*) meetodit ning

¹ Artikli täistekst on toodud publikatsiooni CD-l.

² Üllas Ehrlich; PhD; Majandusteaduskond, Ärikorralduse instituut, Tallinna Tehnikaülikool; Hhitajate tee 5, 19086, Tallinn, Estonia; ullas.ehrlich@taltech.ee

võrrelda välja selgitatud maksevalmidust loodusturismi infrastruktuuri eest tegelike investeringutega infrastruktuuri.

Autori uurimishüpoteesideks oli, et tegelik ökosüsteemide rekreatsiooniteenuse tarbimine (ehk loodusturismi maht) on palju suurem kui ainuüksi ööbimisega reiside jooksul toimunud rekreatsiooniteenuse tarbimine. Teriseks peamiseks uurimishüpoteesiks oli, et nõudlus loodusturismiga seotud infrastruktuuri eest ületab selleks tehtavad tegelikud investeringud. Mõlemad hüpoteesid leidsid töö käigus kinnitust

2. Ökosüsteemide rekreatsiooniteenus ja selle tarbimine.

Teenuste puhul on alati olemas teenusepakkuja ja teenuse tarbija. Seega saab majanduse vaatepunktist teenuseid uurida nii teenuse pakkuja kui teenuse tarbija seisukohalt. See kehtib ka ökosüsteemide rekreatsiooni teenuse puhul. Nii saab rekreatsiooni teenuse pakkumise keskse lähenemise puhul uurida looduses puhkamise võimalusi ja vastava infrastruktuuri loomiseks tehtud kulutusi, uurida turismiettevõtete majandusnäitajaid ja muud sellist infot, mille kohta andmeid juba kogutakse. Sellise lähenemise eelis on majanduslike andmete (statistika) olemasolu ja vajaduse puudumine lisakulutuste tegemiseks ökosüsteemide rekreatsiooni teenuse rahalise ekvivalendi leidmisel. Teenuse tarbija keskene lähenemisviis eeldab rekreatsiooniteenuste kasutajate loendamist või intervjuerimist, mis sageli vajab mahukaid spetsialiseeritud uuringuid. Eesti Statistika projektis (Statistics Estonia, 2020) on uuritud ökosüsteemide rekreatsiooniteenuse mahtu aja väärtuse meetodil, kasutades terviseradade ja matkaradade loendusandmeid. Käesolevas uurimuse jaoks on aga küsitletud rekreatsiooniteenuse tarbijaid, mis võimaldab and hinnangu ökosüsteemide rekreatsiooniteenuse mahule ja väärtusele tarbijate vaatepunktist. Arvestades, et ökosüsteemide rekreatsiooniteenuse maht on otseses sõltuvuses lisaks ökosüsteemidega kokku puutunud ajale ka teenuse tarbijate arvuga, on rekreatsiooniteenuse tõepärase mahu määramisel äärmiselt oluline kaardistada rekreatsiooniteenuse olemus ja selle tarbijate ring.

Küsimus, kuidas looduses viibimise jooksul toimuvat ökosüsteemide rekreatsiooniteenuse tarbimist defineerida, ei ole oluline ainult akadeemilisest vaatepunktist, vaid ka majandusarvestuse seisukohalt. Sõltub ju rekreatiivsel eesmärgil looduses viibimise (loodusturismi) nii või teistsugusest definitsioonist, milliste institutsioonide ja inimeste tegevuse missugust osa loodusturismi üle arvestust pidades arvesse võetakse. Viimasest omakorda sõltub aga loodusturismi rahaline maht (väljendatuna käibena, kasumina, loodusturismi poolt genereeritud heaolu rahalise ekvivalendina jne.). Probleem on keerulisem kui esialgu paistab. ÜRO Rahvusvaheline Turismiorganisatsioon (UNWTO) defineerib loodusturismi kui „turismi vormi, mille peamiseks motivatsiooniks on looduse vaatlemine ja väärtustamine“. See suuresti mittetehnokraatlik ja indiviidi tunnetusprotsessist lähtuv definitsioon seab esiplaanile inimese ja looduse suhte ning sellest tekkiva väärtuse, mis eeldaks loodusturismi kajastavas arvestuses ja statistikas samuti lähtumist inimese ja looduse suhetes tekkivast (suuresti turuvälisest) väärtusest. Samas ei toeta seda definitsiooni ei maailma ega ka Eesti turismistatistika, kus aluseks võetakse pigem turism kui majandusharu, so turismiga tegelevate ettevõtete käive, abstraherudes turismi tegelikust mõttest – sellega tegelevate indiviidide (so turistide) heaolu kasvust ning selle rahalisest ekvivalendist.

Mitmed Skandinaavia autorid ei anna loodusturismile ühest definitsiooni, nad iseloomustavad loodusturismi nelja temaatilise tunnuse (tingimuse) abil, millede koosinemisel on tegu loodusturismiga: 1) külastajad looduskeskkonnas, 2) looduskeskkonnast tulenevad (külastus)elamused, 3) tegevuses osalemine, 4) normatiivsed aspektid, mis on seotud jätkusuutliku arenguga ja kohaliku eripära arvestamisega. Ametlikult on Rootsisis kasutusel lühem versioon, mis defineerib loodusturismi kui inimeste tegevust, külastades looduslikke piirkondi väljaspool oma (igapäevast) elukeskkonda.

Käesolevas töös on hoidutud looduses viibimisele (mille jooksul toimub kokkupuude ökosüsteemidega ja nende poolt pakutava rekreatsiooniteenuse tarbimine) formaalselt liigselt siduva ja teenuse tarbijate subjektiivset tunnetust ignoreeriva definitsiooni andmine. Pigem on lähtutud seisukohast, et ökosüsteemide rekreatsiooniteenuse tarbimine toimub juhul kui tarbija seda sellisena tunnetab.

Autori püstitatud hüpoteesi kohaselt on ei piisa ökosüsteemide rekreatiivse teenuse hindamiseks vaid nn ametlikes ööbimiskohtades öö veetnud turistide poolt tarbitud rekreatsiooniteenuse arvesse võtmisest, nagu välja töötatav ökosüsteemide statistika standardi projekt soovitab. Suhteliselt väikeses riigis nagu Eesti, kus tervise- ja matkarajad jäävad sageli 0,5 kuni 2 tunnise autosõidu kaugusele, toimub suur osa loodusturismist ja selle käigus aset leidvast ökosüsteemidega kokkupuutest ning seega ökosüsteemi rekreatsiooniteenuse tarbimisest ühepäevaste (so ilma ööbimiseta) reiseid jooksul. Ainult ööbimisega reiseid arvesse võtmine rekreatsiooniteenuse statistika alusena vähendaks ökosüsteemide rekreatsiooniteenuse tegelikku mahtu, mille kahetsusväärseks tulemuseks oleks selle olulise teenuse mahu ja väärtuse alahindamine.

3. Eesti ökosüsteemide rekreatsiooniteenuse väärtus

Eesti ökosüsteemide rekreatsiooniteenuse mahu ja väärtuse väljaselgitamiseks tehtud uuring põhineb laiendatud tingimusliku hindamise (ingl. k. *contingent valuation*) meetodil, mis on maailmas looduse turuväliste teenuste rahalise väärtuse väljaselgitamisel olnud juhtivaks meetodiliseks lähtekohaks juba üle poole sajandi. Ka Eestis on meetodid turuväliste keskkonnateenuste rahaliseks hindamiseks varem kasutatud. Uuring viidi läbi 2022 ja see põhineb rohkem kui 900 indiviidist koosneval valimil, mis on põhiliste sotsiomeetriliste näitajate järgi represenatiivne Eesti täisealise elanikkonna suhtes. Uuring erineb klassikalistest tingimusliku hindamise uuringutest selle poolest, et kui tüüpiliselt lisaks maksevalmiduse küsimusele esitatakse muud küsimused on uuringu seisukohalt väiksema kaaluga (nn kõrvalküsimused) siis käesolevas uuringus oli täiendavatel küsimustel püstitatud eesmärgi arvestades maksevalmiduse küsimusega võrdne kaal.

Keskne näitaja, mida paluti hinnata, oli aasta jooksul looduses rekreatsiooni eesmärgil viibitud aeg ja selle aja jooksul toimunud kontaktide osakaal erinevate ökosüsteemidega. Indiviidide poolt mingile tegevusele (näiteks reisimisele) kulutatud ajale rahalise väärtuse omistamine ja selle väärtuse kasutamise tulude-kulude analüüsis projekti sisendina projekti majandusliku tasuvuse põhjendamiseks on tasuvusuuringutes

üldlevinud praktika. Ajaühikule rahalise väärtuse omistamiseks on mitmeid võimalusi, levinumad neist toetuvad aja alternatiivkasutusele. Käesolevas töös on kasutatud aja väärtuse rahalise ekvivalendina seitse eurot tundi, mis on EL-s tehtavates vastavates uuringute põhjal soovitatud aja keskmise väärtusena kasutada.

Uuringust selgus, et keskmiselt tegi Eesti täiskasvanud elanik 17 rekreatiivse eesmärgiga loodusreisi aastas. Ühe reisi jooksul oldi ökosüsteemidega vahetus kontaktis keskmiselt 6 tundi. Seega võib järeldada, et Eesti inimese keskmine ökosüsteemidega kontaktis oldud aeg (ehk rekreatsiooniteenuse tarbimine) oli keskmiselt 102 tundi aastas. Eraldi küsiti ka nende reise kohta, mille käigus toimus ööbimine. Selliste reise jooksul toimunud kontakt ökosüsteemidega oli vaid 48 tundi, mis on poole väiksem võrreldes rekreatsiooniteenuse tarbimise kogumahuga. Saadus tulemus näitab ilmekalt, et ainult ööbimisega reise jooksul toimuva rekreatsiooniteenuse tarbimise arvestamine statistika alusena ei peegelda teenuse tarbimise kogumahtu tõepäraselt.

Looduses toimuva rekreatsiooni mahu väljaselgitamise kõrval oli uurimuse eesmärgiks ka erinevate ökosüsteemide osakaalu tuvastamine rekreatsiooniteenuse kogutarbimises. See on eriti oluline arvestades, et ökosüsteemi poolt pakutavate teenuste statistika on planeeritud erinevate ökosüsteemide kaupa. Erinevate ökosüsteemide osakaal uuringus osalenute loodusega kontaktis oldud kogujast on toodud tabelis 2. ootuspäraselt on esikohal mets 38 protsendiga rekreatsiooniteenuse tarbimise kogujast, järgnevad mererand 26 ja jõed ning järved 15 protsendiga. Kasutades aja väärtuse rahalise ekvivalendina 7 eurot tund, võib väita, et Eesti täisealine elanik tarbis ökosüsteemide rekreatiivset teenust keskmiselt 714 euro eest aastas. Indiviidide nõudlusest teenuse järele saab tuletada teenuse pakkumise ja selle põhjal ka teenuse väärtuse rahalise ekvivalendi.

Tabel 2 Rekreatsiooni eesmärgil erinevate ökosüsteemidega kontaktis oldud aeg ja ökosüsteemide rekreatsiooniteenuse rahaline ekvivalent *per capita* aja väärtuse meetodil (1 tund= 7 EUR)

Näitaja	Mets	Märg- alad	Rohu- maad	Mere- rannik	Jõed ja järved	Muu	Kokku
Aeg (tundi/aastas/inimese kohta)	38,9	12,2	6,7	26,3	15,2	2,7	102
Ökosüsteemide rekreatsiooniteenuse rahaline väärtus (EUR/aastas/per capita)	272,3	85,4	46,9	184,1	106,4	19,9	714

Ühe täiskasvanud elaniku poolt keskmiselt tarbitud ökosüsteemi rekreatsiooniteenuse korrumtamisel elanike arvuga saame teenuse aastase kogumahu ja selle rahalise ekvivalendi aja väärtuse meetodil. Sellise meetodilise lähenemise kohaselt on Eesti ökosüsteemide rekreatsiooniteenuse aastane koguväärtus 762 miljonit eurot, millest metsa osakaal on 288 miljonit eurot. Metasle järgneb mererannik 198 ja jõed ning järved 114 miljoni euroga.

Looduses toimuva rekreatsiooni oluliseks faktoriks on vastav infrastruktuur, nagu matkarajad, laudteed (niisketel aladel), infotahvlid, telkimisplatsid, vaatetornid jne.), mis oma olemuselt kuulub avalike kaupade hulka. Üheks uuringu eesmärgiks oli elanike nõudluse väljaselgitamine rekreatsiooni toetava infrastruktuuri järele. Arvestades, et tegu on ökosüsteemi turuvälise (so ilma vahetsuväärtuseta) teenusega, kasutati selle väärtuse rahalise ekvivalendi väljaselgitamiseks tingimusliku hindamise meetodit, küsides maksevalmidust rekreatsiooni infrastruktuuri olemasolu ja kasutamise kui turuvälise kauba eest. Uuringust selgus, et Eesti täiskasvanud elanikkonna maksevalmidus loodusturismi infrastruktuuri eest on ca 24 miljonit eurot aastas. Seda võib tõlgendada kui loodusturismi infrastruktuuri potentsiaali tõsta heaolu, mis õigustab investeeringuid vastavasse infrastruktuuri kui (turuvälisesse) ühishüvesse.

Kokkuvõte

Käesoleva töö eesmärk oli väljas selgitada Eesti ökosüsteemide rekreatsiooniteenuse maht ja väärtus ning Eesti elanikkonna nõudlus rekreatsiooniteenuse tarbimist toetava infrastruktuuri järele. Ökosüsteemide rekreatsiooniteenuse kui oma olemuselt turuvälise teenuse rahalised hinnagud toetuvad aja väärtuse ja tingimusliku hindamise meetodile. Tööks empiiriline osa põhineb tingimusliku hindamise meetodil.

Uuringu tulemusel selgus, et Keskmiselt teeb eesti täiskasvanud elanik rekreatsiooni eesmärgil 17 loodusreisi, millest vaid keskmiselt 4,3 on ööbimisega reisirid. Seega peab paika esimene uurimishüpotees, et ökosüsteemide rekreatsiooniteenuse tarbimise tegelik maht on palju suurem kui ainult ööbimisega reisirid arvestades. Seega annab ainult ööbimisega reisirid arvesse võtmine rekreatsiooniteenuse statistika alusena teenuse väärtusest väga moonutatud pildi. Ilmnes, et Eesti elanik viibib rekreatiivsel eesmärgil looduses keskmiselt 102 tundi aastas, mis aja väärtuse meetodit kasutades on 714 eurot aastas. Seega võib väita, et aja väärtuse meetodil on Eesti ökosüsteemide rekreatiivse teenuse rahaline ekvivalent 762 miljonit eurot aastas. Metsa ökosüsteemi rekreatiivsele teenusele kuulub kogumahust 37.6 protsenti ja mere rannikule 25.8 protsenti. Kui arvesse võtta vaid ööbimisega reisirid, siis oleks rekreatsiooniteenuse väärtuseks 336 eurot aastas, mis on üle kahe korra väiksem rekreatsiooniteenuse kogumahust.

Tingimusliku hindamise uuringu tulemused näitasid, et Eesti elanikkonna aastane maksevalmidus ökosüsteemide rekreatsiooniteenuse tarbimist toetava infrastruktuuri kui avaliku hüve eest on 24.7 miljonit eurot. Tegelikud (tuvastatavad) kulutused rekreatsiooni toetavale infrastruktuurile olid seevastu ca 10 miljonit eurot. Seega peab paika ka teine uurimishüpotees, et maksevalmidus ökosüsteemide rekreatsiooni teenuse kasutamist toetava infrastruktuuri säilitamise eest ületab selleks tehtavaid tegelikke investeeringuid.

ENTWICKLUNGSPOLITIK FÜR GRÜNE ENERGIE IN GEORGIEN¹

Revaz Gvelesiani², Irina Gogorishvili³, Eka Sepashvili⁴
Staatliche Universität Ivane Javakishvili Tiflis

Einführung

Die Vermeidung von Risiken, die die Begrenzung des menschlichen Lebensraums beeinträchtigen, erfordert die Einführung solcher Technologien und Verhaltensmechanismen, die weniger Auswirkungen auf die Umweltbedingungen haben. Grüne Energie – etymologisch bezieht sich auf ein solches Energiesystem, bei dem die negativen Auswirkungen auf die Umwelt minimiert werden. Die wissenschaftliche Forschung konzentriert sich seit langem auf die Suche nach Alternativen zu herkömmlichen Karbonat-Energiequellen. In diesem Sinne gibt es viele interessante Ideen, aber bei der Einführung von Nano-Biocomputer-Technologien kann die Weltgemeinschaft die Möglichkeiten der Natur selbst nicht ignorieren, die uns mit minimalem Aufwand und maximalem Nutzen geboten werden.

Zweck des Artikels besteht darin, die Politik zur Entwicklung grüner Energie in Georgien zu analysieren und das Bewusstsein der Bürger für die Notwendigkeit der Nutzung erneuerbarer Energiequellen zur Eindämmung des Klimawandels zu untersuchen. Der Artikel beschreibt die Faktoren, die zur Konvergenz der georgischen Energiepolitik mit den Anforderungen der EU und der internationalen Politik zur Entwicklung grüner Energie beitragen und diese behindern. Die Studie analysiert die allgemeinen rechtlichen Rahmenbedingungen für die Erzeugung, Übertragung, Verteilung, Lieferung und den Handel von Strom aus erneuerbaren Energiequellen.

Methodik

Wir stützen unsere Studie auf die Innovationsdiffusionstheorie. Die Verbreitung von Innovationen ist eine Theorie, die zu erklären versucht, wie, warum und mit welcher Geschwindigkeit sich neue Ideen und Technologien verbreiten. Die Theorie wurde von Everett Rogers in seinem Buch *Diffusion of Innovations* populär gemacht, das erstmals 1962 veröffentlicht wurde (Rogers, Everett M. (1983). Bei der Politikverbreitung liegt der Schwerpunkt darauf, wie institutionelle Innovationen von anderen Institutionen auf lokaler oder Länderebene übernommen werden. Ein alternativer Begriff ist „politische

¹ The full article is available on the CD enclosed with this publication.

² Revaz Gvelesiani, Doktor der Wirtschaftswissenschaften, Professor an der Fakultät für Wirtschaftswissenschaften, Ivane Javakishvili Tbilisi State University; University Street 2, Tiflis, Georgien; revaz.gvelesiani@tsu.ge; Tel.: +995591939090

³ Irina Gogorishvili Ph.D. in Wirtschaftswissenschaften, außerordentlicher Professor an der Fakultät für Wirtschaftswissenschaften der Ivane Javakishvili Tbilisi State University; University Street 2, Tiflis, Georgien; irine.gogorishvili@tsu.ge; Tel.: +995 577720090

⁴ Eka Sepashvili, Ph.D. in Wirtschaftswissenschaften, außerordentlicher Professor an der Fakultät für Wirtschaftswissenschaften der Ivane Javakishvili Tbilisi State University; University Street 2, Tiflis, Georgien; eka.sepashvili@tsu.ge ; Tel.:+995599100366

Übertragung“, bei dem der Schwerpunkt auf Verbreitungsagenten und der Verbreitung politischen Wissens liegt, wie zum Beispiel bei Stone, Diana (2012: 483-499).

In diesem Artikel wurde eine Umfrage zum Bekanntheitsgrad der staatlichen Politik zur Entwicklung grüner Energie durchgeführt. Von den mehr als 600 Befragten füllten 276 den Fragebogen aus. Der Fragebogen bestand aus 29 Fragen, von denen 15 allgemeiner Natur waren und 14 sich auf das Bewusstsein für grüne Energie bezogen. Die Merkmale der Befragten im Fragebogen sind: Geschlecht, Alter, Wohnort, Einkommen, Ausgabenstruktur, Einkommensveränderung nach Ende der Pandemie, Arten des Zusatzeinkommens, finanzielle Verpflichtungen, Ersparnisse, Bildungsniveau, Eigentumsform. Die Umfrage zur Sensibilisierung für grüne Energie wird in zwei Modellen präsentiert. Basierend auf einer Befragung von Befragten in sozialen Netzwerken und Verarbeitung der Ergebnisse mit dem Computerprogramm IBM SPSS Statistics.

Aktoren, die zur Konvergenz der georgischen Energiepolitik mit den Anforderungen der EU und internationalen Organisationen, die die Politik der Entwicklung grüner Energie bestimmen, beitragen und diese behindern

Georgien ist Mitglied der Internationalen Energiecharta, der Europäischen Energieunion, des NATO-Kompetenzzentrums für Energiesicherheit und anderer internationaler Organisationen. Das Land kooperiert mit dem Internationalen Währungsfonds, der Weltbank, USAID, KfW, EBRD, ADB und anderen Organisationen im Bereich der Stärkung des Energiesektors. Weltweit wird der Klimawandel durch das Rahmenübereinkommen der Vereinten Nationen über Klimaänderungen (UNFCCC) angegangen/überwacht. Durch den Beitritt zur Europäischen Energieunion (die Mitgliedschaft wurde im April 2017 ratifiziert) verpflichtete sich Georgien, die wichtigsten EU-Gesetze im Bereich Energie und Umwelt in die nationale Gesetzgebung aufzunehmen, entsprechende Regulierungsdokumente zu entwickeln und den Energiemarkt zu liberalisieren. Gemäß der Gesetzgebung der „Energieunion“ und zu vereinbarten Bedingungen widersprechen die von Georgien unterzeichneten Abkommen über Öl- und Gaspipelines den Grundsätzen der Union, was den Verhandlungsprozess erschwerte. Die Energieunion bekundete jedoch ihre Bereitschaft, die Vereinbarungen über die Bedingungen für den Gastransit zwischen Georgien und Aserbaidschan bis zum 31 August 2026 nicht zu überarbeiten.

Wie im „Georgia Updated Nationally Defined Contribution“ (Georgia Updated Nationally Determined Contribution (NDC) 2021) angegeben, wird der Aktionsplan zum Klimawandel für einen Zeitraum von 2-3 Jahren aktualisiert, wobei der Nationally Determined Contribution (NDC) berücksichtigt wird. mit der Möglichkeit zukünftiger Anpassungen/Überarbeitungen. Georgien hat sich bedingungslos verpflichtet, dass die Treibhausgasemissionen bis 2030 66 % des Niveaus von 1990, was 32,14 Millionen Tonnen Kohlendioxid entspricht, nicht überschreiten werden, und zwar mit finanzieller und technologischer Unterstützung, wird dieser Wert um 8 % (4,32 Millionen Tonnen Kohlendioxidäquivalent) reduziert, und dies wird ein aktualisierter nationaler Zweck des „national festgelegten Beitrags“ sein.

Zusätzlich zu den oben genannten Vereinbarungen unterzeichneten im April 2020 21 Selbstverwaltungseinheiten Georgiens den Konvent der Bürgermeister und schlossen sich dem Prozess der Entwicklung von Aktionsplänen für nachhaltige Energie (SEAP) an. Im Jahr 2020 wurde ein Entwurf der Energiestrategie Georgiens erstellt, der die aktuelle Situation, Vision, Prioritäten und bestehende Probleme im Energiesektor Georgiens sowie Wege zu deren Lösung beschreibt. Die Strategie ist für den Zeitraum 2020-2030 konzipiert. Die Nutzung lokaler erneuerbarer Energiequellen (Wind-, Solar- und Geothermie) im Land ist zum Hauptaspekt der Entwicklung des Energiesektors geworden. Erneuerbare Energiequellen erzeugten im Jahr 2022 10,85 Milliarden kWh.

Die allgemeinen rechtlichen Rahmenbedingungen für die Erzeugung, Übertragung, Verteilung, Lieferung und den Handel von Strom aus erneuerbaren Energiequelle.

Die georgische Entwicklungspolitik für grüne Energie wird durch die Stromentwicklungspolitik bestimmt, die Folgendes umsetzt: Ministerium für Wirtschaft und nachhaltige Entwicklung. Die Ziele seiner Arbeit sind: Entwicklung staatlicher Politik und Strategie im Bereich Elektrizität (nach Genehmigung durch die zuständigen Behörden) und deren Umsetzung; Georgische Nationale Energie- und Wasserregulierungskommission (GNERC); Versandlizenzen. In Georgia wurde nur eine Dispatch-Lizenz ausgestellt, und der Dispatch-Lizenznehmer ist JSC State Electric Power System of Georgia; Lizenznehmer übertragen. JSC State Electric Power System of Georgia (JSC) und JSC Sakrusenergo; Strommarktbetreiber. JSC „Commercial Electric Power System Operator“ (ESCO) ist ein Betreiber des Strommarktes.

Im Jahr 2019 wurde das Gesetz „Zur Förderung der Erzeugung und Nutzung von Strom aus erneuerbaren Quellen“ verabschiedet, dessen Zweck es ist, einen rechtlichen Rahmen für die Förderung, Förderung und Nutzung von Energie aus erneuerbaren Quellen zu schaffen. Es ist zu beachten, dass dieses Gesetz auf Grundlage der einschlägigen EU-Richtlinie (Richtlinie 2009/28/EG) entwickelt wurde. Das Gesetz zur Energie- und Wasserversorgung wurde 2019 verabschiedet und ist ein wichtiges politisches Instrument in diesem Bereich. Das Dokument deckt alle Aspekte der Energiewirtschaft ab. Im Jahr 2019 wurde das georgische Gesetz „Über die Energiekennzeichnung“ verabschiedet, an dem wesentliche Änderungen vorgenommen wurden (um das Inkrafttreten einiger Artikel des Gesetzes zu verzögern), und als Ablaufdatum der Gesetzesänderungen wurde Januar festgelegt 1. 2025. Der Verabschiedung dieses Gesetzes folgte kein Prozess zur Entwicklung der erforderlichen Ausrüstung, Standards und Kennzeichnungssysteme, und die Verordnung wurde nicht genehmigt. Mit der Erstellung von Programmen zur Verbesserung der Energieeffizienz von Haushaltsgeräten gemäß der Euro-Richtlinie 2010/30/EU wurde noch nicht begonnen. Folglich wurden bei der Steigerung des Marktanteils von Markenprodukten auf 100 % keine Fortschritte erzielt. Auch öffentliche Sensibilisierungsprogramme wie Sensibilisierungskampagnen für Energieeffizienz (z. B. die Sensibilisierungskampagne für „Barbara“-Lampen und Sensibilisierungskampagnen für solare Warmwasserbereitung) wurden nicht gestartet. Am 28. Mai 2020 verabschiedete Georgien das Gesetz zur Energieeffizienz und das Gesetz Georgiens zur Energieeffizienz in Gebäuden auf der Grundlage der Richtlinie 2010/31/EU der Europäischen Union. Die aktualisierte Richtlinie der Europäischen Union über erneuerbare Energiequellen (Richtlinie (EU)

2018/2001, (RED II)) zur Förderung, Produktion und Nutzung erneuerbarer Energiequellen wurde in die Gesetzgebung Georgiens übernommen. Der Gesetzentwurf wird im Herbst dem Parlament zur Genehmigung vorgelegt.

Seit 2020 wurde im Rahmen des Regierungserlasses Nr. 403 vom 2. Juli 2020 „Über die Genehmigung des Programms zur Förderung der Produktion und Nutzung von Energie aus erneuerbaren Quellen (RES)“ ein Mechanismus zur Unterstützung „grüner“ Tarife eingeführt. Derzeit gibt es ein neues Förderprogramm für erneuerbare Energien, das den Verkauf von erneuerbaren Energiekapazitäten auf Auktionen vorsieht. Das neue System führt das Konzept eines Differenzkontrakts (Contract for Difference, CfD) ein, der die Differenz zwischen dem Marktpreis und dem Vertragspreis ausgleicht. Ziel des Programms ist es, die Nutzung erneuerbarer Energiequellen in Georgien zu fördern und Investitionen anzulocken.

Was die Produktion grüner Energie für den Export betrifft, so läuft derzeit das Projekt des Schwarzmeerkabels. Das spezifizierte Projekt sieht die Installation eines Unterwasser-Hochspannungs-Stromübertragungsnetzes vor, das die Stromnetze Georgiens und Rumäniens verbinden wird. Das Projekt wird zur Entwicklung des Sektors erneuerbarer Energiequellen, zur Erhöhung der Transitmöglichkeiten und zum bilateralen Handelspotenzial zwischen der EU und der Südkaukasusregion beitragen. Derzeit erfolgt die technische und wirtschaftliche Konkretisierung des Projekts. Um die Transitrichtung des staatlichen Stromnetzes Georgiens zu entwickeln, wird der 10-Jahres-Plan für die Entwicklung des Stromübertragungsnetzes Georgiens jährlich aktualisiert (der neue Plan deckt den Zeitraum 2023-2033 ab).

Im Jahr 2021 unterzeichneten das Ministerium für Wirtschaft und nachhaltige Entwicklung Georgiens und die Deutsche Entwicklungsbank (KfW) eine Erklärung zur Untersuchung des Potenzials von grünem Wasserstoff in Georgien. In der Nationalen Regulierungskommission für Energie- und Wasserversorgung Georgiens haben bereits vorbereitende Arbeiten begonnen, die eine Art Grundlage für die Erstellung von Entwurfsdokumenten zur Unterstützung der Entwicklung von grünem Wasserstoff bilden werden.

Umfrage zum Bewusstsein für grüne Energie

Zum Hauptproblem (Frage) des ersten Modells mussten wir die Einstellung der georgischen Bürger (Befragten) zum Ersatz von Karbonatressourcen durch erneuerbare Energiequellen verstehen. Mithilfe des zweiten Modells wollten wir herausfinden, wie das georgische Bildungssystem junge Menschen über den Klimawandel und seine Ursachen aufklärt. Von Interesse war auch der Zusammenhang zwischen den Hauptthemen beider Modelle, die das Wissen über die Ergebnisse der Nutzung von Karbonat-Energieressourcen widerspiegeln und ermitteln. Indikatoren: Cronbachs Alpha, ANOVA und R-Quadrat wurden mit dem Programm berechnet.

Model I

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,752	,767	7

Model Summary

Model I	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.747a	.558	.550	.531

ANOVA^a

Model I		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	96, 212	5	19,242	68,277	.000b
	Residual	76, 093	270	,282		
	Total	172,304	275			

Model II

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,806	,820	7

Model Summary

Model II	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.803a	.644	.638	.524

ANOVA^a

Model II		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	134,181	5	26,836	97,753	.000b
	Residual	74,124	270	,275		
	Total	208.304	275			

Modell I ist relativ konsistent und robust, da Cronbachs Alpha 0,752 und ANOVA Sig 0,000b mit einem R-Quadrat von 0,558 (Mittelwert) beträgt, was zusammen mit Cronbachs Alpha und der Varianzanalyse teilweise die Notwendigkeit bestimmt, die Energieressourcen Karbonat zu ersetzen erneuerbare Energiequellen. Die Regressionsanalyse (R-Quadrat) zeigt, dass Fragen nach Modell I einen Einfluss von 56 % auf die Kernfrage 1.1 haben (d. h. 56 % Einfluss auf das Forschungsziel). Dies deutet darauf hin, dass weniger als die Hälfte der Befragten, aber immer noch ein erheblicher Teil, nicht begeistert von einem vollständigen und flächendeckenden Ersatz der Karbonatressourcen durch erneuerbare Energiequellen sind. Hier haben wir es eindeutig mit einem Mangel an Interessenvertretung und Verständnis für die mit dem Klimawandel verbundenen Risiken zu tun. Gleichzeitig sind die Ergebnisse dennoch positiv und akzeptabel, da es sich um die Meinung der Menschen handelt.

Modell II (im Vergleich zu Modell I) ist konsistenter und zuverlässiger, da Cronbachs Alpha 0,806 und die ANOVA 0,000b beträgt. Gleichzeitig beträgt der Einfluss von Modellfragen auf die Hauptfrage (Frage 2.3.) R Quadrat 0,669, d.h. fast 70 %. Dies deutet darauf hin, dass das Bildungsniveau einen erheblichen Einfluss (70 %) auf die Bedeutung des obligatorischen Ersatzes von Kohlenstoffbrennstoffen durch erneuerbare Energiequellen für die Erhaltung unseres Lebensraums hat (siehe Fragen und Antworten der Befragten im Anhang). Die Unzufriedenheit der Befragten mit der Ausbildung im Bereich grüne Energie ist darauf zurückzuführen, dass Studierende dieser Fachrichtung nur an der Technical University of Georgia studieren.

Abschluss

Nach dem Abschluss des DCFTA-Abkommens mit der Europäischen Union versuchen Regierung und Gesellschaft Georgiens seit 2014, die grundlegenden Anforderungen der Energiepolitik der Europäischen Union zu akzeptieren und umzusetzen. Gleichzeitig gibt es wichtige limitierende Faktoren wie: Finanzdefizit, Mangel an eigenen Energieressourcen, Probleme im Zusammenhang mit dem Technologietransfer und Risiken im Zusammenhang mit der Geopolitik aus Nachbarländern;

In vielen Schwellenländern, darunter auch Georgien, sind die Medien damit beschäftigt, sensationelle Fakten zu sammeln. Diese Situation trägt nicht dazu bei, den „Ärger vor der Tür“ (verursacht durch den globalen Klimawandel) zu beseitigen. Heutzutage sollten sich die Medien darauf konzentrieren, Informationen (erschreckende und alarmierende Fakten und Katastrophen) im Zusammenhang mit der sich verändernden Natur der Welt zu diskutieren. Vielleicht wird dies einen großen Teil der georgischen Gesellschaft beeinflussen und sie werden ihre Meinung (über Karbonatressourcen) und ihr Verhalten völlig ändern;

Aus Gründen des Gerechtigkeitsschutzes sollte der Stromsteuersatz je nach Menge der verbrauchten Energie differenziert werden. Energie, die oberhalb des festgelegten Niveaus verbraucht wird, muss zu einem progressiven Tarif vergütet werden, und Stromverbrauch, der unterhalb des festgelegten Niveaus liegt, muss ebenfalls zu einem degressiven Tarif vergütet werden. In Georgien galt während der COVID-19-Pandemie ein teilweise, aber immer noch ähnlicher Tarif, und zwar recht effektiv. Es ist

wünschenswert, die Bevölkerung durch differenzierte Tarife zum Stromsparen zu bewegen;

Veraltete Technologien für den Bau großer Wasserkraftwerke in Georgien, die erheblich ersetzt werden müssen. Die jüngsten beobachteten Veränderungen in der Natur (mehr Niederschläge, Überschwemmungen, Meeresspiegelveränderungen, terroristische Aktivitäten und mangelnde Qualifikation von Staudammbauern) stellen zusammen genommen die Gefahr deutlich höherer Risiken dar, die Entwicklungsländer und arme Länder (einschließlich Georgien) allein nicht verhindern können. Zu berücksichtigen sind auch die Proteste der georgischen Bevölkerung gegen den Bau eines großen Wasserkraftwerks;

Parallel zum Ausbau von Übertragungsleitungen und -stationen ist es notwendig, die bestehenden Anreizmechanismen für jene Firmen und Familienbetriebe, die versuchen, Wind-, Solar- und Wärmeenergieanlagen eigenständig zu installieren, deutlich auszubauen. Um dies zu erreichen, ist es auch notwendig, die Informationsvermittlung in der Bevölkerung über die neuesten Technologien zur Nutzung erneuerbarer Energiequellen zu stärken;

Das Endergebnis der Studie ist, dass in der georgischen Gesellschaft heute ein unbefriedigendes Maß an Wahrnehmung der extrem hohen Risiken im Zusammenhang mit dem Klimawandel herrscht, was die Menschen daran hindert, die dringende Notwendigkeit zu erkennen, karbonathaltige Energieressourcen durch erneuerbare Energiequellen zu ersetzen. Es sollte auch beachtet werden, dass nach Ausbruch des russisch-ukrainischen Krieges immer mehr georgischen Bürgern klar wird, dass die Abhängigkeit von ständigen Importen von Energieressourcen die Entwicklung des Landes in Frage stellen wird;

Sekundar- und Hochschulsysteme müssen sich zusammen mit den Medien an der Verbreitung wahrheitsgetreuer und transparenter Informationen über den Klimawandel auf der Erde und die Notwendigkeit, Karbonat-Energieressourcen zu ersetzen, beteiligen. Die Lehrpläne zur Eindämmung des Klimawandels in der Welt und in Georgien in weiterführenden und höheren Bildungseinrichtungen müssen vollständig aktualisiert werden. Dazu sollten die nicht bedingten und bedingten Verpflichtungen Georgiens gehören, wie sie im integrierten nationalen Energie- und Klimaplan Georgiens dargelegt sind.

EESTI ETTEVÕTJATE VALMISOLEK ARVESTUSALA PARADIGMA MUUTUSEKS¹

Maret Güldenkoh²; Uno Silberg³; Rando Värnik⁴

Arvestusalapoliitika ja arvestusalavaldkond on tuleviku suunas liikumas. Arvestada tuleb Euroopa Liidu komisjoni „Euroopa roheline kokkulepe“ programmiga ning kliimaneutraalsuse saavutamise raamistiku kehtestamisel seatud ettepanekuga muuta 2050. aastaks kliimaneutraalsus Euroopa Liidus õiguslikult siduvaks.

Arvestusalavaldkond laieneb ja lisaks harjumuslikele aruannetele tuleb peagi hakata esitama kestlikkusaruannet, milles avatakse mõjud nii keskkonnale, töötajatele kui ka kogu organisatsiooni süsteemsele juhtimisele. Ettevõtjad peavad olema valmis arvestusala paradigma muutuseks ning tagama kõik selleks, et majandustegevus oleks jätkusuutlik ning selleks peavad kõik ettevõtjad panustama siseriiklikku rohemajanduse toimimisse. Tulevikus on vaja üle minna reaalamajandusele, millega kaasneb masinotöötlevate aruandlusüsteemide loomine ning masinloetavate aruannete edastamine nii riigile kui ka Euroopa Liitu.

Artikkel kajastab arvestusalapoliitika tulevikusuundi, millega kaasneb arvestusala paradigma muutus. Artikli eesmärgiks on välja selgitada ettevõtjate valmisolek arvestusala paradigma muutuseks. Artikkel hõlmab teemakohast teoreetilist ülevaadet, Eesti olukorda ja uurimuse tulemusi.

Majandustegevuse seos keskkonnaga

Selleks, et meid ümbritsevat keskkonda kaitsta peab kujundama säästvaid meetmeid ja rakendama erinevaid majanduspoliitilisi hoobasid. Poliitiliste otsuste vastuvõtmisel tagamaks keskkonnakaitsetelisi eesmärgi tuleb arvestada, et need ei tooks kaasa keskkonnale negatiivseid tagajärgi. Seetõttu ei piisa vaid keskkonnamaksude kehtestamisest vaid tuleb teha koostööd erinevate meetmete kombineerimisel. (Keskkonnaministeerium, 2021) Euroopa Liit on pädev tegutsema kõikides keskkonnaga seotud valdkondades, nagu õhu- ja veereostus, jäätmehooldus, kliimamuutused. 2019. aastal sätestati *European Green Deal*. (European Commission, 2019)

Selleks, et parendada ja säästa meid ümbritsevat looduskeskkonda ei piisa vaid keskkonnamaksude kehtestamisest, vaid on vajalik kogu ühiskonna ühtne reageerimine ja loodusressursside jätkusuutlik kasutamine. Lisaks tuleb selle saavutamiseks vastu võtta nii riigisiseseid maksualaseid kui ka finantsvaldkonda käsitlevaid poliitilisi otsuseid. Looduskeskkonda tuleb hoida ja selle tegevuse säilitamiseks on ülemaailmselt

¹ Artikli täistekst on toodud publikatsiooni CD-l.

² Maret Güldenkoh, MBA, lecturer, Estonian Academy of Security Sciences and Tallinn University of Technology Estonian Maritime Academy, maretgyldenkoh@gmail.com

³ Uno Silberg, Dr. (Econ) Estonian University of Life Sciences, uno.silberg@gmail.com

⁴ Rando Värnik, Prof. Dr. (Econ) Estonian University of Life Sciences, rando.varnik@emu.ee

vastu võetud mitmeid regulatsioone, mis kõik peavad tegutsema ühise eesmärgi nimel. Seetõttu on vajalik täita kõikide regulatsioonide sätteid ning võtta omaks tulevikusuunised tagamaks sellega jätkusuutliku elukeskkonna ja ka jätkusuutliku majandustegevuse.

Kestlikkusaruandluse vajalikkus

Kestlikkusaruandluse direktiiviga (CSRD) luuakse Euroopa Liidu kestlikkuse aruandluse standardid, millega ettevõtjatele kaasnevad aruandekohustused ja nad peavad teada andma kui suur osa nende käibest, kapitaliinvesteeringutest ja kuludest on vastavuses Euroopa Liidu kestliku rahastuse taksonoomiaga (European Commission 2022). Kestlikkuse aruandlus on saanud tuntuks kui ESG (*environmental, social, and corporate governance*) aruanne. Ettevõtjad peavad nüüd oma organisatsiooni üldised strateegiad uue paradigma vaates korrastama ja lisama sinna uut teavet, mis annaks pikemas perspektiivis laiapõhisema ülevaate.

Üleminek uuele strateegiale peab olema järele mõeldud ning nii riikide kui ka asutuste sisesed süsteemid peavad seda tagama. Kui strateegiline lähenemine on vale, võib see hoopiski kaasa tuua majandusliku kasu asemel kahju. Kestlikkusaruandlus (ESG) on CSRD direktiivi kohaselt kohustuslik ettevõtjatele mittefinantsteabe avaldamiseks ühtses aruandluses. Kestlikkuse aruandluse direktiivi eesmärk on luua raamistik ja juhised selleks, et teabe esitlemist saaks standardiseerida.

Nõuded kestlikkusaruande eesmärkide täitmisele on suured, näiteks teatud sektori ettevõtjad peaksid saavutama mingiks ajaks (null) süsinikujalajälje (Dann & Galer 2022, 10). Paljud ettevõtjad maailmas on juba vabatahtlikult kestlikkusaruandlust avalikkusele esitanud. Riigiti üritatakse ühildada kestlikkusega seotud aruandlust traditsioonilise majandustegevuse finants- ja maksuaruandlusega (Foltin & Holtzblatt 2022, 44). Kestlikkusaruandeid ja finantsaruandeid saab esitada nii eraldi kui ka integreeritult. Integreeritud aruandlus toob kaasa arvestusala paradigma muutuse.

Ettevõtjatel on ees uued väljakutsed ja neil tekib kindlasti vastuväiteid uute süsteemide kasutusele võtmise (Kinderman, 2020, 679). Nii või teisiti on vajalik kestlikkusaruandluse sisse viimine kõikjal ning üle-euroopalise digisüsteemide ühildamine aruandluse keskkonnaga. Selline digisüsteemide ühildamine ühtsesse keskkonda, mille kaudu on võimalik saada ettevõtja kohta nii finantsalast kui ka mittefinantsalast teavet, toob kaasa võimaluse hinnata ettevõtja jätkusuutlikkust pikemas perspektiivis.

Arvestusvaldkonna muutus Eestis

Euroopa Liidu arvestuspoliitika üheks eesmärgiks on riikide rahvuslikest eripäradest tulenevate erinevuste vähendamine selleks, et ühtlustada arvestusala aruandlust ehk selleks, et kõikjal EL saadaks finantsaruandlusest üheselt aru ning aruannetest tulenev oleks üheselt mõistetav ja läbipaistev. Seetõttu ongi Euroopa Liidus pidevas muutuses erinevad arvestusala aruandlusdirektiivid. (Güldenkeh, Silberg 2022, 123)

Nüüd tuleb ettevõtjatel keskenduda kestlikkuse direktiivi 2022/2464EU rakendamisele. CSRD direktiivi eesmärgiks on reguleerida ESG aruandlust selgemalt ja ulatuslikumalt

ning liikuda jätkusuutlikuma majanduse poole. Euroopa Liidus hõlmab 2023. aastal direktiivi nõue juba 11 600 ettevõtjat ja laieneb lähiaastatel 49 000 ettevõtjani. Eestis puutub selle direktiiviga otseselt kokku ligi 240 ettevõtjat, kuid kaudselt tunnetavad direktiiviga seonduvat kõik ettevõtjad nii Eestis kui ka Euroopa Liidus. (Kannistu 2021) Kestlikkuse aruande täpne maht ei ole veel selge, see lepitakse kokku eeldatavasti juulis 2023 (Klements 2023).

Avaliku huvi omavatele ettevõtjatele ei tohiks äriühingute kestlikkusaruandluse direktiiv (CSRD) üllatuseks tulla, kuna nad juba eelnevalt peavad tegevusaruannetes teada andma negatiivsed keskkonnamõjud ja muud olulised ettevõttesisesed poliitikad või raamistikud. Eestis on avaliku huvi üksuseid seitse, kes oma tegevusaruandes peavad andma täiendavat teavet kestlikkuse kohta. Direktiivi muudatus puudutab kõiki Eesti ettevõtjaid, kelle väärtpaberitega kaubeldakse Euroopa Liidu börsidel (neid on Eestis 33) ja Eestis registreeritud suurettevõtjaid, keda on Eestis 2020 aasta andmete põhjal ca 230. Lisaks puudutab see muudatus kaudselt ka nende äriühingute koostööpartnereid, kuna äriühing peab avalikustama võimalikud kahjulikud mõjud seoses oma väärtusahelaga, sealhulgas tema enda tegevuse, toodete ja teenuste, ärisuhete ja tarneahelaga seotud peamised tegelikud või võimalikud kahjulikud mõjud keskkonnale. Samas peab riik tagama digitaalsed keskkonnad aruannete esitamiseks, millega omakorda kaasnevad suured väljaminekud riigieelarvest. (Rahandusministeerium 2021)

Direktiivi 2022/2464 kohaselt peab liikmesriik olema suuteline vastu võtma masinloetavat aruandlust, mis peab olema direktiivis sätestatud vormingu kohane. Vastavalt loodavatele standarditele, mis rakenduvad otsekohalduvate määrustena, peab olema ettevõtjatel saadav kestlikkuse informatsioon masinloetav. See tähendab, et direktiivi üle võtmine ning rakendamine näeb ette väga mahukaid arendustöid riigile, riigi arendustööde maksumuse esialgne hinnanguline suurusjärk on 1,65 miljonit eurot ning digitaalsete süsteemide ellu viimine ja testimine võtab aega. (Rahandusministeerium 2021) Kõik tulevikumuudatused toovad kaasa olemasoleva arvestusvaldkonna paradigma muutuse. Uus paradigma on hoopiski laialdasem ja hõlmab tavapärasele majanduskeskkonna indikaatorite kaasamisele ka keskkonda, inimesi ja äriühingute juhtimispõhimõtteid. Ühtne digitaalne aruandlusplatvorm toob kaasa muutused aruannete esitamises.

Arvestusalapoliitika paradigma muutuse toob kaasa ka rakendatav „*Country-by-country reporting*“, mis tuleneb BEPS artiklist 13 ning käsitleb seda, et suurkontsernid, kelle konsolideeritud tulu ületab 750 miljonit aastas, peavad avalikustama tulumaksualast teavet käsitleva aruande, mis peab samuti olema masinloetav (OECD 2021). Reaalajamajanduse visiooni aastateks 2020-2027 üheks eesmärgiks on tehniliste võimaluste loomine selliselt, et saaks tõsta ettevõtlusandmete kvaliteeti ja kättesaadavust ning võimaldada ka nende andmete reaajas vahetamist erinevate osapoolte vahelistes suhetes (Majandus ... 2020).

Selge on, et aruannete liiduülene standardiseerimine ja masinloetavalt esitamine ning kestlikkusaruandluse sisse toomine toob kaasa arvestusalapoliitikas uue paradigma, mida kõik raamatupidamiskohustuslased peavad üle võtma ja tulevikus arvestama.

Metoodika

Selgitamaks välja Eesti ettevõtjate valmisolekut arvestusala paradigma muutuseks (sh kestlikkusaruandluse, digitaliseerimiseks valmisolek ja reaalamajandusele üleminek) viidi läbi küsitlus ettevõtjate seas. Küsitlusest jäeti välja mikroettevõtjad, sest 2021 aastal läbi viidud uuringust selgus, et mikroettevõtjatel puudub suutlikkus nii andmete digitaliseerimiseks kui ka üleminekuks andmete automatiseerimisele (Güldenkoh, Silberg 2022, 131) ja väikeettevõtjad, sest kui üks mikroettevõtja kategooriale sätestatud nõue ei ole täidetud, siis kuulub ettevõtja juba väikeettevõtja kategoorias, ning nendelt saadud tulemused võivad autorite hinnangul suurem määral ühtida mikroettevõtjate seas tehtud uuringu tulemustega.

Küsitluse üldkogumisse jäid keskmise suurusega ettevõtjad ja suurettevõtjad. Registrate ja Infosüsteemide Keskuse info põhjal, mis on arvatud 2021. aastal esitatud majandusaasta majandusnäitajate tulemusel, on Eestis suurettevõtjaid 210 ja keskmise suurusega ettevõtjaid 1049 (Registrate ... 2023a). Küsitlusse kaasati kõik uuringu üldkogumisse arvestatud ettevõtjaid. Küsitluses kasutati vaid kinniseid küsimusi (19), mõõtmisskaalana kasutati Likerti skaalat. Küsimustikule vastas 43% valimist. Saadud vastuseid saab pidada usaldusväärseks ja need iseloomustavad valimi kategooria ettevõtjate suhtumist. Arvutati keskmine väärtus kokku ja eraldi nii keskmise suurusega kui ka suurettevõtjate keskmine väärtus skaalal.

Tulemused

Analüüsist tuleneb, et enamus küsitlusest on veendunud, et majanduse jätkusuutlikkuse tagab „*green growth*“ ja „*green economy*“ ja on nõus teooriast selgunud asjaoluga, et ESG raamistik aitab tõsta nende organisatsiooni mainet ja suurendada majandustegevuse jätkusuutlikkust, samas ei oska nad selgitada kas kaasaksid ESG strateegia eesmärkide seadmisel finantsjuhte. Enamus ei poolda keskkonnamaksude kehtestamist, pigem saab nende vastuste põhjal väita, et pooldatakse tootmise ja tarbimisega kaasnevat keskkonnasurve vähendamist, mis ühtib ka teoreetilise osa tulemustega. Ollakse arvamisel, et ESG nõuete rakendamine on pigem kulukas ja ollakse kõhklevad seisukohal kas ollakse valmis kestlikkusaruandluse esitamiseks ja arvestusalas toimuvateks muutusteks.

Keegi vastanutest ei arva, et ESG nõuete rakendamisega kaasneks neile mainekahju. Pigem jäädakse neutraalsele seisukohale ESG teabe vabatahtliku avaldamise kohta, samas suurettevõtjate vastuste põhjal saab väita, et nõustatakse sellega, et on varem vabatahtlikult ESG teavet avaldatud. Suurettevõtjad on ESG teavet avaldatud nii aastaraamatus kui ka majandusaasta aruande tegevusaruandes ja nad on veendunud, et digitehnoloogia abil integreeritud aruandlus toob kaasa arvestusala paradigma muutuse.

Kõik vastanutest on ühel meelel, et riik peab üles ehitama efektiivse ja kulutõhusa süsteemi kestlikkusaruandluse masinloetavana esitamiseks ning leiavad 100%-liselt, et riigipoolsed toetusmeetmed digisüsteemidele üleminekuks on neile vajalikud. Samuti on ettevõtjad veendunud, et andmebaaside digitaliseerimine ja ühtne standardiseerimine lihtsustab aruandluse esitlust. Ühe süsteemi kaudu reaalses aruannetes esitamine

vähendab organisatsiooni halduskoormust kõikide suurettevõtjate hinnangul, samas keskmise suurusega ettevõtjad jäävad pigem ootavale seisukohale. Kõik vastanud on nõus, et väikeettevõtjad on võimelised kestlikkusaruandluse põhimõtteid omaks võtma, kuid kindlasti vajavad nad nii kestlikkusaruandluse kui ka reaalamajanduse visiooni rakendamisel riigipoolseid toetusmeetmeid.

Kokkuvõte

Analüüsisist järeldub, et keskmise suurusega ettevõtjad ja suurettevõtjad Eestis on veendunud, et integreeritud aruandlus koos digitehnoloogia reaalamajanduse rakendamiseks toob kaasa arvestusala paradigma muutuse. Suurettevõtjad on selleks valmistunud juba pikemat aega ning nendel on valmisolek CSRD direktiivi rakendamiseks ja ESG aruandluse esitamiseks, sest nad on juba vabatahtlikult avalikkusele esitanud informatsiooni väljaspool finantsaruandlust toimunud tegevuse kohta.

Läbi viidud uuringuga selgusid vastajate hoiakud nii kestlikkusaruandluse kui ka sellega kaasnevate muutuste osas. Ühene hoiak oli selles, et riigipoolsed toetused digisüsteemidele üleminekul on vajalikud ning väikeettevõtjad ei suuda ilma toetusmeetmeteta arvestusala paradigma muutusi rakendada.

Käesoleva artikli autorid on veendunud, et praegu kehtivad süsteemid, kus ettevõtjad peavad esitama mitmeid aruandeid erinevatele asutustele, suurendavad nende tegevuskulu ja halduskoormust ning ühtne digitaalne platvorm, kuhu tuleks esitada vaid üks aruanne, millest siis omakorda teavet saavad kõik huvitatud isikud, peaks vähendama ettevõtjate halduskoormust. Autorite veendumust kinnitas ka teostatud uurimus.

Eelpooltoodust tulenevalt jõudsid artikli autorid järeldusele, et esmalt tuleks lahendada avaliku sektori andmete vahetus reaalamajanduse ja avaliku sektori vahel. Autorid on veendunud, et automatiseerimine lihtsustab finantsarvestust ja ka raamatupidajate, kes igapäevaselt, finantsarvestusega tegelevad, tööd. Kestlikkusaruandluse kõikidele kohustuslikuks muutmise ja reaalamajanduse visiooni ellu viimise planeerimisel tuleb arvesse võtta ettevõtjate suutlikkust üle minna automatiseerimisele. Seetõttu tuleb esmalt toetada suurettevõtjate seas kestlikkusaruandluse esitamise digitaliseerimist ning alles siis kui süsteemid on kontrollitud ja toimivad tõrgeteta, minna üle järgmise kategooria ettevõtjate aruandekohustusele.

TÕHUSAM TERVISHOIUSÜSTEEM LÄBI MODELLEERIMISE¹

Ebe Nõmm²

Sissejuhatus

Selle teadusliku artikli eesmärk on tuvastada kõige optimaalsem tervishoiu rahastamismudel, mis sobib riigi ainulaadse tervishoiu kontekstiga, keskendudes samal ajal traditsioonilise tervishoiu killustatud ja kuluka pakkumise ületamisele. Antud uurimistöö ülesannete hulka kuulub erinevate riikide ja keskkondade hindamine ja võrdlemine, et välja selgitada kõige tõhusam mudel, tehingukulude vähendamine ning agentide ja nende motivatsioonide ning otsustusstsituatsioonide analüüsimine agentide teooria ja mänguteooria abil. Eesmärgi ja ülesannete saavutamiseks viisin läbi põhjaliku tehingukulude teoorial põhineva uuringu, mis selgitab, kuidas ebaefektiivsed lepingud võivad viia ebaefektiivse tervishoiusüsteemini. Lisaks kasutasin agentide teooriat, et mõista erinevate tervishoiu rahastamisega seotud sidusrühmade motivatsiooni, ja mänguteooriat, et analüüsida otsustusprotsesse, mis viivad sotsiaalselt ja individuaalselt kasulike tulemusteni. Uuringu empiirilises segmendis võtsin aluseks OECD iga-aastase tervishoiu andmebaasi 2016-2019 andmed. Selle uuringu andmekogumi uurimiseks kasutasin mitmesuguseid analüütilisi tööriistu, sealhulgas kirjeldavat analüüsi, andmete visualiseerimist, korrelatsioonianalüüsi ja hüpoteeside testimist. Analüüsitulemustest selgus neli tervishoiu finantsmudelit erinevate näitajatega ja erineva mõjutasemega. See uuring annab väärtuslikke teadmisi tervishoiu kõrgematele juhtidele ja poliitikakujundajatele, et nad saaksid teha teadlikke otsuseid ja juhtida oma organisatsioone tõhusamate ja tulemuslikumate tervishoiu rahastamismudelite poole.

Kokkuvõtteks võib öelda, et käesolev uuring täidab uurimislõnga ja käsitleb kesket uurimisküsimust, analüüsides põhjalikult tervishoiu rahastamise mudeleid. Tulemused rõhutavad tehingukulude vähendamise ja erinevate sidusrühmade motivatsiooni mõistmise olulisust tõhusamate ja tulemuslikumate tervishoiutulemuste saavutamiseks. Riigid saavad liikuda integreerituma ja kulutõhusama tervishoiusüsteemi poole, rakendades selles uuringus tuvastatud kõige tõhusamat mudelit.

Tervishoiusüsteemid: neli põhimudelit

Tervishoiukulude kasv ei suuda inflatsiooniga sammu pidada. Covid-19 pandeemia sundis valitsusi tegema suuri kulutusi vaksineerimisprogrammidele ning investeringutele tervishoiu infrastruktuuri ja personali. Kuid kuidas kavatseb valitsus säilitada või suurendada kulutusi, et lahendada mitte-Covid-ravi mahajäämus ja lahendada ülemaailmsest majanduskasvu aeglustumisest tingitud personaliprobleemid? Maailmapank eeldab, et 2023. aastal tõusevad tervishoiu kogukulud (avaliku ja erasektori kulud kokku) nominaalväärtuses USA dollarites 4,9%, mis on tingitud kulude ja palkade suurenemisest (reaalarvestuses aga kulutused vähenevad, sest ei saa inflatsiooniga sammu pidada). 2022. aastal alanud muster jätkub aastal 2023, mis on seega teine

¹ Artikli täistekst on toodud publikatsiooni CD-l.

² Ebe Nõmm, Estonian Business School (EBS), doktorant, nomm.ebe@gmail.com

järjestikuse reaalarhastuse vähenemise aasta. Tulude ja kulude vahel on lõhe. See sunnib tervishoiuteenuse osutajaid tegema raskeid otsuseid tervishoiuteenuste osutamise osas, vähendades vähemolulisi teenuseid ja pikendades ravijärjekordi. OECD andmed näitavad, et pärast ülemaailmset finantskriisi aastatel 2008–2009 langesid kulutused kõige enam ennetavale hooldusele ja ravimitele. Seega tuleks olla väga ettevaatlik, et sama muster ei korduks (The World Bank, 2023).

Maailma Terviseorganisatsioon (2010) rõhutab funktsionaalse tervishoiusüsteemi kolme põhieesmärgi saavutamise tähtsust: inimeste tervena hoidmine, haigete ravi ja pere kaitsmine raviarvete põhjustatud rahalise hävingu eest. Kuna riike on rohkem kui 200, juhin tähelepanu selle uuringu piiratusele, uuring ei puuduta kindlasti mitte kõiki kasutusel olevaid süsteeme, et mõista, kuidas riigid tervishoiusüsteemiga hakkama saavad. Keskendusin neljale põhisüsteemile, mis ühendavad tervishoiusüsteemide kõik kohalikud variatsioonid (Reid, 2010). Tervishoiusüsteemid on rajanud vaid arenenud tööstusriigid, mida on kokku umbes 40 maailma 200 riigist (Raid, 2010). Tervishoiu rahastamismudel ja raviasutuste kompensatsioonipoliitika on tervishoiusüsteemi kõige fundamentaalsemad ja olulisemad teemad (Luc L. Hagenars, Niek S. Klazinga, Michael Mueller, David J. Morgan, Patrick P.T. Jeurissen, 2017). Tervishoiurahastamise põhimudelid on: Beveridge'i mudel, Bismarcki mudel, riikliku ravikindlustuse mudel ja nn. taskumudel (ise maksmine).

Milline mudel on optimaalne?

Sellele küsimusele vastamiseks uurisin kogu olemasolevat teavet, mis mul õnnestus kätte saada. Tulemused sõltuvad lähteandmetest. Igal riigil on oma lähtepunkt ja kontekst, seega on tõhususe parandamise ja tulemuslikkuse säilitamise sammud erinevad. Näiteks postsotsialistlikes riikides oli tervishoiuga seotud põhiprobleem seotud neutraalsuse puudumisega sektoris tegutsevate era- ja avaliku sektori üksuste vahel (Reibling, Ariaans, Wendt, 2019). See tõstatab veel ühe küsimuse: milline mudel annab riigi eeldustest olenevalt parima tulemuse? Seetõttu võivad märgistamissüsteemid olla heidutatavad. Usaldusväärsele eelarvepoliitikale tuginedes tuleks tsüklivastaseid kulutusi paremini ette valmistada ebakindluse ja järgmise kriisi jaoks (WHO, 2016). Lõpuks on see kõik tõhususe parandamiseks, rõhutades tervishoiu rahastamissüsteemi tõhusa juhtimise tähtsust, mis on ülioluline (Leiter, Theurl, 2021).

Meetodika

Riigid kasutavad erinevaid tervishoiu rahastamismudeleid. Neli põhilist süsteemi on: Beveridge'i mudel, Bismarcki mudel, riikliku ravikindlustuse mudel ja nn. taskumudel (ise maksmine) (Reid, 2010). Eesmärk oli saada pilt sellest, kuidas 200 erinevat riiki korraldavad tervishoidu lähtudes kohalikest eripäradest.

Selle artikli algidee koosneb nelja põhimudeli taustast ja jagab nende nelja rühma vahel kõiki ca 200 riigi andmeid. Selleks saame analüüsida nelja mudeli andmeid erinevate näitajate kaudu. Selle analüüsi tulemus näitab, milline süsteem oleks parim.

Eesmärgi saavutamiseks sai koostatud kolm hüpoteesi:

Hüpotees 1: valitsemissektori kulutused elaniku kohta eurodes, ostujõu pariteet ja tervishoiukulud (% SKT-st) on olulised.

Hüpotees 2: valitsemissektori kulutused elaniku kohta eurodes, ostujõu pariteet ning kaupade ja teenuste eksport / protsent sisemajanduse koguproduktist (SKT) on olulised.

Hüpotees 3: valitsemissektori kulutused elaniku kohta eurodes, PPP IKT juurdepääsu ning leibkondade ja üksikisikute kasutus.

Uurimisküsimuse jaoks olen välja toonud kolm peamist tervisesektorit mõjutavate motivatsioonitegurite rühma:

1. Riigi võime panustada tervisesse
2. Riigi majandusvabaduste väljendaja
3. Riigi innovatsiooni taseme väljendaja

Arutelu

Kõigi riiklike ja erasaatuste kulutused tervishoiule on pidevalt kasvanud. Näiteks moodustab see praegu USA-s 18,3% SKT-st ja peaks 2050. aastaks kasvama 33% ni (WHO 2023). 2013. aastal kulutati EL-28 riikides 1353 miljardit eurot ja 2017. aastal 1481 miljardit eurot, mis tähendab 11,7% kasvu. Loogiline järeldus on, et kõige rohkem kulutavad tervishoiule riigid, kus on suurim rahvaarv ja kõrge majandusareng. (EUROSTATI andmebaas). Aastatel 2013–2017 on kulutuste suurim kasv (rahvaarvu järgi) kõige väiksemates riikides, nagu Malta (50%), Eesti (33%), Läti (31%) ja Leedu (27%), aga ka suuremates riikides. (kuid vaesemad) riigid nagu Rumeenia (30%) ja Bulgaaria (27%). Tervishoiukulud vähenesid vaid Kreekas. (EUROSTATI andmebaas).

Regressioonanalüüsi tulemused

Valitsussektori kulutused mõjutavad tervishoiukulusid (% SKT-st) 0,89 ühikut, mis on väga suur võrrelduna kaupade ja teenuste ekspordiga (% SKT-st) 0,21 ja PPP IKT juurdepääsuga 0,15. Kokkuvõttes selgub, et valitsemissektori kulutuste kõikumine elaniku kohta eurodes mõjutab tervishoiukulusid (% SKT-st) ja muutuvaid näitajaid sarnases suunas. (Tabel 2).

Tabel 1. Koefitsiendid ^{a,b}

Mudel	Standardiseerimata koefitsiendid		Standardiseeritud koefitsiendid	t	Sig.
	B	Std. viga	Beeta		
(Konstant)	-4305.597	377.472		-11.406	<.001
Tervishoiukulud % SKT	641.022	19.498	.894	32.877	<.001
Kaupade ja teenuste eksport % SKT	12.318	1.508	.211	8.169	<.001
PPP IKT juurdepääs	26.621	4.710	.152	5.652	<.001

^a Sõltuv muutuja: Valitsussektori kulutused elaniku kohta eurodes

^b Koostanud autor.

Tulemus ja järelmus

Tabel 2. Mudelite ja tegurite vaheline seos^a

Mudelid	Motivatsiooni tegur 1	Motivatsiooni tegur 2	Motivatsiooni tegur 3
Beveridge mudel (Beveridge)	Väga tugev positiivne	Nõrk positiivne	Nõrk positiivne
Bismarck mudel (Bismarck)	Väga tugev positiivne	Nõrk positiivne	Nõrk positiivne
Riikliku ravikindlustuse mudel (NHI)	Väga tugev positiivne	Nõrk positiivne	Nõrk positiivne
Taskumudel (ise maksmine) (OUP)	Väga tugev positiivne	Nõrk positiivne	Nõrk positiivne

^a Koostanud autor.

Kokkuvõtteks võib öelda, et see põhjalik uurimus on läbi viinud nelja erineva tervishoiu finantsmudeli põhjaliku analüüsi, kasutades erinevaid näitajaid. Uuringust selgus, et kõik need näitajad mängivad erineval määral rolli tervishoiu rahastamise mudeli tõhususe ja tulemuslikkuse kujundamisel. Tulemused heidavad valgust pöördelistele elementidele, mida tuleb mudelite täiustamiseks ja nende funktsioonide optimeerimiseks täiendavalt käsitleda.

Selle analüüsi käigus rõhutab uuring nii poliitilise kui ka tehnilise suutlikkuse asendamatu väärtust mis tahes tervishoiu rahastamise mudeli rakendamisel. Selgub, et nende mudelite rakendamise edukus sõltub oluliselt nende võimete ja vajalike rahaliste võimaluste koostõjust.

Oluline on mõista, et tervishoiuteenuste kättesaadavust mõjutab majanduslik suutlikkus. Kuid erinevalt teistest sektoritest on tervishoiusüsteem valdkond, kus kogukond ei saa endale lubada pettumust turujõududes. Nendel juhtudel eeldatakse, et poliitiline sekkumine parandab turutõrkeid, suunates süsteemi turuedu poole.

Lõppkokkuvõttes tõstab uuring esile koostõsuhte vajaduse kapitalistliku kasu ja sotsialistliku ühtekuuluvuse vahel (Reisman, 2017). See keeruline tasakaal moodustab eduka tervishoiu rahastamismudeli nurgakivi, ühendades kapitalismi tõhususe sotsialistlike süsteemide poolt toetatud omakapitali ja juurdepääsuga.

See uuring on oluline samm tervishoiu rahastamismudelite mõistmise ja täiustamise suunas. Tulemused pakuvad praktilisi teadmisi, mida tervishoiujuhid, poliitikakujundajad ja administraatorid saavad kasutada oma lähenemisviisi täiustamiseks tervishoiu rahastamisele, liikudes seeläbi integreerituma, tõhusama ja kulutõhusama tervishoiu-süsteemi poole.

SAUNA EXPERIENCES IN ESTONIA, BALTIC STATES AND NORDIC COUNTRIES¹²

Matti Raudjärv³ (MR)
University of Tartu⁴

Introduction

Sauna and the customs and use of sauna have been in esteem and topical in Estonia for centuries. However, we can state that using saunas gathered new momentum in Estonia during the second half of 1960s and the first half of 1970s. It became popular with building summer houses mainly for seasonal use where a sauna was an important part of the building. The saunas built and seen in Finland somewhat served as a model. Thus we also started to characterise this type of sauna with the term Finnish sauna.

Finnish sauna is characterised by a tradition of a thousand years and simplicity. The air in sauna is hot and dry, moisture is briefly added by throwing water on the stones of the heater. A sauna is heated until the temperature is 65–95 °C, and the platform has several steps which allow people to choose different temperatures. After each time spent on the sauna platform people can cool themselves with cool water (depending on what is available: shower, bath, pond, stream, river, lake, sea) or in a fresh snowdrift or in the fresh air. The Finnish sauna is intended for longer relaxation.

We can state that an integrated, serious and healthy attitude towards sauna and use of sauna is an issue of cultural policy and eventually economic policy.

The aim of this article is to present the idea of the Year of Sauna also here to our readers and authors (certainly based extensively on and referring to the web site of the Year of

¹ The full article is available on the CD enclosed with this publication.

² The idea of the Year of Sauna came from the journalist Rein Sikk, the organizer is MTÜ Eesti Maaturism (the Estonian Rural Tourism Organization) and “pusher” the *Maaleht* newspaper. Among other things, the Estonian Rural Tourism Organization has developed the Estonian Sauna Map Network in the couple of recent years. During the sauna training at the Lammasmäe Holiday Centre in Kunda, Lääne-Virumaa on 4 May 2022, sauna activists who are members of the organization decided to declare 2023 the Year of Sauna.

On 31 January 2023 the author of this article called the author of the idea of the Year of Sauna, Rein Sikk on the phone, and informed him of the publishing of this article in our journal. He was glad to hear it. I also got the permission (copyright!) to use the logos of the Year of Sauna and other logos in this journal.

³ MR has been a modern sauna user for 50 years (1973–2023). MR considers his earlier period of 20 years of using sauna in 1953–1973 a preliminary sauna use period compared to the quality and possibilities of modern saunas (see also the related links and the summary in English of this article).

⁴ *Emeritus* of the area of Social Sciences, in addition, Chairman of the Management Board, Managing Director of the publishing, conference organisation, consultation and training company Mattimar OÜ, with the main seat at the villa – home office – in Tallinn, from time to time also at the branch home office at the Kaasiku Farm in Lääne-Virumaa and branch home office in Pärnu; contact information: e-mail addresses: mattir@mattimar.ee and matti.raudjarv@ut.ee; Tel.: 56 666 357.

Sauna) and show briefly (which is also our aim) that the people related to the publishing of our journal have been active sauna users for a long time already.

The research tasks for the achievement of this goal are as follows:

- to characterise briefly the activities in the Baltic and Nordic countries and by the International Sauna Association (ISA);
- to give an overview of the personal sauna experience of the author of this article in Estonia and at other places;
- to describe the basic knowledge of sauna and use of sauna;
- to encourage Estonians to preserve and promote the UNESCO intangible cultural heritage of humanity – the smoke sauna.

The author of this article (MR), while respecting the author of the idea of the Year of Sauna, founders of the Kadrina Sauna Club, the Estonian Rural Tourism Organization, the *Maaleht* newspaper and positive activities of other communities in Estonia, has been an active sauna user in our sauna scene together with his friends already since the beginning of 1970s.

* * *

As a comment: The Estonian Minister of Foreign Affairs Urmas Reinsalu participated in the 59th Munich Security Conference in Germany (on 17–19 February 2023) where he met with the Japanese Minister for Foreign Affairs Yoshimasa Hayashi and thanked Japan for taking initiative together with the U.S.A. and other G7 countries and countries with similar positions in helping Ukraine and coordinating the assistance. They also discussed increasing close cooperation, particularly in the field of digitalisation. Reinsalu also welcomed the **New Security Strategy of Japan which emphasized achievement of closer cooperation with the Nordic and Baltic countries.**⁵

A potential association of the Nordic and Baltic countries is talked about from time to time but often the conclusion is that these two groups of countries are still different, some countries have belonged to Western Europe and others to Eastern Europe. Yes, it used to be so but not because of Estonia, Latvia and Lithuania. Such belonging to Eastern Europe and Soviet occupation have been caused by the very countries who are currently emphasizing this difference. Maybe this narrow-mindedness will be overcome in the course of time if things and the situation are considered more broadly and thoroughly.

* * *

*MR: If already a security strategy includes Nordic and Baltic countries together, we could treat these countries together also in other fields, such as economy, etc. We could surely talk here about joint activities of the Baltic-Nordic countries (or the Baltic states and the Nordic countries) in the field of **sauna and use of sauna** at least within ISA, if necessary.*

⁵ BLOG | Ursula von der Leyen: the allies will have to double the military support to Ukraine to achieve the full failure of Putin's imperialist plans. Ohtuleht.ee. 18.02.2023

1. Sauna has an important role in Estonia and other Baltic states, the Nordic countries but also in the broader meaning internationally

Estonians are a sauna nation – the first written records of sauna date here already from the beginning of the 13th century in North Estonia. While homes have mostly smaller Finnish saunas which are often heated with electricity, particularly in a city, the spas and tourism farms offer very different and interesting ways to use sauna.

Estonians like saunas so much that they have built them into buses and even into a tank of an old fire-fighting truck, also on rafts where people throw water on the heater, enjoy the company and jump into the river or lake water during rafting. Tourism farms in rural areas may have peculiar sauna customs: you can, for instance, try a sweating tent or a cave or forest sauna. Smoke sauna offers an excellent opportunity to experience ancient traditions, it is heated for approximately a half a day and then one usually spends hours in the sauna. It is not necessary to use soaps or gels as the body becomes clean anyway with repeated throwing of water on the stones, whisking and cooling off. People also praise sauna for making both body and mind clean and light.

Every Estonian spa has a proper sauna complex – in a salt sauna you can scrub your body, a steam sauna is good for your respiratory tract during cold winter, an infrared sauna has an impact on the inside of the body and an aromatherapy sauna is a place for enjoyable relaxation.

Besides Estonia, sauna and the use of sauna are popular and the subject is topical also in other Baltic states – Latvia and Lithuania, and also in the international sense. For instance, on the initiative of Lithuanians, the **XVI International Sauna Congress was organised in Trakai, Lithuania by the Lithuanian Sauna Academy from 30 May to 1 June 2014.**

Also the Nordic countries are sauna countries: Finland, Sweden, Denmark and Norway are members of ISA. Google searches showed that there are enough saunas in homes and summer houses and also in hotels and spas also in Iceland, Åland, the Faeroe Islands and Greenland. A Nordic sauna contains all primal elements of nature, e.g. fire, air, water and earth – hot steam, whisking, cooling off in water or snow and pampering of skin with herbal infusions and creams.

The Nordic countries (poetically also the Norse) is an area which includes Iceland, Norway, Sweden, Finland and Denmark together with Åland (an autonomous county of Finland in the Baltic Sea with a Swedish-speaking population and Swedish as the only official language), the Faeroe Islands (an autonomous part of Denmark in the Northern part of the Atlantic Ocean) and Greenland (an autonomous part of the Kingdom of Denmark in the American continent).

ISA, the association of the sauna organisations and sauna enthusiasts of the world, held another Sauna Congress in cooperation with the Swedish Sauna Academy on the initiative of Swedes on the border between Sweden and Finland, in Haaparanta and

Tornio: namely, **on 7–10 June 2018 the XVII International Sauna Congress on the subject “MIDNIGHT SUN and SAUNA” took place in Sweden.**

Last year, Germans were the organisers: **the XVIII International Sauna Congress took place in Stuttgart, Germany on 25–27 October 2022.** Approximately 200 people of 16 nationalities participated.

Thanks to the Estonian Rural Tourism Organization, Estonia finally became a member of the Sauna Association of the world before the Estonian Year of Sauna 2023. The decision so important for Estonians as sauna people was adopted in Copenhagen on 18 June 2022 by Board members of the Sauna Association ISA (International Sauna Association, founded in Germany in 1958 / the founder members were: Austria, Japan, Germany and Finland/; the current president is Risto Elomaa from Finland). Thus Estonia became the 21st member of the association of sauna nations and countries of the world. As at 16.01.2023, ISA had already 27 member organisations (four founder members, 14 national members, nine associate members and two honorary members (individual members).

All sauna enthusiasts have always been welcome at these magnificent sauna events – congresses. The programme has allowed participants to choose between subjects in the work of the Congress according to their interests: by choosing between lectures, workshops and seminars on the subjects of sauna and health; history and culture of sauna; technologies in sauna; or sauna architecture.

2. Personal sauna experience of the author of the article in Estonia and at other places

The author of the article owns the following personal saunas: three Finnish saunas heated with wood and one smoke sauna heated with wood. All saunas are heated from the steam room. All these possibilities for sauna use have also been shared with friends and both the construction and use periods of each sauna bring to mind nice memories.

Thus, the main sauna, “MR’s Finnish sauna at home” at Pirita-Kose is already **50 years old** by the summer of 2023 and we can celebrate the anniversary of half a century of the MR’s sauna. And what’s more:

- in 1993-1995 a smoke sauna was designed (following the model of the smoke sauna at the Soera Farm Museum on Hiiumaa) and built to the property in Tallinn in 1995; and in October 1995, after another fellowship period in Kiel, we used the smoke sauna and whisked there for the first time with my father. Thus, in autumn 2023, the **smoke sauna will already be 28 years old**, in 2025 it will be 30 years old;
- In the course of establishing a forest farm during the regaining of independence of the Republic of Estonia and restitution of lands, a Finnish sauna was built to the summer house – home office (in 2000), so **by now the sauna of the forest farm has been in use for 23 years already** and will be 25 years old in 2025;
- in 2016-2017 when MR ended his active activities on the basis of a contract of employment with the University of Tartu on 31.08.2017 (in the Pärnu College the

authorisation agreement ended in 2019), a Finnish sauna was built in the Pärnu apartment (home office) – the steam room is also used as a laundry drying room), by now **about six years old**, will be 10 years old in 2028.

The actual sauna geography of MR has never been very wide (let us regard it as medium or a little higher). **As not all saunas from the long period are not remembered, the number of different saunas visited may be actually more than 80. During the 50 years in Estonia, more than 80 different saunas have been used, in many of them repeatedly.**

The author of this article values Estonian saunas highly – the quality is not always the same but this is no problem. Sometimes the only differences are in the construction (e.g. optimal height of the steam room) but this is probably caused by certain lack of knowledge. There are 15 counties in Estonia, saunas of two counties, the Põlva and Rapla county, have not been visited yet.

Outside Estonia, the author of this article has visited **saunas in Latvia, Hungary, Kazakhstan, Finland, Russia, Ukraine, Turkey and Greece**. Although I have delivered lectures about five weeks every year for four years (2014–2017) at the universities of Tbilisi, Georgia (Georgian Technical University, Kutaisi State University) (some lectures also at the Telavi State University and Zugdidi State University) and supervised workshops and given consultations (Tbilisi State University) and have also participated and made presentations at the annual conference (Georgian Technical University, Kutaisi State University) and published papers in their scientific journals, I have unfortunately not visited saunas in Tbilisi. This is rather strange but my friends in Georgia are not very interested in saunas. As I have been elected/appointed as a visiting professor of two universities there, **I hope to correct this mistake during my next visit to Georgia and visit saunas in Tbilisi, Georgia.**

The Year of Sauna⁶ in Estonia has been dedicated to everybody who has sauna in the soul: we will remind you of (old) sauna customs, contemplate over sauna culture and highlight companies who provide public sauna services. The initiator of the Year of Sauna is the Estonian Rural Tourism Organization – many events will be organised.

3. What is the basic knowledge of sauna and use of sauna you should have? Estonian smoke sauna as UNESCO intangible cultural heritage of humanity.

According to the organisers, the aim of the Year of Sauna is to promote healthy and social sauna culture. It is good to remember that over the years, problems of body and soul have been treated in sauna – originally in a smoke sauna – people have communicated with souls of ancestors, met friends, delivered babies and washed the dead. The idea of a smoke sauna was also to let old things go.

One should know the following about sauna!

⁶ [<https://www.puhkaeestis.ee/et/puhka-eeestis/2023-on-eeestis-sauna-aasta-loe-mis-tulemas-on>] 26/12/2022

People have never gone to sauna without a whisk and this tradition has fortunately not disappeared even now – a whisk helps to excrete toxins, massages the body, stimulates circulation and accelerates metabolism. A whisk can be made from twigs of many trees and bushes and from plants: juniper, birch, oak, linden and also others, and when making a whisk also a secret wish can be said into it, e.g., an expectation to get rid of a disease. Before whisking, the whisk should be pulled slightly over the heater, then the leaves become soft, all essential oils are released, and the skin gets a good beating.

And certainly the contrasting activity is a part of the sauna, e.g. jumping into a snow drift or into water. It is a natural antidepressant, multivitamin and simply an excellent mood booster.

The Estonian smoke sauna tradition is even included in the UNESCO Intangible Cultural Heritage of Humanity List. Võro people led by Eda Veeroja at the Mooska Farm have done great work for the valuing of the smoke sauna traditions. It was on their initiative that the smoke sauna traditions of Võrumaa were included in the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2014.

Inclusion of smoke sauna in the UNESCO Intangible Cultural Heritage of Humanity List was not achieved only by preservation, promotion and practising of the smoke sauna tradition but the initiator conducts activities actively even now at the Mooska Tourism Farm and welcomes all people interested in smoke sauna traditions to follow them there. There are certainly several types of smoke saunas in Estonia (with different positions of the platform and the heater, heating, etc).

As the name says, smoke has an important role in smoke sauna, so these buildings have no chimney – most smoke is let out through windows and doors before going to the platform. Hot stones keep the sauna warm for many hours⁷ and as always, hot water has to be thrown on them to make steam. The temperature of cold water is low, it does not generate good steam and breaks the stones of the heater.

Whisking has not been a practised during every use of sauna. Country people respect nature and there has to be a serious reason for cutting twigs in the forest for a whisk. Whisking has been a part of treatment or customs since the old times.

Whisking is started when the body is completely warm and the skin surface is clean, about after the third throwing of water on stones, after washing or scrubbing of body. Whisking is started from foot soles, moving gradually upwards. Men start whisking from the right foot and women from the left foot. All body parts are whisked at least three

⁷ In the smoke sauna of the author of this article (MR) it is possible to wash oneself properly in warm sauna and sometimes even throw water on stones on the next morning, after having heated the heater for about four hours on the previous day with billets of half a metre long and after having used the sauna for several hours in good company. The sauna heater has been built in such a way that after throwing hot water on hot stones, the steam circulates along the sauna walls through all corners of the steam room on the opposite side of the heater and only then falls on the people who are on the sauna platform.

times. Sauna words keep the whisking and breathing rhythm. After whisking the body (clean), whisk is placed on the ground and the person will step over the whisk to the clean area.

The most common whisks are made from silver birch. Whisking with a birch whisk rejuvenates skin, alleviates pain, cures wounds and strengthens the immune system. It restores the balance between body and soul, and the body will be light and joyous. Whisking with a birch whisk during new moon encourages people to start something. A birch whisk can be used repeatedly, for whisking different people. The best time for making birch whisks is between the new and old Midsummer Day, big days are particularly full of power. A birch whisk is made during waning moon.

Often plants and herbs with curative properties are added to whisks – e.g. mint, oregano, balm, rosemary, black currant, cherry, willow herb, tinfoil, hop, caraway, etc. (MR: also nettle is known as good whisk material).

Recommendations for whisking:

- drink herb tea or mineral water before sauna;
- before starting whisking it is recommended to dip the whisk into warm water to make the leaves nicely soft, or to braise the whisk near the heater;
- before making steam, rinse the body with warm water; do not wash with soap, scrubbing with salt is more preferable;
- lie on the platform and whisk all body parts. Start whisking from foot soles, moving gradually upwards;
- it is recommended to whisk 10–15 minutes and perform 2–3 whiskings during a visit to sauna;
- cool your head and pay attention to how you feel!

MR: so there are many alternatives and choices. Good luck trying, be persistent and have good steam!

Summary and conclusions

Considering the explanations and recommendations given in this article, the author of the article (MR) can state proceeding from his experience with modern high-quality saunas in 1973–2023⁸ that in case of normal use of sauna (not exaggerating with high

⁸ Thus, by the end of this year, MR has used sauna for 50 years. MR counts his sauna use experience from 1973 when the building of own home sauna was completed. Impressions from sauna use in earlier years both in Rakvere where I was born (from about 1953 to 1965; I cannot remember earlier times as I was born in 1949) and then in Tallinn (1965–1973), so about 20 years, is a short time compared to later years as the possibilities and the sauna culture are more or less different. The reason is that during the 20 years the main possibility to use sauna was either the municipal general sauna or sauna rented by the hour (which meant one hour of private sauna use for a family with a separate steam room, washing and dressing room). It was also possible to wash there and make good steam. But with the improvement of the quality of life, possibilities for sauna use at home appeared besides the municipal sauna (both in Rakvere and in Tallinn) (mainly only in one-family houses) and in the laundry room at home (or in a laundry room/sauna). But both the municipal saunas and home laundry rooms had lower quality and less privacy than the current saunas. This

temperature, duration of hot steam or food and drinks, also with the stamina competitions), a sauna is a very enjoyable place for relaxation, conversations and other related activities. The rest after sauna is also quite justified. Possibilities, principles and quality of building a sauna surely serve as a basis for normal sauna use.

Photo 1. Smoke sauna in the home garden of MR (Photo by MR)

In the smoke sauna in the North-Western corner of the home garden of MR at Pirita-Kose (Photo 1) and on the swing in front of it and at the outdoor fireplace and smoke oven next to it many friends and colleagues both from Estonia and other countries have been hosted during summer, discussing problems related to the organization of conferences, publishing of the journal and other topical events, sometimes also at the table with smoked flounder, grilled sausages and meat, etc. (Manfred O. E. Hennies /10.09.1938–18.10.2019; Applied University of Kiel, Germany/, Jaan Karu /Tallinn University of Technology/, Sulev Mäeltsemees /Tallinn University of Technology/, Janno Reiljan /08.10. 1951– 23.01.2018; University of Tartu/, Igor Risin /Voronezh State University, Russia/, Jüri Sepp /University of Tartu/, Epp and Tiit Õim /friend from student years/ and several others have participated). Also several other colleagues, many acquaintances, relatives and neighbours have often visited the smoke sauna. Manfred has been a particular fan of sauna as smoke sauna was really exotic for him.

Almost always, the use of sauna has been accompanied by also serious discussions, even mini-workshops, so-to-say, on subjects of the speciality and the whole conduction of studies on economic policy and writing of papers / making presentations.

So – the editorial board of our journal and organising committee of the conference have carried out also other activities besides writing papers and compiling the journal and

reflects also the differences and bases of the two social orders. A bath and/or shower surely does not replace a modern sauna. The necessary heat, steam and a whisk are important. One should not go to the extremes and should maintain one's good health.

organising conferences, in this case activities related to sauna, and recommend it also to others. Sauna surely brings you good and constructive ideas and also conversations. During all our conferences (since 1984) also sauna has been in the programme one evening.

For instance, Archbishop of the Estonian Evangelical Lutheran Church Urmas Viilma said in an interview on Estonian TV in December 2022 that he usually goes to sauna before an important sermon or speech to gather his thoughts.
Good steam and good sauna experience to everyone!

Sauna and using saunas can be regarded as a national wealth and cultural value of Estonia. Similarly, it is surely a national wealth and cultural value of all other Baltic countries and Nordic nations, and also for all these people and nations in the world who hold sauna in esteem and value and preserve the related traditions.

If we try to think about and explain the very essence of sauna and the use of sauna, we can say that it is an important part of our cultural policy within Estonian structural policy and in the economic policy of Estonians and also other countries and nations.

* * *

NB! The full article in Estonian (on CD) has the following structure:

Introduction

1. Briefly about the history of use of sauna and on the development of own personal saunas

1.1. About the use of sauna in the Nordic and Baltic countries and about use of sauna internationally (incl. Photo 1)

1.2. Developments of the saunas and use of sauna by the undersigned

2. Main personal sauna experience of the author of the article

2.1. Sauna experience in Estonia (incl. Figure 1 and Table 1)

2.2. Sauna experience outside Estonia (incl. Table 2 and Photo 2)

2.3. Smoke sauna in own home garden (incl. Photo 3)

3. New celebration in Estonia – Year of Sauna – and its events

4. 2023 is a Year of Sauna in Estonia – with enthusiasm and pleasure! (incl. Photo 4)

5. Estonian Sauna Map Network

6. About whisking. Times for making whisks

7. Saunas in Estonia

8. More about whisking and sauna whisks

9. About old sauna customs and practices (reference to M. J. Eisen). Heater stones

Summary

Literature used

PS (Post Scriptum; added later): incl. Photos 5–6 and

A. Members of ISA (International Sauna Association)

B. A new type of sauna appeared in Estonia in the course of 8 years (2013–2021) – sumesauna (incl. Photos 7–12)

* * *

ANNEXES (incl. Photos 13 – 28):

Annex 1: Year of Sauna 2023: By the end of the Year of Sauna there will hopefully be 12 sauna capitals in Estonia (12 months!) (incl. Photo 13)

Annex 2: Estonian historical sauna architecture up to today

2.1. Historical saunas (incl. Photos 14–17)

2.2. Modern and industrially produced saunas (incl. Photos 18–24)

Annex 3: Regular and frequent use of sauna maintains good health (brief abstract of studies), Sources

Annex 4: Modern saunas: sauna enjoyment in Finland on a big wheel, in Helsinki already since summer 2016, and sauna as a modern work of art in Sweden (incl. Photos 25–28)

Annex 5: Text of the Declaration of Sauna Peace

AFTER THE CHANGE OF TIMES: LESS RUSSIA IN GERMAN FOREIGN TRADE?¹

Klaus Schrader
Kiel Institute for the World Economy, Germany²

Times of change in relations with Russia

With the start of the Russian war of aggression against Ukraine on February 24, 2022, Germany, as one of Russia's most important trading partners, had to fundamentally rethink its political and economic relations with Russia. However, the change of times proclaimed by the German chancellor not only meant a redefinition of the military threat situation and the accompanying strengthening of external security, but also the overcoming of economic dependencies. There was no longer any question of a special role for German-Russian economic relations; the break with Russia at the economic level also appeared inevitable. More than a year after the proclamation of this turning point, the question therefore arises whether words have been followed by deeds in the development of German-Russian foreign trade. Has Germany succeeded in substantially reducing its economic ties with Russia?

Russia's declining importance as a trading partner

The times of change proclaimed by the German government in February 2022 is very clearly reflected in German-Russian trade relations after a year of Russia's war against Ukraine. However, the relations changed earlier: German trade with Russia has already been in decline since the occupation of Crimea and the imposition of sanctions by the EU and counter-sanctions by Russia in 2014. Although the EU sanctions at the time were limited, they were a clear indication for companies of the increased political risks in Russian trade. Based on this catalog of sanctions, EU sanctions were gradually expanded in 2022 in response to the Russian aggression to reduce economic dependencies and limit Russia's economic ability to wage war.

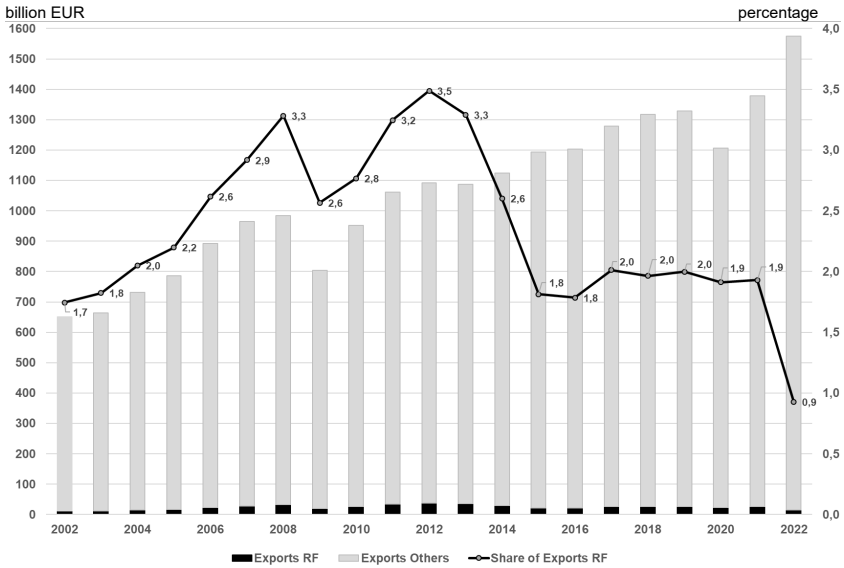
The analysis presented shows this prehistory of the change of times as well as the inevitable break in the first year of the war: Until the Crimea crisis, exports to Russia had grown disproportionately, with Russia's share of German exports rising to 3.5 percent (Figure 1). This momentum of business with Russia was broken after 2014, there was a "Crimea effect", which was reflected in a decline of Russian exports to a 2 percent plateau. The sanctions and counter-sanctions at the time and the resulting deterioration in the business climate thus had an early impact. In this respect, there was less at stake in German exports to Russia in 2022 than had been the case eight years earlier. Unlike for the Baltic states and Finland, Russia had never been one of Germany's main export partners. Thus, the collapse in Russia's exports in 2022 meant only a small "drop" for the German economy. The deep slump in 2022, with the value of exports

¹ The full article is available on the CD enclosed with this publication.

² Dr. Klaus Schrader, Senior Researcher, Kiel Institute for the World Economy, 24105 Kiel, Kiellinie 66, Germany, klaus.schrader@fw-kiel.de.

falling by 45 percent and the share of Russia’s exports shrinking to 0.9 percent, was not felt by the German economy as a whole. This is because, despite the times of change, total German exports rose to a new record level.

Figure 1:
The development of German goods exports to Russia 2002–2022^a

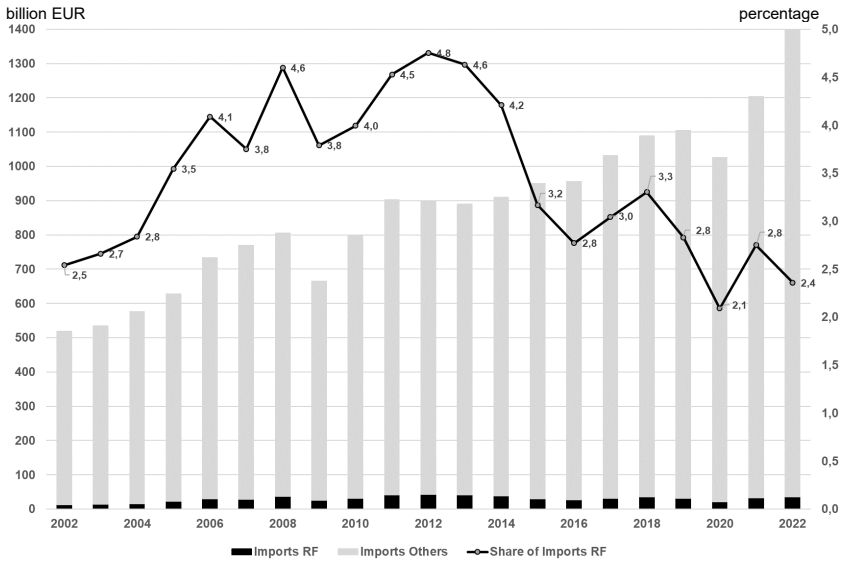

^aLeft axis: exports in billion EUR; right axis: shares of exports to Russia as a percentage of total German exports.

Source: Statistisches Bundesamt (2023a, b); own illustration and calculations.

On the import side, Germany’s and the other EU countries’ trade with Russia also experienced a visible loss of importance in the wake of Russia’s aggression against Ukraine, but this was not as pronounced as for exports. It is true that in the wake of the Crimea crisis, Russia’s share of German imports had fallen from a peak of around 5 percent in 2012 to a range of around 3 percent in subsequent years (Figure 2). Russia was thus not among Germany’s top 10 import partners. In 2022, the year of the war, Russia’s import share declined to 2.4 percent, but the import value actually increased by 6.5 percent — relatively strong forces of inertia were obviously at work on the import side. This applies in the same way to the majority of other EU member states: For 10 member states, the shares of imports from Russia actually increased when comparing 2022 and 2021. These did not include the three Baltic states and Finland, where these shares shrank very significantly — nevertheless their import shares remained comparatively high in the 7 percent range.

Figure 2:
The development of German goods imports from Russia 2002–2022^a

^aLeft axis: imports in billion EUR; right axis: shares of imports from Russia as a percentage of total German imports.

Source: Statistisches Bundesamt (2023a, b); own illustration and calculations.

Hardly any dependencies due to exports to Russia at the industry level

Although the increasing loss of importance of exports to Russia was not reflected in the overall development of German exports, dependencies were greater for individual product groups and the sectors and companies behind them. However, this did not apply to the heavyweights of German exports — road vehicles and mechanical engineering — which had already reduced their business with Russia before the 2022 war year and then cut back further. For example, the Russia shares of “road vehicles” and “electrical machines” were well below the already low overall export share of 0.9 percent. At the end of 2022, there was no substantial dependence on Russian exports in any major sector — not even in the pharmaceuticals industry, despite its counter-trend growth in exports of medicinal products.

Although the loss of business in Russia is certainly painful in individual cases, it is only at company level that this can threaten the existence of a company if there is little regional diversification and a lack of flexibility. However, by the end of 2023 at the latest, the last dependencies should be overcome, even at company level — sanctions and entrepreneurial risk considerations should accelerate this process.

Overcoming dependence on Russia for raw materials

While the German economy had cut back on exports to Russia at an early stage and there were no substantial dependencies, the picture on the import side was different until the outbreak of war. Here, there was an extremely strong concentration on raw materials and raw material-intensive products until 2022. German imports from Russia in 2022 were still dominated by “crude oil and petroleum products” and natural gas, as well as nonferrous metals and “coal and coke”. Crude oil and petroleum products alone accounted for almost half of Germany’s imports to Russia. Although imported volumes fell significantly in 2022, the value of imports did not decline in the same way due to massive price increases. It actually rose for the majority of main product groups — the value of imports from Russia was therefore 6.5 percent higher on average in comparison with the previous year.

Nevertheless, Germany’s dependence on Russian raw materials declined in the war year 2022: In the top 10 import groups, the shares of imports from Russia at the respective total imports of these groups fell almost without exception — the higher import share for fertilizers was the exception. The front-runner in a “ranking of dependence on Russia” in 2022 was again the import of “coal and coke,” where almost 25 percent of imports came from Russia. But this share here fell by 18 percentage points. For the other two heavyweights, “petroleum and petroleum products” and “gas,” Russia’s shares declined by about 5 and 15 percentage points, respectively, yet their shares of imports from Russia, at 19 and 9 percent, remained well above the average of 2.4 percent. This was also true for two other important import groups, fertilizers and nonferrous metals, which also had above-average Russia shares. However, it must be pointed out that this dependency must be viewed in a differentiated manner. For example, it is relatively easy to find other supplier countries on the world market for raw materials such as crude oil and coal, but this is more difficult for pipeline-bound natural gas. At the beginning of the crisis year 2022, Germany was dependent on Russian gas, which was not so easy to overcome.

The special problem of natural gas

Germany’s great dependence on Russian natural gas until the war year 2022 can be seen as its “Achilles heel” in trade with Russia. Because it is tied to pipelines, natural gas supplies could hardly be substituted in the short term, unlike petroleum or coal. This is because Germany has not used the time it has had since the occupation of Crimea in 2014 to become more independent of Russian natural gas. Warnings of political blackmail by the Russian “energy partner” were ignored, and instead the role of cheap Russian natural gas as a transitional energy on the path to decarbonization of the German economy was strengthened.

The actual extent of this dependence cannot be clearly determined. The survey of Russian natural gas imports was complicated by the fact that foreign trade statistics do not clearly record imports of Russian pipeline natural gas for end use in Germany — transit trade or purchases via third countries remain in a “grey zone”. However, using international and German energy statistics, it can be shown that the Russian import share

grew from 35 to 55 percent between 2012 and 2020. The Crimean crisis did not result in a reduction in dependence on Russia — the opposite was true. The construction of LNG terminals was abandoned and direct supply routes from Russia were expanded (“Nord-Stream 2”). Moreover, other raw materials were also increasingly sourced from Russia.

It was the Russian invasion of Ukraine that forced a rethink in Germany: In a few months, independence from Russia as a raw materials supplier was pushed ahead in a rush at high cost and with restrictions on the supply situation. This abrupt turnaround is not so much reflected in import values for petroleum and gas, but rather in import volumes, which fell by 70 percent for gas alone. Russia was able to benefit from higher world market prices until the end of 2022, but by the beginning of 2023 Germany had become independent of Russian natural gas. To an increasing extent, the markets have offered supply alternatives not only for crude oil and coal, but also for natural gas, which can now increasingly be procured in the form of LNG from a growing number of supplier countries. Although the high prices of 2022 resulting from tight supply on commodity markets led to high switching costs in Germany, rising prices have also led to an increase in supply, which has had a dampening effect on prices during 2023. Thus, supply bottlenecks for natural gas have been overcome, but the late turnaround in this market has proved very costly.

Possible learning effects

Since the occupation of Crimea by Russia, German business had reduced its involvement in Russian markets and avoided dependencies. The warning signals were understood by most companies. The persistence of commodity imports from Russia, especially natural gas, can be explained by short-sighted German policies and temptingly low prices. However, it turned out to be advantageous for the German economy that there was hardly any industrial division of labor with Russia. Russia did not play a significant role in the global value chains of German industry. Otherwise, the costs of gaining independence from Russia would have been much higher. Crises such as the Russian war of aggression or the Corona pandemic should, nevertheless, prompt German and European industries to examine their global value chains for crisis resilience. For the globally interconnected German economy in particular, a possible learning effect would be to subject international supply chains to regular stress tests and, depending on the risk situation, to diversify them more regionally. The same applies to the sales markets, where larger concentrations should be avoided.

KROONIKA

CHRONIK

CHRONICLE

**MAJANDUSTEGELANE, TÖÖSTUSJUHT JA MINISTER
JÜRI KRAFT (6.01.1935–15.03.2023)
IN MEMORIAM**

Jüri Kraft (6. jaanuar 1935, Kasepää vald, Tartumaa – 15. märts 2023, Tallinn) oli Eesti aktiivne majandustegelane, tulemuslik tööstusjuht ning endine Eesti NSV riigitegelane, kes lahkus meie seast 88-aastaselt.

Jüri Kraft lõpetas 1954. aastal Mustvee 1. Keskkooli ning 1959. aastal Tartu Riikliku Ülikooli majandusteaduskonna.

Ta oli aastatel 1963–1972 õmblusvabriku Sangar direktor ja 1972–1974 Vilhelmine Klementi nimelise Õmblus- tootmiskoondise direktor. Aastatel 1974–1977 oli Jüri Kraft Eesti NSV kergetööstuse ministri asetäitja ning 1977–1988 Eesti NSV kergetööstuse minister. Tal ei ole mantlipärijat – kui pole ministeeriumi, ei lähe vaja ka ministrit. Tema enda eelkäijaks oli umbkeelne venelane ja ministeeriumi töökeeleks vene keel.

NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressi liikmena (1989–1991) tegutses Kraft aktiivselt Molotovi-Ribbentropi pakti avalikustamisel.

Elu viimastel aastatel osales Jüri Kraft aktiivselt heategevuses. Ta kuulus aastaid Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku (EELK) Tallinna Piiskopliku Toomkoguduse nõukogusse ja juhatusse ning oli EELK Kirikufondi nõukogu liige ning aktiivne annetaja. Ta pidas väga oluliseks Eesti kultuuripärandi säilimist ja säilitamist.

1988. aastast, seoses tööstusega seotud eri ministeeriumide reorganiseerimisega, oli Jüri Kraft ENSV Riikliku Tööstuskomitee esimehe esimene asetäitja. 1989–1993 riikliku kergetööstus- ja kaubanduskontserni Estar president, 1993. aastast nõukogu esimees. 1991 oli ta üks Eesti Koonderakonna asutajaid ning jäi selle liikmeks kuni erakonna likvideerimiseni aastal 2001.

Jüri Krafti fenomen seisnes oskuses tegutseda juhina läbi elu. Ta oli 28-aastane, kui sai õmblusvabriku Sangar direktoriks. Tema tarmukus viis ta vastutama terve Eesti kergetööstuse eest Kommunarist Kreenholmini. Tänu Jüri Kraftile said Eestis väga edukaks ja armastatuks kaubamärgid Sangar ja Marat. Ministeeriumile alluvates ettevõtetes oli ligi 40 000 töötajat.¹ Vene ajal viis ta tootmise üle turumajanduse algetele. Laulvas

¹ Märkus: mitmete faktide puhul on allikaks olnud: Lomp, K. (2009). Jüri Kraftil ei tulnud midagi kergelt. Elu24. Elukiri. 27. november 2009. [<https://60pluss.postimees.ee/193662/juri-kraftil-ei-tulnud-midagi-kergelt>] 27.03.2023, aga samuti: Jüri Kraft. [https://et.wikipedia.org/wiki/J%C3%BCri_Kraft] Jüri Krafti meenutused: „Ministrina tuli mul esimestel kuudel rohkem elada Moskvas kui Tallinnas, ministeeriumile alluvatele ettevõtetele tuli välja ajada fonde, raha ja seadmeid. Selle kõige ümber käis pidev tants. Olin Eestis noorim minister ja minusse suhtuti Moskvas hästi. Juba Sangari

revolutsioonis oli tema üks neist, kes Ülemnõukogu saadikuna (1980–1990) allkirjastas 16. novembril 1988 Eesti suveräänsusdeklaratsiooni. Mõned nägid temas vaba Eesti peaministri, aga ta keeldus. Endine ENSV teenekas kergetööstusminister oli pea tänaseni tegus kergetööstusärir. Eesti iseseisvuse taastamise järel oli Jüri Kraft suuromanik ettevõtetes Sangar (alates 1992 ka nõukogu esimees), Mivar (alates 1995 ka nõukogu esimees), Marat ja Estar ning omas osalusi mitmetes teistes ettevõtetes.

1980. aastad olid pöördelised, Nõukogude Liidu majanduse arengus tekkis seisak. Mihhail Gorbatšov pidas küll tulihingelisi kõnesid, kuid suuremate tegudeni ei jõutud. Muidugi peab märkima, et paljuski just M. Gorbatšovi algatatud *perestroika* ja *glasnost* võimaldasid meil (nagu teistelgi Balti riikidel) taastada iseseisvus. Minister Jüri Kraft, kes oli palju saavutanud, janunes aga positiivsete muudatuste tegemisest.²

asedirektorina varustusküsimustega tegeldes mõistsin, et tol ajal kombeks olnud „määrimiseks“ polnud mõtet teha kalleid kingitusi, palju efektiivsem oli püsiv meelepidamine ja tähelepanu. Jätkasin sama joont ka ministrina. Kaunid lilled ja väikesed suveniirid koos südamlike sõnadega avasid nii mõnegi ukse. Sellises käitumises oli annus läänelikkust, mida üllataval kombel vägagi hinnati.“

„Uued või rekonstrueeritud vabrikud (Kreenholmi Manufaktuur, Sindi villase riide vabrik, jalatsivabrik Kommunaar, õmblusvabrik Sangar ja Klementi-nimeline õmblustootmiskondis) löid lähedamaid võimalusi, kergetööstus oli muutunud Eesti suurimaks tööstusharuks, andes 25% tööstustoodangust ja 23% eelarvetuludest. Seega oli kergetööstusministerium väga suur ehitaja.“

„1981. aastal oli Tallinnas Laevastiku Ohvitseride Majas EKP kongress. Ootamatult valiti ka mind kongressi delegaadiks, samuti sooviti, et võtaksin sõna.

Kõnepuldist rääkisin meil valitsevast olukorrast. Kergetööstus oli pideva kriitika all: me ei tootvat laste sukkpükse, puuvillast pesu, jalatseid ja nii edasi. Tegelikult suutsid meie töötajad toota aastast igale lapsele 16 paari sukkpükse, iga elaniku kohta 15 eset puuvillast pesu, ligi neli paari jalatseid ja 140 meetril puuvillast riiet. Olime nende näitajatega elaniku kohta maailmas esimese kolme nelja riigi hulgas.

Saal hakkas naerma ning see polnud hea ja südamlik naer. Läksin närvi, aga jätkasin siiski sõnadega: iseasi on see, kuhu meie toodang läheb. See viiakse Eestist välja.

Saal mügises naerda, kuid mul oli muudki südamel. Maal ei jätkunud naistele tööd, paljud noored tüdrukud läksid seetõttu linnale. Noored vallalised mehed ei leidnud enam elukaaslast ja hakkasid igavusest jooma. See tõi kaasa maaelu kängumise. Tegin ettepaneku asutada maale väikeseid tootmisettevõtteid, nagu neid on Lääne-Euroopas. Nii oleks pruudiprobleem olnud lahendatud ja elu maal normaalselt edasi läinud. Saal naeris ka selle jutu peale. Järgmisel päeval oli ajalehes kongressist pikalt juttu. Mind riivasid Rein Otsasoni ja Olev Luguse sõnad: Kraft tahab Eesti põllumajanduse hävitada... Elasin seda raskelt üle.“

² „Mind köitis mõte majanduseksperimenti korraldamisest Eestis ja hiljem kogu Nõukogude Liidu kergetööstuses. Kui eksperimenti alustamiseks vajalikud materjalid kokku sain, anti korraldus kooskõlastada need Eesti võimuladvikuga. See Toompeal käimine kujunes dramaatiliseks. Eksperimenti kohta oli tulnud oma otsusest teatama kümme meest, nii minu ametiajastme tasandilt kui ka kõrgemalt. Nii suurt põlgust ja ülbust polnud ma kunagi varem kohanud. Kõik hurjutasid, tänitasid, ironiseerisid ja lausa karjusid mu peale. Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja Tregubov oli valmis mind isegi ära ostma, et loobuksin sellest hullumeelsest ideest.

Mis siis muidu nii tasakaalukaid ja soliidseid mehi ärritas? Ajast aega on majanduslik võim olnud üks tähtsamatest võimudest, mina aga tahtsin osa sellest võimust kaotada ja see oli kurjast. Meie oma ministeriumis ihkasime turumajandust, nemad kõik olid selle vastu. Plaanide koostamine oleks jäänud meile, osa kasumist oleks jäänud ettevõtete endi käsutada, osaliselt oleks rakendunud vaba eksport ja osa kaubandusest oleks meile üle antud. See oli nende meeste meelest pühaduse rüvetamine, plaanimajanduse alustalade kõigutamine.

Vaatamata majanduslikule edule, ei läinud Jüri Kraftil elu kergemaks: 1987. aastal kutsus Karl Vaino Mihhail Gorbatšovi Eestisse, et teenida kiitust uutmise edendamise eest. Inimestele oli tõepoolest antud suuremaid vabadusi, tegutsesid erarätsepad, -juuksurid ja -taksod, igal tänavanurgal müüdi suhkruvatti³ ning Eestis arenes muu väikeettevõtlus.

Moskvas, NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressil, sai Jüri Kraftist eelarvekommisjoni liige. Kui sisepoliitiline olukord Balti riikides ja Nõukogude Liidus oli ärevaks muutunud, pidi ta komisjoni ees mitmel korral selgitusi andma, mida eestlased üldse tahavad ja mida kujutab endast IME (Isemajandav Eesti).⁴

Kuumadel augustipäevadel 1991, nendel pöördelistel aegadel ei olnud enamikul eestlastest raske langetada otsust, millist poolt valida. Erandiks polnud ka Jüri Kraft. Ta

Õnneks arvati Moskvas teisiti. Suur riik vajas majanduse päästmiseks hädasti reforme ja Nõukogude Liidu valitsus võttis vastu määruse Eesti kergetööstuse eksperimendi kohta, vastutus pandi isiklikult minule.“

³ „Minule oli kohtumine Mihhail Gorbatšoviga elu tähtsaim sündmus. Talle oli ette nähtud kergetööstusettevõtte külastamine. Eriti tähtsad isikud käisid tavaliselt ikka Klementis. Seal oli juba suur vilumus neid vastu võtta. Seekord aga palus Marati direktor Ants Kapral (15. märts 1941, Tallinn – 11. juuli 2009, Tallinn) tungivalt, et külaline tuleks nende vabrikusse.

Esialgu läks vastuvõtt nagu õlitatult. Marati kolmandal korrusel aga, kus oli toodangust väljas väike näitus, tekkis tõrge. Seal kogunesid Gorbatšovi ümber tööliised, vene naised. Algul räägiti tööst ja olimest, siis ütles üks naine: "Mihhail Sergejevitš, mul ei ole korterit, tahan uut korterit!“

Temale järgnesid teised. Õhk oli elektrit täis. Virila naeratusega pöördus Gorbatšov naiste poole ja ütles, et tema kui NLKP peasekretär ei tulnud Eestisse kortereid jagama. Pärast neid sõnu hakkas ta kiirel sammul eemale astuma, Eesti juhtkond nõrdinult järele sõrkimas. ...

Edasisest ringkäigust keeldus riigijuht kateegooriliselt. Siiski õnnestus meil külaline suunata saali, kus oli väljas Marati toodangu näitus ning ootas maitsekalt kujundatud suupistelaud. Kõik hoidusid väljavahastatud külalisest eemale, mina aga pidin olukorrast üle olema.

Gorbatšovi ei huvitanud meie seltskond ega Marati toodang, ometi pidin talle vastuvõtureprogrammi järgi tutvustama Eesti kergetööstuse eksperimendi tulemusi. Seisime teineteise vastas, ümberringi poleks teisi nagu olnudki. Pöördusin ta poole palvega istuda. Gorbatšov keeldus. Palusin teist korda väga tungivalt, kuid ikkagi ta keeldus. Võtsin nüüd kokku kogu oma vaimujõu ja palusin veel kord. Nüüd ta nõustus, kuigi väga vastumeelselt.

Esimestel minutitel vaatas ta mind tüdinult, pilk hajameelne. Minu jutt ei jõudnud temani, kuid järk-järgult hakkasid ta silmad elavnema ja näost oli näha huvi. Kogu tema olemus muutus. Miks? Rääkisin turumajanduse juurutamise esimesest katsest, väikeettevõtete rajamisest, väliskaubanduse arendamisest ja muust. See jutt muutus talle lõpuks nii huvitavaks, et ükski inimene pole mind nii tähelepanelikult kuulanud kui tookord Mihhail Gorbatšov;“ meenutas Jüri Kraft.

⁴ Jüri Kraft: „... Baltimaade saadikute toel tegi erakordse töö ära Aleksandr Jakovlev, kelle poolt 24. detsembril 1989 esitatud ettekande järel mõõnis Rahvasaadikute Kongress salaprotokollide olemasolu ja langetas MRP suhtes hukkamõistva otsuse.

Eesti saadikute aktiivne tegevus Moskvas oli püsivalt maailma meedia tähelepanu keskpunktis. Vaevalt eestlastel veel kunagi avaneb võimalus suure impeeriumi langemisel etendada nii olulist rolli. Kahjuks pole meie valitsused seni seda tööd mingil määral hinnanud ega tunnustanud neid inimesi, kes kõige otsustavamal ajal panid Kremli aluse Eesti uuestisünnile. Usinalt levitatakse müüti, et eestlased laulsid end vabaks. See on ilus legend, aga enne vabaks saamist tuli ikka ka midagi tõsiselt ära teha.“

isa oli vabatahtlikuna Vabadussõjast osa võtnud ning poeg astus enesestmõistetavalt isa jälgedes.⁵

Jüri Krafti hinnangul oli olukord küllaltki keeruline, sest valitsuse juht Edgar Savisaar oli sõitnud Rootsi, välisminister Lennart Meri aga viibis Soomes. Raadio andis edasi teateid Eesti Ülemnõukogu erakorralise istungjärgu kokkukutsumise kohta. Paljud poliitikud tunnetasid, et iseseisvuse väljakuulutamiseks on saabunud soodne moment. Aga mõisteti sedagi, et putšistidega võitlejad vajavad hädasti toetust. Ohjad võttis nüüd asepeaministrina oma kätte majandusminister Jaak Leimann, kutsudes Toompeale streigikomitee moodustamiseks tegusaid mehi. Ta rääkis ka Jüri Kraftiga.⁶

Paljudes valdkondades aktiivne tegevus väsitas inimesi. Eesti majandus ei näidanud ka erilisi edu märke, ilmnesisid paljud kitsaskohad. Ka Jüri Kraft otsustas pärast Eesti iseseisvuse taastamist tagasi tõmbuda.⁷

⁵ Minister Jüri Kraft: "1991. aasta 19. augusti hommikul olin puhkusel Keila-Joal ja ehitasin suvilat. Sõitsin viivitamatult linna ja kutsusin kokku kergetööstusettevõtete direktorid. Pidasime edasise üle aru. Otsustasime, et toetame konstitutsiooniliselt valitud valitsust, seega Boris Jeltsinit, kes oli astunud riigipöörjate vastu. Arutasime sedagi, kuidas toimida siis, kui vanameelsed võtavad keskasutused oma kontrolli alla. Et olime regulaarselt korraldanud tsiviilkaitseõppusi, siis teadsime, kuidas käituda vaenlase ootamatu kallaletungi korral. Eriolukorra staabi otsustasime viia Kommunaari hoonetesse Laki tänaval.

Sama päeva õhtupoolikul arutasime Eesti Karate Föderatsiooni juhatuses (olin selle president), kuidas eriväljaõppe saanud mehi paremini kasutada. Juhul, kui Tallinnas oleks tekkinud lähivõitlusi, oleksid need mehed barrikaadidel suutnud palju korda saata."

⁶ Jüri Kraft tunnistas: "Pärast seda kõnet tundsin, et kui lähen ja kui hiljem kujuneb olukord loodetust vastupidiseks, siis pole Siberist pääsu. Mõtlesin raske südamega oma naise ja poegade peale, aga tundsin, et poolele teele ei tohi peatuma jääda. Arutasime, kuidas korraldada kõige suurejoonelisemat üldstreiki Eesti ajaloos, et Venemaa seaduslik valitsus mõistaks meie toetust. Samas koostasime streigi läbiviimise üleskutse, mille Vabaduse väljakul Rahvarinde korraldatud miitingul luges ette Talleksi direktor Paul Treier. Väljak oli rahvast ääreni täis ja meeleolu väga isamaaline. Oli palju lippe ja loosungeid ning koore juhatas väliseestlane Roman Toi. Väga hästi võeti vastu Venemaa esindaja sõnavõtt, eestlased soovisid kogu hingest demokraatia võitu Venemaal. Keegi ei teadnud, mis saab meist mõne tunni pärast, sest oli teada, et Pihkvast olid tankid Tallinna jõudmas."

Ning jätkas: „Pärast miitingut täiendasime streigiüleskutse teksti ja otsustasime kaasata ka ametiühingud. Kutsusime streigikomiteesse nende liidri Siim Kallase, kellel palusime üldstreigi üleskutse raadios ette lugeda. Komitee oli nüüd kolmeliikmeline: Paul Treier, Siim Kallas ja mina. Jätkasime streigi organiseerimist, veel hilistel õhtutundidel helistasime Rahvarinde tugigruppidesse ja kutsusime inimesi tänavatele tulema.“

Lisades: „20. augustil kümmekond minutit enne keskööd võttis ENSV Ülemnõukogu vastu otsuse Eesti riiklikust iseseisvusest, 21. augustil aga toimuski kahetunnine üldstreik. See oli tõeliselt grandioosne üritus, millest võttis osa umbes 250 000 inimest. Paljud olid tulnud maalt ja teistest linnadest. Vabrikusireenid üürgasid, autod andsid signaali, trammid, bussid ja trollid seisid, telefone vastu ei võetud, inimesed seisid tänavatel loosungitega, millelt oli lugeda „Meie streigime!“, „Elagu Jeltsin!“ ja nii edasi. Streik tunnistas veel kord, et rahvas suudab alati õige asja eest väljas olla, meie suur ettevõtmine aga avaldas muljet Jeltsinile. Maailmale oli see kindlasti üllatuseks, kuid Venemaa tunnustas Eesti iseseisvust.“

⁷ Jüri Kraft: „1990. aastate algul tekkisid tõsised probleemid elanike varustamisel toiduainetega ning Edgar Savisaare valitsus oli sunnitud tagasi astuma. Neil päevil käis grupp saadikuid minu

Jüri Kraft oli seejärel otseselt või kaudselt läbi oma valdusfirmade omanikuna seotud enam kui kümne peamiselt kergetööstuses tegutseva ettevõttega. Augustis 1992 asutas ta ASi Kraft & Pojad ⁸: Jüri Kraftile kuulub 50% ning kummalegi pojale 25%.⁹

Jüri Kraft sai vennaga tagasi esivanemate maad Peipsi ääres. Sinna rajati talu, kus kasvavad lihaveded. Omaaegne legendaarne tööstusjuht, nüüd sageli sügisei Hispaanias elanud Jüri Kraft liigutas kuuskümmend aastat majanduse areenil mägesid ja andis Eesti iseseisvuse taastamisele hoogu. Oma Lahemaa suvekodus pidas ta ka pensionipõlve.

Jüri Kraft kui aktiivne majandustegelane osales taasiseseisvumise järel sageli iga-aastastel Eesti Majandusteaduse Seltsi (EMS¹⁰) talveseminaridel-aastakonverentsidel. Nõukogude ajal Eestis tegutsenud Eesti NSV Majandusteaduste Seltsi I aastakonverents toimus 20. aprillil 1984 ja sellel osales 110 majandusteadlast. Aastast 2006 on toimunud iga-aastased EMSi konverentsid. Näiteks, EMSi V aastakonverents toimus 29.–30. jaanuaril 2010 Viljandis. Allakirjutanul oli seal teise päeva hommikul kohvilauas

juures ettepanekuga kandideerida peaministri kohale. Keeldusin kategooriliselt, olin poliitikast väga väsinud. Nüüd mõistan, et tegin vale otsuse. Oleksin ehk suutnud midagi teisiti teha.

Majanduse allakäiku ei püüdnud tollal keegi takistada. Kõik vana taheti hävitada ja uutel juhtidel see ka õnnestus. Lausa sihilikult lasti põhja tööstus ja põllumajandus. Elu täielikuks segipaiskamiseks võeti kasutusele erastamine. Skeem oli seejuures lihtne: suuretevõtte lasti kõigepealt põhja, siis otsiti ostja, kellele firma naeruväärselt odava hinna eest maha müüdi. Eelistatud olid välismaalastest ostjad, kuna nende käest ei olnud häbi raha vahelt võtta.

Üsna ilmekas on siin Kommunaari käekäik. Hansapank erastas selle ettevõtte 20 miljoni EVP krooni ehk reaalselt 4–5 miljoni krooni eest. Paari aasta pärast müüs pank ettevõtte Singapuri ärireestele 40 miljoni krooni eest edasi. Kergetööstusministeeriumile läks vabriku ehitamine koos seadmetega maksma ligikaudu 30 miljonit dollarit. Iseloomulik on seegi, et praegu hoones tootmist praktiliselt pole.

Aga ehk oli paremgi, et kõrvale astusin. Nõukogude ajal pidi inimene läbi käima pika kadalipu ja alles siis sai temast juhttöötaja. Vaatan praegusi ministreid ja imestan, sest enamik neist on väga elukauged, nad lihtsalt pole suutelised elu edasi viima. ...“

⁸ NB! Hr Jüri Krafti kohta on ilmunud väga sisukas ja huvitav raamat: Laos, M. (2017). Jüri Kraft. Härra seltsimees minister. Maaleht. Eestile elatud elud. Teine, täiendatud trükk. Tallinn: Ekspress Meedia AS, 389 lk. (Esmatrükk: Jüri Kraft & Pojad, 2009)

⁹ Vanem poeg Gunnar Kraft (sünd. 16.03.1964) sai tuntuks 1992. aastal asutatud Investeeringupanga ühe juhina, samuti selle õigusjärglase Optiva Panga nõukogu esimehena aastail 1998–2000 ja seejärel Sampo Panga Balti panganduse direktorina aastail 2000–2002. Alates 2002. aastast tegutses ASi Sangar juhatuse esimehena.

Noorem poeg Märt Kraft (sünd. 3.07.1966) tegutses 1991–1998 ASis Estimpeks ning hakkas seejärel riigiametnikuks: 1998–1999 oli EV Kaitseministeeriumi logistika asekancler ning seal alates EV Siseministeeriumi kancler.

Aastail 1995–2005 Eesti Panga presidendiks olnud ning seal alates Nordea Bank Finlandi Eesti filiaali juhtiv Vahur Kraft on Jüri venna Ülo Krafti poeg.

¹⁰ EMS on 1930–1940 tegutsenud Eesti Majandusteadlaste Seltsi (registris alates 5.08.1930) õigusjärglane. Seega oma osalusega näitas Jüri Kraft ennast igati auväärse ja traditsioonidega seltsi tegevliikmena. Allakirjutanu saab kinnitada, et nii vilistlasi koondava „Hermesi“ kui EMSi korraldatud sündmustel oli Jüri Kraft alati aktiivne ja paljudega suhelda püüdev ning südamlrik inimene, kel alati oli mingi idee esitada.

Jüri Kraftiga pea poolelise tunnine huvitav vestlus, sh ka kergetööstuse majanduseksperimendi ja reformide teemadel.¹¹

Jüri Kraft kui Tartu Ülikooli majandusteaduskonna vilistlane oli aktiivne osaleja ka vilistlaste mittetulundusühingu „Hermes“ (asutatud 9. mail 1997) korraldatud sündmustel nii teaduskonna ruumides, ülikooli peahoone aulas või raamatukogu konverentsisaalis. Alati oli tal sisukaid ja aktuaalseid küsimusi esinejatele esitada ning initsiatiivi, et diskussioonides intrigeerivalt osaleda. On jäänud meelde, et Jüri Kraft toonitas oma sõnavõttudes sageli: „Majanduse aluseks on tootmine ja tööstus.“ Ning tõi häid näiteid oma majanduspraktikast. Tal oli tuliselt õigus ja mis ka jätkuvalt aktuaalne.

Tudengipõlves oli Jüri Kraft rahvatantsijana hinnatud ja pole hiljemgi kultuurielule võõraks jäänud. Ta on olnud Tormas korraldatavate puhkpilliorkestrite festivali patroon ja kutsunud sealsesse kirikusse laulma Eesti nimekaid lauljaid. Ta on välja andnud meie kultuuriloos suure tähtsusega raamatuid ja püüab kättesaadavamaks muuta meie paremate ooperisolistide esinemisi. Jüri Kraft oli ka mees, kes äratas ellu Eesti Kulturfilmi.

Tunnustused, mis Jüri Kraft on teeninud:

- 1985 pälvis Jüri Kraft ENSV riikliku preemia. Teda tunnustati kui Eesti kergetööstuses toimunud turumajanduslike reformide läbiviijat
- 2005 Eesti Vabariigi Valgetähe III klassi teenetemärk
- 2007 Eesti Kaubandus-Tööstuskoja I klassi aumärk ja Rahvusvaheline Töösturite ja Ettevõtjate Kongressi II järgu aumärk
- 2012 Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Teenete Risti III järk
- 2019 Eesti aasta ettevõtja elutöö preemia
- 2021 Tallinna Piiskopliku Toomkoguduse Maarja medal

¹¹ Allakirjutanu oli kergetööstuse majanduseksperimendiga vahetult seotud, olles 18. juunist 1984 kuni 5. jaanuarini 1987 Kergetööstusministeeriumi büroos „Mainori“ majanduseksperimendi ja -uuringute osakonna juhataja-peainsener. Ettepaneku sellele kohale asumiseks tegi tollane „Mainori“ direktor Ülo Pärnits (28. juuni 1936, Kudina vald – 21. detsember 2016) mai algul 1984. See kaks ja pool aastat tegelemist kergetööstuse majandusreformidega oli huvitav aeg, kuna osalesin juba teist korda nn üleliidulisel tasandil majanduse ümberkorraldamisega Eestis.

Esimene kord oli tegemist Eesti NSV Liha- ja Piimatööstuse ettevõtetega, et saada meie regionaalselt põhjendatud tingimused majandustegevuse plaanimiseks ja hindamiseks.

Teine kord oli seeja siis Eesti kergetööstuse ettevõtteid ja ka suhtlemine Moskvas Plaanikomitees. Kuna minu ja osakonna allüksuste ülesanneteks oli igapäevaselt majanduseksperimendi ja reformide läbiviimisega tegeleda, siis pidin aeg-ajalt ka minister Jüri Krafti kabinetis kergetööstuse ettevõtete direktorite nõupidamistel osalema (eeskätt kuulajana, et probleemidega kursis olla). See oli väga huvitav kogemus, kus minister Jüri Kraft karmikäeliselt koosolekut juhatas, direktoritelt aru päris, neid kuuldas, nõudlikult õpetas ja suunas. Allakirjutanu tõsisem igapäevane töö toimus aga Mainoris ja ettevõtetes ning tööseminaridel: vähemalt iga paari kuu tagant toimusid väljaspool ametiruumi nn majanduseksperimendi seminarid, kuhu olid kutsutud ca 100 inimest kõigist kergetööstuse ettevõtetest ja ministeeriumi osakondadest. Minul tuli alati sisuline ettekanne teha ja olukorrast ülevaade anda. Need õnnestusid. Pärast igakordset seminari tuli Jüri Kraft mind alati kättpidi tänama, öeldes, et oli hea ja ülevaatlik ettekanne ning soovis edu edasiseks. Olin sellest tunnustusest liigutatud.

Aktiivne majandustegelane, tulemuslik tööstusjuht, endine edukas minister ning lõpuks ka ettevõtja, talunik ja pensionär Jüri Kraft oli Mees, kes uskus lõpuni, et raskused on selleks, et neid võita.¹²

Oli tegemist õige Eesti mehega. Au talle!

Jüri Krafti jäid leinama abikaasa Marje ning pojad Gunnar ja Märtn peredega. Aga kindlasti ka väga paljud temaga aegade jooksul kokku puutunud inimesed.

Märtsis-aprillis 2023, Piritä-Kosel

Matti Raudjärv¹³
(Lugupeetud Jüri Krafti koostööpartner Mainori¹⁴ päevilt, ajakirja peatoimetaja ja EMSi liige, Tartu Ülikooli sotsiaalteaduste valdkonna emeeritus, Georgia (Gruusia) mitme ülikooli külalisprofessor)

¹² „... Minu sünnikohas Kasepää korraldasid punavenelased ja hävituspataljon 1941. aastal vallamaja juures tõelise veresauna. Olen võidelnud selle eest, et süütult hukkunud isikutele püstitada mälestusmärk, aga vallavalitsus lihtsalt keelas mälestusmärki enne valimisi üles panna,“ jutustas Jüri Kraft.

¹³ Jüri Krafti kohtasin jälle sügisel 1991 Moskväs, lennukis. Nimelt, 1991. aasta oktoobris sõideti mulle Moskväs (oli kavas Saksamaale sõita) autoga otsa (autojuht oli süüdi, aga põgenes). Mõned päevad olin Moskva haiglas, seejärel korraldati minu nõudmisel Tallinnässe viimine lennukiga. Lennukis kohtasin Jüri Krafti (siis ei olnud paraku enam ministeeriumi ega ka ministrit), kes kohe osavõtlikult päris – mis juhtus, et lahased ja kargud? Oli päris lohutav tagasilend. Huvitavad kohtumised olid temaga alati ka „Hermesi“ ja EMSi korraldatud koosviibimistel-seminaridel.

¹⁴ Ülo Pärnits on majanduseksperimendi mõtte lühidalt nii kokku võtnud: „Tollal tekkis kergetööstuses tööstusharu isemajandamine. See hakkas umbes kaheksa või kümme aastat enne isemajandava Eesti projekti pihta. Meile anti Moskväs luba kergetööstuses teha majanduseksperimente. See oli tollal veerand Eesti tööstust ja andis väga suured võimalused. Saime Moskväs hulga eritingimusi. Näiteks võisime ilma Moskva loata sõlmida ise ekspordilepinguid. Ettevõtte kasumist võeti ära teatud osa, mitte kõik jne. 1985. aasta paiku andsime me inimestele võimaluse teha äri. Diil oli selline, et Mainor andis võimaluse ja 20 protsenti tulust anti meile. See oli aeg, kui meile toodi raha kohvritega. See oli puhtalt majandusliku olukorra parendamise projekt. Hiljem kasvas sellele külge ka poliitiline mõde.“

ECONOMIC PROFESSIONAL, INDUSTRY MANAGER AND MINISTER
JÜRI KRAFT (6.01.1935–15.03.2023)
IN MEMORIAM

Jüri Kraft (6 January 1935, Kasepää Rural Municipality, Tartu County – 15 March 2023, Tallinn) was an active economic professional in Estonia, an effective head of industrial enterprises and former statesman of the Estonian S.S.R. who left our midst at the age of 88.

Jüri Kraft graduated from the Mustvee I Secondary School in 1954 and from the Faculty of Economics of the Tartu State University in 1959.

He was the director of the Sangar Sewing Factory in 1963–1972 and director of the Vilhelmine Klementi Sewing Factory in 1972–1974. In 1974–1977, Jüri Kraft was the Deputy Minister of Light Industry of the Estonian S.S.R. and in 1977–1988 the Minister of Light Industry of the Estonian S.S.R. He had no successor –if there is no ministry, no minister is necessary either. His own predecessor had been a Russian who spoke no Estonian, and the working language of the Ministry was Russian.

As a member of the Congress of People's Deputies of the U.S.S.R. (1989–1991), Kraft actively participated in the public disclosure of the Molotov-Ribbentrop Pact.

In the last years of his life, Jüri Kraft actively participated in charity work. For years he was a member of the Council and Board of the Tallinn St. Mary's Cathedral Congregation of the Estonian Evangelical Lutheran Church (EELC) and a member of the Council of the EELC Church Foundation and an active donor. He regarded the protection and preservation of the Estonian cultural heritage very important.

Since 1988, in connection with the reorganisation of different ministries related to industry, Jüri Kraft was the First Deputy Chairman of the State Industry Committee of the Estonian S.S.R. 1989–1993 he was the President of the Estar State-owned Light Industry and Trade Group, since 1993 the Chairman of the Supervisory Board. In 1991 he was one of the founders of the Estonian Coalition Party and remained its member until the party was liquidated in 2001.

The phenomenon of Jüri Kraft consisted in having leadership skills all his life. He was 28 years old when he became the director of the Sangar Sewing Factory. His energy took him to take responsibility for the whole light industry of Estonia from Kommunaar to Kreenholm. Thanks to Jüri Kraft the brands Sangar and Marat became very successful and popular. The enterprises subordinated to the Ministry had approximately 40,000 employees. He transferred manufacturing to basic principles of market economy during the Soviet period. During the Singing Revolution he was one of the deputies of the Supreme Soviet (1980–1990) who signed the Declaration of Sovereignty of Estonia on 16 November 1988. Some saw him as the Prime Minister of free Estonia but he declined. The former Minister of Light Industry of the Estonian S.S.R. who had great merits was active in light industry business almost until now. After regaining of independence of Estonia, Jüri Kraft was the major shareholder in the Sangar (since 1992 also Chairman

of the Supervisory Board), Mivar (since 1995 also Chairman of the Supervisory Board), Marat and Estar companies and held shares in several other companies.

1980s were a decade of fundamental changes, the development of the economy of the Soviet Union stagnated. While Mikhail Gorbachev gave passionate speeches, no major actions were taken. We certainly have to note that it was the *perestroika* and *glasnost* initiated by M. Gorbachev that enabled us (like also other Baltic countries) to regain our independence. However, Minister Jüri Kraft who had achieved so much wanted to carry out positive changes. With economic success the life of Jüri Kraft did not get easier: In 1987, Karl Vaino invited Mikhail Gorbachev to Estonia to get praised for the promotion of perestroika. People had really been given more freedom, private tailors, hairdressers and taxis were in business, cotton candy was sold on every street corner.

In Moscow, at the Congress of the People's Deputies of the U.S.S.R, Jüri Kraft was appointed to the post of a member of the Budgetary Committee. When the situation of domestic policy had become anxious in the Baltic States and in the Soviet Union, he had to explain to the committee for several times about what is that the Estonians want and what is the economic self-management IME (Self-managing Estonia).

During the hot August days in 1991, these epoch-making times, it was not difficult for most Estonians to decide which side to take. Jüri Kraft was no exception either. His father had participated in the War of Independence as a volunteer and the son took it for granted to follow father's footsteps.

In many fields of activities, active actions make people tired. The Estonian economy did not show particular signs of success either, many shortcomings became evident. Also Jüri Kraft decided to withdraw after regaining of independence of Estonia.

During that period, Jüri Kraft was directly or indirectly as the owner of his holding companies related to more than ten enterprises operating mainly in the field of light industry. In August 1992 he established the company AS Kraft & Pojad: Jüri Kraft owns 50% and his two sons each 25%.

To Jüri Kraft and his brother, lands of their ancestors on the coast of Lake Peipus were restituted. They built a farm there to raise beef cattle. The once legendary industry manager Jüri Kraft now often lived in Spain in the autumn, having moved mountains in the economy for 60 years and given an impetus to the regaining of independence of Estonia. He spent his retirement years also in his summer home at Lahemaa.

Jüri Kraft as an active economic professional often participated in annual winter workshops, annual conferences of the Estonian Economic Association (EMS) after Estonia regained its independence. The I Annual Conference of the Estonian Economic Association which had operated in the Soviet period was held on 20 April 1984 with the participation of 110 economists. Annual EMS conferences have been held since 2006. For instance, the V Annual Conference of EMS took place in Viljandi on 29–30 January 2010. The undersigned had an interesting conversation with Jüri Kraft there for almost

one and a half hours at the coffee table on the morning of the second day, including on the subject of the economic experiment of light industry¹.

Jüri Kraft as an alumnus of the Faculty of Economics of the University of Tartu participated actively also in the events organised by the Hermes Non-profit Organisation of alumni (established on 9 May 1997) in the premises of the Faculty, in the Assembly Hall of the main building of the university or conference hall of the library. He had also substantial and topical questions to ask from presenters, and had initiative to participate intriguingly in the discussions. I remember that Jüri Kraft often emphasised in his speeches: “Production and industry are the basis for the economy”, and brought good examples from his practical work in the economy. He was so right and it is topical also now.

During his student years, Jüri Kraft was an excellent folk dancer and participated actively in cultural life also later. He was a patron of the brass band festivals organised at Torma and invited well-known Estonian singers to sing in the church there. He published books of great importance for our cultural history and made concerts of our best opera singers available to the public. Jüri Kraft was also the man who revived the Estonian Culture Film.

Acknowledgements received by Jüri Kraft:

- In 1985 Jüri Kraft received the state award of the Estonian S.S.R. He was given credit as the implementer of market economy reforms in Estonian light industry.
- In 2005 the Order of the White Star, Third Class, of the Republic of Estonia.
- In 2007 the Order of Honour, First Class, of the Estonian Chamber of Commerce and Industry and the Order of Honour, Second Class, of the International Congress of Industrialists and Entrepreneurs (ICIE).
- In 2012 the Cross of Merit, Third Class, of the Estonian Evangelical Lutheran Church.
- In 2019 the Lifetime Work Award of the Entrepreneur of the Year of Estonia.
- In 2021 the St. Mary’s Medal of the Tallinn St. Mary’s Cathedral Congregation.

Active economic professional, effective head of industrial enterprises, former successful minister and finally also entrepreneur, farmer and pensioner Jüri Kraft was a man who believed up to the end that difficulties are there to be overcome.
He was a right Estonian man. Honour and glory to him!

¹ The undersigned had been directly connected with the economic experiment of light industry, being the Head of the Department of Economic Experiment and Economic Studies of the Mainor Office of the Ministry of Light Industry from 18 June 1984 to 5 January 1987. The Director of Mainor Ülo Pärnits (28 June 1936, Kudina Rural Municipality – 21 December 2016) made me the proposal to take this post at the beginning of May 1984.

Two and a half years of work with the economic reforms of light industry were an interesting time, besides, this was the second time for me to participate in the economic restructuring in Estonia on the level of the Soviet Union (the first time /1978–1981/ was related to regional aspects of economic activities of enterprises of meat and dairy industry).

Jüri Kraft was mourned by his wife Marje and sons Gunnar and Märt with families. But certainly also by many people who had had contacts with him during his life.

At Pirita-Kose, in March 2023

Matti Raudjärv

(Cooperation partner of esteemed Jüri Kraft from the days of Mainor, Chief Editor of the journal and member of the Estonian Economic Association, *emeritus* of the area of Social Studies of the University of Tartu, visiting professor of several Georgian universities)

Sünnipäevalised-juubilarid – seotud meie ajakirja väljaandmise ja rahvusvahelise teaduskonverentsi korraldamise ning toetamise ja mentorlusega

Geburtstagskinder und Jubilare, die mit der Herausgabe unserer Zeitschrift und der Organisation der internationalen Wissenschaftskonferenz sowie mit Unterstützung und Mentoring verbunden sind

Birthdays and jubilees – related to the publishing of our journal and organisation, supporting and mentoring of the international scientific conference

MANFRED OSKAR EITEL HENNIES saanuks 85-aastaseks
(10.09.1938 – 18.10.2019)

Kieli Rakendusülikooli emeriitprofessor dr. rer. pol. Manfred Oskar Eitel Hennies saanuks tänavu 85-aastaseks.

Ta oli meie rahvusvaheliste teaduskonverentside kaas-korraldaja ja pikaajaline aktiivne osaleja (alates esimesest rahvusvahelisest konverentsist 1996 kuni 2016) ning kolmekeelse rahvusvahelise teadusajakirja „Eesti majanduspoliitilised väitlused“ toimetaja ja ajakirja paljude artiklite autor. Värskas olid meil konverentsid aastani 2012. Seejärel asusime vahelduse mõttes Jänedale konverentsi korraldama

Värska perioodi viimastel aastatel Manfred enam meie ajakirjale artikleid ei kirjutanud ja konverentsidel ettekannetega ei esinenud. Ta oli küll Värskas kohal koos abikaasa Monikaga, osales mõnedel diskussioonidel, kuid peamiselt puhkas – tervendas end Spaas, sõitis jalgrattaga, jalutas looduses jms. Tihedalt suhtlesime perioodil november 2015 kuni jaanuar 2016, kui stažeerisin järjekordselt Saksamaal Kieli Maailmamajanduse Instituudis.

Jänedal ta ei osalenud, sest tervis hakkas ilmselt halvenema. Manfred oli koos abikaasaga Eestis jälle oktoobris 2016. Nad saabusid siia oma beeži sõiduautoga Mercedes Benz (Elegance) läbi Taani, Rootsi ja Soome, viibisid kümne päeva jooksul Kagu-Eestis, Tartus (Janno Reiljani 65. sünnipäevale ja emeriteerumisele pühendatud teaduskonverentsil Toomel) ning Tallinnas, peatudes allakirjutanu kodus. Vestlesime paljudel, ka konverentsi, ajakirja ja tuleviku teemadel ning külastasime mitmeid huvitavaid kohti. Seejärel lahkusid nad Tallinnast lennukiga Hamburgi. See oli nende viimane kord Eestit külastada.

On hea, et mul õnnestus teda pärast seda veel kahel korral näha:

Esimene kord, külastades Monikat ja Manfredit nende kodus Warderis augustis-septembris 2018, kui Manfred sai 80-seks. Lisaks unustamatud väljasõidud purjejahtidega seilajatele tuntud Helgolandil saarele, mitmesse piirkonda Schleswig-Holsteinis,

meenutamaks varasemaid aegu, aga samuti külaskäigud Manfredi ja Monika lähedaste ning sõprade juurde Kesk-Saksamaale Frankfurti (Main) ja Taunuse¹ ümbrusesse.

Teine kord külastasin koos oma emaga Manfredit-Monikat 2019 juunis (reis oli emale lohutuseks, sest abikaasa ja isa lahkus meie seast sama aasta jaanuaris). Ka sellest reisist on palju häid muljeid ja mälestusi.

Seejärel kujunes kurvaks sündmuseks aga ootamatu asjaolu – 18. oktoobril 2019 tavalisest varasemal hommikul ärgates läks Manfred oma kodu aeda. Monika, ärganud hiljem, majas ringi vaadanud ja seejärel aeda läinud, leidis Manfredi surnuna sellel kohal, kuhu Manfred oma pikaajalise truu sõbra, koer Deisi oli matnud. Ehmatuse ja traagika olid suured! Monika helistas ka allakirjutanule ning teatas toimunud. Rohkem kui neli kuud pärast teist külastust külastasin Saksamaad ja Warderit ka *kolmas kord*, kuid siis paraku juba Manfredit viimsele teele saates...

1. novembril 2019 toimus Manfredi tuhaga urni ärasaatmine tema kodukandi keskuse, Nortorfi kesklinna kalmistu kabelis ja seejärel ühine koosviibimine Warderi külarestoranis. Manfrediga jätsid hüvasti lähedased, sõbrad, kolleegid, tuttavad ja paljud Warderi küla elanikud.

Ka meie ühine kolleeg, käesoleva ajakirja toimetuskolleegiumi pikaajaline, paljude artiklite autor ja nii Värskas kui Jänedal konverentsil osaleja-ettekandja Greifswaldi ülikooli professor dr Armin Rohde oli Manfredit viimsele teekonnale saatmas.

Hiljem, 7. novembril toimus perekondlik urnimatus Kesk-Saksamaal Hesseni liidumaal Oberurseli väikelinna (ca 20 km Frankfurtist /Main/ põhja poole) kalmistul. Sinna on maetud ka Manfredi ema ja isa.

Allakirjutanul on järgmisel reisil Saksamaale kindel eesmärk ka Oberurseli linna ja sealset kalmistut külastada.

Pikemalt ajakirja numbrites: 1-2/2018 ja 1-2/2019

Ajakirja ja konverentside toimkondade nimel,

Matti Raudjärvi (sõber ja kolleeg, alates 1989)

P.S: Allakirjutajana meenutaksin mõnda toredat juhtumit, mis on Manfrediga seotud:

- Esimesed huvitavad hetked olid Manfrediga siis kui ta pärast TTÜ majandusteaduskonna ja Kieli Rakendusülikooli majandusvaldkonna vahel 1990 sügisel sõlmitud koostöölepingut tuli koos Monikaga Tallinnasse jaanuaris 1991 ca kolmeks nädalaks loenguid pidama ja seminare

¹ Frankfurtis elab Manfredi noorem tütar Bettina oma perega.

Taunuse mägede lähedases väikeasulas elavad Monika õde Anne-Mari ja tema abikaasa Karl. Samuti elab seal Manfredi lapsepõlve mängu- ja koolikaaslane ning sõber Berliini aegadest. Ka Manfredi kauaaegne sõber, skulptor ja graafik Janke elab ja töötab Taunuse nõlvadel.

Nimetatud inimetega olid Manfredil-Monikal ja ka allakirjutanul järjekordsed muljet avaldavad ning südamlikud kohtumised.

juhendama. Allakirjutanu oli tema peavastuvõtja, tegevuse korraldaja ja abiline. Lõpetanud Tallinnas loengud, sõitsime Tartusse kus ta ka ülikooli majandusteaduskonnas paaril päeval loenguid pidas. Ja seejärel sõitsime Võru-Kubijale mõneks päevaks puhkama – talveilmast, pakasest ning lumest rõõmu tundma.

Loengud toimusid Mustamäel kuuenda õppekorpuse suurimas auditooriumis (nad elasid samas lähedal TTÜ üliõpilaste ühiselamute kõrval olevas majas nn külaliskorteris). Esiteks õppis Manfred veidi eesti keelt² ja alustas loenguid eesti keeles tervitades ning siis üks-kaks lühikest lauset meie emakeeles lausudes. Mõneks järgnevas loenguks õppis veel täiendavalt eesti keelt, mida siis loengus kasutas!

Kuuendas korpuses oli küll garderoob, kuid seal ei olnud riidehoidjat. Seega võeti üleriided auditooriumisse kaasa. Manfredil oli uhke, poole sääreni ulatuv kanada hundinahast karvane kasukas ja kuna auditooriumis ei olnud nagisid, siis ta viskas oma väärt naturaalse nahksee pealistrõiva üsna hooletult auditooriumi nurka.

Loengut pidades oli vahel tal vaja tahvli ülesse äärde kirjutada aga ei ulatunud (kuigi Manfred oli üle keskmise pikkusega, aga tahvel oli veidi kõrgel). Polnud probleemi – ta võttis kähku tooli, ronis kahe jalaga toolile, kirjutas vajaliku tahvlile ning jätkas loengut toolil seistes. Toolilt ronis ta maha alles siis kui oli vaja juba allapoole kirjutada. Kuulajatel oli nende piasjajade pärast päris lõbus ja Manfred saavutas kohe auditooriumiga suurepärase kontakti;

- Olin ühel aastal juuni lõpunädalal järjekordselt Saksamaal Kieli nädalat külastamas (täpselt aastat ei mäleta). Manfred oli mulle nagu tavaliselt autoga Hamburgi lennujaama vastu tulnud ning me sõitsime seejärel tema koju Warderisse. Manfred oli suur koerte sõber ja tal oli belgia lambakoer, Deisi nimeks. Teel vestlesime ning Manfred teatas, et kuna on soe ja palav suvi ning koeral ei olnud mõnus olla, siis ta pügas koeral kõik karvad maha ja Deisi häbeneb nüüd oma kasukata olekut. Soovitas mul sellele tähelepanu mitte pöörata. Koju jõudes ja värvast hoovi sisenedes tuli Deisi meile sõbralikult vastu. Kuidagi vaistlikult ta tajus, et midagi on minu poolt teistiti kui varem (kuigi ma ei rääkinud midagi kasukast) ning seostas seda ilmselt oma kasukaga ning tõepoolest tõmbus häbenenuna veidi kõrvale ja langetas pea, püüdes seda peita (tark koer!). Mõne aja pärast kui ma tema olematule kasukale enam tähelepanu ei pööranud, st ei vaadanud, olime endiselt sõbrad. Deisi suri diabeeti ja Manfred mattis oma hea sõbra kodusse ilusate puude alla. Deisi oli koer, kelle Manfred ka ülikooli kaasa võttis kui ta seal loenguid pidas ja tema abikaasa veel Frankfurtis (Main) töötas (Deisi oli loengute ajal Manfredi kabinetis-büroos);
- Manfred ei emeriteerunud ülikoolist kohe kui tal see võimalus avanes, vaid sihipäraselt hiljem, alles märtsis 2004 ja seejärel tegi ta veel kuni 2010 suvesemestri lõpuni õppetööd (peamiselt eksamate vastuvõtt ja mõned loengud). Ta seostas oma emeriteerumise mõningase edasilükkamise sellega, et tal oli kindel soov oodata seni, kuni allakirjutanu on järjekordselt Tartu Ülikoolis korraliseks õppejõuks valitud. Tal oli kindel seisukoht – kui allakirjutanu on uut perioodi ülikoolitööd alustanud, siis võib tema rahulikult õppetööst kõrvale jääda. Kõik läks nii, nagu Manfred lootis ning tal õnnestus ka oma kirjalik hinnang-soovitus allakirjutanu kandideerimiseks ülikoolile saata;
- Oma viimase loengu lõpetas ta ka enesele ootamatult (nii nagu tema tudengid hiljem rääkisid): Manfred pidas loengut; soojade ilmade tõttu olid auditooriumi suured aknad päрани; kõlas Manfredi lemmiku, Hamburgis elava väga tuntud saksa laulja, rockmuusiku, kirjaniku ja maalikunstniku Udo Lindenbergi (17.05.1946) lahkumislaul; Manfred, emotsionaalne inimene, vehkis hoogsalt kätega ning siis kõlas ... klaasiklirin – Manfred oli suure akna klaasi oma küünarnukiga sisse löönud!

² Tõin talle saksa-eesti ja eesti-saksa sõnaraamatud ning harjutasime pisut ka rääkimist. Kõige tähtsam – tal oli eesti keele vastu huvi ja ilmselt enese ees ka kohustus ning auasi veidi meie keeles rääkida (sest mina olin tema, tema kolleegidega ja ka saksa üliõpilastega saksa keeles, st nende emakeeles rääkinud)!

Seega – Manfred oli oma pikaajalise, aktiivse ja tulemusliku õppetöö suure mürtsuga lõpetanud ning erru läinud!

M. R.

* * *

Mitveranstalter der Konferenz und langjähriger aktiver Teilnehmer (seit der ersten internationalen Konferenz, 1996 bis 2016) und Redakteur der internationalen wissenschaftlichen Zeitschrift „Estonische Gespräche über Wirtschaftspolitik“ Professor emeritus (Fachhochschule Kiel, Deutschland) Dr **Manfred Oskar Eitel Hennies** wird 85 Jahre Alt (**10.09.1938 – 18.10.2019**)

Mit Hochachtung,
die Arbeitsteams der Zeitschrift und der Konferenzen

* * *

Co-organizer of the conference and long-term active participant (since the first international conference, 1996–2016) and Editor of publications-journal „Estonian Discussions on Economic Policy“ Professor emeritus (Applied University of Kiel, Germany) Dr **Manfred Oskar Eitel Hennies** – 85 years (**10.09.1938 – 18.10.2019**)

Sincerely,
Organizing committee of the conference and
editorial board of the journal

* * * * * * * *

PETER JOACHIM FRIEDRICH – 85 (3.03.1938)

Meie konverentsidel aktiivne osaleja (alates aastast 2006 kuni 2014 ja 2017–2018) ning kolmekeelse rahvusvahelise teadusajakirja „Eesti majanduspoliitilised väitlused“ toimetuskolleegiumi liige ja ajakirja paljude artiklite autor ning kaasautor, samuti suurepärase retsensent, Müncheni Bundeswehri Ülikooli (Saksamaa LV) emeriitprofessor dr (alates 01.05.2006 Tartu Ülikooli majandusteaduskonna erakorraline professor, vanemteadur ja konsultant) **Peter Joachim Friedrich** sai 3. märtsil 2023 85-aastaseks.

Soovime viljakale kolleegile ja töömehele tervist, edu ja õnne edasistes tegevustes

Pikemalt ajakirja numbris: 1-2/2018

Lugupidamisega, ajakirja ja konverentside toimkonnad

* * *

Aktiver Teilnehmer der Konferenz (seit dem Jahr 2006 bis 2014 und 2017 – 2018) sowie Mitglied des Redaktionskollegiums der dreisprachigen internationalen Wissenschaftszeitschrift „Estonian Discussions on Economic Policy“, ebenfalls Autor und Co-Autor von mehreren Artikeln der Zeitschrift, Emeritprofessor der Universität der Bundeswehr München (Bundesrepublik Deutschland) (und später außerordentlicher Professor und leitender Wissenschaftler an der Universität Tartu) Dr. **Peter Joachim Friedrich** wurde 85 Jahre alt (**03.03.2023**).

Wir wünschen unserem fruchtbaren und arbeitsamen Kollegen Gesundheit, Erfolg und Glück bei seinen weiteren Tätigkeiten.

Mit Hochachtung,
die Arbeitsteams der Zeitschrift und der Konferenzen

* * *

Active participant in the conference (from 2006 to 2014 and 2017 – 2018) and a member of the editorial board of the international scientific journal *Estonian Discussions on Economic Policy* in three languages and author/co-author of many articles in the journal, professor emeritus of the University of the Bundeswehr Munich (Federal Republic of Germany) (and later visiting professor and senior researcher of the University of Tartu) Dr **Peter Joachim Friedrich** had his 85th birthday (on **03.03.2023**).

We wish our productive and hard-working colleague good health, success and happiness in his future activities.

Sincerely, Organizing committee of the conference and editorial board of the journal

* * * * *

MART SÕRG – 80 (17.05.1943)

Ta lõpetas 1967. aastal Tartu Riikliku Ülikooli majandusteadlasena rahanduse ja krediidi erialal kaugõppes. 1973. aastal kaitses ta sealsamas majanduskandidaadi kraadi rahanduse, raharingluse ja krediidi erialal. 1989. aastal kaitses ta majandusdoktori kraadi Leningradi Finantsinstituudis.

Aastail 1962–1967 oli ta NSVL Riigipanga krediidiinspektor ja vanemkrediidiinspektor, aastail 1967–1969 Rapla Rajooni Põllumajandusvalitsuse plaanifinantsosakonna juhataja asetäitja, 1970–1975 juhataja

1975. aastal asus ta tööle Tartu Ülikooli, 1975–1980 oli ta rahanduse ja krediidi kateedri vanemõpetaja, 1980–1990 dotsent, alates 1990. aastast professor ja tänane emeriitprofessor. Ta oli 1988–1990 ja 1996–1999 Tartu Ülikooli majandusteaduskonna

teadusprodekaan, 1990–1993 dekaan. Ta on olnud ka rahanduse ja arvestuse instituudi juhataja.

Aastail 1990–1993 ja 1995–2001 oli ta Tartu Ülikooli nõukogu liige, 1997–2001 Tartu Ülikooli akadeemilise komisjoni liige.

Sõrg on olnud ka Eesti Panga Nõukogu liige aastatel 1990–1998 ning esimees aastatel 1998–2003.

Tunnustused: 2003 Tartu Ülikooli teenetemärk; 2006 Riigivapi III klassi teenetemärk.

Konverentsi aktiivne osaleja (aastatel 1994 – 2008 ja 2011) ning kolmekeelse rahvusvahelise teadusajakirja „Eesti majanduspoliitilised väitlused“ toimetuskolleegiumi liige ja ajakirja paljude artiklite autor ning retsensent Tartu Ülikooli emeritprofessor dr **Mart Sõrg** saab 80-aastaseks.

Soovime viljakale kolleegile ja töömehele tervist, edu ja õnne edasistes tegevustes.

Lugupidamisega,
ajakirja ja konverentside toimkonnad

* * *

Aktiver Teilnehmer der Konferenz (in den Jahren 1994 – 2008 und 2011) sowie Mitglied des Redaktionskollegiums der dreisprachigen Wissenschaftszeitschrift „Estonian Discussions on Economic Policy“, ebenfalls Autor und Rezensent von vielen Artikeln der Zeitschrift, Emeritprofessor der Universität Tartu Dr. **Mart Sõrg** wurde 80 Jahre alt (**17.05.2023**).

Mit Hochachtung,
die Arbeitsteams der Zeitschrift und der Konferenzen

* * *

Active participant in the conference (in 1994 – 2008 and in 2011) and a member of the editorial board of the international scientific journal *Estonian Discussions on Economic Policy* in three languages and author and peer reviewer of many articles in the journal, professor emeritus of the University of Tartu Dr **Mart Sõrg** had his 80th birthday (on **17.05.2023**).

We wish our productive and hard-working colleague good health, success and happiness in his future activities.

Sincerely,
Organizing committee of the conference and editorial board of the journal

* * * * * * * * *

ÜLLAS EHRLICH – 60 (9.12.1963)

Üllas Ehrlich (sündinud 9. detsembril 1963) on eesti ökoloog ja majandusteadlane. Õppis aastatel 1982–1989 Tartu Riikliku Ülikooli bioloogia-geograafia teaduskonna bioloogiaosakonnas geneetikat, lõpetas 1989. aastal. 1993–1995 õppis magistriõppes Tartu Ülikooli geograafia instituudis ja kaitses magistrikraadi inimgeograafia alal 1995. aastal.

Seejärel õppis Tartu Ülikooli geograafia instituudis doktoriõppes aastatel 1997–2003. Doktorikraadi kaitses inimgeograafiast 2007. aastal.

Töötab Tallinna Tehnikaülikoolis 1990 –...: TTÜ Eesti Majanduse Instituudis nooremteadur 1990–1994; teadur 1994–1997 ja vanemteadur 1997–2005. TTÜ majandusteaduskonnas Majandusuuringute teaduskeskuses erakorraline teadur 2005–2007 ja vanemteadur 2007–2009; avaliku sektori majanduse instituudi professor 2009–2013; majandusteaduskonna dekaani kt 2009, oli TTÜ majandusteaduskonna viimane valitud dekaan 2010–2016; ärikorralduse instituudi keskkonnaökonomika õppetooli keskkonnaökonomika õppetooli professor 2013–2016; ärikorralduse instituudi professor 2017–2020; aastast 2021 on ta Ärikorralduse instituudi dotsent jätkusuutliku väärtusahela juhtimise valdkonnas. Aastal 1994 oli ta Soomes Rovaniemi Ülikooli külalisteadur.

Üllas Ehrlich oli 2009 kuni õppetooli ja professuuri likvideerimiseni 2020 Eesti esimene ja seni ainus keskkonnaökonomika professor. Tema oli üks esimesi, kes pani Eestis aluse turuväliste ökosüsteemi teenuste rahalisele hindamisele.

Lisaks on tema vähem tuntud tegevusvaldkond suure infrastruktuuri objektide tasuvusanalüüsid. Näiteks põhinevad Kukuruse-Jõhvi neljarealise maantee lõik, Tallinn-Tartu maantee rekonstrueeritud väljasõit ja Saaremaas süvasadama ühendustee tema tasuvusarvutustel.

Meie konverentsi kaaskorraldaja ja pikaajaline osaleja (alates 2010) ning kolmekeelse rahvusvahelise teadusajakirja „Eesti majanduspoliitilised väitlused“ toimetaja ja ajakirja paljude artiklite autor/ kaasautor TTÜ dotsent dr **Üllas Ehrlich** saab 60-aastaseks.

Soovime heale kolleegile tervist, edu ja õnne edasistes tegevustes.

Lugupidamisega,
ajakirja ja konverentside toimkonnad

* * *

Der Mitveranstalter unserer Konferenzen und langjähriger aktiver Teilnehmer (seit 2010), Autor, Rezensent und Redakteur von vielen Artikeln der Zeitschrift „Estonian

Discussions on Economic Policy“, Professor der Technischen Universität Tallinn (TUT) Dr. **Üllas Ehrlich** wurde 60 Jahre alt (**09.12.2023**).

Von 2009 bis zur Auflösung des Lehrstuhls und der Professur im Jahr 2020 war Üllas Ehrlich der erste und bisher einzige Professor für Umweltökonomie in Estland. Er war einer der ersten, der den Grundstein für die finanzielle Bewertung nicht marktbezogener Ökosystemleistungen in Estland legte.

Darüber hinaus sind Wirtschaftlichkeitsanalysen großer Infrastrukturobjekte sein weniger bekanntes Tätigkeitsfeld. So basieren beispielsweise der Abschnitt der vierspurigen Straße Kukruse-Jõhvi, die rekonstruierte Ausfahrt der Straße Tallinn-Tartu und die Tiefhafenverbindungsstraße Saaremaa auf seinen Wirtschaftlichkeitsberechnungen.

Mit Hochachtung,
die Arbeitsteams der Zeitschrift und der Konferenzen

* * *

Co-organiser and long-term active participant of our conferences (since 2010), author, peer reviewer and editor of the journal *Estonian Discussions on Economic Policy*, professor of the Tallinn University of Technology (TUT) Dr **Üllas Ehrlich** – 60 years (**09.12.2023**).

Üllas Ehrlich was Estonia's first and until now the only professor of environmental economics in 2009 until the chair and professorship were abolished in 2020. He was one of the first to lay the foundation for financial evaluation of non-market ecosystem services in Estonia.

In addition, his lesser-known field of activity is cost-benefit analyses of large infrastructure objects. For example, the section of the Kukruse-Jõhvi four-lane road, the reconstructed exit of the Tallinn-Tartu road and the connection road to the deep harbor in Saaremaa are based on his profitability calculations.

We wish our productive and hard-working colleague good health, success and happiness in his future activities.

Sincerely,
Organizing committee of the conference and
editorial board of the journal

30 AASTAT KIRJASTUS-, KONVERENTSI-, KONSULTATSIOONI- JA KOOLITUSFIRMA MATTIMAR OÜ ASUTAMISEST

Mattimar OÜ sai tegevusloa-tunnistuse Tallinna Linnavalitsusest 12. oktoobril 1993. Omanik ja asutaja, juhatusel liige, tegevdirektor Matti Raudjärv töötas sel ajal Tallinna Tehnikaülikooli (TTÜ) majandusteaduskonnas majanduspoliitika õppetooli juhataja ja sama õppetooli professorina (alates 1992). Selle ameti kõrval kutsuti aastal 1996 teda osalise koormusega tööle ka Tartu Ülikooli (TÜ) majandusteaduskonna majanduspoliitika õppetooli. Aastal 1998 jäi töökohaks vaid TÜ majandusteaduskond ning järgnevatest aastatest ka TÜ Pärnu Kolledž ja aastaid hiljem ka TÜ Narva Kolledž. Kahes viimases sai oma õppe- ja teadustöö ka aastal 2019 lõpetatud, kuna lepingud lõppesid (vt allpool) ning pensioniiga oli juba aastal 2012 saabunud.

Ettevõtte loomise vajadus tekkis seetõttu, et 1994. aastal oli kavas korraldada pärast 10-aastast vaheaega II majanduspoliitika-alane teaduskonverents.¹ Firma loomine oli ajendatud ka sellest, et konverentsi ja teadusartiklite publitseerimine oli seotud rahastamise ja raamatupidamisliku asjaajamisega, mis oli sellises suures ülikoolis nagu TTÜ küllaltki bürokraatlik. Väikese erafirma puhul oli bürokraatia aga välistatud ning asjaajamine toimus kiirelt ja operatiivselt.

Mattimar OÜ asutamine pani osaliselt aluse tänaseks juba aastakümneid toimunud rahvusvahelistele mitme päevastele konverentsidele ja kolmekeelsele rahvusvahelisele teadusajakirjale. Sellele tegevusele oli tugevaks aluseks ja toetuseks ka allakirjutanu stažeerimine Saksamaa Liitvabariigis Kieli Ülikoolis ja Frankfurti Ülikoolis 1989. aasta oktoobri lõpust kuni 1990. aasta veebruari alguseni. Töö, suhtlemine ja aeg saksa ülikoolides andis oluliselt juurde uusi teadmisi, täiendavaid kogemusi teadus- ja õppetöös ning palju häid kolleege ja sõpru. Lisaks praktilised kogemused turumajandusest ja majanduspoliitikast, silmaringi laienemine ning teiste rahvaste kultuuri keskkonnaga tutvumine.

Firmal on olnud viljakas koostöö paljude artiklite autoritega, tõlkide ja tõlkijatega, retsensentidega, trükikojaga „Miniprint OÜ“, IT spetsialistidega, Värskas Sanatooriumi AS-ga ja Jänedas Mõis OÜ-ga, saksa teaduskirjastusega Berliner Wissenschafts-Verlag GmbH, konverentside ja ajakirja toimkondadega, kultuurikollektiividega ja paljude teiste abistajate ning kaasalõõjatega. Kõigile neile südamlükud tänud!

Stažeerimine andis allakirjutajale ka täiendava tõe konsultatsiooni- ja koolitusala tegevuse korraldamise arendamisele Eestis, sh eesti erakõrgkoolides ja ettevõtetes-

¹ Esimene (I) teaduskonverents oli toimunud mai lõpus 1984 kolmepäevase nn laevakonverentsina (marsruudil: Tartu-Värskas /Emajõgi, Peipsi ja Pihkva järv/; Värskas-Pihkva-Värskas /Pihkva järv, Velikaja jõgi ka Pihkva Emajõgi/; Värskas-Tartu /Pihkva ja Peipsi järv, Emajõgi/). Konverentsitöö toimus valdavalt laeval selle sõidu ajal kolmes sektsioonis ning toitlustamine ja ööbimine olid Värskas korraldatud; avaplenaaristung oli Tartus Toomel TÜ Ajaloomuuseumis ja lõppplenaaristung Värskas ning hästi korda läinud, mistõttu osalejad nõudsid uue, järjekordse konverentsi korraldamist allakirjutanu poolt.

organisatsioonides, mis hakkas firma poolset toimuma.² Selle alane tegevus hõlmas korduvalt ka koolitusreise eesti ettevõtete juhtidele-spetsialistidele, näiteks Saksamaale, Austriasse ja Šveitsi, sealsetesse ettevõtetesse ja messidele.

Konsultatsiooni- ja koolitusreise Eestis, Soomes ja Rootsis on korduvalt korraldatud ka näiteks kolleegidele Voroneži Riiklikust Ülikoolist (Venemaa). Samu reise Eestis on korraldatud ka georgia ja saksa kolleegidele. Pandeemia ja sõda Ukrainas on peatanud varasema konsultatsiooni- ja koolitustegevuse kolleegidele teistest riikidest (kavandatud olid Voroneži kolleegidele, näiteks reisid Norrasse jms).

Firma on tegelenud ka metsandusega, sh noore metsa istutamise ja kasvatamisega Kaasiku metsatalus (Lääne-Virumaal Tapa vallas ja Järvamaal Järva vallas) ning ka investeerimisega kodukontorisse Pirita-Kosel ja selle harukontoritesse Tapa vallas ja Pärnu linnas. Kavandamisel on koostöö oma tütre Mari-Liisi disainifirmaga.

Kuna Mattimar OÜ asutaja on oma õppetöö Eestis lõpetanud (tööleping Tartu Ülikooliga lõppes augustiga 2017 ja käsundusleping juuniga 2019), siis olles juba pensionieas ja Tartu Ülikoolis ka emeriteerunud 1. märtsist 2021, on piisavalt aega just Mattimar OÜ asjadega tegeleda. Ka teadustegevusega, artiklite kirjutamisega ja teaduskonverentsidel esinemistega (viimastel aastatel Interneti teel) enese nn vormis hoidmiseks saab tegeleda ning õppetöö Georgia ülikoolides peaks jätkuma (seni peatunud pandeemia ja sõja tõttu Ukrainas). Kõige selle kõrval on vaja tegeleda ka hobidega ja osaliselt ka puhata.

Kuna tütrepoeg Julius Marcus on oma õpinguid ülikoolis alustanud, siis edaspidi (kui tema plaanid on aastate pärast selgema), on võib-olla mõistlik ka teda Mattimar OÜ tegevusse lülitada ning kaugemas perspektiivis firma talle üle anda (muidugi juhul kui temal on selleks huvi).

Käesoleval ajal on põhitegevuseks ajakirja väljaandmine ning asjaolude selginemisel ka konverentside korraldamine. Lisaks aeg-ajalt ka „aktiivne logelemine“, sõpradega suhtlemine ja oma kinnisarvaga vajalikul määral tegelemine.

27.–29. juunil aastal 2024 oleks aeg 32. teaduskonverentsi läbiviimiseks (eeldusel, et rahvusvaheline olukord selgineb /pandeemiad, sõda Ukrainas jms/) ja kolleegid teistest riikidest saavad vabamalt oma kodumaalt Eestisse reisisid ning 2024. aastal ilmub meie teadusajakirja XXXII aastakäik.

Juulis 2023, Pirita-Kose kodukontoris

Lugupidamisega, Matti Raudjärv

(Mattimar OÜ tegevjuht, ajakirja „Eesti majanduspoliitilised väitlused“ peatoimetaja ning ettevõtetemajanduse ja majanduspoliitika teaduskonverentside peakorraldaja)

² Näiteks enne Eesti Vabariigi taasiseseisvumist toimusid põhitöö välised konsultatsioonid ja koolitused valdavalt ühingu „Teadus“ vahendusel (osa saadud tulust läks ühingu). Kuna ühing lõpetas tegevuse 1990. aastate alguses, siis uutes tingimustes oli oma firma kaudu tege-vus oluliselt mõistlikum.

30 YEARS FROM THE ESTABLISHMENT OF THE MATTIMAR OÜ (Ltd) PUBLISHING, CONFERENCE, CONSULTATION AND TRAINING COMPANY

Mattimar OÜ received the activity license from the Tallinn City Government on 12 October 1993. The owner and founder, Member of the Management Board, Managing Director Matti Raudjärv was then working as the Head of the Chair of Economic Policy of the Faculty of Economics of the Tallinn University of Technology (TUT) and professor of the same chair (since 1992).

It was necessary to establish a company because it was planned in 1994 to organise the II Scientific Conference on Economic Policy after an interval of 10 years.¹ The company was established also because organisation of the conference and publishing of research papers was related to financing and accounting procedures which were rather bureaucratic in such a large university as TUT. In a small private company the bureaucracy was excluded and the transactions were performed fast and operatively.

Establishment of Mattimar OÜ partly laid the foundation to the international conferences of several days held annually for decades by now and to the international scientific journal in three languages. The fellowship months of the undersigned in the Federal Republic of Germany, at the University of Kiel and the University of Frankfurt from the end of October 1989 until the beginning of February 1990, served as a strong foundation to these activities. The work, communication and time at the German universities added considerable new knowledge, broadened the mind and gave additional experience in research and teaching, and many new colleagues and friends. Besides, practical experience in market economy and economic policy, broadening of the mind and getting acquainted with the cultural environment of other nations.

The company has had fruitful cooperation with many authors of papers, interpreters and translators, peer reviewers, the Miniprint OÜ publishing house, IT specialists, Värskä Sanatoorium AS and Jäneda Mõis OÜ, the German publisher Berliner Wissenschafts-Verlag GmbH of scientific literature, organising committees of the conferences and editorial boards of the journal, cultural groups and many other people who have helped and contributed. Heartfelt thanks to all of them!

The fellowship time also gave additional motivation to the undersigned to develop with the company the organisation of consultation and training activities in Estonia, including in Estonian private establishments of higher education and enterprises and

¹ The first (I) scientific conference had been held at the end of May 1984 as a three-day ship conference so-to-say (on the route: Tartu-Värskä /Emajõgi, lakes Peipus and Pskov/; Värskä-Pskov-Värskä /Lake Pskov, Velikaya River and Pskov, Emajõgi River/; Värskä-Tartu /lakes Pskov and Peipus, Emajõgi River/). The conference work took place mainly on the ship in three sections, and the catering and accommodation had been arranged at Värskä, the opening plenary meeting was in Tartu, in the History Museum of the University of Tartu on Toome Hill, and the final plenary meeting at Värskä, and it was a success, therefore the participants requested organisation of another, next conference by the undersigned.

organisations.² These activities included also several training trips for heads and specialists of Estonian companies, for instance to Germany, Austria and Switzerland, to visit the enterprises and fairs.

Several consultation and training trips to Estonia, Finland and Sweden have been arranged also, for instance, to colleagues from Voronezh State University (Russia). The same tours in Estonia have been arranged also to colleagues from Georgia and Germany. The pandemics and the war in Ukraine have stopped the earlier consultation and training activities for colleagues from other countries (trips to Norway had been planned to colleagues from Voronezh, etc.).

The company has also been engaged in forestry, including planting and growing new trees at the Kaasiku Forest Farm (in Tapa Rural Municipality in the Lääne-Virumaa County and in Järva Rural Municipality in the Järvamaa County) and investing in the home office at Pirita-Kose and its branch offices.

As the founder of Mattimar OÜ has ended his academic work in Estonia (the contract of employment with the University of Tartu ended in August 2017 and the authorisation agreement in June 2019), he has enough time to take care of the activities of Mattimar OÜ, being at retirement age and having become also *emeritus* at the University of Tartu on 1 March 2021.

Currently the main activity is the publishing of the journal, and if the circumstances become clearer, also organisation of conferences. In addition, from time to time “active idling”, communication with friends and taking care of his real estate as much as necessary.

On 27–29 June 2024 it would be time for the conduction of the XXXII scientific conference (assuming that the international situation becomes clearer /pandemics, war in Ukraine, etc./) and colleagues from other countries have more freedom for travelling to Estonia from their homeland, and in 2024 the XXXII volume of our scientific journal will be published.

In July 2023, at the home office at Pirita-Kose

Sincerely,

Matti Raudjärv (Managing Director of Mattimar OÜ,
Chief Editor of the journal *Estonian Discussions on Economic Policy*, and
main organiser of the scientific conferences on business administration and economic policy)

² For instance, before regaining of independence of the Republic of Estonia, the consultations and training events outside one’s main job were mainly organised through the Teadus (Science) Society (the society kept a part of the earnings). As the society ended its activities at the beginning of 1990s, it was much more reasonable to do this work in the form of own company.

ENNO LANGFELDT – 27. juuni 2016: 18 aastat õppetööd on lõppenud!

Professor dr Enno Langfeldt on juba hulk aastaid pensionil; kirjutanud meie ajakirjale sisukaid artikleid, osalenud aktiivselt meie konverentsidel Värskas ning retsenseerinud meie ajakirja autorite artikleid heal tasemel. Ta on pika perioodi meie ajakirja toimetus-kollegiumi liige olnud.

27. juunil 2016 pidas ta hüvastijātu loengu Kieli Rakendusülikooli majandusosakonnas ja ta saadeti nii üliõpilaste kui kolleegide poolt südamlikult pensionile.¹

Pärast 20 aastat õpetamist Kieli Rakendus-kõrgkoolis (Rakendusülikoolis) pidas prof. dr Enno Langfeldt oma viimase loengu enne teenitud pensionile jäämist selle aasta juunis. Loengu teemaks oli Euroopa Keskpanga praegune rahapoliitika. Prof. dr Enno Langfeldt kasutas hüvastijätuloengut ka selleks, et anda osakonna kolleegidele ja töötajatele teada oma kogemustest 30-aastasest õpetamisest.

Üldiselt võib koolitatud pankur vaadata tagasi peaaegu 50-aastasele töökogemusele ärivaldkonnas. Pärast panganduspraktika lõpetamist Deutsche Bank Kielis asus ta õppima majandust ka Schleswig-Holsteini Liidumaa pealinnas, mille lõpetas viis aastat hiljem.

70-ndate aastate keskel alustas professor dr Enno Langfeldt tööd Kieli Maailmamajanduse Instituudis – perioodil, mil ta täiendas oma uurimistööd rahapoliitika, majandusanalüüsi ja -prognoosimise ning varimajanduse valdkonnas. Prof. dr. Enno Langfeldt töötas Kieli Rakenduskõrgkoolis alates 1998. aastast.

Professor dr Enno Langfeldt andis ka intervjuu: Ta rääkis oma hüvastijätuloengu katkenditest ning kolleegide lugudest ja õnnitlustest ning oma karjääri nurgakividest, ka sellest, kuidas tal õnnestus muuta oma hobi elukutseks ja kuidas üliõpilaskond on tema karjääri jooksul muutunud.²

¹ Hüvasti professor dr. Enno Langfeldt (tõlge saksa keelest, MR.). [<https://www.fh-kiel.de/fachbereiche/wirtschaft/impressionen-2016/verabschiedung-von-professor-dr-enno-langfeldt/>] 27.04.2022

² Hüvastijätt osakonnast: Intervjuu prof dr Enno Langfeldtiga: [<https://www.fh-kiel.de/fachbereiche/wirtschaft/impressionen-2016/abschied-aus-dem-fachbereich-interview-mit-prof-dr-enno-langfeldt-kopie-2/>] 27.04.2022

Fotol: pensionile lahkuv majanduspoliitika professor Enno Langfeldt oma kabinetis viimast intervjuud andmas.

Hüvastijätuks kinkis Kieli Rakendusülikooli president professor dr Udo Beer majanduspoliitika professorile omalt poolt üriku:

Fotol: president professor dr Udo Beer ja professor dr Enno Langfeldt pärast loengut.

Pärast 30 aastat majandus-, rahandus- ja avaliku halduse professorina läks professor dr Enno Langfeldt väljateenitud pensionile.

Ka meie ajakirja toimkond ja konverentsi korraldajad tänavad Ennot suurepärase koostöö eest ning soovivad talle head tervist, edu ja õnne oma edasises tegevuses.

Ajakirja ja konverentsi toimkonna nimel lugupidamisega,
Matti Raudjärv

PS: ülevaate on koostanud Matti Raudjärv, tuginedes professor dr Enno Langfeldti kollegide allikatele:

tekst: Nicole Bianga, fotod: Marius Siedliski („Verabschiedung von Professor Dr. Enno Langfeldt“ /avaldatud: 21.07.2016/ ja „Abschied aus dem Fachbereich: Interview mit Prof. Dr. Enno Langfeldt (Kopie 2)“ /avaldatud: 21.12.2016/)

* * *

Alljärgnevalt on toodud paar fotot Kieli Rakendusülikoolist ja Campusest (seal, eriti majandusõppe osakonnas, on palju kordi stažeerimise käigus ja teistel külastustel ka Matti Raudjärv viibinud ning töötanud):

Fotol: keskel Kieli Rakendusülikooli hoonete kompleks-Campus Neumühlen-Diet-richsdorffs Ida-Kielis; eesolevas puna-valges kõrghoones asub majandusõppe osakond, selle katusel on näha valge ehitis teleskoobi ja abiruumidega. Majandusõppe osakonna kõrval paremal madalamas hoones asub rektoraaht ja teised haldusüksused. ³

Paljud üliõpilased ja õppejõud, kes elavad Kieli Läänekaldal ja sellest eemal asuvates linnaosades, kasutavad õppetöle minekuks jalgratast ja Kieli linna transpordi hulka kuuluvat nn veetrammi-laeva, mis pendeldab iga paari tunni tagant lääne- ja idakaldal vahet. Nii on see juba aastakümneid olnud. Autoga tulejatele on Campuses avarad parkimisplatsid.

Fotol: keskel Kieli Rakendusülikooli õppehoonete kompleks-Campus Kieli fjordi idakaldal (fjord vasakul ülal, fjordist eespool paremal asub nn Ida-sadam /valdavalt kaubaveod/ ja sadamast ülespoole Kieli soojusjaam; taga ülal kaugemal on näha Kieli laht); Campuse parempoolses pikas hoones asub majandusõppe osakond. ⁴

* * *

³³[<https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.kn-online.de%2Flokales%2Fkiel%2Fdie-wunschliste-der-fachhochschule-kiel-LCPHQTO52YMCQVWL5XHGSJ3O5A.Html&psig=AOvVaw0a7etSHSKmx22NAlkXwjAd&ust=1667823664420000&source=images&cd=vfe&ved=0CAoQjRxqFwoTCOCvkLnFmfsCFQAAAAAdAAAAABAa>] 6.11.2022

⁴[<https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.kn-online.de%2Flokales%2Fkiel%2Ffh-kiel-platzmangel-mit-vorteilen-Z6UHZJESALTQRWDSN2W6CYYCQ4.html&psig=AOvVaw0a7etSHSKmx22NAlkXwjAd&ust=1667823664420000&source=images&cd=vfe&ved=0CAoQjRxqFwoTCOCvkLnFmfsCFQAAAAAdAAAAABAa>] 6.11.2022

ENNO LANGFELDT – 27. Juni 2016: 18 Jahre Unterricht sind vorbei!

Professor Dr. Enno Langfeldt ist seit vielen Jahren im Ruhestand; schrieb sinnvolle Artikel für unser Magazin, nahm aktiv an unseren Konferenzen in Värskä teil und rezensierte die Artikel der Autoren unseres Magazins auf gutem Niveau.

Am 27. Juni 2016 verabschiedete sich Professor für Volkswirtschaftslehre, Finanz- und Verwaltungswissenschaften Dr. Enno Langfeldt anlässlich seines bevorstehenden Ruhestandes vom Fachbereich Wirtschaft mit einer Abschiedsvorlesung.

Nach 18 Jahren Tätigkeit als Professor am Fachbereich Wirtschaft hielt Prof. Dr. Enno Langfeldt seine Abschiedsvorlesung im kollegialen Rahmen.

Der Einladung folgten neben den Mitarbeiterinnen und Mitarbeitern des Fachbereichs auch seine ehemaligen Kollegen aus dem Institut für Weltwirtschaft der Universität Kiel, wo Prof. Dr. Enno Langfeldt vor seiner Zeit an der Fachhochschule über 20 Jahre lang tätig war. Er verabschiedete sich mit seiner Königsdisziplin: einer letzten Vorlesung über die aktuelle Geldpolitik der Europäischen Zentralbank sowie einem kleinen Rückblick auf die Eckpfeiler seiner Berufskarriere.

Interessiert hörten sich die Anwesenden Professor Langfeldts Ausführungen zur aktuellen Geldpolitik der Europäischen Zentralbank an und diskutierten im Anschluss über die vorgestellte Thematik.

Nach 20 Jahren Lehrtätigkeit an der Fachhochschule Kiel hielt Prof. Dr. Enno Langfeldt im Juni diesen Jahres seine vorerst letzte Vorlesung vor seinem wohlverdienten Eintritt in den Ruhestand. Thema der Vorlesung war die aktuelle Geldpolitik der Europäischen Zentralbank. Prof. Dr. Enno Langfeldt nutzte die Abschiedsvorlesung aber auch, um im Kreis seiner Kolleginnen und Kollegen sowie Mitarbeiterinnen und Mitarbeitern des Fachbereichs über seine Erfahrungen aus 30 Jahren Lehrtätigkeit zu berichten.

Insgesamt blickt der gelernte Bankkaufmann auf fast 50 Jahre Berufserfahrung im Bereich der Wirtschaft zurück. Nach Abschluss seiner Banklehre bei der Deutschen Bank in Kiel nahm er ebenfalls in der Landeshauptstadt Schleswig-Holsteins das wirtschaftswissenschaftliche Studium auf, das er fünf Jahre später abschloss.

Mitte der 70er Jahre begann Professor Dr. Enno Langfeldt am Institut für Weltwirtschaft zu arbeiten - eine Zeit, die seine Forschungsarbeiten in den Bereichen der Geldpolitik, Konjunkturanalyse und -prognose sowie Schattenwirtschaft vorantrieben. Seit dem Jahr 1998 war Prof. Dr. Enno Langfeldt an der Fachhochschule Kiel tätig.

Eingebettet in Ausschnitte aus seiner Abschiedsvorlesung sowie Erzählungen und Glückwünschen seiner Kolleginnen und Kollegen erzählte Prof. Enno Langfeldt uns in einem persönlichen Interview von den Eckpfeilern seiner Karriere, wie er es schaffte sein Hobby zum Beruf zu machen und wie sich die Studierendenschaft im Laufe seiner Karriere verändert hat.

Zum Abschied überreichte Präsident der Fachhochschule Kiel Prof. Dr. Udo Beer dem Wirtschaftsprofessor seine Urkunde.

Nach 30 Jahren als Professor für Volkswirtschaftslehre, Finanz- und Verwaltungswissenschaften geht Prof. Dr. Enno Langfeldt in den wohlverdienten Ruhestand.

Auch die Redaktion unseres Magazins und die Organisatoren der Konferenz danken Enno für die hervorragende Zusammenarbeit und wünschen ihm für seine weitere Tätigkeit Gesundheit, Erfolg und Freude.

Mit freundlichen Grüßen im Namen der Zeitschrift
und des Konferenzkomitees,

Matti Raudjärv

PS: Die Rezension wurde von Matti Raudjärv erstellt, basierend auf den Quellen von Professor Dr. Enno Langfeldts Kollegen:

Text: Nicole Bianga, Fotos: Marius Siedliski („Verabschiedung von Professor Dr. Enno Langfeldt“ /veröffentlicht: 21.07.2016/ und „Abschied aus dem Fachbereich: Interview mit Prof. Dr. Enno Langfeldt (Kopie 2)“ /veröffentlicht: 21.12.2016/)

* * *

Die vorbereitete Übersicht enthält Fotos von Enno und seinen Kollegen, sowie ein paar Fotos von der FH Kiel und dem Campus (auch Matti Raudjärv hat dort während seines Praktikums und anderer Besuche viele Male übernachtet und gearbeitet, insbesondere im Fachbereich Wirtschaftswissenschaften Studien).

ENNO LANGFELDT – June 27, 2016: 18 years of teaching is over!

Professor Dr. Enno Langfeldt has been retired for many years; wrote meaningful articles for our magazine, actively participated in our conferences in Värška and reviewed the articles of the authors of our magazine at a good level.

On June 27, 2016, he gave a farewell lecture at the Department of Economics at the Kiel University of Applied Sciences and was cordially retired by both students and colleagues.

After 20 years of teaching at Kiel University of Applied Sciences, Prof. Dr. Enno Langfeldt gave his last lecture before his well-deserved retirement in June this year. The theme of the lecture was the current monetary policy of the European Central Bank. Prof. Dr. Enno Langfeldt also used the farewell lecture to inform the colleagues and staff of the department about his experience of 30 years of teaching.

In general, a trained banker can look back on almost 50 years of experience in the business field. After completing his banking internship at Deutsche Bank in Kiel, he also studied economics in the capital of Schleswig-Holstein, which he graduated five years later.

In the mid-70s, Professor Dr. Enno Langfeldt started working at the Kiel Institute for the World Economy - a period in which he supplemented his research in the field of monetary policy, economic analysis and forecasting, and the shadow economy. Prof. dr. Enno Langfeldt worked at Kiel University of Applied Sciences since 1998.

Prof. Enno Langfeldt also gave an interview in which he talked about excerpts from his farewell lecture and the stories and congratulations of his colleagues, as well as the cornerstones of his career, also about how he managed to turn his hobby into a profession and how the student body has changed during his career.

As a farewell, the President of the Kiel University of Applied Sciences, Professor Dr. Udo Beer, presented the economics professor with a Document.

After 30 years as a professor of economics, finance and public administration, Professor Dr. Enno Langfeldt took a well-deserved retirement.

The editorial board of our magazine and the organizers of the conference also thank Enno for the excellent cooperation and wish him good health, success and happiness in his future activities.

Sincerely, on behalf of the Journal and
the Conference Committee,

Matti Raudjärvi

PS: the review was prepared by Matti Raudjärvi, based on the sources of professor Dr. Enno Langfeldt's colleagues:

Text: Nicole Bianga, photos: Marius Siedliski ("Farewell to Professor Dr. Enno Langfeldt" /published: July 21, 2016/ and "Farewell from the department: Interview with Prof. Dr. Enno Langfeldt (copy 2)" /published: December 21.2016/)

* * *

The prepared overview contains photos of Enno and his colleagues, as well as a few photos of Kiel University of Applied Sciences and the Campus (Matti Raudjärvi has also stayed and worked there many times during his internship and other visits, especially in the department of economic studies).

**MAJANDUSPOLIITIKA TEADUSKONVERENTSID
EESTIS (1984 – 2022 ... 2023)**

**WISSENSCHAFTLICHE KONFERENZEN ÜBER
WIRTSCHAFTSPOLITIK IN ESTLAND (1984–2022 ... 2023)**

**SCIENTIFIC CONFERENCES ON ECONOMIC
POLICY IN ESTONIA (1984–2022 ... 2023)**

I	1984	Ühiskondliku tootmise intensiivistamise probleemid Eesti NSV-s
II	1994	Majandusteadus ja majanduspoliitika Eesti Vabariigis
III	1995	Majanduspoliitika teooria ja praktika Eesti Vabariigis
IV	1996	Aktuaalsed majanduspoliitika küsimused Euroopa Liidu riikides ja Eesti Vabariigis /I ja II/
Aktuelle wirtschaftspolitische Fragen in den Ländern der Europäischen Union und in der Republik Estland /I und II/
Topical Problems of the Economic Policy in the Member States of the European Union and the Republic of Estonia /I and II/
V	1997	Eesti Vabariigi majanduspoliitika ja integreerumine Euroopa Liiduga
Die Wirtschaftspolitik der Republik Estland und die Integration mit der Europäischen Union
Economic Policy of the Republic of Estonia and Integration with the European Union
VI	1998	Eesti Vabariigi integreerumine Euroopa Liiduga – majanduspoliitika eesmärgid ja abinõud
Die Integration der Republik Estland mit der Europäischen Union – Ziele und Mittel der Wirtschaftspolitik
Integration of the Republic of Estonia into the European Union – Goals and Instruments of Economic Policy
VII	1999	Eesti Vabariigi majanduspoliitika ja Euroopa Liit
Wirtschaftspolitik der Republik Estland und die Europäische Union
Economic Policy of the Republic of Estonia and the European Union
VIII	2000	Eesti Vabariigi majanduspoliitika tulemuslikkus ja Euroopa Liit
Wirksamkeit der Wirtschaftspolitik der Republik Estland und die Europäische Union
Effectiveness of the Economic Policy of the Republic of Estonia and the European Union
IX	2001	Harmoniseerimine ja vabadus Eesti Vabariigi majanduspoliitikas integreerumisel Euroopa Liiduga
Harmonisierung und Freiheit der Wirtschaftspolitik Estlands in EU-Integrationsprozess
Harmonisation and Freedom in the Economic Policy of Estonia integrating with the European Union

X	2002	Euroopa Liiduga liitumise mõju Eesti majanduspoliitikale Die Integration der Europäischen Union und ihre Wirkungen auf die Wirtschaftspolitik Estlands Effect of Accession to the European Union on the Economic Policy of Estonia
XI	2003	Eesti majanduspoliitika teel Euroopa Liitu Die Wirtschaftspolitik Estlands auf dem Weg in die Europäische Union Estonian Economic Policy on the Way Towards the European Union
XII	2004	Eesti majanduspoliitilised perspektiivid Euroopa Liidus Wirtschaftspolitische Perspektiven Estlands als Mitglied der Europäischen Union Economic Policy Perspectives of Estonia in the European Union
XIII	2005	XIII majanduspoliitika teaduskonverents Die XIII. wirtschaftspolitische Konferenz 13 th Scientific Conference on Economic Policy
XIV	2006	XIV majanduspoliitika teaduskonverents Die XIV. wirtschaftspolitische Konferenz 14 th Scientific Conference on Economic Policy
XV	2007	Eesti majanduspoliitika – kolm aastat Euroopa Liidus Die Wirtschaftspolitik Estlands – drei Jahre in der Europäischen Union Economic Policy of Estonia – three Years in the European Union
XVI	2008	Majanduspoliitika Euroopa Liidu riikides – aasta 2008 Die Wirtschaftspolitik in den EU-Mitgliedsstaaten – 2008 Economic Policy in the EU Member States – 2008
XVII	2009	Majanduspoliitika Euroopa Liidu riikides – aasta 2009 Die Wirtschaftspolitik in den EU-Mitgliedsstaaten – 2009 Economic Policy in the EU Member States – 2009
XVIII	2010	Majanduspoliitika Euroopa Liidu riikides – aasta 2010 Die Wirtschaftspolitik in den EU-Mitgliedsstaaten – 2010 Economic Policy in the EU Member States – 2010
XIX	2011	Majanduspoliitika Euroopa Liidu riikides – aasta 2011 Die Wirtschaftspolitik in den EU-Mitgliedsstaaten – 2011 Economic Policy in the EU Member States – 2011
XX	2012	Majanduspoliitika Euroopa Liidu riikides – aasta 2012 Die Wirtschaftspolitik in den EU-Mitgliedsstaaten – 2012 Economic Policy in the EU Member States – 2012
XXI	2013	Majanduspoliitika Euroopa Liidu riikides – aasta 2013 Die Wirtschaftspolitik in den EU-Mitgliedsstaaten – 2013 Economic Policy in the EU Member States – 2013
XXII	2014	Majanduspoliitika Euroopa Liidu riikides – aasta 2014 Die Wirtschaftspolitik in den EU-Mitgliedsstaaten – 2014 Economic Policy in the EU Member States – 2014
XXIII	2015	Majanduspoliitika Euroopa Liidu riikides – aasta 2015 Die Wirtschaftspolitik in den EU-Mitgliedsstaaten – 2015 Economic Policy in the EU Member States – 2015

- XXIV 2016 Majanduspoliitika Euroopa Liidu riikides – aasta 2016
Die Wirtschaftspolitik in den EU-Mitgliedsstaaten – 2016
Economic Policy in the EU Member States – 2016
- XXV 2017 **Majanduspoliitika Euroopa Liidu riikides – aasta 2017:**
Juubelikonverents – 25; (29.06-01.07.2017)
Die Wirtschaftspolitik in den EU-Mitgliedsstaaten – 2017:
Jubiläumskonferenz – 25; (29.06-01.07.2017)
Economic Policy in the EU Member States – 2017: Jubilee
conference – 25; (29.06-01.07.2017)
- XXVI 2018 **Majanduspoliitika Euroopa Liidu riikides – aasta 2018:**
Eesti Vabariik – 100 / 100 aastat eestikeelset rahvuslikku
Tehnikaülikooli Eestis; (28.-30.06.2018)
Die Wirtschaftspolitik in den EU-Mitgliedsstaaten – 2018:
Republik Estland – 100 / 100 Jahre von der Gründung der
estnischsprachigen nationalen Technischen Universität; (28.-
30.06.2018)
Economic Policy in the EU Member States – 2018: Republic
of Estonia – 100 / 100 years of the Estonian-language national
University of Technology in Estonia; (28.-30.06.2018)
- XXVII 2019 **Majanduspoliitika Euroopa Liidu riikides – aasta 2019:** Eesti
Vabariik– 15 aastat EL-s ja NATO-s / 100 aastat eestikeelset
Tartu Ülikooli / 320 aastat Tartu Ülikooli asumisest Pärnusse
(1699–1710); (3.-5.07.2019)
Die Wirtschaftspolitik in den EU-Mitgliedsstaaten – 2019:
Republik Estland – 15 Jahre in EU und in NATO / 100 Jahre
estnischsprachige Universität Tartu / Vor 320 Jahren zog die
Universität Tartu nach Pärnu (1699–1710); (3.-5.07.2019)
Economic Policy in the EU Member States – 2019: Republic
of Estonia – 15 years in EU and in NATO / 100 years of the
Estonian-language University of Tartu / 320 years from the
temporary relocation of the University of Tartu to Pärnu (1699–
1710); (3.-5.07.2019)
- XVIII 2020¹ **Majanduspoliitika Euroopa Liidu riikides – aasta 2020:** 100
aastat Tartu rahust / 100 aastat Eesti Vabariigi esimesest
Põhiseadusest; (25.-27.06.2020)

¹ Konverents jäi ära seoses koroonaviiruse ulatusliku leviku tõttu paljudes maailma riikides, sh Eestis ja konverentsil osalejate koduriikides. Lähemalt vaata kirjutist käesoleva ajakirja Kroonika osas (XXVIII konverents).

Die Konferenz entfiel wegen der umfangreichen Ausbreitung des Coronavirus in vielen Staaten der Welt, darunter in Estland und den Heimatländern der Teilnehmer der Konferenz. Siehe näher im Chronikteil der vorliegenden Zeitschrift (XXVIII. Konferenz).

The conference was cancelled due to the extensive spread of the coronavirus in many countries of the world, including Estonia and the home countries of the conference participants. For more details, see the article in the Chronicles part of this journal (XXVIII Conference).

- Die Wirtschaftspolitik in den EU-Mitgliedsstaaten – 2020: 100 Jahren der Friedensvertrag Tartu / 100 Jahren die erste Verfassung der Republik Estland; (25.-27.06.2020)*
- Economic Policy in the EU Member States – 2020: 100 years from the Peace Treaty of Tartu / 100 years from the first Constitution of the Republic of Estonia; (25.-27.06.2020)*
- XXIX 2021² **Majanduspoliitika Euroopa Liidu riikides – aasta 2021:30** aastat Eesti Vabariigi taasiseseisvumisest / Tallinna Tehnika-ülikooli majandusteaduskond – 80 / 25 aastat esimesest rahvusvahelisest majanduspoliitika teaduskonverentsist Tartus-Värskas / 25 aastat regionaalse kolledži, Tartu ülikooli Pärnu kolledži asutamisest Pärnus; (1.-3.07.2021)
- Die Wirtschaftspolitik in den EU-Mitgliedsstaaten – 2021:30 Jahre seit Wiederherstellung der Unabhängigkeit der Republik Estland / Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät für Technische Universität Tallinn – 80 / Vor 25 Jahren fand die erste International Konferenz für Wirtschaftspolitik in Tartu und Värskas statt / Vor 25 Jahren wurde das College Pärnu der Tartuer Universität gegründet; (1.-3.07.2021)*
- Economic Policy in the EU Member States – 2021: 30 years from the restoration of independence of the Republic of Estonia / School of Business and Governance of Tallinn University of Technology – 80 / 25 years from the first International Scientific Conference on Economic Policy in Tartu-Värskas / 25 years from the establishment of the regional college, Pärnu College of the University of Tartu in Pärnu; (1.-3.07.2021)*
- XXX 2022³ **Majanduspoliitika ja ettevõtetmajandus Euroopa Liidu riikides – aasta 2022: Tartu Ülikool – 390 aastat (anno 1632)/**

² Konverents jäi ära seoses koroonaviiruse ulatusliku leviku tõttu paljudes maailma riikides, sh Eestis ja konverentsil osalejate koduriikides. Ettevalmistused olid aga tehtud ja konverentsi toimikond oli korraldamiseks valmis.

Die Konferenz entfiel wegen der umfangreichen Ausbreitung des Coronavirus in vielen Staaten der Welt, darunter in Estland und den Heimatländern der Teilnehmer der Konferenz.

The conference was cancelled due to the extensive spread of the coronavirus in many countries of the world, including Estonia and the home countries of the conference participants.

³ Konverents jäi ära seoses koroonaviiruse ulatusliku leviku tõttu paljudes maailma riikides, sh Eestis ja konverentsil osalejate koduriikides. Lisaks soodustas konverentsi ära jäämist paraku ka sõda Ukraina pinnal Venemaa invasiooni ja agressiooni tõttu alates 24. veebruarist 2022 (24.02 on Eesti Vabariigi aastapäev!). Sellega seoses on paljud meie potentsiaalsed autorid teistest riikidest ja ka Eestist oma tegevustes sh artiklite kirjutamisel, tugevasti häiritud. Samuti on problemaatiline olnud reaalne ja ohutu võimalus Eestisse konverentsile sõita.

Die Konferenz entfiel wegen der umfangreichen Ausbreitung des Coronavirus in vielen Staaten der Welt, darunter in Estland und den Heimatländern der Teilnehmer der Konferenz. Darüber hinaus trug auch der Krieg an der Oberfläche der Ukraine aufgrund der russischen Invasion und Aggression vom 24. Februar 2022 (24.02 ist der Jahrestag der Republik Estland!) zur Absage der Konferenz bei. Auch die tatsächliche und sichere Grundlage für die Befugnis, zur Konferenz nach Estland zu reisen, war problematisch.

30 korda konverentsidest: Värskas (1984, 1994–2012) ja Jänedal (2013–2022); XXX aastakäiku ajakirja/ Eesti Vabariigi pealinn Tallinn – alates 2022. aastast UNESCO muusikalinn/ Agressioon Ukrainas; (30.06-2.07.2022)

Die Wirtschaftspolitik und Betriebswirtschaft in den EU-Mitgliedsstaaten – 2022: Universität Tartu – 390 Jahre (anno 1632)/ 30 Mal von Konferenzen: in Värška (1984, 1994–2012) und in Jänedal (2013–2022); XXX Jahrgänge der Zeitschrift/ Die Hauptstadt der Republik Estland, Tallinn – seit dem Jahre 2022 die Musikstadt der UNESCO / Aggression in der Ukraine; (30.06-2.07.2022)

Economic Policy and Business Administration in the EU Member States – 2022: University of Tartu – 390 years (anno 1632)/30 times from conferences: in Värška (1984, 1994–2012) and in Jänedal (2013–2022); XXX year of issue journal/ The capital of the Republic of Estonia, Tallinn – UNESCO City of Music since 2022/ Aggression in Ukraine; (30.06-2.07.2022)

XXXI 2023⁴

Majanduspoliitika ja ettevõtetmajandus Euroopa Liidu riikides – aasta 2023: Eesti pealinn Tallinn – Euroopa roheline pealinn 2023 / 30 aastat kirjastus-, konverentsi-, konsultatsiooni- ja koolitusfirma Mattimar OÜ asutamisest (29.06 – 1.07.2023) / 2023 on Eestis sauna-aasta

The conference was cancelled due to the extensive spread of the coronavirus in many countries of the world, including Estonia and the home countries of the conference participants. In addition, the war on the surface of Ukraine due to the Russian invasion and aggression from February 24, 2022 (24.02 is the anniversary of the Republic of Estonia!), also contributed to the cancellation of the conference. The real and safe basis of power to travel to Estonia for the conference has also been problematic.

⁴ **Konverents** jäi ära seoses koroonaviiruse ulatusliku leviku tõttu paljudes maailma riikides, sh Eestis ja konverentsil osalejate koduriikides. Lisaks soodustas konverentsi ära jäämist paraku ka sõda Ukraina pinnal Venemaa invasiooni ja agressiooni tõttu alates 24. veebruarist 2022 (24.02 on Eesti Vabariigi aastapäev!). Sellega seoses on paljud meie potentsiaalsed autorid teistest riikidest ja ka Eestist oma tegevustes sh artiklite kirjutamisel, tugevasti häiritud. Samuti on problemaatiline olnud reaalne ja ohutu võimalus Eestisse konverentsile sõita.

Die Konferenz entfiel wegen der umfangreichen Ausbreitung des Coronavirus in vielen Staaten der Welt, darunter in Estland und den Heimatländern der Teilnehmer der Konferenz. Darüber hinaus trug auch der Krieg an der Oberfläche der Ukraine aufgrund der russischen Invasion und Aggression vom 24. Februar 2022 (24.02 ist der Jahrestag der Republik Estland!) zur Absage der Konferenz bei. Auch die tatsächliche und sichere Grundlage für die Befugnis, zur Konferenz nach Estland zu reisen, war problematisch.

The conference was cancelled due to the extensive spread of the coronavirus in many countries of the world, including Estonia and the home countries of the conference participants. In addition, the war on the surface of Ukraine due to the Russian invasion and aggression from February 24, 2022 (24.02 is the anniversary of the Republic of Estonia!), also contributed to the cancellation of the conference. The real and safe basis of power to travel to Estonia for the conference has also been problematic.

Die Wirtschaftspolitik und Betriebswirtschaft in den EU-Mitgliedsstaaten – 2023: Tallinn, die Hauptstadt Estlands – die grüne Hauptstadt Europas 2023 / 30 Jahre seit der Gründung des Unternehmens für Publikationen, Konferenzen, Beratung und Ausbildung – Mattimar OÜ (GmbH) (29.06 – 1.07.2023) / 2023 ist das Jahr der Sauna in Estland

Economic Policy and Business Administration in the EU-Member States – 2023: Tallinn, the capital of Estonia – the green capital of Europe 2023 / 30 years from the establishment of the Mattimar OÜ (Ltd) publishing, conference, consultation and training company (29.06 – 1.07.2023) / 2023 is the year of the sauna in Estonia

**LOODETAV TULEVIKUINFORMATSIOON (2024–2029)
järgmistel lehekülgedel:**

**EVENTUELLE PLANUNG FÜR ZUKÜNFTIGE KONFERENZEN
(2024–2029) auf den nächsten Seiten:**

EXPECTED FUTURE INFORMATION (2024–2029) on the next pages:

**Kui õnnestub organisatsiooniliselt ja finantsiliselt, siis edaspidi näeks tänane korraldus-
toimkond konverentse järgmiste pühendumustega:**¹

**Falls es organisatorisch und finanziell möglich sein wird, schlägt das heutige
Organisationskomitee vor, dass kommende Konferenzen folgenden Jahrestagen
oder kulturellen Ereignissen gewidmet sein werden:**²

**If it works out in organisational and financial terms, the Organising Committee
would like to dedicate the future conferences to the following anniversaries:**³

**XXXII 2024 (Eesti-Estland-Estonia):
27.-29.06.2024**

Majanduspoliitika ja ettevõtetmajandus Euroopa Liidu riikides – aasta 2024: Eesti on 20 aastat NATO ja Euroopa liidu liige olnud/ Eesti ülikoolilinn Tartu – Euroopa kultuuripealinn/ 40 aastat esimesest, nn laevakonverentsist ja ajakirja asutamisest (mai 1984)/ Konverentsi seeria algataja ja ajakirja asutaja Matti Raudjärv – 75

Die Wirtschaftspolitik und Betriebswirtschaft in den EU-Mitgliedsstaaten – 2024: Estland ist seit 20 Jahren Mitglied der NATO und der Europäischen Union/ Estnische Universitätstadt Tartu – Kulturhauptstadt Europas/ 40 Jahre seit der ersten, sog. Schiffskonferenz und seit Gründung der Zeitschrift (Mai 1984)/ Initiator der Konferenzreihe und Gründer der Zeitschrift Matti Raudjärv – 75

Economic Policy and Business Administration in the EU Member States – 2024: Estonia has been a member of NATO and the European Union for 20 years/ Estonian University City Tartu – European Capital of Culture/ 40 years from the first, so-to-say ship conference and the foundation of journal (May 1984)/ Initiator of the conference series and founder of the journal Matti Raudjärv – 75

2024 – Eesti on 20 aastat NATO ja Euroopa liidu liige olnud

2024 – Estland ist seit 20 Jahren Mitglied der NATO und der Europäischen Union

2024 – Estonia has been a member of NATO and the European Union for 20 years

2024 – Eesti ülikoolilinn Tartu – Euroopa kultuuripealinn

2024 – Estnische Universitätstadt Tartu – Kulturhauptstadt Europas

¹ Teretunud on ka artiklid, mis on otseselt või kaudselt vastava aasta all teemadega seotud.

² Auch Beiträge, die sich direkt oder indirekt auf die Unterthemen des jeweiligen Jahres beziehen, sind willkommen.

³ Articles that are directly or indirectly related to the sub-themes of the respective year are also welcome.

2024 – Estonian University City Tartu – European Capital of Culture

2024 – 40 aastat esimesest, nn laevakonverentsist ja ajakirja asutamisest

2024 – 40 Jahre seit der ersten, sog. Schiffskonferenz und seit Gründung der Zeitschrift

2024 – 40 years from the first, so-to-say ship conference and the foundation of Journal

2024 – Konverentsi seeria algataja ja ajakirja asutaja Matti Raudjärv – 75

2024 – Initiator der Konferenzreihe und Gründer der Zeitschrift Matti Raudjärv – 75

2024 – Initiator of the conference series and founder of the journal Matti Raudjärv – 75

XXXIII 2025 (Eesti-Estland-Estonia):

26.-28.06.2025

Majanduspoliitika ja ettevõtetmajandus Euroopa Liidu riikides – aasta 2025:

Euroopa haridusruum 2025 / Eesti, Läti ja Leedu liituvad Euroopa Liidu riikide

elektrivõrguga /Eesti pealinn Tallinn – Euroopa spordipealinn 2025 / Põrdeline aasta

2025 Euroopa automaailmas

Die Wirtschaftspolitik und Betriebswirtschaft in den EU-Mitgliedsstaaten – 2025:

Europäischer Bildungsraum 2025 / Estland, Lettland und Litauen werden sich dem

Stromnetz der Europäischen Union anschließen /Tallinn, die Hauptstadt von Estland, ist

die europäische Hauptstadt des Sports im Jahr 2025 / Jahr der Umwälzung 2025 in der

europäischen Autowelt

Economic Policy and Business Administration in the EU Member States – 2025:

European Education Area 2025 / Estonia, Latvia and Lithuania join the electrical grid of

EU Member States / Tallinn, the capital of Estonia, is the European capital of sports in

2025 / 2025 as an important turning point in the European automotive sector

2025 – Euroopa haridusruum 2025

2025 – Europäischer Bildungsraum 2025

2025 – European Education Area 2025

2025 – Eesti, Läti ja Leedu liituvad Euroopa Liidu riikide elektrivõrguga; NB! Moldova ja Ukraina ühendati mandri-Euroopa elektrisüsteemiga juba Ukraina sõja ajal, märtsis 2022

2025 – Estland, Lettland und Litauen werden sich dem Stromnetz der Europäischen Union anschließen; NB! Moldau und die Ukraine wurden bereits während des Ukraine-Krieges im März 2022 an das kontinentaleuropäische Stromnetz angeschlossen

2025 – Estonia, Latvia and Lithuania join the electrical grid of EU Member States; NB! Moldova and Ukraine were connected to the Continental European Grid already during the war in Ukraine, in March 2022

2025 – Eesti pealinn Tallinn – Euroopa spordipealinn 2025

2025 – Tallinn, die Hauptstadt von Estland, ist die europäische Hauptstadt des Sports im Jahr 2025

2025 – Tallinn, the capital of Estonia, is the European capital of sports in 2025

2025 – Põrdeline aasta 2025 Euroopa automaailmas (hübriid- ja elektriautod, biokütused)

2025 – Jahr der Umwälzung 2025 in der europäischen Autowelt (Hybrid- und Elektroautos, Biokraftstoffe)

2025 – 2025 as an important turning point in the European automotive sector (hybrid and electric cars, biofuels)

NB! NB! NB!

3.-6.07.2025 toimub Tallinnas Eesti XXVIII üldlaulu- ja XXI tantsupidu!

3.-6.07.2025 – das estnische XXVIII. Lied- und die XXI. Tanzfeier finden in Tallinn statt!

3.-6.07.2025 – Estonian XXVIII Song and XXI Dance Celebration will take place in Tallinn!

XXXIV 2026 (Eesti-Estland-Estonia):

25.-27.06.2026

Majanduspoliitika ja ettevõtetmajandus Euroopa Liidu riikides – aasta 2026: 30 aastat regionaalse kolledži, Tartu Ülikooli Pärnu kolledži asutamisest Pärnus

Die Wirtschaftspolitik und Betriebswirtschaft in den EU-Mitgliedsstaaten – 2026: Vor 30 Jahren wurde der regionale College, das College Pärnu der Tartuer Universität gegründet

Economic Policy and Business Administration in the EU Member States – 2026: 30 years from the establishment of the regional college, Pärnu College of the University of Tartu in Pärnu

2026 – 30 aastat regionaalse kolledži, Tartu Ülikooli Pärnu kolledži asutamisest Pärnus
2026 – Vor 30 Jahren wurde der regionale College, das College Pärnu der Tartuer Universität gegründet

2026 – 30 years from the establishment of the regional college, Pärnu College of the University of Tartu in Pärnu

XXXV 2027 (Eesti-Estland-Estonia):

1.-3.07.2027

Majanduspoliitika ja ettevõtetmajandus Euroopa Liidu riikides – aasta 2027: 35 korda konverentsidest: Värskas (1984, 1994–2012) ja Jänedal (2013–2027); XXXV aastakäiku ajakirja

Die Wirtschaftspolitik und Betriebswirtschaft in den EU-Mitgliedsstaaten – 2027: 35 Mal von Konferenzen: in Värška (1984, 1994–2012) und in Jäneda (2013–2027); XXXV Jahrgänge der Zeitschrift

Economic Policy and Business Administration in the EU Member States – 2027: 35 times from conferences: in Värška (1984, 1994–2012) and in Jäneda (2013–2027); XXXV year of issue journal

2027 – 35 korda konverentsidest: Värskas (1984, 1994–2012) ja Jänedal (2013–2027); XXXV aastakäiku ajakirja

2027 – 35 Mal von Konferenzen: in Värskä (1984, 1994–2012) und in Jäneda (2013–2027); XXXV Jahrgänge der Zeitschrift

2027 – 35 times from conferences: in Värskä (1984, 1994–2012) and in Jäneda (2013–2027); XXXV year of issue journal

XXXVI 2028 (Eesti-Estland-Estonia):

29.06-01.07.2028

Majanduspoliitika ja ettevõtetmajandus Euroopa Liidu riikides – aasta 2028: Eesti Vabariik – 110 (24. veebruar 1918)/ 110 aastat eestikeelset rahvuslikku Tehnikaülikooli Eestis (17. september 1918)

Die Wirtschaftspolitik und Betriebswirtschaft in den EU-Mitgliedsstaaten – 2028: Republik Estland – 110 (24. Februar 1918)/ 110 Jahre von der Gründung der estnischsprachigen nationalen Technische Universität (17. September 1918)

Economic Policy and Business Administration in the EU Member States – 2028: Republic of Estonia – 110 (24. February 1918)/ 110 years of the Estonian language national University of Technology in Estonia (17. September 1918)

2028 – Eesti Vabariik – 110 (24. veebruar 1918)

2028 – Republik Estland – 110 (24. Februar 1918)

2028 – Republic of Estonia – 110 (24. February 1918)

2028 – 110 aastat eestikeelset rahvuslikku Tehnikaülikooli Eestis (17. september 1918)

2028 – 110 Jahre von der Gründung der estnischsprachigen nationalen Technische Universität (17. September 1918)

2028 – 110 years of the Estonian language national University of Technology in Estonia (17. September 1918)

NB! NB! NB!⁴

2028 suvel toimuvad Tallinnas XXVIII. üldlaulu- ja XXI. tantsupidu ning XIV. noorte laulu- ja tantsupidu!

⁴ Aastal 2023 suvel toimunud noorte laulu- ja tantsupeo ajal ja pärast hakati organisaatorite vahel arutama, et võib-olla võiks 2027 ja 2029 aasta peod ühendada aastal 2028. Põhjus – eraldi peod toimuks liiga sageli ning nende korraldamine oleks mõnevõrra keeruline nii osalejatele kui korraldajatele. Selle nn segaduse põhjuseks oli Covid-19 (2020-2021).

Während und nach der Jugendgesangs- und Tanzparty im Sommer 2023 begannen die Organisatoren zu diskutieren, ob die Partys von 2027 und 2029 vielleicht im Jahr 2028 zusammengelegt werden könnten. Der Grund: Es würden zu oft getrennte Partys abgehalten und ihre Organisation würde dies verhindern sowohl für die Teilnehmer als auch für die Organisatoren etwas schwierig. Die Ursache dieser sogenannten Verwirrung war Covid-19 (2020-2021).

During and after the youth song and dance party held in the summer of 2023, the organizers started to discuss that maybe the parties of 2027 and 2029 could be combined in 2028. The reason – separate parties would be held too often and their organization would be somewhat difficult for both the participants as for the organizers. The cause of this so-called confusion was Covid-19 (2020-2021).

Im Sommer 2028 finden in Tallinn die XXVIII. allgemeine Gesangs- und XXI. Tanzparty und die XIV. Jugend-Lied- und Tanzparty statt!

In the summer of 2028, the XXVIII. general song and XXI. dance party and the XIV. youth song and dance party will take place in Tallinn!

**XXXVII 2029 (Eesti-Estland-Estonia):
28.-30.06.2029**

Majanduspoliitika ja ettevõtetmajandus Euroopa Liidu riikides – aasta 2029: Eesti Vabariik– 25 aastat EL-s ja NATO-s (2004) / 110 aastat eestikeelset Tartu Ülikooli (1919) / 330 aastat Tartu Ülikooli asumisest Pärnusse (1699–1710) / 45 aastat esimesest, nn laevakonverentsist ja ajakirja asutamisest (1984)

Die Wirtschaftspolitik und Betriebswirtschaft in den EU-Mitgliedsstaaten – 2029: Republik Estland – 25 Jahre in EU und in NATO (2004) / 110 Jahre estnischsprachige Universität Tartu (1919) / Vor 330 Jahren zog die Universität Tartu nach Pärnu (1699–1710) / 45 Jahre seit der ersten, sog. Schiffskonferenz und seit Gründung der Zeitschrift (1984)

Economic Policy and Business Administration in the EU Member States – 2029: Republic of Estonia – 25 years in EU and in NATO (2004) / 110 years of the Estonian-language University of Tartu (1919) / 330 years from the temporary relocation of the University of Tartu to Pärnu (1699–1710) / 45 years from the first, so-to-say ship conference and the foundation of journal (1984)

2029 – Eesti Vabariik– 25 aastat EL-s ja NATO-s (2004)

2029 – Republik Estland – 25 Jahre in EU und in NATO (2004)

2029 – Republic of Estonia – 25 years in EU and in NATO (2004)

2029 – 110 aastat eestikeelset Tartu Ülikooli (1919)

2029 – 110 Jahre estnischsprachige Universität Tartu (1919)

2029 – 110 years of the Estonian-language University of Tartu (1919)

2029 – 330 aastat Tartu Ülikooli asumisest Pärnusse (1699–1710)

2029 – Vor 330 Jahren zog die Universität Tartu nach Pärnu (1699–1710)

2029 – 330 years from the temporary relocation of the University of Tartu to Pärnu (1699–1710)

2029 – 45 aastat esimesest, nn laevakonverentsist ja ajakirja asutamisest (1984)

2029 – 45 Jahre seit der ersten, sog. Schiffskonferenz und seit Gründung der Zeitschrift (1984)

2029 – 45 years from the first, so-to-say ship conference and the foundation of the journal (1984)

* * *

Jätksuutlikkuse huvides võiks järgnevatel aastatel edasi toimuda nii konverents kui ilmuda ajakiri:

- 2030 – XXXVIII konverents ja 28. aastakäik ajakirja; 46 aastat esimesest, nn laeva-konverentsist ja ajakirja asutamisest (1984)
- 2031 – XXXIX konverents ja 29. aastakäik ajakirja; 47 aastat esimesest, nn laeva-konverentsist ja ajakirja asutamisest (1984)
- 2032 – XL konverents ja 40. aastakäik ajakirja; 48 aastat esimesest, nn laeva-konverentsist ja ajakirja asutamisest (1984)
- 2033 – XLI konverents ja 41. aastakäik ajakirja; 49 aastat esimesest, nn laeva-konverentsist ja ajakirja asutamisest (1984)
- 2034 – XLII konverents ja 42. aastakäik ajakirja; **50 aastat esimesest, nn laeva-konverentsist ja ajakirja asutamisest (1984)**

* * *

- 2035 – XLIII konverents ja 43. aastakäik ajakirja
- 2036 – XLIV konverents ja 44. aastakäik ajakirja
- 2037 – XLV konverents ja 45. aastakäik ajakirja

INFORMATSIOON ajakirja toimkonnalt

Käesolev rahvusvaheline teadusajakiri-publikatsioon ilmub aastast 2007 (üks number aastas) ja aastast 2011 (kaks numbrit aastas).¹ Ajakiri arenes välja järjepidevuse alusel aastatel 1984–2006 ilmunud teadusartiklite kogumikest. Artiklite temaatika on seni hõlmanud paljude riikide majanduspoliitikat ning selle valdkondi nii ühe kui ka mitme riigi näitel ning nende omavahelistes suhetes ja võrdlustes. Lisaks Eestile on avaldatud artiklites uuritud paljude riikide majanduspoliitikat nagu **Georgia, Hiina, Iirimaa, Jaapan, Kanada, Kreeka, Leedu, Läti, Norra, Rootsi, Saksamaa LV, Slovakkia, Soome, Šveits, Taani, Tšehhi Vabariik, Ukraina, Ungari, USA, Venemaa Föderatsioon, Ühendkuningriik** (22 riiki). Vähemal määral on käsitletud ka mitmeid teisi riike. Kajastust on leidnud järgmiste piirkondade, ühenduste või valdkondade majanduspoliitika: Euroopa ja Euroopa Liit, Euroopa Liidu regioonid, Euroopa rohelised pealinnad, Balti riigid ja Skandinaavia regioon, Ida- ja Kesk-Euroopa, Põhja-Euroopa, OECD-riigid jmt.

NB!

Alates aastast 2022 laiasemas ajakirja sisulist poolt – st võtame juba 2021. aasta teisest poolest avaldamiseks senisest enam vastu ettevõtte ja ettevõtlusega seotud teadusartikleid eemärgiga anda head võimalused samuti nendele teadlastele ja praktikutele, kes ettevõtetmajanduse uurimisega tegelevad, seda nii Eestis kui teistes riikides. See annaks võimalused ka ettevõtetmajanduse probleeme paremini majanduspoliitikaga siduda ja integreerida. Sisu poolest oleks tegemist eelretsenseeritud ning viidatud rahvusvahelise ettevõtetmajanduse ja majanduspoliitika teadusajakirjaga (ajakirja pealkiri ja avaldamistingimused jäävad endisteks, artikleid võtame vastu jooksvalt, aasta läbi).

*Artiklite esitamise tähtsajad, mis tuuakse välja aasta lõppudel ja alguses meie poolt levitatavates **Infokirjades**, on eeskätt nendele autoritele, kes on huvitatud meie konverentsidel osalemisest ja esinemisest kesksuvel (iga-aastaselt: juuni lõpp – juuli algus) ning enne konverentsi ilmuvas ajakirjas oma artikli avaldamisest.*

Lisaks traditsioonilistele majanduspoliitika valdkondadele on artiklites kajastamist leidnud ka avaliku sektori rahandus; regionaalne areng ja kohalike omavalitsuste arenguprobleemid, eelkõige haldusreformi vajadused ja võimalikud suunad; Euroopa Liidu finantsüsteem; Euroopa Liidu toetusmehhanismid ja -mudelid; rahapoliitika ja valuutakursid; euroruumi probleemid; finants- ja majanduskriis; majanduse globaliseerumine; ettevõtluse arengut toetavad erinevad majanduspoliitikad; J. M. Keynesi seisukohad ja paljud teised kompleksvaldkonnad.

Seni on avaldatud artiklite autorid esindanud järgmisi riike: **Austria, Eesti, Georgia, Hiina, Läti, Saksamaa, Slovakkia, Tšehhi Vabariik, Ukraina, Ungari ja Venemaa**

¹ Aastatel 2007–2014 oli ajakirja inglise keelne nimetus „Discussions on Estonian Economic Policy“. Eeskätt täpsuse, sh artiklite senise kajastuse ja ka edaspidise laiemajanduspoliitilise geograafia huvides täpsustasime aastast 2015 ajakirja nime ning selleks on nüüd inglise keeles – „Estonian Discussions on Economic Policy“. Ajakirja eesti ja saksa keelne nimi jäid endisteks, ühtlasi on säilinud publikatsiooni järjepidevus.

Föderatsioon. Lisaks nimetatud riikidele olid enne 2007. aastat avaldatud artiklite autorite kaudu esindatud ka **Belgia, Leedu, Poola, Prantsusmaa, Soome, USA ja Ühendkuningriik** (seega kokku 18 riigi esindajad).

Ajakirja toimkond soovib, et ajakirjas käsitletavate artiklite majanduspoliitiline geograafia laieneks tulevikus veelgi. Ajakirjas avaldatud artikleid kajastavad ja levitavad seni järgmised rahvusvahelised andmebaasid: **DOAJ, EBSCO, EBSCO Central & Eastern European Academic Source, EBSCO Discovery Service (EDS), EBSCO Essentials™, EconBib, ECONIS, ESO, SCOPUS, SSRN.** Juba aastaid on väljaande tellijaks olnud ka Washingtonis asuv 1800. aastal asutatud maailma suurim, **USA Kongressi raamatukogu.** Artiklite elektroonilistele väljaannetele omistatakse **DOI** number – DOI: 10.15157/edep

Lugupidamisega ning edukate koos- ja kaastöösoovidega, Teie ajakirja toimkond

* * *

INFORMATION des Redaktionsteams

Das vorliegende internationale Wissenschaftsmagazin erscheint seit 2007 (ein Mal pro Jahr) und seit 2011 (zwei Mal pro Jahr).² Die Zeitschrift hat ihre Ursprünge in den Sammelbänden von wirtschaftswissenschaftlichen Beiträgen, die in den Jahren 1984–2006 kontinuierlich erschienen. Die Thematik umfasst die Wirtschaftspolitik verschiedener Länder mit ihren vielfältigen Bereichen. Man geht vor allem auf die jeweiligen wirtschaftlichen Verflechtungen mit anderen Nationen ein und vergleicht sie untereinander. Neben Estland gibt es noch eine Reihe von anderen Ländern, die in den Artikeln auf ihre Wirtschaftspolitik hin untersucht werden wie **China, Deutschland, Dänemark, England, Finnland, Georgien, Griechenland, Irland, Japan, Kanada, Lettland, Litauen, Norwegen, Russische Föderation, Schweden, die Schweiz, die Slowakei, Tschechische Republik, Ukraine, Ungarn, die USA.** Im geringeren Umfang sind auch einige andere Länder in Beiträgen vertreten. Ebenso ist die Wirtschaftspolitik aus Sicht größerer und kleinerer Regionen thematisiert worden, z. B. Europa und die Europäische Union, einzelne Regionen der Europäischen Union, Europas Grüne Hauptstädte, die Baltischen Staaten und Skandinavien, Mittel- und Osteuropa, Nordeuropa, OECD-Staaten u.a.m.

NB!

*Ab dem Jahr 2022 werden wir **den inhaltlichen Teil der Zeitschrift erweitern** – d. h., dass wir bereits ab der zweiten Hälfte des Jahres 2021 zahlreicher als bis jetzt Wissenschaftsartikel zur Veröffentlichung annehmen werden, die mit Unternehmen und Unternehmertum verbunden sind, mit dem Ziel, gute Möglichkeiten auch jenen*

² In den Jahren 2007–2014 lautete der englische Titel des Magazins „Discussions on Estonian Economic Policy“. Im Interesse der Genauigkeit und der breiteren geographischen Dimension der Beiträge wurde 2015 der englische Titel in „Estonian Discussions on Economic Policy“ geändert. Der Titel des Magazins in estnischer und deutscher Sprache blieb unverändert, gleichzeitig ist die Kontinuität der Zeitschrift erhalten geblieben.

Wissenschaftlern und Praktikern zu offerieren, die sich mit der Forschung der Betriebswirtschaft beschäftigen, und das sowohl in Estland wie in anderen Ländern. Dies würde uns auch Möglichkeiten bieten, die Probleme der **Betriebswirtschaft** besser mit der Wirtschaftspolitik zu verbinden und zu integrieren. Vom Inhalt her würde es sich um **eine vorrezensierte und referenzierte Wissenschaftszeitschrift für internationale Betriebswirtschaft und Wirtschaftspolitik** handeln (der Titel der Zeitschrift und die Veröffentlichungsbedingungen bleiben die gleichen, die Artikel werden laufend, während des ganzen Jahres entgegengenommen).

Die Fristen für die Einreichung von Artikeln, die in den an Jahresenden und Jahresanfängen von uns verbreiteten **Informationsschriften** angegeben werden, sind vor allem für jene Autoren vorgesehen, die an der Teilnahme an unseren Konferenzen und an einem Auftritt im Mittsommer (alljährlich: Ende Juni – Anfang Juli) sowie an einer Veröffentlichung des eigenen Artikels in der vor der Konferenz erscheinenden Zeitschrift interessiert sind.

Zusätzlich zu den klassischen Feldern der Wirtschaftspolitik wird in den Artikeln auch auf folgende Themengebiete eingegangen: Finanzwesen der öffentlichen Hand, regionale Entwicklung und Entwicklungsprobleme der kommunalen Selbstverwaltungen, Notwendigkeit einer Verwaltungsreform und mögliche Reformwege, Finanzsystem der EU, EU-Förderungsmechanismen und ihre Modelle, Geldpolitik und Währungskurse, Probleme der Eurozone, Finanz- und Wirtschaftskrise, Globalisierung der Wirtschaft, wirtschaftspolitische Instrumente zur Unternehmensförderung, Standpunkte von J. M. Keynes.

Unsere Autoren kommen aus **China, Deutschland, Estland, Georgien, Lettland, Österreich, Russische Föderation, der Slowakei, Tschechische Republik, Ungarn und Ukraine**. Vor 2007 sind Beiträge auch von **amerikanischen, belgischen, englischen, finnischen, französischen, litauischen und polnischen** Autoren erschienen.

Der Wunsch des Redaktionsteams ist, dass sich der Autorenkreis geographisch weiter vergrößert. Die im Magazin publizierten Beiträge sind in folgenden internationalen Datenbanken verfügbar: **DOAJ, EBSCO, EBSCO Central & Eastern European Academic Source, EBSCO Discovery Service (EDS), EBSCO Essentials™, EconBib, ECONIS, ESO, SCOPUS, SSRN, + US-Kongressbibliothek**.

Elektronische Veröffentlichungen von Artikeln erhalten eine **DOI**-Nummer – DOI: 10.15157/edep

Wir hoffen auf eine weitere erfolgreiche Zusammenarbeit,
Ihr Redaktionsteam

* * *

INFORMATION from the editorial team

This international research journal (publication) has been published since 2007 (once a year) and 2011 (twice a year).³ The journal developed as a successor of collections of research papers published in 1984–2006. The subjects of the papers have covered economic policies and their subject areas of many countries on the basis of case studies from one or several countries and considering their mutual relations and comparisons. Besides Estonian economic policy, the papers have treated economic policies of many countries, such as **Canada, China, Czech Republic, Denmark, Finland, Georgia, Germany, Greece, Hungary, Ireland, Japan, Latvia, Lithuania, Norway, Russian Federation, Slovakia, Sweden, Switzerland, Ukraine, United Kingdom, U.S.A.** Also, other countries have been studied to a lesser extent. Economic policies of the following regions, associations or subject areas have been treated: Europe and the European Union, EU regions, European green capitals, the Baltic States and the Scandinavian region, Eastern and Central Europe, Northern Europe, OECD countries, etc.

NB!

*Starting from 2022 we will expand the range of topics of the journal – i.e. already from the second half of 2021 we will accept more research papers related to enterprises and business activities in order to afford good opportunities also to researchers and experts of the field studying business administration both in Estonia and other countries. It would also make it possible to link and integrate business administration problems better with economic policy. In essence it would be a **peer-reviewed and indexed international scientific journal of business administration and economic policy** (the journal title and the conditions for publishing will remain the same, we will accept papers all the year round).*

*The deadlines for the submission of papers that will be set at the beginning and end of each year in the **Information letters** we will be sending out are above all for the authors who are interested in participation in our conferences and making presentations in summer (annually: end of June – beginning of July) and publishing their papers in the journal that will be published before the conference.*

In addition to traditional areas of economic policy the papers have treated also the issues of finances of the public sector; regional development and development problems of local municipalities, above all the need for and possible directions of the administrative reform; the financial system of the EU; the support structures and support models of the EU; monetary policy and currency exchange rates; eurozone problems; financial and economic crisis; globalisation of the economy; different economic policies to support business development; positions of J. M. Keynes, and many other complex areas.

³ In 2007–2014 the English name of the journal was “Discussions on Estonian Economic Policy”. Above all, for more accuracy concerning the topics of papers published until now, including in the interests of broader geography of economic policy in future, we specified the name of the journal from 2015 and it will be “Estonian Discussions on Economic Policy” in English. The name of the journal in German and Estonian remained the same, and the continuity of the publication was maintained.

Authors of papers published until now have represented the following countries: **Austria, China, Czech Republic, Estonia, Georgia, Germany, Hungary, Latvia, Russian Federation, Slovakia and Ukraine.** Besides the abovementioned countries also **Belgium, Finland, France, Lithuania, Poland, United Kingdom and U.S.A.** were represented by authors of papers published before 2007.

The editorial team would like to see in the future an even broader geography of economic policy of papers published in the journal. Papers published in this journal are presented and distributed by the following international databases: **DOAJ, EBSCO, EBSCO Central & Eastern European Academic Source, EBSCO Discovery Service (EDS), EBSCO Essentials™, EconBib, ECONIS, ESO, SCOPUS, SSRN, + US Congress Library.** Electronic publications of articles are assigned a **DOI** number – DOI: 10.15157/edep

With best wishes and looking forward to successful cooperation and contributions,
Editorial Team of the journal

* * *

21.02.2017 anti rahvusvahelise uuringu tulemusel Euroopas ettevõttele Mattimar OÜ varasemate aastate tegevuste eest Usaldusväärse Ettevõtte Sertifikaat – laitmatu reputatsiooni, eetilise ja usaldusväärse tegevuse ning klientidele pühendumise eest. Sertifikaat „Usaldusväärne Ettevõtte“ sai alguse Poolas 2013. aastal ning on tänaseks populaarseks ja lugupeetuks nii ettevõtjate kui ka klientide seas saanud, olles üks nimekamaid, mida Euroopas väljastatakse.⁴

See on rahvusvaheline märk, mis ühendab ettevõtteid kaheksas Euroopa riigis (märts 2017). Uuring viidi läbi valdavalt Euroopa Liidu liikmesriikide (Bulgaria, Eesti, Poola, Rumeenia, Serbia /ei ole EL liige/, Slovakkia, Tšehhi, Ungari) rohkem kui 218 000 ettevõtte seas. Seni on Sertifikaadi saanud ca 1200 ehk 0,55 % uuritavatest ettevõtetest. Uuringute tegemiseks on loodud innovaatiline ja originaalne tarkvara-programm, mis põhineb algoritmil ja määratleb nn arvamuste koefitsiendi.

⁴ Statistika näitab, et üle poolte klientidest, kes peavad valima kahe tundmatu ettevõtte sarnase pakumise vahel, valivad ettevõtte, kellel on sertifikaat „Usaldusväärne Ettevõtte“.

* * *

Als Ergebnis einer in Europa durchgeführten entsprechenden internationalen Untersuchung wurde dem Unternehmen Mattimar OÜ (GmbH) am **21.02.2017** für die Tätigkeit früherer Jahre, für seine tadellose Reputation, ethische und vertrauenswürdige Arbeit und Kundenwidmung das Zertifikat des zuverlässigen Unternehmens verliehen. Das Zertifikat „Zuverlässiges Unternehmen“ (“Usaldusväärne ettevõte”) wurde 2013 in Polen eingeführt und bis zum heutigen Tag ist es zu einer populären und geschätzten Auszeichnung sowohl unter Unternehmern als auch Kunden geworden. Es handelt sich um eines der am meisten namenhaften Zertifikate, die in Europa verliehen werden.⁵

Diese internationale Auszeichnung vereint Unternehmen in acht europäischen Ländern (März 2017). Die oben genannte Untersuchung wurde unter mehr als 218 000 Unternehmen der EU-Länder (Bulgarien, Estland, Polen, Rumänien, Serbien (ist nicht EU-Mitglied), Slowakei, Tschechien und Ungarn) durchgeführt. Bisher ist das Zertifikat an ca. 1200 oder 0,55 % der untersuchten Unternehmen verliehen worden.

* * *

On **21.02.2017** the company Mattimar OÜ (Ltd) received the Certificate of a Trustworthy Enterprise on the basis of an international survey, for its activities in earlier years – for its flawless reputation, ethical and trustworthy activities and dedication to clients. The Certificate „Trustworthy Enterprise“ (“Usaldusväärne ettevõte”) was initiated in Poland in 2013 and has become popular and respected both among entrepreneurs and clients, being one of the most renowned certificates issued in Europe.⁶

It is an international mark which has been issued to enterprises in eight European countries (by March 2017). The survey was conducted among more than 218,000 enterprises from mainly EU Member States (Bulgaria, Estonia, Poland, Romania, Serbia (not an EU Member State), Slovakia, Czech Republic, Hungary). By now, approximately 1,200, i. e. 0.55% of the enterprises surveyed have received the certificate. Innovative and original software based on an algorithm has been created for the survey, to determine the coefficient of opinions.

⁵ Wie die Statistik zeigt, entscheidet sich mehr als die Hälfte der Kunden bei zwei unbekanntem und ähnlichen Unternehmen für das Unternehmen mit dem Zertifikat „Zuverlässiges Unternehmen“ („Usaldusväärne ettevõte”).

⁶ According to the statistics, more than a half of the clients who have to choose between similar offers from two unknown enterprises, choose the enterprise which has the Certificate “Trustworthy Enterprise” (“Usaldusväärne ettevõte”).